

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Bruno Matijašević

**POVEZANOST SITUACIJSKE DOKOLICE ADOLESCENATA I
RIZIČNIH STILOVA PONAŠANJA**

Doktorski rad

(privremena verzija za objavu na web stranici)

Osijek, 2024

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Bruno Matijašević

**The Relationship Between the Serious Leisure Perspective (SLP) and Risky
Behaviours in Adolescents**

Doctoral thesis

Osijek, 2024

SAŽETAK

Cilj ovoga rada bio je povezati slobodno vrijeme adolescenata kroz domene situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja. U teorijskom dijelu rada prikazane su ključne povijesne odrednice slobodnoga vremena, teorije o slobodnome vremenu kao i suvremene paradigme slobodnoga vremena. Posebno je prikazana teorija situacijske dokolice Roberta Stebbinsa koja je i korištena u empirijskom dijelu istraživanja. Prikazana su relevantna povijesna, ali i suvremena teorijska uporišta adolescencije i ključne odrednice navedenoga životnoga razdoblja. Slobodno vrijeme i adolescencija prikazani su u kontekstu rizičnih stilova ponašanja koji se promatraju kao početni stadij koji vodi do problema u ponašanju. Razmatraju se trendovi rizičnih stilova ponašanja kod mladih kao i okolinski uvjeti unutar paradigme rizičnih i zaštitnih čimbenika. Razmatra se i koristi teorija bioekološkog modela ljudskog razvoja Urijea Bronfenbrennera koja naglašava važnost mikrosustava pojedinca u kontekstu razvojnih doprinosa.

U empirijskom dijelu rada analizirani su podaci istraživanja na uzorku 1141 adolescenta koji su sudjelovali u anketnom istraživanju provedenom u četiri hrvatske makroregije. Utvrđene su statistički značajne razlike u provođenju slobodnoga vremena i zastupljenosti rizičnih stilova ponašanja s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika. Pokazala se povezanost domena i čimbenika situacijske dokolice s pojedinim rizičnim stilovima ponašanja adolescenata. Povremena i projektna dokolica nisu se pokazale rizičnima, za razliku od ozbiljne dokolice za koju su značajni prediktori obiteljski i školski/fakultetski odnosi, ali i konzumacija marihuane te negativan prediktor konzumacija droge. Obiteljski, vršnjački, školski/fakultetski i susjedski odnosi pokazali su se značajnim prediktorom za povremenu i ozbiljnu dokolicu, a obiteljski i školski/fakultetski odnosi za projektnu.

Rezultati ovoga rada doprinose boljem razumijevanju situacijske dokolice kao teorijskog okvira slobodnoga vremena, ali i povezanosti domena situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja adolescenata uz uvažavanje okolinskog konteksta ispitanika.

Ključne riječi: adolescenti, slobodno vrijeme, situacijska dokolica, rizični stilovi ponašanja

I. UVOD	1
II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA	4
2.1. DRUŠTVENO-POVIJESNI KONTEKST ISTRAŽIVANJA SLOBODNOGA VREMENA	4
2.1.1. Pedagogijsko uporište važnosti slobodnoga vremena	15
2.1.2. Definiranje ključnih odrednica, uloga i funkcija slobodnoga vremena i dokolice 18	
2.1.3. Pojmovno određenje situacijske dokolice	27
2.1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja ozbiljne dokolice.....	33
2.1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja povremene i projektne dokolice.....	35
2.1.6. Načini i funkcija provođenja slobodnoga vremena adolescenata	38
2.1.7. Trendovi provođenja slobodnoga vremena adolescenata.....	44
2.2. DRUŠTVENO-POVIJESNI KONTEKST RAZVOJA ISTRAŽIVANJA ADOLESCENCIJE	50
2.2.1. Adolescencija kao životno razdoblje.....	54
2.2.2. Odnosi adolescenata s obitelji	60
2.2.3. Odnos adolescenta s roditeljima.....	62
2.2.4. Odnos adolescenata s braćom i sestrama	65
2.2.5. Adolescenti u vršnjačkim odnosima	66
2.2.6. Adolescenti u školi	69
2.2.7. Slobodno vrijeme adolescenata	73
2.3. POVIJESNI PREGLED ODNOSA DRUŠTVA PREMA PROBLEMIMA U PONAŠANJU	82
2.3.1. Pojmovno određenje i klasifikacija problema u ponašanju.....	86
2.3.2. Teorijski pristupi etiologiji problema u ponašanju	91
2.3.3. Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju problema u ponašanju.....	98
2.3.4. Rizični i zaštitni čimbenici od mikro- do makrosfera bioekološkog sustava.....	109
2.3.5. Rizični i zaštitni čimbenici povezani sa slobodnim vremenom	119
2.3.6. Rizični stilovi ponašanja adolescenata	123
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	129
3.1. CILJ ISTRAŽIVANJA	129
3.2. HIPOTEZE	130
3.3. ISPITANICI	130
3.4. INSTRUMENT	133
3.5. POSTUPAK	142

IV. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	144
4.1. FAKTORSKA ANALIZA INSTRUMENTA	144
4.2. DESKRIPTIVNA ANALIZA INSTRUMENTATA.....	156
4.3. ZNAČAJNOST DOMENA SITUACIJSKE DOKOLICE ADOLESCENATA S OBZIROM NA SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA ISPITANIK A	166
4.4. ZNAČAJNOST RIZIČNIH STILOVA PONAŠANJA, KORIŠTENJA DRUŠTVENIH MREŽA I ZASTUPLJENOSTI AKTIVNOSTI SLOBODNOGA VREMENA S OBZIROM NA SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA ISPITANIK A	172
4.5. RAZLIKE U ZASTUPLJENOSTI AKTIVNOSTI SLOBODNOGA VREMENA I SOCIODEMOGRAFSKIM OBILJEŽJIMA ISPITANIK A	184
4.6. RAZLIKE KORIŠTENJA DRUŠTVENIH MREŽA S OBZIROM NA SOCIODEMOGRAFSKA OBILJEŽJA ISPITANIK A	195
4.7. POVEZANOST ČIMBENIK A I DOMENA SITUACIJSKE DOKOLICE S RIZIČNIM STILOVIMA PONAŠANJA ADOLESCENATA	206
4.8. POVEZANOST DOMENA SITUACIJSKE DOKOLICE I KVALITETA OBITELJSKIH, ŠKOLSKIH, VRŠNJAČKIH, SUSJEDSKIH, MEDIJSKIH I SLOBODNOVREMENSKIH ODNOSA.....	213
4.9. HIJERARHIJSKA REGRESIJSKA ANALIZA DOMENA SITUACIJSKE DOKOLICE U ODNOSU NA RIZIČNE STILOVE PONAŠANJA	218
4.10. HIJERARHIJSKA REGRESIJSKA ANALIZA DOMENA SITUACIJSKE DOKOLICE I MIKROSUSTAVNIH ČIMBENIK A.....	222
V. RASPRAVA.....	225
VI. ZAKLJUČAK.....	266
LITERATURA.....	271

I. UVOD

Slobodno vrijeme kao društveno-povijesno uvjetovana kategorija u suvremenom dinamičnom svijetu promjena posljedično dobiva drugačiju ulogu za cijelu populaciju. Suvremene pojave globalizacije i tehnološkog razvoja mijenjaju društvo u cjelini. Konzumerizam kao dio globalizacije mijenja općenite načine življenja, odnosa i procesa u društvu (Rojek, 2010). Temeljeno na sociološkim i filozofskim korijenima, unatoč društvenim promjenama, slobodno vrijeme i dalje predstavlja suvremeni konstrukt vrijedan pažnje zbog širokih društvenih implikacija i svoje prisutnosti. Aristotelova misao o slobodnome vremenu kao dihotomnoj pojavi radu, ali i svojevrsnom cilju rada, nagoviješta povijesnu važnost uloge slobodnoga vremena za život pojedinca, ali i za društvo u cjelini (Gurević, 1994). Skraćivanjem radnog vremena uz smanjivanje razlika između slobodnoga vremena i rada ovaj fenomen pozicionira se kao centralni aspekt ljudskog života (Ilišin, 1999; Zarotis i Tokarski, 2020). Širi okvir istraživanja slobodnoga vremena u vidu korelacije sa socijalno pedagoškim konstruktima, prisutan s kraja 20. stoljeća u radovima predstavnika njemačke škole slobodnoga vremena, Nahrstedta (1971, 1972) i Opaschowskoga (1971, 1977), aktualan je i u današnjim znanstvenim krugovima. Suvremeni okvir povezivanja slobodnoga vremena, promatran kroz prizmu ekoloških teorija, korelira s mikrosustavnim čimbenicima prateći nove trendove provođenja slobodnoga vremena i interakcijski učinak s bliskom okolinom. Ne zanemarujući poziciju slobodnoga vremena kao fenomena čija je prisutnost vidljiva u svim dijelovima ekološkoga sustava, ono je aktualan fenomen podložan kronosustavnim utjecajima.

Općeniti znanstveno-istraživački fokus vrednovanja smislenog načina života napravio je tranziciju prema fragmentiranju cjeline života u potrazi za dijelovima koji imaju značenje i svrhu u životu pojedinca (Martela, 2020). To je posebno značajno za djecu i mlade na kojima su društvene promjene vidljive kroz sveprisutne dinamične promjene trendova načina provođenja slobodnoga vremena. Slobodno vrijeme kao indikator kvalitete života (Motamendi i sur., 2020) nije svrha sam sebi, nego u interakciji s ostalim čimbenicima mikrosustava rezultira različitim razvojnim doprinosima. Respektirajući klasična određenja slobodnoga vremena proizašla iz socioloških i filozofskih teorijskih okvira, uz pedagojski značaj slobodnoga vremena, dinamika društvenoga razvoja donijela je i mogućnost pokušaja redefiniranja pojma slobodnoga vremena. Uvažavajući teorijske klasike, suvremeno poimanje slobodnoga vremena smatra se subjektivnom domenom ljudskog života. Polazeći od takve percepcije, postaje jasno kako je slobodno vrijeme izrazito kompleksan fenomen značajan i svojstven za svakoga pojedinca (Stebbins, 2015). Time postaje uporište kompleksnosti s korelacijskog aspekta

socijalno-pedagoških pojmova, i to ponajviše u smislu poremećaja u ponašanju. Nalaže se pokušaj strukturiranja subjektivnog koncepta slobodnoga vremena koje odvaja njegov kvalitativni aspekt i ostavlja mogućnost povezivanja s razvojnim konceptima važnim za djecu i mlade osobe. U potrebi pronalaska idealnoga slobodnoga vremena, posebnu ulogu ima dokolica. Iako u hrvatskoj literaturi ne postoji konsenzus oko definiranja dokolice, postoji dio autora koji je uzdižu na razinu božanskoga čina, a očituje ga mitski susret Hefesta, Atene i Apolona, to jest vremena u radu i slobodi (Despot, 1976). Dokolica predstavlja vrijeme oslobođeno „za“ (Polić i Polić, 2009) što ostavlja mogućnost slobodnog izbora, napretka i usmjerenja prema svrhovitim aktivnostima „ne za nuždu, ne za nasladu“ (Despot, 1976: 154). Percepcija dokolice kao takve nalaže brojna filozofska, sociološka, ali i pedagoška pitanja. U prvom redu to se odnosi na način dostizanja dokolice u kontekstu mladih, povezivanja dokolice s razvojnim doprinosima za mlade, ali i legitimno razmišljanje o općenitom postojanju dokolice kao oblika slobodnoga vremena. Fenomen dokolice kao takav postaje važan pedagoški i pedagojski konstrukt koji osim pedagoške uloge ima i preventivni potencijal, ali i postaje zanimljiva tema interdisciplinarnih znanstveno-istraživačkih napora određivanja uloge slobodnoga vremena u suvremenom društvu pojedinca, s naglaskom na mlade.

Adolescenti proživljavaju dinamične razvojne promjene u vremenu konzumerističke radikalizacije (Rojek, 2010) te proces individuacije, osamostaljivanja i pronalaska vlastitog životnog puta. Blisko okruženje adolescentu može pružati mogućnost napretka, osnaživanja i ohrabivanja u njegovu prijelazu iz djetinjstva u odraslu dob. S druge strane, taj proces može biti izrazito težak i rizičan ako ključni čimbenici njegove okoline nisu kompatibilni s potrebama pojedinca. Važnu ulogu u tom kontekstu ima školsko i obiteljsko okruženje, ali i vršnjaci i zajednica u kojoj adolescent odrasta. U tom procesu značajnu ulogu ima slobodno vrijeme koje za adolescente predstavlja prostor u kojem doživljava slobodu, mogućnost za slobodnim izražavanjem, ostvaruje vrijedne i važne vršnjačke odnose. Iako se slobodno vrijeme može smatrati ekološkom periferijom, značajno je jer pojedine aktivnosti slobodnoga vremena uvjetovane percepcijom pojedinca mogu biti smatrane mikrosustavnim čimbenikom. Dokolica kao dio slobodnoga vremena u tom kontekstu predstavlja izrazito važnu domenu života adolescenta, ali ne može monopolistički preuzeti primat nad životnim usmjerenjem mlade osobe. Slobodno vrijeme kao i dokolica interdisciplinarni su fenomeni čija se važnost očituje uz interakciju s ostalim domenama života pojedinca (Kelly, 1994). U kontekstu adolescencije, slobodno vrijeme i dokolica izrazito su važni, kao i značenja koja iz njih proizlaze, ali ne mogu zamijeniti značenje i ulogu obitelji i radnih obaveza koje pojedinac ima (Kelly i Kelly, 1994).

Iz toga proizlazi nužnost istraživanja slobodnoga vremena u životu adolescenata uz uvažavanje ostalih životnih aspekata i bliske okoline pojedinca.

II. METODOLOGIJA TEORIJSKOG ISTRAŽIVANJA

2.1. Društveno-povijesni kontekst istraživanja slobodnoga vremena

Slobodno vrijeme konceptualno poznato je od ranih faza čovječanstva, ali se odnos prema slobodnom vremenu i njegovoj ulozi u životu čovjeka značajno razlikuje. Postanak čovječanstva obilježava nepostojanost slobodnoga vremena kao kategorije zbog neorganiziranog i neusustavljenog načina života prvih ljudskih zajednica. Povijesni zapisi o slobodnom vremenu prvih civilizacija otkrivaju različite načine provođenja slobodnoga vremena koje su ovisile o kulturi u kojoj su se odvijale. U slobodno vrijeme prvih civilizacija razvile su se prve igre. Sumerska civilizacija, uz razvoj i poboljšanje društvenih i okolinskih uvjeta, slobodno vrijeme provodila je u aktivnostima koje imaju borilački i ratni temelj. To se odnosi na provođenje slobodnoga vremena u hrvačkim, boksačkim i streljačkim aktivnostima. Prisutni su i začetci razvoja umjetnosti u slobodnom vremenu kroz glazbu i različite plesne strukture kojim su se upotpunjavali slobodnovremenski trenutci. Za razliku od sumerske civilizacije, slobodno vrijeme Egipćana u značajnom je odmaku od isključive slobodnovremenske povezanosti s ratnom simbolikom. Uz slobodno vrijeme egipatske civilizacije veže se pojava sporta kao načina provođenja slobodnoga vremena. Za sportske aktivnosti, osim osnovnih gimnastičkih elemenata, koristi se i lopta. Kao i u ostalih prvih civilizacija, tako i u razvoju američke civilizacije slobodno vrijeme povezano je s vjerskom simbolikom određene civilizacije. Prve igre nisu imale isključivu funkciju zabave; povezivane s tadašnjim vjerovanjima, uključivale su religijske rituale, ponekad i ljudske žrtve. Indijanci su ulogu igre promatrali kroz prizmu pripreme mladića za život u kojoj su pokazivali svoje vještine ne bi li time dokazali spremnost za aktivno sudjelovanje u životu plemena. Prvim civilizacijama slobodno vrijeme nije bilo izdvojena, posebno zastupljena životna domena, nego jedan od načina provođenja vremena općenito (Livazović, 2018).

Civilizacijskim razvojem razvijali su se i načini provođenja slobodnoga vremena. Ozbiljniji razvoj slobodnoga vremena kao i prva indikacija važnosti slobodnoga vremena te identifikacija potencijala slobodnoga vremena viđeni su u antičkom dobu. Djeca koriste prve igračke za zabavu, sport je sastavni dio svakodnevice, a značajan razvoj zabilježen je i u kulturno-umjetničkoj sferi društva. Glazbena, kulturna i sportska događanja bila su sastavni dio kulture provođenja slobodnoga vremena u antici, posebice u Periklovu zlatnom dobu (500. – 400. g. pr. n. e.). Iako se slobodno vrijeme razvijalo te su se kroz njega razvijale društveno-kulturne

sfere, s druge strane, događale su se značajne razlike u provođenju slobodnoga vremena shodno društvenom statusu. Iako su se smatrali građanstvom, obrtnici, trgovci i farmeri bili su manje vrijedni članovima društva. Imali su manje prilika i mogućnosti za punopravnim sudjelovanjem u slobodnovremenskim aktivnostima koje je tadašnje visoko društvo uživalo. Većinu radnih aktivnosti obavljali su robovi kojima je slobodno vrijeme u još većoj mjeri bilo smanjeno te su, unatoč brojčanoj nadmoći nad građanstvom, obavljali većinu radnih aktivnosti nužnih za funkcioniranje društva (McClellan, 2021).

Slobodno vrijeme antička Grčka među prvima podiže na višu razinu. Organiziraju se prva natjecanja, kasnije poznata kao Olimpijske igre, na kojima nastupaju samo Grci, i to isključivo najspremniji. Sport je od samih početaka predstavljao važan aspekt provođenja slobodnoga vremena, ali Olimpijskim igrama izdiže se iz svakodnevice te dobiva drugačiju društvenu ulogu. Sportaši koji nastupaju na Olimpijskim igrama bili su izvrsno istrenirani pojedinci koji su obično bili nižih klasa ili robovi. Njihova uloga bila je zabava višeg sloja, ali i prikazivanje vrsnosti ljudskog talenta u pojedinom području. Kao i Grci, Rimljani prakticiraju sport i vježbanje sportskih disciplina od najmlađih dana, a u slobodnom vremenu djece prisutne su slične drvene igračke. Iako Grci i Rimljani imaju velik broj sličnosti u provođenju i organizaciji slobodnoga vremena, razlikuju se u njegovu poimanju. Rimljani su smatrali kako je slobodno vrijeme prostor praktičnosti u kojem nema primata umjetnosti. Smatrali su kako slobodno vrijeme treba imati praktičnu ulogu u životu pojedinca u kojem će se kroz to vrijeme napraviti nešto čovjeku korisno (McClellan, 2021). Iako u početku preuzet grčki stil načina provođenja slobodnoga vremena, postupno se slobodno vrijeme u Rimu pretvorilo u slobodnovremensku pasivizaciju. Okrenutost kruhu i igrama (lat. *panem et circenses*) za pripremu i održavanje igara slobodnim građanima omogućavala je velik broj slobodnih dana (Pejić Papak i Vidulin, 2016). U prvim civilizacijama nije postojala jasna i precizna odrednica što je slobodno vrijeme i što ga odvaja od ostatka vremena koje se provodi u danu kada je pojedinac budan. Plenković (2000) nastanak slobodnoga vremena u dalekoj prošlosti dijeli u tri etape.

Prva etapa razvoja slobodnoga vremena datira iz vremena prije 1.8 milijuna godina kada čovjek, smatran *homo erectusom*, razvija osnovne sposobnosti za funkcioniranje i preživljavanje u okolini. Iako slobodno vrijeme u ovoj etapi ne postoji kao kategorija, može se promatrati neorganiziran i neusustavljen način života. U toj je etapi rad kao suprotnost slobodnoga vremena za *homo erectusa* vrsta preživljavanja u kojoj se skupljaju sredstva za adekvatno funkcioniranje. Aspekt dokolice ima relaksirajuću ulogu koja omogućuje nastavak radnog procesa, ali je neorganizirana i nesustavna (Livazović, 2018).

Druga etapa razvoja slobodnoga vremena znakovit je odmak prema *homo habilisu* koji se veže uz razdoblje oko 500 000 g. pr. n. e. Smatra se kako je čovjek u tom razdoblju razvio simboličko i apstraktno razmišljanje. Organizira se i živi u grupama, za razliku od *homo erectusa*, *homo habilis* poznaje pojam vremena i snalazi se u njemu. Ono što je krucijalno za razvoj općenito pa tako i za slobodno vrijeme jest razvoj alata koji mogu izrađivati alate. To je značajan razvojno-kognitivni napredak. Slobodno vrijeme postaje složenije, a vezano je za prve oblike rituala prakticiranih u prirodi (Zowislo, 2010). Razvojni iskoraci bili su nužni kako bi čovjek došao do statusa *homo sapiens*.

Treća etapa odnosi se na njegovu pojavu i značajan evolucijski iskorak. Pojavljuje se oko 60 000 g. pr. n. e. Pojava ove vrste veže se i za pojavu civilizacija antičke Grčke i Rima. Slobodno vrijeme postaje centralan aspekt ljudskog života, očituje se u sportskom, kulturno-umjetničkom, ali i duhovnom životu. Ove dvije civilizacije razlikuju vrste slobodnoga vremena – *otium*, *schole* i *negotium*. Definiranje navedenih pojmova zapravo je pitanje odnosa slobode i vremena koje je aktualno i danas. Kroz povijest *otium* je imao značenje provođenja slobodnoga vremena kroz ljenčarenje i besposlicu. Oprečno, *negotium* podrazumijeva određeni rad i napor (Jozić, 2014). Pieper (2009) navodi kako su Grci *negotiumom* nazivali svakodnevnicu koja je podrazumijevala uobičajene svakodnevne radnje te je kao takav imao negativnu konotaciju. S druge strane, Gurević (1994) smatra kako *otium* nije negativan pojam te da ga stari Grci nisu doživljavali kao isključivo besposličarenje, nego vrstu uzdizanja iz svakodnevice. *Schole* kao treća vrsta slobodnoga vremena označavala je slobodno vrijeme koje se koristilo za određenu vrstu učenja. Janković (1973) sintetizira provođenje slobodnoga vremena kroz *otium* i *schole*. Navodi kako je slobodno vrijeme ovih dviju civilizacija bilo „rezervirano“ za aristokratski dio društva. Niži staleži bavili su se poslovima važnima za opstojnost društva kao što su proizvodne, poljoprivredne i građevinske djelatnosti. Privilegirana aristokracija slobodno vrijeme koristila je uglavnom za kulturno-umjetničke, sportske i zabavne aktivnosti koje se u kasnijoj dobi omogućuju i nižim staležima.

Slobodno vrijeme bilo je važan pojam, ali i stanje koje je često promatrano kroz filozofsku perspektivu. Posebno su značajne misli Seneke koji smatra kako se jedino kroz slobodno vrijeme pojedinac može uputiti u pravom životnom smjeru. Rimljani su smatrali kako *otium* mora biti zasluga ili nagrada koja dolazi nakon *negotiuma* koji se uglavnom odnosio na ratovanje i političko djelovanje. Aristotel je o slobodnom vremenu promišljao kao nužnosti koja se provlači kroz dihotomnost. Rat sam po sebi bez želje za mirom nevaljan je, dok s druge

strane rad bez slobodnoga vremena te slobodno vrijeme bez rada nevaljalo je. Smatra kako se u rat ide zbog mira, a radne aktivnosti obavljaju se zbog slobodnoga vremena (De Grazia, 1964).

Srednjovjekovna percepcija slobodnoga vremena mijenjala se u skladu s društvenim i geopolitičkim promjenama. Pod tim se u prvom redu misli na pad i nestanak Rimskog Carstva, ali i ratove koji su na početku srednjega vijeka bili uobičajena pojava. Glavnu ulogu u kreiranju i organizaciji svakodnevice u srednjem vijeku preuzima crkveno učiteljstvo. Kroz svakodnevicu naglašava se okrenutost prema pobožnosti kroz rad i slobodno vrijeme. Slobodno vrijeme kakvo je bilo poznato prije pada Zapadnog Rimskog Carstva nestalo je, što je najbolje bilo vidljivo kroz veću zastupljenost rada u društvu.

Aktivnosti slobodnoga vremena od uništenja tradicionalnih rimskih slobodnovremenskih ambijenata zamijenile su aktivnosti obilježavanja religiozno značajnih dana koji su obilježavani uz pjesmu i ples. Crkveno učiteljstvo vodilo se doktrinom kako je besposlica izvor svega nevaljalog u društvu. Dosada (lat. *acedio*) promatrana je kao izvor grijeha te se stanovništvu savjetovalo izbjegavanje tog stanja pod svaku cijenu (Vickers, 1990). Takva percepcija besposlice povećala je opseg radnih aktivnosti društva. Preporučena je bila stalna okupacija određenim aktivnostima ili čitanjem sakralnih djela kako ne bi došlo do stanja besposlice. Podjela društva na feudalce (plemstvo i kmetove) i crkvu u razdoblju stalnih ratova nije ni omogućavala puno slobodnoga vremena. Osim pjevanja i plesa, omiljene aktivnosti, ponajviše plemstva, bile su vezane za lov. Slobodno vrijeme običnoga čovjeka svodilo se na jednostavne igre loptom te iskazivanje i mjerenje snage kao što je hrvanje. Iako zabranjeno, u srednjem vijeku popularno je bilo i kockanje. Uzimajući u obzir i današnju perspektivu slobodnoga vremena, vidljivo je kako je kockanje i danas prisutno (McClellan, 2021).

Pojavom renesanse, situacija u društvu počela se mijenjati, a time i slobodno vrijeme. Najveći odmak primjetan je u organizaciji i vođenju društva, što je vidljivo u odmaku od crkve prema kraljevstvima. Iako i dalje prisutno, crkveno učiteljstvo nije imalo isključivi primat u usmjeravanju društva i organizaciji svakodnevnog života. S tim odmakom, javljaju se drugačiji kulturno-umjetnički ideali. Još uvijek su prisutne staležne razlike koje uvjetuju načine provođenja slobodnoga vremena. Za razliku od početka srednjega vijeka, renesansno slobodno vrijeme bilo je bogatije i raskošnije. Viši slojevi društva provodili su ga na balovima, u kazalištima i na glazbenim priredbama. Napredak je bio vidljiv i ambijentalno. Viši slojevi društva ukrašavali su i izrađivali prostore za provođenje slobodnoga vremena u parkovima te na otvorenim i velikim prostorima. Kultura provođenja slobodnoga vremena, kako tada, tako i

danas, promatrana je u ambijentalnom kontekstu u anglosaksonskom znanstvenom opusu. Slobodno vrijeme u nekim područjima vratilo se temeljima iz antičkog doba. To se ponajviše odnosi na vraćanje igre u prvi plan kao oblika slobodnoga vremena kroz koje se može učiti, što je posebno korisno za obrazovanje djece i mladih (Livazović, 2018, McClean, 2021). Humanistički odnos prema slobodnom vremenu najbolje se očituje kroz ambijent. Parkovi i otvoreni prostori uređivani su u skladu s perspektivom stvaranja boljeg svijeta, a ambijent provođenja slobodnoga vremena treba odisati harmonijom sklada u kojem se rad i slobodno vrijeme harmonično izmjenjuju (Rojek, 2010). Humanističko slobodno vrijeme obilježeno je ponajviše aktivnim slobodnim vremenom koje se koristilo za učenje, čitanje, razvoj sklada tijela i duha, ali i općeniti i višestruki razvoj čovjeka (Janković, 1973). Najznačajniji predstavnici humanističke perspektive organizacije dana i u njemu slobodnoga vremena očituju se u vizijama i djelima Thomasa Moorea i Tommasa Campanella.

Moore predlaže dnevni rad od 6 sati podijeljen u prijedpodnevni i poslijepodnevni rad. Vrijeme izvan radnih obaveza predviđa za slobodan izbor aktivnosti uz izuzeće pasivnoga slobodnog vremena kao što su ljenčarenje i besposličarenje. Campanella kao i Moore predviđa slobodno vrijeme nakon rada, a kao ideal navodi 4 sata slobodnog vremena dnevno. Kao i Moore, predlaže aktivno slobodno vrijeme koje bi bilo svrhovito za pojedinca, a očituje se kroz obrazovne, sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti. Nesvrhovito i neprihvatljivo provođenje slobodnoga vremena za Campanellu je kockanje kao i igra šaha (Moore, 1964; Livazović, 2018). Značajnu ulogu dinamičnim društvenim promjenama koje su posljedično utjecale na odnos prema slobodnom vremenu imala je i protestantska reformacija. Moralna ispravnost bila je viši ideal prema kojem se kreirao društveni život građana. U skladu s tim, nastupile su brojne zabrane koje su varirale od zabrane nošenja određene odjeće na ulici do bavljenja slobodnovremenskim aktivnostima kao što su kockanje, ali i pjevanje i plesanje. Život tijekom početnog razdoblja renesanse koji je podrazumijevao slobodno vrijeme na kulturno-umjetničkim priredbama zabranjivan je i označavan kao nepoželjan oblik provođenja slobodnoga vremena (Miller i Robinson, 1963). Slobodno vrijeme u antičko doba kao i u renesansom i humanističkom razdoblju u većini slučajeva bilo je rezervirano za više članove društva i aristokraciju koji su mogli uživati blagodati slobodnoga vremena u njegovu punom i idealnom značenju. Nižim klasama zbog radnih obaveza slobodnoga vremena nije puno ostajalo, kao ni robovima koji su služeći vladarima svoj život stavljali u službu boljitka njihova života. Devetnaesto stoljeće donijelo je promjenu u percepciji i dostupnosti slobodnoga vremena. Dostupnost slobodnoga vremena isključivo za više članove društva više se ne smatra

poželjnom, nego se teži ravnomjernijem odnosu slobodnoga vremena i dihotomnog mu rada. Smatra se kako slobodno vrijeme mora biti dostupno svima bez obzira na klasu. Aristokracija je i dalje imala više slobodnoga vremena koje se provodilo na privatnim i ambijentalno ukrašenim i prestižnim imanjima. Slobodno vrijeme nižih klasa pripremalo ih je za novi radni dan ili tjedan, dok su pojedini trenutci slobodnoga vremena korišteni i za pokazivanje nezadovoljstva političkim stanjem u državi kao i materijalnim pravima i stanjem (Livazović, 2018).

U tom stoljeću dinamika slobodnoga vremena može se podijeliti u dva razdoblja: prije 1850. i poslije 1850. godine. Razlog tome jest Prva industrijska revolucija koja je donijela promjene u radnom aspektu života ljudi. Razdoblje prije 1850. godine veže su za kontrolu slobodnoga vremena koje je strogo određeno i nadzirano kako bi bilo provedeno u skladu s tadašnjim strogim regulativama. Prijelaz iz feudalističkog načina življenja prema modernom i suvremenom svijetu očitovao se i u prijelazu s kontroliranog slobodnoga vremena prema liberaliziranom načinu korištenja vremena preostalom za vrijeme dana nakon posla. Aktivnosti slobodnoga vremena izuzete represivnih zakona oživjele su društveni život nudeći građanima širok spektar sportskih i kulturno-umjetničkih aktivnosti (Cunningham, 1980, 1985). Promjena radnih obaveza i općenito društvenog stanja koje je rezultiralo većom slobodom u izboru i načinu provođenja slobodnoga vremena donijela je sa sobom i višestruke rizike za građanstvo. To se u prvom redu odnosi na povećanje poroka i ovisnosti. Jedan dio stanovništva slobodno vrijeme koristio bi za alkoholiziranje. Zbog toga u ovom dobu počinju i prve značajnije preventivne aktivnosti kako bi se anulirao poročki zamah (Rojek, 2010).

O razvijenosti slobodnoga vremena toga doba govori Cunninghamovo (1980) mišljenje kako je sve što je bilo dostupno na kraju 20. stoljeću zapravo bilo prisutno i u 19. stoljeću. Fokus prema slobodnom vremenu obilježavaju i prvi *Pokreti za slobodnim vremenom*. Značajni su za razvoj organiziranih aktivnosti slobodnoga vremena te se očituju kroz četiri razvojna stadija:

- 1) *Prvi razvojni stadij* vezan je za edukaciju, poučavanje i obrazovanje odraslih o slobodnom vremenu, njegovim prednostima i mogućnostima (eng. *The Adult Education Movement*). Kroz ovaj pokret pokušalo se osigurati dodatne obrazovne prilike za odrasle. Poticalo se kultiviranje slobodnoga vremena kroz organizaciju zanimljivih predavanja i aktivnosti u knjižnicama. Iako se ovaj pokret primarno razvijao u SAD-u, s manjim odmakom vremena počeo se razvijati i u Francuskoj. Težilo se smanjivanju radnih sati i povećavanju dostupnosti organiziranih aktivnosti slobodnoga vremena. U

ovom razdoblju značajan je *Pokret Lyceum* (eng. *Lyceum Movement*) koji je pokretao masovnu edukaciju odraslih kako bi mogli kritički promišljati o radu vladajućih. Tim se pokretom htjelo doprinijeti razvoju kritičke mase koja će svojim znanjem postati aktivnim sudionikom stvaranja političke budućnosti Amerike. Građani bi prema tom pokretu mogli predstavljati vrstu nadzornog odbora koja je kompetentna za aktivno političko građanstvo.

- 2) Drugi stadij *Pokreta slobodnoga vremena* očituje se kroz inicijativu država i zajednica za stvaranjem boljeg ambijenta života građana (eng. *The Development of National, State, and Municipal Parks*). Američki nacionalni prirodni resursi industrijalizacijom su počeli gubiti na važnosti. Ovaj pokret pokušao je probuditi svijest o važnosti čuvanja i uljepšavanja prirodnih resursa SAD-a. U skladu s time započinju akcije uljepšavanja životnih prostora. Za razliku od SAD-a, Europska prirodna baština kao i životni prostori bili su očuvani, za što je dijelom zaslužno aristokratsko društvo koje je prirodne resurse ukrašavalo i čuvalo za privatna druženja u slobodnome vremenu. Uljepšavanjem životnog prostora posljedično povećavao se i intenzitet rekreacijskih sadržaja i aktivnosti za slobodno vrijeme na otvorenom. Takva tendencija nije odmah zaživjela, ali ljudska težnja za lijepim ambijentom dovela je do promjena načina provođenja slobodnoga vremena. SAD donosi niz zakona i osniva državne parkove za koje se skrbi. Ukrašavaju se i uređuju općinski parkovi od kojih je najpoznatiji *Central Park* u New Yorku. Razvijali su se i regionalni parkovi čija se izgradnja financirala iz poreza. Stvaranjem ljepših i zelenijih životnih prostora nastojalo se stvoriti ravnotežu između industrijskog ambijentalnog zamaha i prirode (Wilson, 1994).
- 3) Razvoj volonterskih društava (eng. *Establishment of Voluntary Organizations*) kao treći stadij omogućio je djeci i mladima aktivniji i raznovrsniji izvor provođenja slobodnoga vremena. Ovaj pokret može se promatrati kroz društvenu i religijsku prizmu. Brojna društva osnivana su s ciljem pružanja aktivnosti slobodnoga vremena, ali s naglaskom na religijsko poučavanje. Volonterska društva pružala su i sportsko-rekreacijske aktivnosti za djecu i mlade. Postojala su i udruženja koja su se brinula za migrante i siromašne te su im pružala obrazovne aktivnosti ne bi li se tako uključili u društveni život i svijet rada.
- 4) Djeca i mladi u četvrtom stadiju *Pokreta za slobodno vrijeme* dobivaju na važnosti. Kroz ovaj stadij rješavalo se pitanje dječjih igrališta koja su bila deficitarna na ruralnim i gradskim površinama. Time je bila značajno smanjena mogućnost provođenja slobodnoga vremena u za djecu prihvatljivom ambijentu. Sam ambijent osim

neprilagođenosti za djecu bio je i nesiguran, u čemu je bila glavna problematika. Gradnja dječjih igrališta nije bila samo uljepšavanje vizure grada, nego preventivni potez kojim bi se omogućavanjem sigurnih dječjih igrališta djeci omogućio pravilan rast i razvoj u svim aspektima odrastanja. Važnu ulogu u razvoju slobodnoga vremena u SAD-u i u svijetu imao je grad Boston koji prvi gradi igralište prilagođeno dječjim potrebama. Takva izgradnja potaknula je otvaranje na desetke centara dječjih igrališta u kojima su kasnije zapošljavane i žene kako bi nadzirale djecu. To je bila dodatna vrijednost razvoju ambijenta za slobodno vrijeme djece i mladih, ali i slobodnoga vremena općenito (McClellan, 2021).

Unatoč gradskim, regionalnim i državnim akcijama za poboljšanjem slobodnoga vremena stanovništva, na globalnoj razini slobodno vrijeme formalno priznanje dobiva tek 1960. godine kada se počinje smatrati građanskim pravom (Coalter, 2006). Na prijelazu s 19. na 20. stoljeće javljaju se i prva značajnija promišljanja o slobodnom vremenu kroz sociološku i ekonomsku paradigmu. Thorstein Veblen predstavlja svoje djelo *Teorija dokoličarske klase* (eng. *The Theory of Leisure Class*). Ovo djelo značajno je zbog prikaza stratifikacije društva prema kojoj bi se trebalo slobodno vrijeme provoditi. Veblen u svojoj podjeli u obzir uzima više klase koje imaju privilegiju dokoličariti, izuzimajući iz toga pripadnike proizvodnih djelatnosti. Takvo viđenje u skladu je s povijesnim načinom provođenja slobodnoga vremena aristokracije te viših slojeva tadašnjega društva. Dokolica kao privilegija višeg sloja morala je imati preduvjet konstante materijalne dostatnosti. Kontrastna klasa dokoličarskoj je radnička. Ono što Veblen kritizira jest upadljiva potrošnja koja negativno utječe na ekonomski sustav u cjelini. Očituje se u pretjeranoj potrošnji, pretjeranoj brizi o izgledu, društvenoj reputaciji i općenitoj potrebi prikazivanja elitnog načina života. Ono što je značajno za dokoličarsku klasu jest neproduktivnost i jasna potreba za distinkcijom od ostalih društvenih slojeva (Mišić, 2008; Mateša, 2016). Veblenova perspektiva dokoličarske klase aktualna je i danas u kapitalističkom društvu u kojem je i dalje prisutna težnja za elitizmom, neproduktivnim dokoličarenjem uz moderan prikaz stila življenja kroz različite virtualne svjetove. Razmatrajući navedenu problematiku kroz pedagošku i pedagogijsku perspektivu, to postaje posebno značajno u kontekstu djece i mladih koji su od najranijih dana izloženi različitim virtualnim, medijskim i informacijskim razvojno-ometajućim čimbenicima. Aktivnim indoktrinacijskim materijalom medijsko-komunikacijski sadržaj potiče kapitalistički način života pretjerane potrošnje, uvodeći djecu i mlade u iluziju lagodnog i neproduktivnog dokoličarenja uz, većini nerealan, stil života pretjerane i suvišne potrošnje. Kroz to se može iščitati važnost razumijevanja i

stalnog istraživanja načina provođenja slobodnoga vremena mladih. Stalnim osvješćivanjem i istraživanjem aktualnih trendova provođenja slobodnoga vremena u kapitalističkom društvu dobit će se egzaktna informacija očekivanja i vrijednosti mlađih generacija. Razumijevanje uzroka i načina provođenja slobodnoga vremena mladih u kontekstu anuliranja i stvaranja ekonomski, ali i pedagoški negativnih načina provođenja slobodnoga vremena u vidu dokoličarske klase ima višestruku dobit.

Početak 20. stoljeća, točnije prijelaz između dvaju svjetskih ratova, iznjedrio je slobodno vrijeme kao važnu sastavnicu svakodnevice uz uzdizanje pitanja slobodnoga vremena na nacionalnu razinu. Lindeman (1939) objavljuje studiju pod nazivom *Slobodno vrijeme: Nacionalno pitanje* (eng. *Leisure: A National Issue*). U kontekstu poslijeratnog doba, Lindeman naglašava važnost uključivanja pedagoga u organizaciju i kreiranje slobodnovremenskih aktivnosti koje bi omogućile optimiziranje slobodnovremenskih doprinosa u društvu. Pedagoge smatra stručnjacima koji bi na nacionalnoj razini mogli doprinijeti ne samo odgojem za slobodno vrijeme, nego organizacijom aktivnosti slobodnoga vremena koje i ostalim dobnim skupinama mogu pomoći. U kontekstu rata smatra kako bi se kroz pedagogizaciju slobodnovremenskih aktivnosti moglo pomoći vojnicima za ponovnu aktivaciju u društvu. Dvadeseto stoljeće, osim Lindemanove studije, počelo je slobodno vrijeme promatrati kroz znanstvenu sferu. Pokazalo se kako ljudi tog doba nisu spremni slobodno vrijeme provesti u dokolici. Najveća zapreka u tome bio je tehnološki napredak koji nisu znali iskoristiti za dokoličarske aktivnosti. Podizanje životnog standarda tadašnjeg stanovništva također nije doprinijelo aktivaciji provođenja slobodnoga vremena u dokolici (Martinić, 1977, Livazović, 2018).

Osim znanstvenog fokusa, slobodno vrijeme bilo je obogaćeno političkim nastojanjima da bude provedeno u prihvatljivom ambijentu. Unatoč širećoj lepezi mogućnosti načina provođenja slobodnoga vremena, i dalje je bila prisutna razlika u mogućnostima provođenja slobodnoga vremena između različitih društvenih slojeva. S obzirom na to da je slobodno vrijeme postalo dio nacionalnih politika, otvaraju se i prva politička pitanja slobodnoga vremena koje bi po mogućnostima bilo što ujednačenije (Rojek, 2010). U kontekstu politike, ekonomije i slobodnoga vremena javljaju se prve ekonomsko-političke ideje organizacije i odnosa rada i slobodnoga vremena.

Dihotomnost, ali i neodvojivost rada i slobodnoga vremena predstavlja Karl Marx (1948) kroz carstvo nužnosti i carstvo slobode. Smatra kako ad i slobodno vrijeme, to jest carstvo nužnosti

i carstvo slobode, egzistira jedno na drugome. Carstvo slobode počinje tamo gdje završava carstvo nužnosti. Iako su odvojni pojmovi, Marx smatra kako ne mogu postojati jedno bez drugog, jer prava sloboda može se ostvariti isključivo uz carstvo nužnosti, to jest rad. Rad vidi kao nužan zbog egzistencijalnih razloga, a slobodno vrijeme vidi kao nužno za mogućnost proživljavanja i doživljavanja egzistencije (Pejić Papak i Vidulin, 2016). Ono što je izuzeto iz njegova shvaćanja i percepcije slobodnoga vremena i rada svakako je subjektivna percepcija rada i slobodnoga vremena. Ostaje otvoreno pitanje poimanja posvećenog rada koje je izuzeto iz ove percepcije.

Slobodno vrijeme u ranim godinama 20. stoljeća promatrano je kao sociološki fenomen, a marksističko poimanje rada i slobodnoga vremena bilo je uvod u sociološku eru istraživanja slobodnoga vremena (Livazović, 2018). Postmodernistička era slobodnoga vremena donijela je nadogradnju i novitete u odnosu prema slobodnom vremenu i njegovu značenju u društvu. Napušta se ideja objašnjenja slobodnoga vremena pomoću klasnih razlika i reprezentativnih aktivnosti slobodnoga vremena za svaki sloj društva.

Postmodernizam otvara pitanja individualnog značenja slobodnoga vremena. Slobodno vrijeme ne predstavlja univerzalan fenomen, nego otvara priliku individualnog doživljaja i definiranja u svakom pojedinom životu. To otvara pitanja različitosti i tolerancije različitosti. Postmoderna restrukturirala je dosadašnju ulogu kulture i znanosti. Društvom vlada skepticizam prema dotadašnjim kulturološkim postulatima, dok se gubi i vjera u znanstvena istraživanja (Rojek, 2010). Glavni predstavnik postmodernističkih ideja Jean Francois Lyotard propitkuje temelje znanosti koju smatra „ozakonjenom istinom“ te propitkuje tko je onaj tko određuje ili ozakonjuje istinu, to jest znanost, time izražavajući sumnju u valjanost, istinitost i sveobuhvatnu objektivnost znanstvenih istraživanja kao i njezinu korisnost i svrhovitost u društvu (Kopić, 2007). Iako su Lyotardova pitanja legitimna, a samo preispitivanje temelj znanosti, društvena svijest o znanosti i znanstvenom napretku u postmodernističkom dobu statusno je degradirana. Progresivna modernistička shvaćanja išla su toliko daleko da su trenutno društveno stanje u postmodernom dobi smatrali na rubu zbilje i iluzije. Mediji su smatrani krivcima koji su brisali granicu između stvarnosti i iluzije te time stvarali zbunjenost, zbog čega se nije znalo što je istina, a što ne (Baudrillard, 2004). Liberalizacija društva u cjelini, pa tako i slobodnoga vremena, u postmodernom dobu bila je pokazatelj kontrastnosti. Slobodno vrijeme u moderni predstavljalo je organizaciju, discipliniranost i umjerenost, dok postmodernizam kulturološkim zaokretom predstavlja okret prema hedonističkom slobodnom vremenu, punom neumjerenosti i nediscipline. Slobodno vrijeme u postmoderni okrenuto je

potrošnji, kupovini kao i provođenju slobodnoga vremena instrumentaliziranog od strane medija (Scraton i Bramham, 1995). Okrenutost prema potrošnji koja je često pretjerana i udovoljavanju standardima nametnutih od medija može se usporediti sa stvaranjem Veblenove dokoličarske klase. Zajedničko dokoličarskoj klasi i postmodernističkom društvu jest pretjerano bavljenje izvanjskim ne bi li se time pokazao status nametnut od strane uzora. U dokoličarskoj klasi uzor su predstavljali viši slojevi društva, dok kulturu slobodnoga vremena, pa tako i potrošačke aktivnosti koje stvaraju univerzalni elitizam, u postmoderni stvaraju i diktiraju mediji. Unatoč destrukтури univerzalnih vrijednosti, liberalizaciji univerzalnih istina značajnijih za prethodna povijesna razdoblja, postmodernizam uz pomoć medija stvara nove ideale. Iako se poštuje vlastiti izbor, očekivano praćenje medijskih trendova stvara nova univerzalna očekivanja provođenja slobodnoga vremena i organizacije života koja pozicioniraju pojedinca u društvu. U skladu s tim, legitimno je promišljanje postmodernističkih progresivaca koji medije promatraju kao izvor stvaranja iluzornih ideja i inicijatora relativiziranja stvarnosti.

U drugoj polovici 20. stoljeća pedagogija slobodnoga vremena profilira se kao znanstvena disciplina. Percepcija važnosti slobodnoga vremena u tadašnjem društvu vidljiva je i u pojavi značajnih teoretičara slobodnoga vremena koji ponajviše pripadaju francuskoj sociološkoj školi – Dumadezier, Friedman i Lefargue (Martinić, 1977). Iako je i prije postojala pedagoška paradigma promatranja slobodnoga vremena, šezdesete godine 20. stoljeća donose formalno strukturiranje pedagogijske znanosti spram slobodnome vremenu (Poggeler, 1995). Slobodno vrijeme kroz pedagogijsku paradigmu razmatrano je u okviru odgojno-obrazovne domene (Nahrstedt, 1995) i u socijalno-pedagoškom kontekstu (Nahrstedt, 1971; Opaschowski (1977).

Važnost pedagogijskog konteksta istraživanja slobodnoga vremena puno je šira od samih znanstvenih dostignuća. Znanstvena disciplina pedagogije slobodnoga vremena temelj je kasnijega povijesnog razvoja drugih pedagogijskih disciplina vezanih za način provođenja slobodnoga vremena, značajnih za odgojni aspekt djece i mladih. Istraživanje slobodnoga vremena u kontekstu kulture i umjetnosti promatra muzejska pedagogija, u sportskom kontekstu sportska pedagogija, a kasnijim jačanjem medija javlja se i razvoj medijske pedagogije (Livazović, 2018). Obrazovni zamah pedagogija slobodnoga vremena dobiva također u 20. stoljeću. SAD iz ranijih povijesnih nastojanja uređenja ambijenta za slobodno vrijeme nastavlja u istom smjeru osposobljavajući znanstvenike i praktičare kroz studijske programe *Parkova i rekreacije* (eng. *Parks and Recreation*) koji postoje i danas. Skandinavske

zemlje također osposobljavaju pedagoge za rad na području slobodnoga vremena (Nahrstedt, 1995).

Društveni napredak u vidu razvoja novih tehnologija i otkrića poslije postmodernističkog razdoblja ulazi u fazu „nove modernosti“. Svijet postaje „hipermoderno“ okruženje u kojem čovjek kontrolira sve oko sebe (Eagleton, 2004). U kontekstu razvoja djece i mladih, novo razdoblje hipermodernog svijeta nosi sa sobom i nove generacije koje uče na drugačije načine te koje odrastaju u drugačijim okruženjima. U skladu s tim, važni su stalni naponi interdisciplinarnog istraživanja slobodnoga vremena, pa tako i pedagogije slobodnoga vremena. Otkrivanjem načina provođenja slobodnoga vremena, djeci i mladima može se pomoći kroz odgojne, preventivne i intervencijske postupke da kroz životna razdoblja u kojima se nalaze dosegnu svoj puni potencijal. Preventivnim djelovanjem koje proizlazi iz uvida načina provođenja slobodnoga vremena mogu se predvidjeti potencijalni problemi u razvoju, čime se mogu izbjeći potencijalni problemi populacije mladih u budućnosti. Suvremena paradigma istraživanja slobodnoga vremena u kontekstu djece i mladih ne nameće što slobodno vrijeme za nekoga jest, nego uvažava subjektivističku perspektivu svakoga pojedinca (Caldwell i Faulk, 2013). Istraživanje značenja aktivnosti slobodnoga vremena za svaku mladu osobu važan je iskorak u istraživanju ove pedagogijske discipline. Time se mogu jasnije pratiti interesi, razlučiti pojedini vrijednosni elementi slobodnoga vremena mladih kao i korelirati s potencijalnim doprinosima na cjelovit razvoj mlade osobe.

2.1.1. Pedagogijsko uporište važnosti slobodnoga vremena

Iako se slobodno vrijeme u samim počecima promatralo kroz filozofsku i sociološku perspektivu, ono je važno i za područje pedagogije. Sociološka i filozofska perspektiva neizostavne su u istraživanju, definiranju i određivanju uloga slobodnoga vremena u društvu. Suvremeni znanstveni pristup sklon je određeni fenomen promatrati interdisciplinarno, iz više znanstvenih polja, kako bi se došlo do optimalnih znanstvenih zaključaka. U tome i leži važnost istraživanja slobodnoga vremena kao fenomena koji počiva na sociološkim i filozofskim uporištima, ali njegova je važnost neizostavna i u polju pedagogije. Pojava slobodnoga vremena u pedagogijskim krugovima bilježi se kao posljedica smanjenja radnih sati u 20. stoljeću. Svoje djelovanja ne ograničava na određenu populaciju, nego obuhvaća sve aktivnosti društva koje se smatraju slobodnim vremenom. To uključuje i slobodno vrijeme djece i mladih. U skladu s tim, ciljevi i zadatci pedagogije slobodnoga vremena jesu:

- 1) *teorijsko proučavanje i istraživanje pedagoške strane cjelokupnog područja slobodnog vremena*
- 2) *ispitivanje utjecaja pojedinih aktivnosti slobodnog vremena na ponašanje i razvoj osobnosti*
- 3) *analiza slobodnog vremena kao čimbenika odgoja u funkciji kulturnog i čovjeka dostojnog korištenja slobodnog vremena na temelju odgovarajućih znanstvenih spoznaja*
- 4) *pronalaženje, utvrđivanje i tumačenje specifičnih načela i metoda korištenja aktivnosti slobodnog vremena*
- 5) *sustavni znanstveno-istraživački rad na području slobodnog vremena (Plenković, 1997: 38-39).*

Nahrstedt (1995) smatra kako je pedagojski okvir slobodnoga vremena omogućio stvaranje i razvoj sporta, kulture i turizma. U tom kontekstu, Pöggeler (1995 prema Livazović, 2018) smatra kako je pedagojsko usmjerenje u slobodnom vremenu povezano s upravljanjem slobodnim vremenom. Ulogu pedagogije u slobodnome vremenu Caride Gomez (2012) promatra kroz obrazovni potencijal vidljiv u poučavanju vrijednosti unutar aktivnosti slobodnoga vremena. Smatra kako je pedagoška i pedagojska perspektiva od velikog značaja, jer ona uvjetuje cjelokupan razvoj čovjeka.

Pedagogija i slobodno vrijeme povezuju se i s odgojem unutar slobodnoga vremena. Odgojni kontekst slobodnoga vremena očituje se kroz načela nužna za optimalno slobodno vrijeme. *Načelo slobode* podrazumijeva slobodan izbor aktivnosti koji je u skladu sa željama pojedinca. Pod *načelom smislenosti* nalaze se aktivnosti s različitim varijacijom uloga slobodnoga vremena koje obuhvaćaju ulogu odmora i opuštanja, zabave, razvojno-stvaralačku ulogu i sl. *Načelo individualnosti* važan je odgojni aspekt slobodnoga vremena koji je ključan za usklađenost provođenja slobodnoga vremena i želja pojedinca kao i vještina i sposobnosti koje pojedinac posjeduje. *Načelo raznovrsnosti* obuhvaća širok spektar mogućnosti i načina provođenja slobodnoga vremena. Različiti načini organizacije aktivnosti slobodnoga vremena spadaju pod *načelo organiziranosti*. Sudjelovanje u aktivnosti slobodnoga vremena, a koja u pojedincu izaziva osobno zadovoljstvo bez obzira na kojoj se razini profesionalnosti osoba bavi određenom aktivnošću slobodnoga vremena, spada pod *načelo amaterizma*. Svaka aktivnost slobodnoga vremena trebala bi biti prilagođena karakteristikama osobe koja je uključena u određenu aktivnost. Pod tim se podrazumijevaju sociodemografske karakteristike spola, dobi,

ali i psihofizičke razvojne faze u kojoj se trenutno nalazi pojedinac. Navedena prilagodba aktivnosti smatra se *načelom primjerenosti* (Plenković, 1997: 66-69).

Odgoj kao ključan pedagoški zadatak vidljiv je u pojedinim oblicima slobodnoga vremena. Odgojna funkcija može se očitovati kroz odgoj i obrazovanje u samim aktivnostima slobodnoga vremena. Druga pedagoška funkcija može se očitovati kroz odgoj za slobodno vrijeme, to jest u ciljanim aktivnostima odgojno-obrazovnoga sustava koje pripremaju učenika na svrhovito, kvalitetno i aktivno provođenje slobodnoga vremena i upoznaju ga s potencijalom slobodnoga vremena (Pejić Papak i Vidulin, 2016). Najučestaliji način pedagogizacije slobodnoga vremena učenika jesu izvannastavne aktivnosti. Učenik ih bira prema „načelu slobode“ iz spektra ponuđenih aktivnosti u školi koju pohađa (Mlinarević i Brust Nemet, 2012: 140). Definiraju se kao „različiti organizacijski oblici okupljanja učenika u slobodno izvannastavno vrijeme u školi, koje imaju pretežito kulturno-umjetničko, športsko, tehničko, rekreacijsko i znanstveno (obrazovno) obilježje. Njima učenici zadovoljavaju svoje stvaralačke i rekreativne potrebe, a posebice stječu kulturu slobodnog vremena“ (Cindrić, 1992: 51). Iako su aktivnosti slobodnoga vremena oblikovane u izvannastavne aktivnosti, one nisu oslobođene kriterija „obvezatnosti“ u smislu školskih obaveza prema izabranoj aktivnosti. Pedagoški ishod izvannastavnih aktivnosti očituje se u pripremi učenika za „aktivnost i sadržajno provođenje slobodnoga vremena“ (Previšić, 1987: 23). Iako se provode u školi, izvannastavne aktivnosti „nisu nastava već poseban oblik pedagoškog djelovanja škole“ (Puževski, 1988: 26).

Drugi oblik provođenja slobodnoga vremena koji može imati pedagošku funkciju jesu izvanškolske aktivnosti koje se često usko povezuju s izvannastavnim aktivnostima. Ključna je razlika u ovim dvama oblicima provođenja slobodnoga vremena u samom ambijentu, ali i u pedagoškom djelovanju. Za razliku od izvannastavnih aktivnosti, izvanškolske aktivnosti ne provode se nužno u školi, nego u za to primjerenom ambijentu, ovisno o sadržaju same aktivnosti. Izvannastavne su aktivnosti „poseban oblik pedagoškog djelovanja“ (Puževski, 1988: 26), dok izvanškolske aktivnosti to ne moraju biti. U tom ključnu ulogu ima voditelj aktivnosti kao i cilj same aktivnosti koji u svojim primarnim i sekundarnim ishodima ne mora imati pedagoški cilj. Dok u školi izvannastavne aktivnosti provodi odgojno-obrazovni djelatnik, pedagoški obrazovan profesionalac, to ne mora biti slučaj u izvanškolskim aktivnostima. Iako izvannastavne i izvanškolske aktivnosti mogu biti sadržajno slične, izvanškolske aktivnosti nužno ne moraju ispunjavati pedagošku svrhu. Odgoj za slobodno vrijeme koji može biti prisutan i u izvannastavnim aktivnostima može pripremiti učenika za sudjelovanje i izbor

izvanškolske aktivnosti. Izvanškolska aktivnosti ima pedagoški potencijal, ali je uvjetovan čimbenicima vođenja, sustavnosti, organizacije i smislenosti aktivnosti.

2.1.2. Definiranje ključnih odrednica, uloga i funkcija slobodnoga vremena i dokolice

Kroz povijesni pregled nastanka i razvoja slobodnoga vremena vidljivo je kako je slobodno vrijeme bilo definirano u kontekstu različitih razvojnih faza društva tog doba. To ne olakšava univerzalno definiranje slobodnoga vremena koje je k tome izrazito interdisciplinarni pojam koji u *meritumu* svoje svrhe ima poboljšanje života pojedinca i društva u cjelini. Prvotne definicije i istraživanja slobodnoga vremena vežu se za sociološke i filozofske interpretacije slobodnoga vremena. Kelly (1987) kao okvir poimanja slobodnoga vremena nalaže dvije premise:

- a) Slobodno vrijeme kompleksan je fenomen.
- b) Slobodno vrijeme pripada dijelu egzistencije te nije nepromjenjiv fenomen.

Prizma kompleksnosti kroz koju je slobodno vrijeme gledano može se objasniti s obzirom na „...heterogeni karakter i mnogostrukost predmeta supsumiranih pod problematiku slobodnog vremena i različitost nivoa socijalne stvarnosti na koje se oni postavljaju“ (Bush, 1975 prema Todorović, 1984: 27).

Promjenjivost fenomena slobodnoga vremena povezana je s poimanjem slobodnoga vremena s individualnim stanjem svake osobe. Ono se ne promatra kao strogo određeno definirano i univerzalno slobodno vrijeme. Smatra se da je značajno i svojstveno svakom pojedincu te se promatra kao individualna domena ljudskog života (De Grazia, 1964).

Aristotel slobodno vrijeme objašnjava uz uspostavljanje kontrasta između slobodnoga vremena i rada. Smatra kako je konačan cilj rata mir, a rada slobodno vrijeme (Gurević, 1994). Kelly (1999) smatra kako se slobodno vrijeme mora promatrati kao centralni aspekt ljudskoga života, pogotovo ako se to odnosi na razvojni aspekt. Dumazedier (1962; 1972) smatran jednim od prvih teoretičara slobodnoga vremena pod ključne odrednice slobodnoga vremena navodi važnost slobode pri izboru aktivnosti slobodnoga vremena. Svrhom aktivnosti slobodnoga vremena podrazumijeva doprinos na neekonomskom aspektu čovjeka, kao i odmor te vlastiti razvoj. Previšić (2000) slobodno vrijeme smatra univerzalnim pojmom današnjice. Prostor slobodnoga vremena za pojedinca predstavlja potencijal interakcije, inkulturalizacije i

socijalizacije s okolinom. Pruža mogućnost slobodnoga izbora aktivnosti i načina provođenja slobodnoga vremena, što se podrazumijeva pod aspekt individualizacije.

Pieper (1963) smatra kako je slobodno vrijeme nužno za cjelokupno društvo, jer bez njega ne može nastati i razvijati se kultura. Primat u prvotnim istraživanjima slobodnoga vremena imali su sociolozi. Područja koja su se teorijski obrađivala u sociološkim krugovima mogu se sumirati u četiri poglavlja:

- 1) Definiranje slobodnoga vremena
- 2) Difuzija slobodnoga vremena
- 3) Slobodno vrijeme i životni stil
- 4) Makro- i mikrosocijalne perspektive slobodnoga vremena

Kriterij za određivanje slobodnoga vremena u početnim fazama odvijao se kroz prizmu promatranja slobodnoga vremena unutar općenitog fenomena vremena (Rapoport i Rapoport, 1974). Definiranje slobodnoga vremena proizlazi iz općenitog poimanja vremena. Ključne odrednice vremena Zarotis i Tokarski (2020b) određuju kroz četiri glavna čimbenika:

- 1) *Simbolika vremena* označava različito značenje vremena ovisno o situaciji i životnom periodu.
- 2) *Dobna i ekonomska različitost vremena* očituje se u različitom značenju vremena s obzirom na dob, ali i zaposlenost. Jednako značenje vrijeme nema za osobe mlađe životne dobe ili djecu te za starije osobe. Poimanje vremena ovisi i o zaposlenju. Nezaposlene i zaposlene osobe kroz drugačiju prizmu gledaju na vrijeme.
- 3) *Dihotoman odnos vremena u radu i slobodnom vremenu* vidljiv je kroz različito viđenje slobodnoga vremena bez obzira na aktivnosti u ovim dvjema domenama vremena. U slučaju da su aktivnosti jednake u objema domenama, svejedno je prisutna dihotomnost i različito viđenje tih aktivnosti.
- 4) *Sociokulturne odrednice* vremena razlikuju se jedna od druge. Autori razlikuju vrijeme za važne ljude u životu pojedinca kao i vrijeme provedeno spavajući i odmarajući se te vrijeme odvojeno za kupovinu.

Sociološke interpretacije slobodnoga vremena nude širok pregled perspektiva koje su na različite načine promatrale slobodno vrijeme. Ken Roberts (1978) kao predstavnik *pluralističke perspektive* slobodno vrijeme promatra kao vrijeme provedeno na aktivnostima koje je pojedinac slobodno izabrao. Kao ključan kriterij za odabir aktivnosti slobodnoga vremena

Roberts navodi svjetonazor, dob, spol, životni stil, izobrazbu, bračni status i pripadnost klasi. Smatra kako svako vrijeme koje je za pojedinca obvezno ili nije određeno njegovim osobnim izborom nije ispunilo nužan uvjet slobodnog izbora i time se ne može smatrati slobodnim vremenom.

Clarke i Critcher (1985) kao predstavnici neomarksističkog pristupa slobodnom vremenu suprotstavljaju se pretežito individualnom aspektu slobodnoga vremena. Uvjetovanost provođenja slobodnoga vremena povezuju s državnim utjecajem. Time se suprotstavljaju Robertsu u kontekstu slobode izbora koja je u neomarksističkoj perspektivi značajno uvjetovana državnim utjecajem, ali i klasnom pripadnosti.

Odnos prema slobodnom vremenu uvjetovan je političko-ekonomskom klimom društva. Kako se definicija mijenjala kroz povijest kao i domene slobodnoga vremena, tako i suvremeno društvo slobodno vrijeme razmatra u okviru sadašnjih političkih, ekonomskih i društvenih okvira. Spominjući okvire nečega, u startu se može govoriti o ograničenostima pojmovnog određenja. Znanstvenim i tehnološkim napretkom širilo se i poimanje slobodnoga vremena, zbog čega je slobodno vrijeme u univerzalnoj formi još teže definirati. Polazišna točka određivanja slobodnoga vremena nalazi se u onome što ono u svojoj svrsi jest. U tom kontekstu polazište određivanja i definiranja slobodnoga vremena jest postavljanje u odnos s kontrastnim pojmom – radom. Dihotoman odnos slobodnoga vremena i rada pomaže u definiranju svakog od navedenih pojedinačnih odnosa, ali i opisuje ono što je bitno za ovaj rad, a to je slobodno vrijeme.

Kontrastna teorijska paradigma slobodno vrijeme promatra kroz isključivu odvojivost slobodnoga vremena od rada. Slobodno vrijeme tada bi bilo sve što rad nije, iako su ovi pojmovi međusobno povezani u životu. Blaži teorijski pristup od kontrastne teorije jest *teorijska paradigma proporcije*. Smatra da slobodno vrijeme i rad imaju zajedničkih osobina te da su međusobno povezani. Izrazito dihotoman odnos, međusobno odvojive i nespojive sfere života rada i slobodnoga vremena dio su znanstvene paradigme neutralnosti. Rad je zaseban dio ljudskog života koji nema dodirnih točaka sa slobodnim vremenom. Znanstvena istraživanja slobodnoga vremena kroz povijest su slobodno vrijeme najviše promatrala i pokušala objasniti kroz tu znanstvenu paradigmu. U povijesnom početku istraživanja slobodnoga vremena, slobodno vrijeme definicijski se izdvajalo od rada. Smatralo se kako je slobodno vrijeme ono vrijeme koje dolazi nakon rada. Pod tim se ne podrazumijeva vrijeme dolaska na posao, hranjenje, spavanje i sl. Takva vrsta definiranja poznata je kao „negativna“. Oprečno njoj,

„pozitivno“ definiranje slobodnoga vremena značajno je za suvremeniji pristup slobodnom vremenu u kojem se slobodno vrijeme ne određuje fiksno i isključuje iz radne sfere pojedinca (Tokarski i Zarotis, 2020a).

Pozitivističko definiranje proizlazi iz subjektivitičkog pristupa slobodnom vremenu prema kojem je slobodno vrijeme osobna, intimna domena koju svaki pojedinac individualno određuje. Pojmovno usmjerenje slobodnoga vremena kroz povijest imalo je nekoliko prijedloga za univerzalno definiranje kao i viđenje njegove ulogu u životu čovjeka. Jedan od najpoznatijih prijedloga jest *prijedlog dekompresije*. Prema tom prijedlogu slobodno vrijeme predstavlja prostor u kojem se koristi višak energije koju pojedinac ima. Suprotan prijedlog od dekompresijskog pristupa jest prijedlog slobodnoga vremena kao *odmora*. U tom je kontekstu *meritum* slobodnoga vremena u životu pojedinca u svakodnevnom odmoru. Treći prijedlog ulogu slobodnoga vremena razmatra kao dio dana u kojem se pojedinac rješava negativnih emocija i stresova. Ovim pristupom slobodno vrijeme ima ulogu tzv. *čišćenja*. *Prijedlog protuteže* slobodnom vremenu suprotstavlja negativnosti iz poslovne domene koje se kao protuteža nadoknađuju kroz aktivnosti slobodnoga vremena. Prema *ograničavajućem prijedlogu*, rad je povezan sa slobodnim vremenom na koje snažno utječe. Točnije, lošija iskustva u poslovnom svijetu vode i do lošijega slobodnoga vremena. *Prijedlog generalizacije* slobodnoga vremena podrazumijeva da se radnje i aktivnosti koje se ne mogu provesti na radnom mjestu upotpunjuju kroz aktivnosti slobodnoga vremena. Zanimljiv prijedlog slobodnoga vremena donosi se kroz *identitetski* vid slobodnoga vremena. Prema njemu, ono što ljudi rade na poslu predstavlja presliku onoga što bi radili u slobodnom vremenu (Tokarski i Zarotis, 2020a).

Zbog sveobuhvatnosti i različitih poimanja ključnih sastavnica ljudskog života teoretičari ne pronalaze konsenzus oko njegova definiranja (Dux, 2017). U skladu s tim, Agricola (1990) navodi četiri teorijska uporišta koja na različite načine promatraju i određuju slobodno vrijeme. U skladu s tim navodi polazišta za definiranje slobodnoga vremena iz navedenih teorijskih paradigmi:

- 1) Slobodno vrijeme ima značajke rada. U tom kontekstu promatra se kao podvrsta radne domene ljudskog života.
- 2) Ideološko i funkcionalno određenje slobodnoga vremena isprepletено je s radnom domenom ljudskog života. Slobodnom vremenu pridaje se važnost u životu pojedinca s naglaskom na potencijale koje slobodno vrijeme može pružati.

- 3) Slobodno vrijeme dio je svakodnevice ljudskog života koji se promatra kroz životne navike i dio je socijalnog i kulturnog života osobe. Ovo teorijsko uporište značajno je za postindustrijsko razdoblje ljudske povijesti.
- 4) Slobodno vrijeme precijenjena je domena ljudskoga života te kao takva sastavni je dio vremena u danu općenito. Nema naznaka potencijalnih benefita koji mogu proizlaziti iz slobodnoga vremena. Kroz ovo uporište, važnost slobodnoga vremena svedena je na minimum.

Pojmovno određenje slobodnoga vremena prema Nahrstedtu (1990) određuje se prema njegovoj vrsti, to jest slobodno vrijeme prema užem, širem i najširem smislu. *Slobodno vrijeme u užem smislu* predstavlja temeljnu ljudsku sastavnicu za određivanje autonomije i slobode izbora, a svrhovito slobodno vrijeme postaje alat za ostvarivanje navedene utonomije. Šireći prostor promatranja slobodnoga vremena, autor navodi i promatranje slobodnoga vremena kao šire sastavnice ljudskoga života. Prepoznaje ga kroz isprepletenost s radnim obavezama koje su manjeg obujma. *Slobodno vrijeme u najširem smislu* pogled je koji ovaj fenomen promatra iz perspektive cijelog ljudskog života kao vrijeme koje služi čovjeku za napredak.

Smatra se kako se slobodno vrijeme 21. stoljeća može promatrati kroz četiri teorijske paradigme:

- 1) *Simbolički interakcionizam* teorijska je paradigma koja počiva na sociokulturnom aspektu pojedinca. Percepcija slobodnoga vremena ovisi o značenju aktivnosti slobodnoga vremena za pojedinca. Značenje ovisi o interakciji pojedinca s okolinom. U skladu s tim, viđenje određene aktivnosti slobodnoga vremena podložno je promjenama zbog interpersonalnih interakcija, ali i dinamičkih promjena okoline koje mogu uvjetovati samo viđenje i stav o slobodnom vremenu. Blumer (1978: 97) objašnjava kako „ljudska bića međusobno tumače ili 'definiraju' akcije umjesto da samo reagiraju na tuđe radnje. Njihov 'odgovor' nije napravljen izravno na radnje jednog drugoga, ali se umjesto toga temelji na značenju koje pridaju na takve akcije.“ Aktivnost slobodnoga vremena kojom se bavi više pojedinaca može imati isto značenje za sve. Smatra se kako tome doprinose kulturne vrijednosti, naučene vještine iz te aktivnosti, ali i vrijeme koje provode zajedno u pojedinom dijelu (Kelly, 1999).
- 2) Teoretičari paradigme *životnog ciklusa* značajni su za istraživače sociologijskog, pedagoškog i ekonomskog područja. Predvodnici ove teorije smatraju kako svi ljudi prolaze kroz četiri jednaka stadija od infantilnosti do odrasle dobi (Cohen, 1987).

Različita životna razdoblja simboliziraju različiti trendovi u ponašanju pojedinca (Levinson, 1987). U tom kontekstu mogu se promatrati i različiti i značajni trendovi provođenja slobodnoga vremena za svako životno razdoblje.

- 3) *Generacijska teorija* objašnjava utjecaj različitih generacija na kulturu. U fokusu ovog teorijskog uporišta promjene su i grupe. Strauss i Howe (1991) pomoću društveno važnih promjena u kulturi objašnjavaju pojavu različitih generacija koje su mijenjale kulturu življenja, što se odnosi i na slobodno vrijeme. Razlikuju četiri generacijske vrste: idealiste, reaktiviste, građansku generaciju i prilagodljivu generaciju. Pojava ovih generacija uvjetovana je vremenom rođenja kao i vremenom u kojem su proživjeli i dosegli stadij adolescencije. Ova teorija važna je, jer retrospektivno može sagledati razvoj različitih kultura kroz povijest i njihov odnos prema slobodnome vremenu. Može se objasniti i trenutačno kulturno stanje kao i slobodno vrijeme generacija koje dolaze te koje će u skladu sa svojim vrijednostima mijenjati i način provođenja slobodnoga vremena.
- 4) Teorijska paradigma *društvenog kapitala* promatra povezanost angažmana u društvu koji je povezan s javnim dobrom. Društveni kapital može se definirati kao „zapravnina ponašanja i znanja pojedinca koja se isplati kroz uspjeh u kulturi.“ (Russell, 2002: 328). Kulturni resursi podrazumijevaju širok spektar aktivnosti koji doprinosi zajednici. U kontekstu slobodnoga vremena to su rekreacijske, kulturno-umjetničke i sportske aktivnosti. Različite institucije, ali i aktivnosti slobodnoga vremena pružaju pojedincu širok spektar znanja i vještina. Njihovom upotrebom u društvu doprinosi se boljitku društva. Društveni kapital može se promatrati iz individualne i javne perspektive. Individualna domena odnosi se na aktivnosti kojima pojedinac ugađa vlastitim željama, a u kontekstu slobodnoga vremena odnosi se na aktivnosti u koje je pojedinac uključen. Javna perspektiva odnosi se na ono što pojedinac napravi sa svim onime što dobije iz tih aktivnosti, to jest doprinosi li time društvu u cjelini ili stečeno i doživljeno nema širu implikaciju. Problematika društvenog kapitala može se promatrati kroz hedonističke aktivnosti slobodnoga vremena koje ne služe zajednici, uz upitan doprinos pojedincu (Trujillo, 2007). Posebno je problematičan trend povećanja konzumerističkih aktivnosti slobodnoga vremena u životu mladih. Vezane su za nedostatak stvaranja društvenog kapitala koji aktivnosti slobodnoga vremena povezane s konzumerizmom ne akumuliraju (Putnam, 1993).

Još jedan važan teorijski okvir za promatranje slobodnoga vremena jest Teorija samoodređenja (eng. *Self-determination theory*) (Ryan i Deci, 2000a; Deci i Ryan, 2012a). Važnost ove teorije očituje se u istraživanju motivacije, osobnosti, ali i ponašanja (Mitchie i sur., 2018). Motivacija i razlog bavljenja određenom aktivnošću slobodnoga vremena važan su aspekt slobodnoga vremena. Navedeni teorijski okvir pomaže u razumijevanju sociokulturnog konteksta koji pomaže ili sprječava pojedinca pri izboru aktivnosti slobodnoga vremena. Sociokulturni kontekst slobodnoga vremena ima potencijal potaknuti ili spriječiti razvojne doprinose koji proizlaze iz aktivnosti slobodnoga vremena. Očituje se kroz tri domene: osjećaj kompetentnosti, autonomije i pripadnosti (Deci i Ryan, 2002). Navedeni aspekti navode se kao jedan dio teorijskog okvira situacijske dokolice, iz čega može proizaći zaključak kako teorija situacijske dokolice ima utemeljenja na *Teoriji samoodređenja*. U kontekstu adolescencije i *Teorije samoodređenja* ključan aspekt koji je relevantan i za provođenje slobodnoga vremena jest razvoj autonomije (Van Petegem i sur., 2012). To bi značilo da adolescent samoregulira vlastito ponašanje prema izboru aktivnosti koja mu se sviđa. U kontekstu motivacije to bi podrazumijevalo intrinzično motiviranog pojedinca koji bez obzira na okolinski utjecaj bira aktivnost u skladu s vlastitim željama. Kroz autonoman pristup izboru slobodnoga vremena, otvara se prostor višestrukih razvojnih doprinosa (Deci i Ryan, 2012b). S druge strane, eksterna motivacija, najčešće u obliku roditeljske kontrole, pojedinca usmjerava prema izboru aktivnosti koju ne želi. Takva vrsta motivacija i usmjeravanja pokazala se kao loša za adolescenta, što se manifestira kroz kasnije manje razvijene vještine za strukturiranjem slobodnoga vremena (Mageau i sur., 2015).

Dodatne vrste eksterne motivacije povezane su s izbjegavanjem kazne ili dobivanjem nagrade. Pod eksternim motivatorima navodi se i introjektiranu regulaciju ponašanja. Pozadina ponašanja pojedinca nalazi se u mišljenju okoline. To se može dogoditi kada adolescent želi impresionirati prijatelje. Identificirana motivacija očituje se u situacijama kada se pojedinac bavi određenom aktivnošću, jer je ona važna drugim sudionicima te iste aktivnosti. Integrirano motiviranim ponašanjima smatraju se aktivnosti pojedinca koje je izabrao na temelju vlastitih uvjerenja. Eksternalizirana i introjektirana motivacija smatraju se kontroliranom motivacijom, a internalizirana, identificirana i integrirana motivacija pripadaju autonomnoj motivaciji. Treća vrsta motivacije utemeljena u *Teoriji samoodređenja* jest amotivacija. Predstavlja situacije u kojima adolescent uopće ne zna i ne razumije zašto se bavi određenom aktivnošću slobodnoga vremena (Xie i sur., 2017; Ryan i Deci, 2000a, b).

Funkcionalnost slobodnoga vremena očituje se kroz tri uloge: odmor, razonoda i razvoj osobnosti. Odmor bi u najširem smislu podrazumijevao odmaranje od rada i svakodnevnih aktivnosti. Ono se može podijeliti na pasivan i aktivan način provođenja. Aktivnim odmorom smatraju se aktivnosti koje zahtijevaju od pojedinca određenu fizičku angažiranost. Aktivnosti razonode povezuju se sa zabavom i rekreacijom koja služi kao svojevrsan bijeg od formalnih obaveza. Kao posljednja uloga, razvoj osobnosti slobodno vrijeme promatra kroz prizmu višestrukog osobnog rasta. Osobnim izborom kroz aktivnost slobodnoga vremena, pojedinac se bavi aktivnošću kojom razvija i usavršava svoju osobnu domenu koju direktno ili indirektno želi razvijati (Janković, 1973; Livazović, 2018).

Neprestana povezanost slobodnoga vremena i rada moguće je polazište određivanja svrhe slobodnoga vremena, to jest određivanja produktivnosti u slobodnomu vremenu. U tom kontekstu, pojavljuje se fenomen dokolice. Iako je ponekad shvaćan kao istoznačnica za slobodno vrijeme, to u svojoj biti nije. Suprotnost od dokolice jest besposlica, što dio autora smatra sinonimom. Kraus (1971) smatra kako je ostvarivanje dokolice kroz slobodno vrijeme u modernom svijetu nemoguće ostvariti. To je na tragu prvih empirijskih istraživanja dokolice koja su objašnjavala kako unatoč preduvjetima ostvarivanja dokolice čovjek za nju nije spreman. Janković (1973) dokolicu vidi kao stanje osobe u kojoj ništa ne radi, što zapravo predstavlja besposlicu. Sličnog su stava Mlinarević, Miliša i Proroković (2007) koji pod dokolicom i dokoličarenjem podrazumijevanju nestrukturirano provođenje slobodnoga vremena koje je značajno za mlade osobe.

S druge strane, postoji niz autora koji se ne slažu s navedenim poistovjećivanjem dokolice i besposlice. Polić i Polić (2009: 260) distinkciju između dokolice i besposlice prave postavljajući pitanje oslobođenosti svake od navedenih domena od ili za nešto. Besposlicu smatraju vremenom koje je oslobođeno od rada i radnih obaveza koje vide kao prisilu. Vrijeme oslobođeno od radno-prisilnih obaveza ostaje slobodno, ali ako nije oplemenjeno „djelatnim samoodređenjem“, ne može se smatrati dokolicom. Autori smatraju kako besposlica čak nije ni u potpunosti reprezentativan primjer oslobođenja jer zbog nedjelatnog deficita biva izložena različitim manipulativnim čimbenicima. Potpunu slobodu u kojoj može ostvariti samoodređenje pojedinac može doživjeti u dokolici. Preduvjet za to su objektivne mogućnosti za samodjelatnost kao i oslobođenje vanjskih utjecaja koji pojedinca prisiljavaju na nešto. Za razliku od besposlice, dokolica je oslobođena za nešto, za određenu aktivnost izabranu vlastitim nahođenjem, uz uvjeti svrhovitosti i vlastitog rasta. U tom je kontekstu važan odgoj za dokolicu jer su za nju potrebne vještine kako bi se mogao ostvariti puni potencijal slobodnoga vremena

kroz produktivnost i samoodređenje. Martinić (1977) na istom je tragu smatrajući dokolicu dijelom slobodnoga vremena u danu kada su izvršene primarne radne i obiteljske obaveze. Ona je oslobođena za slobodan izbor aktivnosti čiji je spektar širok, a varira od odmora do različitih kulturno-umjetničkih sadržaja koji obogaćuju osobu. Autorica razlikuje *homo sociusa* i *homo consumensa* u potrošačkoj dokolici. *Homo socius* predstavlja pojedinca koji produktivno provodi svoje vrijeme, što ga čini sposobnim za kritičko promišljanje i vrednovanje vlastite okoline. Ostvaruje puni potencijal svoje čovječnosti kroz samodjelatno stvaranje koje nije manipulirano različitim okolinskim čimbenicima. Njemu nasuprot, *homo consumens* predstavlja oprečnu pojavu čovjeka. Njegovo postojanje svodi se na materijalizam na relaciji proizvodnja – potrošnja. U tom načinu življenja pojedinac podliježe manipulativnoj moći pretjerane potrošnje te se nalazi u začaranom krugu u kojem radi kako bi trošio više nego što treba i može. Ovakav vid življenja vodi do cjelovitog otuđenja, ali i degradiranja čovječnosti.

Despot (1976: 154) kritički se osvrće na društvenu klimu poimanja slobodnoga vremena koje je podređeno tržištu rada. Smatra kako je na čovjeku da kroz dokolicu, koju uzdiže na razinu božanskih osobina čovjeka, otkriva sebe u aktivnostima koje konkretizira kroz „carstvo slobode“. Smatra kako je pogrešno definirati rad kao neslobodu jer dokolica može biti jedan dio rada, ali koji nije materijalno opterećen i uvjetovan. Stebbins (1982, 1997, 2005; 2007) na sličnom je tragu, ali uz širu kategorizaciju dokolice. Dokolicu općenito smatra vremenom koje čovjek koristi na način koji želi, ali uz uvjet da su aktivnosti kojima se pojedinac bavi u dokolici ispunjujuće i/ili ispunjene zadovoljstvom. Teorijski je predstavlja kroz model situacijske dokolice. Glavne su sastavnice navedenog teorijskog konstrukta: povremena, ozbiljna i projektna dokolica. Kao najkorisniji vid dokolice razmatra ozbiljnu dokolicu za koju je značajno nutarnje ispunjenje i zanimanje osobe za tu aktivnost. Karakteriziraju je hobističke, amaterske i volonterske aktivnosti. Za razliku od ostalih podjela situacijske dokolice, za ozbiljnu dokolicu potrebna su specifična znanja i vještine za bavljenjem izabranom aktivnošću. Iz ozbiljne dokolice pojedinac može razviti poslovnu karijeru. Povremena dokolica, za razliku od ozbiljne dokolice, vrijeme je koje pojedinac povremeno upotpunjuje aktivnostima u kojima uživa te koje su za njega trenutno zadovoljavajuće. Za njih nisu potrebna posebna znanja i vještine, ali i iz aktivnosti povremene dokolice nije moguće ostvariti karijerni napredak. Projektna dokolica u svojoj biti odnosi se na aktivnosti koje su kratkotrajne i vežu se za aktivnosti koje se događaju rijetko ili samo jednom. Pod tim se ne misli na aktivnost koja traje samo nekoliko sati. Usmjerenost pojedinca prema nekom projektu može biti nekoliko dana, tjedana, mjeseci pa čak i godina. Određivanje koja aktivnost pripada kojoj podjeli situacijske

dokolice prepušta je samom pojedincu. Ista aktivnost ovisno o subjektivnoj procjeni pojedinca može se klasificirati različito u teorijskom okviru situacijske dokolice, što ovisi o samom odnosu pojedinca prema toj aktivnosti. Unaprijed određivanje i grupiranje aktivnosti izostalo je u situacijskoj dokolici. Time se može iščitati Stebbinsova namjera prepuštanja dokolice subjektivnoj percepciji pojedinca. Izuzimanjem određivanja dokoličarskih aktivnosti pojedincu, Stebbins dokolicu ostavlja ljudskoj intimi, osobnom prostoru. Time naglašava važnost i uzvišenost dokolice kao pojma.

Vidljiva oprečnost u poimanju slobodnoga vremena, ali i dokolice kao dijela slobodnoga vremena jasan je pokazatelj kako je istraživanje navedene tematike u današnjem dobu prijeko potrebno. To se posebno odnosi na otkrivanje dokolice djeci i mladima koji bi naučenim upravljanjem slobodnim vremenom mogli svoje slobodno vrijeme uzdići na razinu dokolice.

2.1.3. Pojmovno određenje situacijske dokolice

Robert A. Stebbins začetnik je teorije situacijske dokolice koja na svoj način objašnjava, klasificira i istražuje slobodno vrijeme. Istraživanja ovog teorijskog konstrukta počinje 1973., a do danas doživio je brojne promjene od inicijalnog istraživačkog pothvata ozbiljne dokolice. Istraživanja ovog teorijskog okvira zastupljena su većinom u američkih, kineskih i japanskih istraživača. Kako bi situacijska dokolica kao teorija bila prepoznata, važno je predstaviti Stebbinsovo (2020) viđenje slobodnoga vremena i dokolice. Cilj teorijskog okvira situacijske dokolice vidi u rješavanju prisutnoga društvenog problema „besmislenog slobodnoga vremena“ (Stebbins, 1992: 126). Razdvaja slobodno vrijeme od dokolice koju smatra dijelom slobodnoga vremena, ali nikako istoznačnicom. Naglašava kako u slobodno vrijeme pojedinac može biti uključen u aktivnosti koje su mu dosadne, nezanimljive ili se jednostavno može dosađivati ne radeći ništa. Iako je to vrijeme oslobođeno radnih aktivnosti, ono nije korišteno za aktivnosti koje će mu donijeti osjećaj zadovoljstva, nutarnjeg ispunjenja kao i pozitivne emocije općenito. S druge strane, smatra kako je dokolica važna jer se kroz nju čovjek ostvaruje u aktivnostima koje samostalno bira, a donosi općenito pozitivne emocije i višestruke dobrobiti za njegov život. Pozicionira teorijski okvir situacijske dokolice te aktivnosti koje mogu pripadati različitim kategorijama u rasponu od mikro- preko mezo- do makrorazine. Time svrstava dokolicu na ekološku periferiju, snažne prisutnosti u životu pojedinca. Dokolicu promatra kao poveznicu individualnog aspekta i konteksta. Smatra kako je važno promatrati u cjelini ne bi li se tako dobili objektivni uvidi u ovu sferu ljudskog života. Kao dvije glavne komponente dokolice navodi dokolicu kao aktivnost i dokolicu kao iskustvo. Pod aktivnošću podrazumijeva „težnju

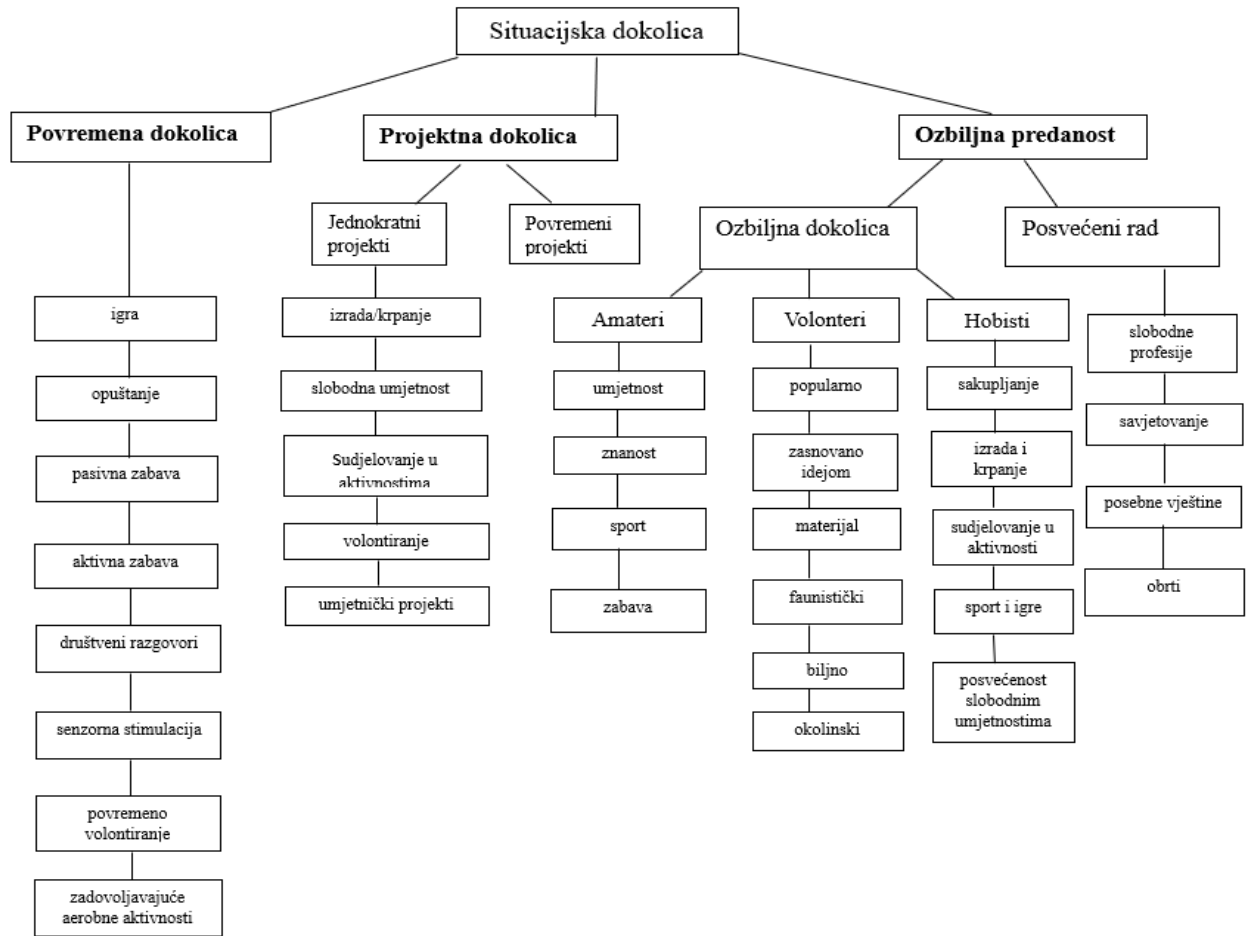
prema kojoj je pojedinac okrenut fizički i mentalno, a motiviran je nadom ili željom za bavljenjem tom aktivnošću“ (Stebbins, 2000). Aktivnosti klasificira u tri skupine: rad, dokolica i obaveze koje nisu povezane s radom. Svaka od navedenih aktivnosti ima glavnu aktivnost koja je za život pojedinca posebno značajna u domeni dokolice. To podrazumijeva određenu aktivnost koja motivira pojedinca da sam sebi napravi uvjete da tu aktivnost provede u djelo. Ona je ponukana nutarnjom čežnjom i željom za bavljenjem tom aktivnošću, što je zapravo i bit dokolice koju Stebbins (2009; 2020) smatra pozitivnom aktivnošću. Druga važna komponenta kroz koju istražuje fenomen dokolice jest iskustvo. S obzirom na to da bi dokolica trebala biti pozitivna aktivnost, uvjet za to jest da je iskustvo bavljenja tom aktivnošću pozitivno (Stebbins, 2016). Viđenje slobodnoga vremena kao subjektivnog iskustva pojedinca u skladu je sa suvremenim shvaćanjem slobodnoga vremena (Caldwell i Faulk, 2013) koje izbjegava nametati pojedincu što je za njega slobodno vrijeme. Iz promatranja aktivnosti i iskustva proizlazi i teorijski konstrukt situacijske dokolice (eng. *The Serious Leisure Perspective*). Teorija sintetizira tri načina provođenja dokolice (Stebbins, 2020):

Ozbiljna dokolica (eng. *Serious Leisure*) predstavlja ispunjujuće i smislene aktivnosti pojedinca koje prakticira kroz duži vremenski period redovito. Za njih su potrebna specifična znanja i vještine koje se kroz tu aktivnost mogu i dalje razvijati. Aktivnosti koje se prakticiraju u ozbiljnoj dokolici mogu se podijeliti na: amaterske, hobističke i volonterske. Amaterskim aktivnostima smatraju se sve one aktivnosti kojima se pojedinac redovno bavi, ponekad i profesionalno. Smatraju se amaterskim jer unatoč profesionalizmu pojedinca u obavljanju to ne znači u društvu percepciju bavljenja tom aktivnošću profesionalno. Primjer takve aktivnosti može biti bilo koji sport u kojem pojedinac uživa, redovno ga trenira, važan mu je u životu te unatoč profesionalizmu koji prakticira u trenažnom procesu to ga ne čini profesionalnim sportašem. Pod tim se mogu podrazumijevati umjetnici, zabavljači ili istraživači. Hobiji su također dio ozbiljne dokolice, ali njihov profesionalizam nije zastupljen u jednakoj mjeri kao u amatera. Dije se na: kolekcionare, izrađivače i krpače, sudionike nenatjecateljskih aktivnosti, slobodne umjetnike kao i sportaše i igrače različitih igara. Smatra se kako su hobističke aktivnosti prethodite svakoj amaterskoj aktivnosti ozbiljne dokolice. Treća vrsta aktivnosti prisutna u podjeli unutar ozbiljne dokolice jest volontiranje. Stebbins (1996) smatra kako su volonteri ozbiljne dokolice motivirani osobnim interesom za uključivanjem u formalno ili neformalno volontiranje, ali i altruizmom. Volonterske aktivnosti mogu biti isprepletene s hobističkim aktivnostima. Takav primjer može biti poučavanje slobodnog umjetnika zainteresiranom poznaniku ili učenje pjevanja djece u crkvenom zboru. Aktivnosti ozbiljne

dokolice razlikuju se od ostalih domena situacijske dokolice kroz šest čimbenika koji nisu zastupljeni ili su u manjoj mjeri zastupljeni kod projektne i povremene dokolice, a to su: ustrajnost, trud, mogućnost ostvarivanja karijere, jedinstveni *ethos*, prednosti bavljenjem odabranom aktivnošću i društveni svijet. Neke od ovih aktivnosti mogu se u određenoj mjeri naći i u drugim dviju dokolica, ali nikada svih šest.

Povremena dokolica (eng. *Casual Leisure*) nema kontinuitet kao ozbiljna dokolica, kraćeg je trajanja, ali za pojedinca predstavlja nutarnje zadovoljstvo. U usporedbi s ozbiljnom dokolicom, aktivnosti povremene dokolice zahtijevaju mala ili nikakva znanja i vještine potrebne za bavljenjem tom aktivnošću. Aktivnosti su hedonističkog i eudaimonskog karaktera. Mogu biti pasivne i aktivne, a dijele se u osam različitih aktivnosti: igra, opuštanje, pasivna zabava, aktivna zabava, društveni razgovori, senzorna stimulacija, povremeno volontiranje i zadovoljavajuće aerobne aktivnosti. Iako podrazumijevaju aktivnosti pasivnog karaktera, autor smatra kako bez obzira na to mogu imati pozitivne učinke na pojedinca. Kroz njih pojedinac može razvijati samosvijest i upoznati svoje mane i vrline. Povremeno dokoličarenje kroz pasivnu i aktivnu zabavu može doprinijeti spoznaji svijeta u kojem pojedinac živi. Gotovo sve aktivnosti povremene dokolice mogu se ponoviti. Smatra se kako aktivnosti povremene dokolice mogu doprinijeti razvoju interpersonalnosti. Kao posljednji doprinos povremene dokolice pojedincu je subjektivna dobrobit. Iako aktivnosti povremene dokolice imaju svoje benefite, nestrukturirane aktivnosti mogu imati i negativan učinak jer se u njima mogu naći aktivnosti koje su ilegalne i zabranjene (Rojek, 1997).

Projektna dokolica treća je domena situacijske dokolice koja se od ostalih razlikuje po učestalosti sudjelovanja. Za razliku od povremene dokolice, ponekad je za bavljenje aktivnostima projektne dokolice potrebno imati određenja znanja i vještine kako bi aktivnost mogla biti ostvarena. To se posebno očituje kroz vještine planiranja i truda jer projektna dokolica uglavnom podrazumijeva aktivnost ili projekt koji će se dogoditi jednom ili se događa jednom kroz duži period. Pod to se mogu uvrstiti projekti za koje je potrebna duga priprema kako bi se ostvarili. Pod takvim projektima obično se podrazumijevaju volonterski, različiti hobistički i umjetnički projekti. Ova vrsta dokolica najmlađa je domena koju autor teorije uvrštava u sintetiziranje dokoličarskih aktivnosti te kao takva ima najmanje znanstvenih istraživanja. Zbog svoje važnosti i prisutnosti u društvu izrazito je važna kako bi se vidjeli i njezini doprinosi društvu, ali i pojedincu.

Slika 1. Dijagram klasifikacije i podjela situacijske dokolice (Stebbins, 2020)

Iz svih navedenih klasifikacija vidljivo je kako su domene povezane te da ista aktivnost može odgovarati svim trima domenama jer je percepcija pojedinca prema ključnih šest čimbenika ozbiljne dokolice drugačija. Ključni čimbenici ozbiljne dokolice predstavljaju temelj za određivanje što je koja vrsta dokolice.

Iako je teorijska paradigma situacijske dokolice promijenila viđenje slobodnoga vremena te usmjerila znanstvena istraživanja prema redefiniranju pojmovnog određenja slobodnoga vremena i dokolice, ne slažu se svi teoretičari i znanstvenici slobodnoga vremena s navedenim teorijskim okvirom. U tome prednjači Veal (2016, 2021) koji je uputio nekoliko kritika dovodeći u pitanju ispravnost podjele slobodnoga vremena prema teorijskom okviru situacijske dokolice na ozbiljnu, povremenu i projektnu dokolicu. Smatra kako teorijski okvir situacijske dokolice ima distopijsko uporište nastalo na radovima Aronowitza i DiFazija (1994) te Rifkina (1995) čijim radovima dominiraju ideje budućnosti sa znatno smanjenom količinom rada te uvelike povećanjem fonda sati slobodnoga vremena u životu pojedinca. Autor konstatira kako

je podjela i taksativno navođenje aktivnosti slobodnoga vremena u kategorijama situacijske dokolice dvosmislena. To jest pojedine aktivnosti mogu pripadati ozbiljnoj dokolici, ali i povremenoj dokolici, ovisno o pojedincu. Smatra kako takva podjela može dovesti do konfuzije.

Uz slaganje s Kuentzelom (2012), Veal (2016, 2021) propitkuje teorijski kapacitet prilagođavanja situacijske dokolice kao teorije društvenim promjenama. Pod tim podrazumijeva društvene pojave koje se događaju na makrodruštvenoj razini. Navodi kako je mikrorazina dokolice u teoriji situacijske dokolice najlošije zastupljena i objašnjena.

Blackshaw i Crabbe (2004:51) kritizira teoriju situacijske dokolice zbog mogućnosti uvažavanja aktivnosti slobodnoga vremena koje mogu biti „devijantne“ i „neproduktivne“ i pod tim navodi slobodno vrijeme mladih provedeno u supkulturama.

Shen i Yarnal (2010) Stebbinsovu podjelu situacijske dokolice negira te umjesto dihotomne podjele na povremenu i ozbiljnu dokolicu navodi pojmove kao aktivnosti povremenog ili ozbiljnog kontinuuma. Autori se ne slažu s tipološkom podjelom situacijske dokolice jer navode kako bilo koja aktivnost slobodnoga vremena može biti svrstana u povremenu i ozbiljnu dokolicu. S navedenim se slaže i Veal (2016, 2021) čija je ideja redefiniranje koncepta situacijske dokolice u dokoličarsko iskustvo.

Glavnih šest odrednica ozbiljne dokolice Veal (2021) dovodi u pitanje zbog manjkavosti empirijskih istraživanja koja potvrđuju podjelu unutar situacijske dokolice.

U odgovoru na Vealove (2016, 2021) kritike Stebbins (2021) naglašava kako su kritike povezane s nedostatkom kontinuuma neispravne zbog krivog shvaćanja koncepta ozbiljne i povremene dokolice. Navodi kako su koncepti puno kompleksniji nego što ih navodi. Za više puta kritizirani kontinuum aktivnosti Stebbins (2021) navodi da ga je u svojoj knjizi *Synthesis* (Stebbins, 2020: 74) spominjao pod pojmom „skala uključenosti“. Valjanost makrorazine teorijskog okvira situacijske dokolice opravda navodom kako se situacijska dokolica kao teorija može promatrati kao rezultat promjena makrorazine ili njezin „uzrok“ (Stebbins, 2020: 151). Naglašava kako su važna daljnja istraživanja slobodnoga vremena kroz situacijsku dokolicu navodeći mogućnost razvoja novih aktivnosti i interesa koji se ostvaruju pod prizmom situacijske dokolice.

Po pitanju potvrđivanja valjanosti glavnih čimbenika ozbiljne dokolice, Stebbins (2021) tvrdi kako je Veal (2021) zanemario istraživanja provedena instrumentom za mjerenje situacijske dokolice *Serious Leisure Inventory Measure* (SLIM) koja potvrđuju empirijsku valjanost teorije situacijske dokolice uz prijevod na nekoliko stranih jezika.

Odmičući se od navedenih kritika, brojni autori konstatirali su kako je situacijska dokolica značajan napredak i doprinos znanosti slobodnoga vremena. Gillespie, Lefler i Lerner (2002: 286) navode kako se radi o teorijskom okviru koji predstavlja značajnu „promjenu“ u istraživanju slobodnoga vremena te kako je ono do sada bilo promatrano. Worhington (2006) smatra kako je pojavom teorije situacijske dokolice koncept slobodnoga vremena dobio drugačije značenje. Dilley i Scraton (2010: 125) smatraju teorijski okvir situacijske dokolice „značajnim teorijskim napretkom“ u kontekstu slobodnoga vremena. Gallant, Arai i Smale (2013: 92) navode kako se radi o „najznačajnijem konceptu“ u istraživanju slobodnoga vremena „u posljednjih 30 godina“.

Uvažavajući negativne i pozitivne impresije spram teorijskom okviru situacijske dokolice, može se zaključiti kako se radi o kompleksnoj teorijskoj koncepciji slobodnoga vremena. Uporište važnosti, ali i postojanosti ove teorije nalazi se u samom pojedincu, njegovu odnosu prema slobodnom vremenu te aktivnostima s kojim ga upražnjava. Radi se o složenom teorijskom konceptu čija je zastupljenost u znanosti slobodnoga vremena ograničena na znanstveno-istraživački prostor američkog kontinenta i azijskog područja. Začetnik ove teorije Robert Stebbins (2021) naglašava kako je riječ o teorijskom okviru koji će dodatno obogatiti istraživanja slobodnoga vremena, provedena u prizmi situacijske dokolice, time prateći trendove slobodnoga vremena na mikro- i makrorazini. Ograničena dostupnost istraživanja slobodnoga vremena kao koncepta situacijske dokolice na europskom području poticaj je istraživačima toga područja. Važnost se očituje u uvidu u kulturološke razlike trendova provođenja slobodnoga vremena, odnosa prema slobodnome vremenu kao situacijske dokolice te ispitivanju valjanosti teorijskog koncepta i primjenjivost u različitim kulturama. Dodatan poticaj za implementaciju ove teorije jest u zastupljenosti populacije adolescenata u istraživanjima koja su implementirala situacijsku dokolicu. Ograničeni su znanstveni zaključci koji prema ovoj teoriji uspoređuju glavne čimbenike ozbiljne dokolice s rizičnim stilovima ponašanja. Uvid u navedenu povezanost daju mogućnost vrijednih pedagoških zaključaka uz široku lepezu pedagoških implikacija u praksi.

2.1.4. Pregled dosadašnjih istraživanja ozbiljne dokolice

Do sada su istraživanja situacijske dokolice brojnija u proučavanju ozbiljne dokolice, i to u području sporta. Yazici (2023) je istraživao ozbiljnu dokolicu na uzorku uličnih biciklista. Pokazalo se da je percepcija pojedinih čimbenika ozbiljnog provođenja slobodnog vremena povezana s dobi ispitanika. To se uglavnom odnosi na percepciju dobrobiti koju pojedinac ostvaruje kroz aktivnosti. Percepcija mlade populacije u dobi od 17 godina i mlađe bila je statistički značajno niža od percepcije koristi kod osoba u dobi od 26 i više godina. Potencijalna povezanost navedenog može biti i s načinom odabira aktivnosti i slobodom izbora koja je različito dostupna u različitim dobnim skupinama. Visoku percepciju blagostanja imali su i pojedinci iz ranjivih skupina društva ili pojedinci iz nepovoljnog društvenog položaja (Isik, 2017). Razina ozbiljnosti aktivnosti uličnih košarkaša također je bila povezana s radnim statusom osobe. Zaposleni su imali nižu razinu ozbiljnosti od studenata. Autor to objašnjava uočenom mogućnošću zarade preko ulične košarke prema kojoj su okrenuti studenti, a ne zaposleni pojedinci. Iz tog se vidi važnost čimbenika razvoja karijere iz aktivnosti ozbiljne dokolice. Povezanost sporta i ozbiljne dokolice nije isključivo povezana s bavljenjem određenom sportskom aktivnošću. Ertas (2022) je u svom istraživanju pokazao kako je iskustvo nogometnog navijanja kao ozbiljne dokolice, odnosno ozbiljne aktivnosti u životu pojedinca povezano s pubertetom.

Falcousovo (2017) istraživanje pokazalo je kako glavna aktivnosti (eng. *core activity*) povezana s načinom življenja, to jest izgradnjom *lifestylea*. Polaznici određene aktivnosti, u ovom slučaju biciklizma, poistovjećuju se jedan s drugim te unatoč pojedinim neslaganjima stvaraju grupu ljudi koji imaju iste temelju glavne aktivnosti slobodnoga vremena, aktivnosti ozbiljne dokolice i *lifestylea*. Iako je u istraživanju korištena kvalitativna metodologija, može se iščitati važnost pripadnosti grupi i jedinstveni *ethos* koji su glavni čimbenici ozbiljne dokolice.

Na istom je tragu i Hindley (2018) koji je na uzorku rekreativnih trkača pokazao kako su trkači čija je aktivnost vrsta ozbiljne dokolice pokazali osjećaj pripadnosti zajednici ljudi koji se bave istom aktivnošću. Kao čimbenik pripadnosti u ovom uzorku važan je bio i sam ambijent koji se smatrao privlačnim za provođenje slobodnoga vremena, kao i potencijal za zdravstvene benefite.

Istraživanje motivirajućeg konteksta ozbiljne dokolice pokazalo je kako postoji niz poticaja koji proizlaze iz okoline, a osobu mogu usmjeriti prema bavljenju aktivnošću koja se može smatrati

ozbiljnom dokolicom. Kang i sur. (2017) pod tim podrazumijevaju tri čimbenika: intrapersonalnost, interpersonalnost i strukturalnost aktivnosti. Intrapersonalnost se odnosi na vlastitu nutarnju motivaciju ili želju za bavljenjem određenom aktivnosti. To je ponekad povezano i s talentom i visokim performansama osobe. Interpersonalni aspekt veže se uz osobe koje su uključene u određenu aktivnost te kao takve zbog dobrih odnosa s pojedincima mogu potaknuti uključivanje u određenu aktivnost. Strukturalnost podrazumijeva vanjski poticaj osobi za bavljenje određenom aktivnošću. To bi uključivalo institucionalnu, lokalnu ili regionalnu podršku koja na različite načine potiče uključivanje u određenu aktivnost slobodnoga vremena koja posljedično može postati ozbiljna dokolica. Istraživanje Kanga i sur. (2017) pokazalo je na uzorku nogometašica kako su ova tri aspekta povezana s bavljenjem nogometom kao ozbiljnom dokolicom. Iz tog proizlazi važnost kontekstualnog istraživanja ozbiljne dokolice te izuzeće izoliranog promatranja subjektivnosti spram aktivnosti. Iako je sloboda izbora aktivnosti pretkorak dolaska do ozbiljne dokolice, aspekt kulture i mjesta stanovanja pokazao se kao važan za usmjeravanje pojedinca prema aktivnosti. Iz toga proizlazi važnost uvažavanje tog sociodemografskog aspekta pri istraživanju ozbiljne dokolice.

Osobni trud analiziran je u Kimovu (2022) istraživanju igrača badmintona. Pokazalo se kako je razina truda značajno veća u igrača koji smatraju badminton glavnom aktivnošću slobodnoga vremena, to jest aktivnosti ozbiljne dokolice. Iako su u njegovu uzorku razlikuju i ostali igrači ozbiljne dokolice, ali s manjom razinom ozbiljnosti bavljenja tom aktivnošću, pokazalo se kako je čimbenik osobnog truda značajan samo za jedan dio te skupine: To ukazuje da u samim aktivnostima ozbiljne dokolice postoje značajne razlike u razinama šest čimbenik. Navedeno je značajno za buduća koreliranja ozbiljne dokolice i njezinih čimbenika s rizičnim stilovima ponašanja.

Dosadašnje povezivanje ozbiljne dokolice s potencijalnim doprinosima većinom je korelirano sa psihološkim dobrobitima. Ključni čimbenici ozbiljne dokolice, percepcija osobnog obogaćivanja, zadovoljstvo aktivnošću i percepcija aktivnosti ozbiljne dokolice kao načina izražavanja prediktor su više razine subjektivne dobrobiti (Lee i Hwang, 2018). Istraživanje Brkljačić i sur. (2017) na uzorku osoba starije životne dobi pokazalo je kako su aktivnosti slobodnoga vremena, kao dio ozbiljne dokolice, povezane s doprinosima na mentalnom zdravlju.

Istraživanja ozbiljne dokolice u velikoj većini provedena su na uzorku odraslih ili starijih osoba. Literatura ozbiljne dokolice i adolescentske populacije rijetka je. Jedno od rijetkih istraživanja

adolescenata pokazalo je kako je prostor otkrivanja samog sebe važan iz razvojnog konteksta (Sivan i sur., 2020). Kao i kod adolescentske populacije, istraživanja koja se odnose na europske zemlje također su rijetka. S obzirom na to da se sociodemografski aspekt pokazao kao bitan za promatranje situacijske dokolice, to je jedan od poticaja za implementaciju teorije situacijske dokolice u europska istraživanja slobodnoga vremena. Istraživanja situacijske dokolice u kontekstu slobodnoga vremena Europljana ne odudaraju kulturološki jer sam teorijski okvir temelji se na subjektivnoj percepciji pojedinca o njegovoj glavnoj aktivnosti slobodnoga vremena.

2.1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja povremene i projektne dokolice

Za razliku od ozbiljne dokolice, povremena dokolica istraživana je znatno manje kao i projektna dokolica koja je posljednja i navedena u teoriji situacijske dokolice. Codina i sur. (2017) pokazali su kako je razlika između pojedinaca koji se bave ozbiljnom i povremenom dokolicom u tome što je sam stav prema aktivnosti drugačiji. Pojedinci čija je glavna aktivnost slobodnoga vremena povezana s povremenom dokolicom zapravo su oni koji se ne žele obvezivati. Sudjeluju u aktivnosti prema vlastitom nahodjenju bez osjećaja obaveze. Povremena dokolica prepoznata je kao prostor razvoja rizičnih stilova ponašanja, pa su za razliku od ozbiljne dokolice i brojnija istraživanja adolescenata kao i rizika koji mogu proizlaziti iz različitih aktivnosti povremene dokolice. Dosadašnja istraživanja poistovjećivala su povremenu dokolicu s nestrukturiranim oblikom provođenja slobodnoga vremena. Pokazalo se kako je širok spektar glavnih aktivnosti smatranih povremenom dokolicom. Stebbins (2001) naglašava kako uz benefite kao što su razvoj subjektivne dobrobiti povremena dokolica može imati i izrazito negativne posljedice na osobu. Kao prvu vidi dosadu koja je za njega znak manjka kvalitete života. Smatra kako pojedine aktivnosti povremene dokolice mogu stvarati identitetsko pogrešno dokolicu koja to zapravo i nije. U tom kontekstu razmatra pretjerano provođenje slobodnoga vremena uz TV ili spavanje. Povremenu dokolicu koja ne teži ozbiljnoj dokolici i koja zauzima većinu dokolice smatra zaprekom za optimiziranje slobodnoga vremena, to jest dolaska do ozbiljne dokolice. Posljednji problem koji autor naglašava jest manjak doprinosa društvu i zajednici kroz aktivnosti povremene dokolice. Takva vrsta aktivnosti hedonističke je naravi te kao takva često udovoljava samo željama pojedinca bez veće svrhe za zajednicu.

Jedan od najzastupljenijih načina provođenja slobodnoga vremena kroz povremenu dokolicu vezan je za pojavu virtualnih svjetova i korištenje digitalnih tehnologija.

Allaby i Shannon (2020) u svom istraživanju rane i srednje adolescencije pokazali su kako je korištenje mobitela jedan od najzastupljenijih način provođenja povremene dokolice. Slobodno vrijeme provedeno na mobitelu percipirano je kao opuštajuće i relaksirajuće. Ono što je svojstveno povremenoj dokolici, korištenje mobitela smatrano je kao aktivnost za koju nije potrebna visoka razina predanosti.

Chen i Liao (2019) kako često sudjelovanje u aktivnostima povremene dokolice izaziva smanjivanje prvotnog osjećaja zadovoljstva i dovodi do zasićenosti tom aktivnošću. Pojava zasićenosti određenom aktivnošću pozitivno ne utječe na osobu, što u konačnici ostavlja i pitanje trebaju li osobe težiti ostvarivanju ozbiljne dokolice kroz aktivnosti povremene dokolice. Znak zasićenosti može biti usmjerenje prema drugoj aktivnosti, pozitivnijoj za osobu, a koja će zapravo biti aktivnost ozbiljne dokolice.

U kontekstu povezanosti Stebbinsove situacijske dokolice i suvremenih načina rada kao što je rad na daljinu ili preko virtualnih platformi, pokazalo se kako se smanjuje i općenita mogućnost dokolice. Istraživanje Agguiera-Cardona i sur. (2021) pokazalo je kako su povremena, ali i ozbiljna dokolica smanjeno zastupljene u životima osoba koje rade *online*. Istraživanje je provedeno na uzorku kolumbijskih studenata i pokazalo je kako je povremena dokolica zastupljena u većini njihovoa slobodnoga vremena. Najzastupljenije aktivnosti slobodnoga vremena koje su smatrane povremenom dokolicu vezane su za slušanje glazbe, gledanje filmova i serija te odlaske u kino. Ispitanici čije je slobodno vrijeme dio povremene dokolice pokazali su visoku razinu zadovoljstva aktivnostima koje prakticiraju.

Iako je u optimalnim životnim uvjetima povremena dokolica percipirana kao vrijeme koje može negativno utjecati na osobu, postoje i slučajevi kada povremena dokolica bilježi pozitivne učinke. To se odnosi na osobe koje su doživjele ozljedu ili traumu. Kod pacijenata koji su doživjeli ozljedu leđne moždine povremena dokolica predstavljala je motivaciju, pozitivne osjećaje, udaljavanje od fokusa na ozljedu i osjećaj pripadnosti (Chun i sur., 2022).

U pozitivnom kontekstu povremena dokolica promatrana je iz perspektive japanskih studenata. Fotografijama su prikazivali *ikigai*, japanski koncept subjektivne dobrobiti. Fotografije studenata pokazale su kako je poimanje fenomena *ikigai* povezano sa slobodnim vremenom. Na njihovim fotografijama dominirali su motivi povezani s aktivnostima u prirodi i njihovim hobijima općenito. Razvrstavanjem motiva, koncept slobodnog vremena promatrali su kroz povremenu dokolicu i povezivali ih s pozitivnim doprinosima na njihov život, to jest *ikigaiem*

(Kono, Nagata i Gui, 2022). Na sličnom su tragu (Elkington i Stebbins, 2014) koji kao jedan od benefita povremene dokolice navode razvoj subjektivne dobrobiti.

Pripadnost grupi kao jedan od glavnih čimbenika ozbiljne dokolice pojavljuje se i kroz povremenu dokolicu, iz čega je razvidno kako pojedini nisu „rezervirani“ isključivo za jedan dio dokolice. Različita zastupljenost istih čimbenika čini distinkciju između podjele dokolica teorijskog pristupa situacijske dokolice. Povremena dokolica pokazala se kao djelotvoran i poželjan oblik provođenja slobodnoga vremena osobama s invaliditetom. Darcy i sur. (2019) pokazali kako su umjetničke aktivnosti povremene dokolice višestruko korisne za osobe s invaliditetom. Osobe uključene u umjetničke aktivnosti razvile su veće samopouzdanje te su osjetile zadovoljstvo baveći se s takvim vidom aktivnosti. Za razliku od umjetničkih aktivnosti ozbiljne dokolice, osobe nisu razvile višu razinu pripadnosti grupi kao ni značajan društveni doprinos što je bio slučaj kod polaznika ozbiljne dokolice.

Barniskis (2023) je istraživao željeni sadržaj članova knjižnica koji nije nužno vezan za knjige, nego slobodno vrijeme koje se može provoditi u knjižnici. Ispitanici su pokazali kako slobodno vrijeme u knjižnici ne vežu za ozbiljnu dokolicu, nego rekreativne aktivnosti koje su dugoročno neobvezujuće. Sadržaj koji bi željeli imati za njih bi predstavljao trenutnu ugodu. Iz dobivenih odgovora autor navodi kako bi sadržaj i programi koji bi doprinijeli većem angažmanu slobodnoga vremena u knjižnici trebali biti vezan za povremenu dokolicu, a ne nužno za ozbiljnu dokolicu čiji je sadržaj bio zastupljeniji.

Xu i sur. (2020) istraživali su slobodno vrijeme pojedinaca koji su angažirani na kulturnim putovanjima. Pokazalo se kako većina pojedinaca koja slobodno vrijeme upotpunjuje turističkim kulturnim sadržajem pristupa iz rekreacijske perspektive. Iako je u ovom načinu slobodnoga vremena zastupljenija povremena dokolica, rezultati ukazuju na višu razinu zadovoljstva osoba koje turističkim kulturnim putovanjima pristupaju iz perspektive ozbiljne dokolice.

Povremena dokolica pokazala se uspješnim alatom za suočavanje sa stresom i stresnim životnim situacijama. MacCosham i sur. (2015) istraživali su stil provođenja slobodnoga vremena na populaciji kanadskih sportaša amatera. Uzorak ovog kvalitativnog istraživanja bili su bivši sportaši koji su u sportu sudjelovali amaterski, ali na visokoj razini. Na kraju su odustali od svojih sportova, ali istraživače je zanimala uloga bavljenja sportom kao povremenom dokolicom. Pokazalo se kako je, iako prakticiran kroz povremenu dokolicu, sport kao aktivnost

slobodnoga vremena bio važan u trenucima kada su imali teške životne situacije. Slobodno vrijeme kroz povremenu dokolicu pokazalo se kao mehanizam pomoću kojega su se nosili s teškim životnim trenucima.

Iz prethodno navedenih znanstvenih istraživanja vidljivo je kako su koncept povremene dokolice, ali i situacijska dokolica općenito zastupljeni u znanstvenom radovima azijskog i američkog područja. Europski znanstveni prostor u manjoj mjeri pristupa slobodnom vremenu kroz prizmu situacijske dokolice, iz čega proizlazi deficit šire perspektive slobodnoga vremena kao koncepta.

Projektna dokolica ograničeno je zastupljena u znanstvenoj literaturi situacijske dokolice kao i povezivanje s posljedicama takve vrste provođenja slobodnoga vremena. Jedan od razloga može biti u tome što projektna dokolica može pripadati povremenoj i ozbiljnoj dokolici, ovisno o trajanju aktivnosti i ključnim kriterijskim čimbenicima određivanja vrsta dokolice. Iako znanstveno ograničeno istraživana zbog distinkcije s ostalima vrstama ozbiljne i povremene dokolice, važna je za istraživanja kako bi se utvrdili potencijalni doprinosi, ali i posljedice bavljenja ovom vrstom aktivnosti. Premda znanstvena istraživanja pokazuju da ozbiljna dokolica za razliku od povremene ima višestruke doprinose za čovjeka, Stebbins (1999) ističe kako je ključno pronaći optimalan način provođenja slobodnoga vremena. Postoje smjernice i znanstveni zaključci koji mogu pomoći u određivanju ispravnog korištenja slobodnoga vremena, no ne postoji univerzalno ispravno provođenje slobodnoga vremena. Slobodno vrijeme kao subjektivna domena ljudskih života ostaje intiman prostor svakog pojedinca koji prema vlastitom načinu bira i vrstu slobodnoga vremena.

2.1.6. Načini i funkcija provođenja slobodnoga vremena adolescenata

Općeprihvaćena je teza kako je slobodnog vrijeme prostor koji je pogodan za razvoj mlade osobe (Motamendi i sur., 2020). Dostupnost i količina slobodnoga vremena adolescenata razlikuju se ovisno o razvijenosti država. Razvijena društva omogućila su adolescentima veću količinu slobodnoga vremena kao i dostupnost širokog spektra različitih aktivnosti slobodnoga vremena. Iako je slobodno vrijeme poželjno, ono je također i potencijalno rizično za mladu osobu. U kontekstu promatranja slobodnoga vremena na populaciji adolescenata, Irby i Toleman (2002) to vrijeme vide kao prostor potencijala za višestruke doprinose. Kada mladi nisu angažirani u školi ili školskim obavezama te kada ih obitelj ne obavezuje za ispunjavanje obiteljskih dužnosti, otvara se prostor slobodnom vremenu. Aktivnosti slobodnoga vremena

moгу imati različite funkcije i pedagoške ishode. Livazović (2018) dijeli ulogu slobodnoga vremena na: preventivnu, kurativnu i odgojno-formativnu. Slobodno vrijeme ima potencijal za preveniranje potencijalnih rizičnih stilova ponašanja. Okolinski kontekst slobodnoga vremena tada postaje zdravo okruženje iz kojeg proizlaze različiti zaštitni čimbenici (Matijašević i Maglica, 2022). Kada već postoje određeni problemi u ponašanju, aktivnosti slobodnoga vremena mogu imati kurativnu, odnosno intervencijsku ulogu. Za slobodno vrijeme može se odgajati, ali se može odgajati u slobodnom vremenu (Janković, 1973). Pripremanje mladih za kulturno i svrhovito provođenje slobodnoga vremena zadatak je odgoja za slobodno vrijeme. Pod kulturnim provođenjem slobodnoga vremena podrazumijevaju se aktivnosti koje pružaju mladoj osobi vrijeme za kritičko promišljanje, osobnu izgradnju i napredak, učenje, izgradnju vlastite osobe i kulturnog načina življenja (Vidulin-Orbanić, 2008). Plenković (2000) smatra da je poučavanje mladih kako organizirati, izabrati i svrhovito provesti aktivnost slobodnoga vremena zapravo ulaganje u budućnost.

Istraživanje načina provođenja slobodnoga vremena iznjedrilo je brojne podjele promatranja slobodnoga vremena u kontekstu mladih. Jedna od poznatijih podjela načina provođenja slobodnoga vremena općenito, što uključuje i mlade, jest ona koja uključuje pasivan i aktivan obrazac provođenja slobodnoga vremena. Aktivno provođenje slobodnoga vremena podrazumijeva aktivnosti u koje treba uz zadovoljstvo biti uložena i određena razina truda. To su aktivnosti koje predstavljaju i određeni izazov za osobu. Pružaju mogućnost osobnog napretka u vidu razvoja kompetencija koje ovise o aktivnosti kojom se pojedinac odlučio baviti. Njima nasuprot, pasivne aktivnosti imaju funkciju opuštanja, odmora i izazivanja zadovoljstva. Kroz takav tip aktivnosti pojedinac ne ulaže napor kako bi sudjelovao u odabranoj aktivnosti (Pavlova i Silbereisen, 2015). Hendry i sur. (1993) dijele provođenje slobodnoga vremena na organizirane, opuštajuće i komercijalno-zabavne aktivnosti. Primjeri organiziranih aktivnosti koje autori navode vežu se za sportski obrazac provođenja slobodnoga vremena i njemu sličan. Opuštajuće aktivnosti navode se kao dio socijalizirajućeg aspekta slobodnoga vremena, dok su komercijalno-zabavne aktivnosti odlasci u kino ili posjet noćnim klubovima.

Jednostavnu klasifikaciju s usmjerenjem prema akademskom načinu provođenja slobodnoga vremena razlikuju Dotterer, McHale i Crouter (2007). Slobodno vrijeme dijele prema aktivnostima koje su zastupljene: akademske aktivnosti, neakademske aktivnosti i ostale aktivnosti.

Dodatna klasifikacija aktivnog i pasivnog načina provođenja slobodnoga vremena može se promatrati i kroz razinu uključenosti u aktivnosti:

- 1) *Intelektualna uključenost* podrazumijeva uključenost pojedinca u aktivnosti koje su za njega ugodne, a mogu se odnositi na čitanje knjiga, slušanje glazbe ili druge hobije koji primarno aktiviraju intelektualni aspekt osobe.
- 2) *Tjelesna uključenost* u aktivnost slobodnoga vremena u kontekstu mladih predstavlja posebnu kategoriju kojoj pripadaju sportske i različite rekreativne aktivnosti. Iako se u navedenoj kategorizaciji može angažirati i intelektualna domena osobe, one su navedene kao posebna kategorija zbog primata u tjelesnoj angažiranosti.
- 3) *Aktivnosti s pasivnim sudjelovanjem* mladih dio su slobodnoga vremena u kojem mlada osoba bez posebno uloženog napora provodi vrijeme koje smatra slobodnim. Aktivnosti povezane s ovom kategorizacijom podrazumijevaju gledanje TV-a i neobveznu socijalizaciju s prijateljima.
- 4) *Aktivnosti primarno vezane za korištenje računala* mogu se promatrati i kao aktivnosti koje aktiviraju intelektualni aspekt osobe. Smatra se kako one nisu primarno intelektualno povezane aktivnosti jer aktiviraju značajno manju razinu intelektualnog aspekta osobe, zbog čega su svrstane u posebnu kategoriju (Zick, 2010).

Načine provođenja slobodnoga vremena Ilišin (2007: 187-192) supsumira u različite obrasce slobodnoga vremena mladih. *Elitni obrazac* provođenja slobodnoga vremena obuhvaća manji broj mladih, a odnosi se na elitne kulturne aktivnosti koje obuhvaćaju različite kulturno-umjetničke aktivnosti. Pod tim se mogu podrazumijevati odlasci u kino, kazalište i umjetničke izložbe. Pod *urbani obrazac* provođenja slobodnoga vremena mladih autorica svrstava aktivnosti zabave i razonode. Značajne su za većinsku populaciju mladih, a očituju se u aktivnostima noćnih izlazaka, druženja u kafićima te ostalim vrstama socijalizacije mladih. Treći način provođenja slobodnoga vremena, značajan populaciji mladih, supsumira se pod *sportski obrazac* slobodnoga vremena. Podrazumijeva različite vrste sportsko-rekreativnih aktivnosti u slobodnome vremenu. *Obiteljski obrazac* slobodnoga vremena specifičan je jer može podrazumijevati i različite vrste obiteljskih obaveza. Unatoč tomu, mladi ga svrstaju u jedan od načina provođenja slobodnoga vremena. Aktivnosti koje se vežu za ovaj obrazac većinom su socijalizacijske naravi, što uključuje druženje sa širom i užom obitelji. Uključenost mladih u politiku, volontiranje i ostale aktivnosti koje predstavljaju značajniju uključenost u društvu smatraju se *aktivističkim obrascem*. Ovo je jedan od najrjeđih načina provođenja slobodnoga vremena mladih. Kao šesti obrazac provođenja slobodnoga vremena autorica

navodi *ruralni obrazac*. On podrazumijeva slušanje narodne glazbe, odlazak u crkvu, interakciju s rodbinom i slušanje radija. *Medijski obrazac* provođenja slobodnoga vremena uključuje aktivnosti povezane s različitom vrstom medija. To uključuje slušanje radija, čitanje novina i gledanje TV-a. Posljednji obrazac, nazvan *pasivnim obrascem* uključuje aktivnosti igranja videoigara na različitim konzolama, spavanje te aktivno praćenje televizijskog programa.

Sličnu podjelu supsumiranu unutar pet faktora iznose Stepanović, Videnović i Plut (2009). Slobodno vrijeme usmjereno k akademskoj svrsi proizlazi iz zanimanja adolescenata prema čitanju knjiga, časopisa, angažiranja u volonterskim aktivnostima te odlazaka na kulturno-umjetničke manifestacije. Kao i kod autorice Ilišin (2007), dio zastupljenosti slobodnoga vremena adolescenata odnosi se na sportske aktivnosti koje podrazumijevaju uključenost u sportsko-rekreativni sadržaj. Treća navedena vrsta provođenja slobodnoga vremena naziva se obrascem lake zabave. Aktivnosti ovakvoga tipa imaju svrhu zabaviti osobu koja je uključena u takvu vrstu aktivnosti. Pod tim se nazivom nalaze aktivnosti gledanje TV programa, čitanje časopisa u kojima je fokus na zabavnoj tematici, ali i slušanje narodne glazbe. Uspoređujući navedeno s prethodnim istraživanjima obrazaca ponašanja, može se reći kako je ovaj tip slobodnoga vremena kombinacija ruralnog i urbanog stila provođenja slobodnoga vremena. Dio urbanog stila provođenja slobodnoga vremena u ovom uzorku dio je slobodnoga vremena usmjerenog prema izlascima. Primaran cilj adolescenata koji slobodno vrijeme provode na ovakav način jest izlazak iz kuće. Na to ukazuju različiti ambijenti koje adolescenti posjećuju, a međusobno su oprečni, npr. posjet DJ koncertima i koncertima narodne glazbe. Osim izlaska iz kuće, može se iščitati izraziti značaj socijalizacije za ovakav tip osoba. Posljednje obuhvaćeni stil provođenja slobodnoga vremena u životu adolescenata veže se za slobodno vrijeme koje se primarno provodi uz računalo i/ili slušanje glazbe. Korištenje računala nije usmjereno na obrazovni sadržaj, nego se koristi kao sredstvo dolaska do zabavnog sadržaja kao što je gledanje filmova, slušanje glazbe ili interakcija s prijateljima virtualnim putem. Pokazalo se da je ovaj tip provođenja slobodnoga vremena vezan i za slušanje *techno* glazbenog žanra.

Nastavak potvrđivanja sličnih ili gotovo istih načina provođenja slobodnoga vremena adolescenata navode Opić i Đuranović (2014). Njihov uzorak adolescenata pokazuje zastupljenost pet uobičajenih načina provođenja slobodnoga vremena. Prvu kategoriju čini slobodno vrijeme s fokusom na elektroničke medije. Širi pojam koji se odnosi na drugi uobičajeni način provođenja slobodnoga vremena povezan je s korištenjem interneta. Iako se Internet može upotrebljavati u svrhu korištenja elektroničkih medija, u ovoj se podjeli promatra

kao posebna kategorija. Stalno prisutan način provođenja slobodnoga vremena koji se ponavlja jest sportski obrazac slobodnoga vremena. Autori pod četvrtom izdvojenom kategorijom podrazumijevaju kulturne aktivnosti. Slobodno vrijeme svojstveno adolescentima koje se navodi kao izdvojeno jesu socijalizacija i izlasci. Posljednja vrsta slobodnoga vremena prisutna u životu adolescenata jesu aktivnosti usmjerene na opuštanje. Iz rezultata dobivenih istraživanja može se vidjeti široka lepeza kategorija slobodnoga vremena koje su većinom nestrukturirane.

Livazović (2018) dijeli organizatore slobodnoga vremena u četiri čimbenika: odgojno-obrazovne ustanove, obitelj i prijatelji, objekti i ustanove kulturnog, prosvjetnog, informativnog i zabavnog karaktera. Primjer odgoja kroz aktivnosti slobodnoga vremena može se vidjeti kroz izvannastavne aktivnosti koje nude škole. Mladi slobodno vrijeme mogu provoditi i u odgojno-obrazovnom kontekstu u vidu izvannastavnih aktivnosti. Iako izvannastavne aktivnosti pripadaju dijelu škole, nisu obvezujuće i učenik ih bira prema vlastitom nahođenju. Smatraju se načinom upotpunjavanja slobodnoga vremena učenika. Blažević i Matijašević (2021) navode kako škole nude širok spektar izvanškolskih aktivnosti koje uglavnom pokrivaju područja kulture, umjetnosti i sporta. Aktivno slobodno vrijeme adolescenti koriste i u vidu uključivanja u različite izvanškolske aktivnosti. Kao i kod izvannastavnih aktivnosti, izvanškolski se kontekst može koristiti za odgoj kroz slobodno vrijeme. Poseban značaj za organizaciju i izbor aktivnosti slobodnoga vremena imaju roditelji. Oni su organizatori i provoditelji slobodnoga vremena. Njihova odluka o dopuštenju i procjeni važnosti što je dobro i poželjno za mladu osobu u većini je slučajeva ispravna. Odnos roditelja i adolescenta kao i poznavanje vlastitog djeteta uvjetuje ispravnost procjene onoga što je ispravno za adolescente u kontekstu provođenja slobodnoga vremena.

Najizraženiji utjecaj obitelji u slobodnom vremenu direktnim je utjecajem na izbor aktivnosti slobodnoga vremena (Mikanović i Jevtić, 2015). Utjecaj kao i razina utjecaja na izbor aktivnosti većinom se očituje kroz usmjeravanje prema strukturiranim aktivnostima slobodnoga vremena (Mahoney i Stattin, 2000). Način utjecaja i u kojoj će mjeri on biti usmjeren prema njihovu djetetu ovisi o strukturi obitelji (Posner i Vandell, 1990) i uključenosti oca u aktivnost slobodnoga vremena (Yeung i sur., 2001). Problem roditeljskog utjecaja događa se kada se mišljenje roditelja o onome što je dobro za dijete razilazi s djetetovom motiviranošću i izborom aktivnosti (Arbunić, 2004). Istraživanje slobodnoga vremena i adolescenata, ali i djece trebalo bi uzeti u obzir obiteljsku domenu kako bi se mogla promatrati i razina slobode pri izboru aktivnosti koja je nužan preduvjet za ostvarivanje dokolice. Čimbenici ambijenta kao i dostupnosti sadržaja slobodnoga vremena koji organiziraju odgojno-obrazovne, kulturne,

zabavne i informativne ustanove važni su jer pružaju osobi mogućnost pronalaska vlastitih talenata u različitim aktivnostima. Društva i područja koja imaju manju dostupnost različitih slobodnovremenskih aktivnosti ustanove, ali i otvoreni tip ambijenta za različite aktivnosti stvaraju rizik za adolescentsku populaciju. Motivacija za bavljenje određenom aktivnošću uvjetuje i doprinosi razvoju. U slučaju niže dostupnosti sadržaja slobodnoga vremena javlja se rizik za razvojni aspekt mladih osoba. Počinju se baviti rijetkim aktivnostima koje su dostupne te time zapravo ne ispunjavaju važan preduvjet za uzvišeni, smisleni i svrhovit način provođenja slobodnoga vremena. Nasuprot tome, javlja se demotiviranost i dosada koji su u nizu istraživanja povezani s nastankom različitih rizičnih stilova ponašanja (Wegner i sur., 2008; Caldwell i sur., 2009; Weybright i sur., 2015; Motamendi i sur., 2016). Iz toga proizlazi važnost istraživanja slobodnoga vremena kako bi se u fokus uzele i strukturirane aktivnosti koje stvaraju privid potencijalnih doprinosa dok zapravo dostupnost sadržaja nije podudarna s potrebama mladih tog područja.

Osim pozitivnih ishoda načina provođenja slobodnoga vremena, ono ima i drugu stranu. Slobodno vrijeme adolescenti mogu provoditi i na pasivan način. Dovršavanjem zadanih obaveza, ako slobodno vrijeme ne provode na određenoj aktivnosti, adolescenti se mogu dosađivati. Definiranje fenomena dosade kompleksno je i uvjetovano povijesnim i kulturnim aspektima. Može se promatrati kao stanje (Belton i Priyadharshini, 2007) ili kao osjećaj (Goetz i sur., 2014). Posljedice dosade za život adolescenta većinom su negativne. Dosada u slobodnom vremenu u kontekstu slobodnoga vremena u suvremenom svijetu povezana je s korištenjem mobitela. Korištenje mobitela može biti korisno u vidu saznavanja novih informacija ili nadogradnje vlastitog znanja i vještina. Unatoč potencijalnoj produkciji svrhovitosti mobitela za život adolescenta, pokazalo se da se za vrijeme korištenja mobitela pojavljuje dosada koja je povezana s pojavom anksioznosti i depresivnih simptoma (Kil i sur., 2021). Povećanjem zadovoljstva slobodnim vremenom, smanjuje se dosada, i obrnuto. U slučaju većeg nezadovoljstva slobodnim vremenom, povećava se i ovisnost o korištenju mobitela (Serdar i sur., 2022). Dosada u slobodnom vremenu povezana je i s manjkom vještina za planiranje i organizaciju slobodnoga vremena. Pravovremenom organizacijom može se izbjeći pojava dosade u slobodnom vremenu mlade osobe (Wang i sur., 2012). Iz toga proizlazi kako je potrebno odgajati za slobodno vrijeme, ali i kroz slobodno vrijeme kako bi se mladima omogućila optimalna organizacija, izbor i korištenje slobodnoga vremena. Time se mogu prevenirati potencijalni problemi u ponašanju, a sam pojedinac kroz aktivnosti slobodnoga vremena koje je izabrao može razvijati vlastiti identitet, talente te doprinositi zajednici.

2.1.7. Trendovi provođenja slobodnoga vremena adolescenata

Dinamičnost društvenih promjena ima višestruk utjecaj na društvo, što obuhvaća sferu rada, ali i slobodnoga vremena. U tom kontekstu, vrijedna su istraživanja koja istražuju trendove i načine provođenja slobodnoga vremena djece i mladih. Pomoću tih istraživanja može se procijeniti rizičnost takvog načina provođenja slobodnoga vremena, ali i dobiti uvid u načine provođenja slobodnoga vremena prethodnih generacija. Današnji adolescenti odgajani su i žive u vremenu brzog tehnološkog napretka koji zasigurno ostavlja i svoj doprinos u trendovima suvremenog načina provođenja slobodnoga vremena. Aktualni načini provođenja slobodnoga vremena adolescenata vežu se za korištenje društvenih mreža, vrijeme provedeno na mobitelima, kompjuterima, vrijeme provedeno s vršnjacima bez strukture te sudjelovanje u različitim oblicima organiziranih i strukturiranih aktivnosti koje se razlikuju shodno preferenciji osobe (Auhuber i sur., 2019). Istraživanje mladih *Youth study South East Europe* (Lavrič, Tomanović i Jusić, 2019) provedeno 2018. i 2019. obuhvaćalo je zemlje: Albaniju, Sloveniju, Kosovo, Srbija, Bosnu i Hercegovinu, Bugarsku, Makedoniju, Rumunjsku, Crnu Goru i Hrvatsku. Jedno je od poglavlja navedene studije i slobodno vrijeme mladih u navedenim državama. Slobodno vrijeme analiziralo se kroz četiri tipa aktivnosti:

- 1) opuštajuće i zabavne
- 2) socijalizacijske
- 3) aktivnosti usmjerene na vlastiti razvoj
- 4) sportske aktivnosti.

S obzirom na to da se veliki broj prethodno provedenih istraživanja fokusirao na strukturu aktivnosti, prve dvije podjele pripadaju nestrukturiranim aktivnostima slobodnoga vremena, dok treća i četvrta vrsta aktivnosti pripada strukturiranom načinu provođenja slobodnoga vremena. Najzastupljenije aktivnosti među populacijom od 14 do 29 godine bile su aktivnosti koje pripadaju nestrukturiranom obliku provođenja slobodnoga vremena grupirane u opuštajuće i zabavne te socijalizacijske aktivnosti. Najzastupljenije aktivnosti slobodnoga vremena koje često ili veoma često prakticiraju mladi jest slušanje glazbe. Odmah nakon nje, percipirana aktivnost slobodnoga vremena jest provođenje vremena s obitelji. Time su se pokazali veliki značaj i utjecaj obiteljskog okruženja na mlade jugoistočne Europe. Najzastupljenijima su se pokazale aktivnosti kao što je joga, putovanje izvan države, volontiranje i provođenje slobodnoga vremena u centrima za mlade. Trend aktivnosti zabave i opuštanja u slobodnom vremenu mladih (Ule i Živoder, 2012), već je duže prisutan stoga ne čude ovi rezultati koji

ukazuju na nastavak ovoga trenda. Zabrinjavajuće je slaba uključenost u društveno korisne aktivnosti kao što je volontiranje, koje se pokazalo među najnezastupljenijim aktivnostima.

Značajna uvjetovanost aktivnosti slobodnoga vremena očitovala se kroz spol, materijalni status i obrazovanje roditelja. Djevojke su uključnije u aktivnosti koje pripadaju domeni vlastitog razvoja, dok su mladići usmjereni ostalim aktivnostima koje se u velikom broju slučajeva odnose na sportske aktivnosti. Slične aktivnosti na uzorku hrvatskih adolescenata dobili su Livazović i Kakuk (2020) u čijem uzorku mladići preferiraju sportske i kompetitivne aktivnosti za provođenje slobodnoga vremena. Viša razina obrazovanja roditelja pokazala se značajnim prediktorom uključivanja mladih u sportske aktivnosti te aktivnosti koje pripadaju domeni vlastitog razvoja. Materijalni status pokazao se značajan za uključivanje u sve aktivnosti. Viša razina materijalnog statusa bile je prediktivna za veću uključenost u različite aktivnosti slobodnoga vremena. Indeks ljudskog razvoja (eng. *Human Development Index*) također se pokazao značajnim za usporedbu provođenja slobodnoga vremena s obzirom na razliku zemalja obuhvaćenih istraživanjem. Mladi čije zemlje imaju višu razinu indeksa ljudskog razvoja skloniji su slobodno vrijeme provoditi u sportskim aktivnostima te u aktivnostima koje su opuštajuće i zabavne.

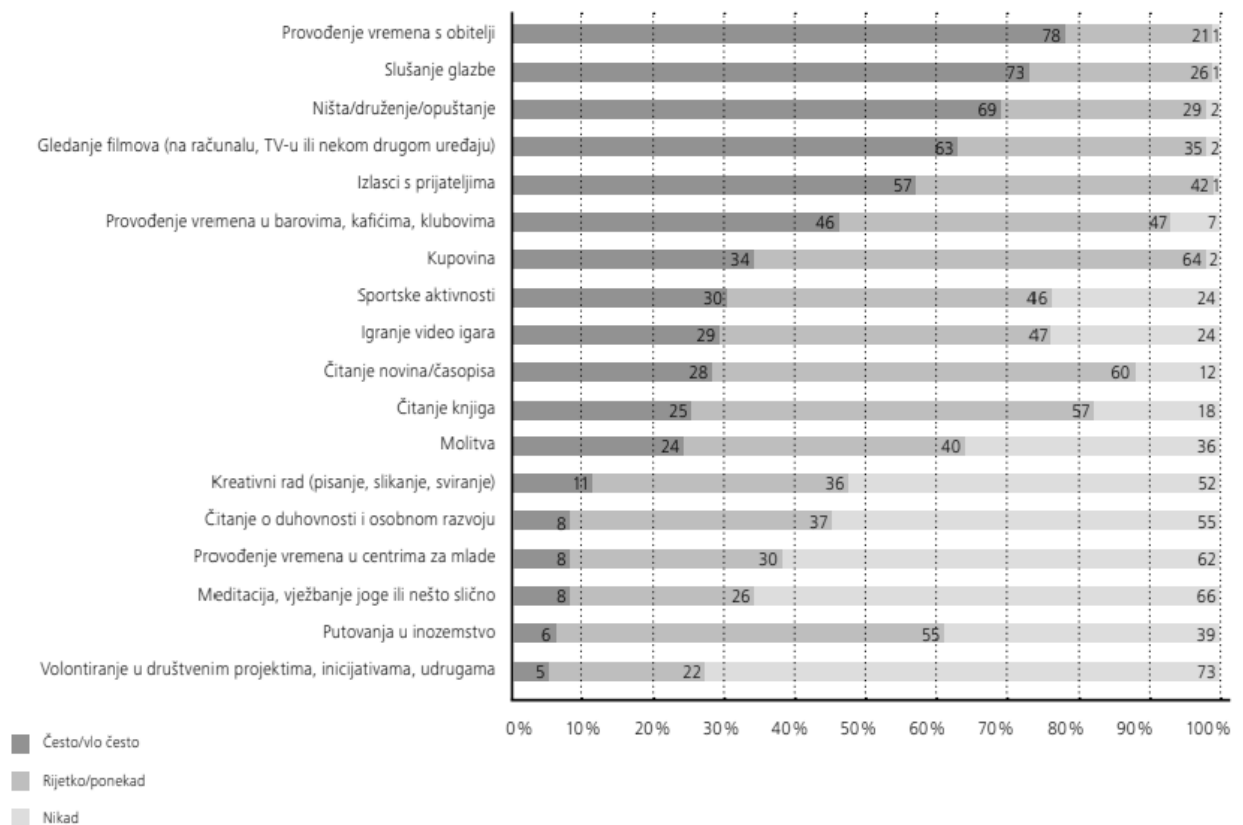
Posebno poglavlje koje obuhvaća slobodno vrijeme mladih odnosilo se na korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija. Podijeljeno je u četiri kategorije:

- 1) korištenje interneta u svrhu škole i/ili dobivanja informacija
- 2) komunikacijska uloga
- 3) opuštajuća uloga
- 4) instrumentalne aktivnosti.

Komunikacijska i opuštajuća uloga interneta u životu mladih može se promatrati kroz perspektivu slobodnoga vremena. Upravo su navedene kategorije i bile najzastupljenije u uzorku. Najveću zastupljenost korištenja interneta imale su društvene mreže (*Facebook, Instagram, Snapchat, Twitter i LinkedIn*). Čak 86 % mladih navedenoga uzorka koristi internet u svrhu društvenih mreža. Neznatno manje (84 %) internet koristi za komunikaciju s prijateljima i vršnjacima putem *Whatsappa, Vibera, Skypea i Facetimea*. Informacijsko-komunikacijski alati najmanje su korišteni za internet bankarstvo, vrednovanje usluga i proizvoda te *online* kupovinu. Značajan je i trend prevlasti interneta nad TV-om koja je prethodno bila jedan od omiljenih načina provođenja slobodnoga vremena mladih. Kao i kod općenitog promatranja provođenja slobodnoga vremena mladih, važnu uloga imao je spol kao

i obrazovanje roditelja. Djevojke se više koriste internetom u komunikacijske svrhe od mladića, ali i za školske obaveze. Povezanost obrazovanja roditelja očitovala se u kategorijama korištenja interneta. Mladi obrazovanijih roditelja internet su češće koristili u obrazovne svrhe ili u svrhu dobivanja određene informacije.

Izdvojivši rezultate isključivo hrvatske populacije koja je sudjelovala u ovom istraživanju, pokazali su se slični rezultati kao i kod općeg uzorka. Najučestalije provođenje slobodnoga vremena u Hrvatskoj odnosi se na zabavne i opuštajuće aktivnosti. To se odnosi na provođenje vremena s obitelji, slušanje glazbe, provođenje vremena s prijateljima u izlascima, kinima, ali i kafićima. Drugi po zastupljenosti oblik provođenja slobodnoga vremena odnosi se na čitanje knjiga i novina, sportske aktivnosti, igranje videoigara, molitvu i vrijeme provedeno u kupovini. Treća kategorija aktivnosti one su koje ne prakticira većina mladih. Odnosi se na kreativne aktivnosti, sudjelovanje u aktivnostima u centrima mladih, aktivnosti povezane s vlastitim razvojem i duhovnošću. Za razliku od cijele populacije ovoga istraživanja, mladi iz Hrvatske provođenje vremena s obitelji percipiraju kao najzastupljeniji u svojem slobodnome vremenu. To je značajno za općenito promatranje slobodnoga vremena u Hrvatskoj, jer se pokazalo kako je obiteljski čimbenik izrazito važan u slobodnome vremenu mladih. Navedeno je posebno značajno za istraživanja čija je usmjerenost na izbor aktivnosti slobodnoga vremena u Hrvatskoj.

Slika 2. Prikaz zastupljenosti i načina provođenja slobodnoga vremena mladih 2018. u Hrvatskoj (Gvozdanović i sur., 2019: 60).

Usporedno s istraživanjem slobodnoga vremena provedenim 2012. godine (Ilišin i sur., 2013) pokazalo se kako su se dogodile određene promjene u načinima provođenja slobodnoga vremena. Zastupljenost i učestalost slobodnoga vremena u sportskim i čitalačkim aktivnostima ostala je nepromijenjena. Za razliku od 2012., mladi manje slušaju glazbu, ali i manje se druže s prijateljima. Značajna promjena dogodila se u povećanju provođenja slobodnoga vremena u aktivnostima gledanja filmova. Kao i kod ukupne populacije, slobodno vrijeme mladih Hrvata povezano je s čimbenicima spola, ekonomskog statusa obitelji te s obrazovanjem roditelja. Slobodno vrijeme koje mladi provode u sklopu aktivnosti duhovnog razvoja i u određenom društvenom angažmanu u većoj mjeri zastupljeno je kod djevojaka, visokoobrazovanih osoba te mladih čiji je otac visokoobrazovan. Aktivnosti usmjerene na zabavu i opuštanje značajne su za mlade osobe te mlade čija je očeva izobrazba ekvivalent trogodišnjem srednjoškolskom obrazovanju. Faktor „*zaokupljenost izlascima*“ značajniji je za muški spol, populaciju ispitanika od 20 do 24 godine te za mlade koji su završili četverogodišnje srednjoškolsko

obrazovanje. Slobodno vrijeme čiji je fokus na osobnom razvoju značajnije je za djevojke, mlade čiji očevi imaju fakultetsku izobrazbu te za općenito visokoobrazovane mlade osobe.

Posljednje promatrani faktor „*zaokupljenost sportom i videoigrama*“ svojstven je mlađim dobnim skupinama, mladićima, ali i u populaciji čiji su očevi visokoobrazovane osobe.

Posebno promatrana kategorija koja se može promatrati kroz perspektivu slobodnoga vremena jest korištenje Interneta. Dobiveni rezultati jednačeni su s ukupnim uzorkom mladih s područja jugoistočne Europe. U Hrvatskoj se internet često koristi za društvene mreže (83 %) te za komunikaciju putem različitih komunikacijskih kanala povezanih s korištenjem interneta (82 %) (Gvozdanović i sur., 2019: 60-61).

Podatci ukazuju na neujednačenost provođenja slobodnoga vremena mladih, što u najvećoj mjeri uvjetuju sociodemografski čimbenici. Predstavljeni rezultati jedna su od najmlađih studija koja promatra trend provođenja slobodnoga vremena mladih, a da obuhvaća širu populaciju. Iako je ovo istraživanje vrijedno, jer daje uvid u trend provođenja slobodnoga vremena u proteklih 5 godina, ne smije se zanemariti kronosustavni čimbenik slobodnoga vremena koji se u proteklom razdoblju odnosi na pandemiju COVID-19. Brojna istraživanja (Cosma, Pavelka i Badura, 2021; Lazcano, Doistua i Madariaga, 2022; Povšič, Kastelic i Šarabon, 2022; Amin i sur., 2022) ukazuju na sveobuhvatne promjene u slobodnom vremenu za vrijeme i nakon pandemije COVID-19. To se ponajviše odnosi na promjenu odnosa u slobodnome vremenu mladih, kao i u samim obrascima i trendovima provođenja slobodnoga vremena. U skladu s tim, vrijedna su i važna daljnja istraživanja slobodnoga vremena koja ispituju sveobuhvatne trendove provođenja slobodnoga vremena adolescenata nakon pandemije u hrvatskoj populaciji adolescenata.

Analizirajući prethodno navedeno, može se zaključiti kako je odnos prema slobodnom vremenu vezan za općenitu odgojno-obrazovnu klimu koja se razlikuje po kontinentima. Znanstveno-istraživačke konture zastupljenosti odnosa prema slobodnome vremenu kao i funkcijama te ulogama istraživačkih zaključaka indirektno čine novi i suvremeni pristup istraživanja slobodnoga vremena u okvirima američke škole slobodnoga vremena. Američka škola slobodnoga vremena sustavnije istražuje i modelira slobodno vrijeme te mu daje značajan prostor unutar znanstveno-istraživačkog okvira. Za to je značajan suvremeni pristup liberalnijeg odnosa prema slobodnom vremenu koji ne definira i unaprijed ne određuje ono što slobodno vrijeme jest za svakog pojedinca, nego dopušta pojedincu da slobodno vrijeme promatra iz

vlastitog kuta gledanja i sam za sebe odredi što slobodno vrijeme za njega jest. Usporedno s navedenim, suvremeni pristup obrazovanju jest pojedinac u središtu odgojno-obrazovnoga procesa, što se primjenjuje i na području slobodnoga vremena. Time se američki sustav analize i odnosa spram slobodnom vremenu vodi pedocentrističkim idejama koje se u ovom slučaju odnose na slobodno vrijeme. Slobodnovremenski pedocentrizam uz izražen aspekt dopuštenog subjektivizma u određivanju i doživljaja slobodnoga vremena nije istom znanstveno-istraživačkom dinamikom popraćen na europskom kontinentu. Navedene razlike najviše se očituju u strožem određivanju onoga što slobodno vrijeme jest. S druge strane, prisutna je značajnija analiza strukture slobodnoga vremena koju američka škola istraživanja slobodnoga vremena postupno napušta početkom 21. stoljeća. Iako europski odgojno-obrazovni sustavi također gaje i razvijaju ideju učenika u središtu odgojno-obrazovnoga sustava, navedeno nije u potpunosti primijenjeno u analizi i odnosu prema slobodnome vremenu.

2.2. Društveno-povijesni kontekst razvoja istraživanja adolescencije

Poimanje čovjekovih razvojnih faza mijenjalo se i prilagođavalo kroz različita povijesna razdoblja. Jedan od prvih prijedloga podjele čovjekovog razvoja predlaže Aristotel koji prema dostupnim pisanim izvorima među prvima prepoznaje razdoblje adolescencije kao životno razvojnu fazu prema odrasloj dobi. Put do odrasle dobi dijeli na tri predrazvojne faze: djetinjstvo, dječastvo i mladenaštvo (Muuss, 1990). Svako od navedenih razdoblja traje po 7 godina, a ono što danas nazivamo adolescencijom Aristotel predviđa pod izrazom mladenaštvo. Iako adolescenciju ne naziva današnjim nazivom, razvidna je namjera podjele razvojnih faza koje su u konačnici bile temelj za stvaranje različitih teorijskih i empirijskih istraživanja svake pojedine od njih. Prvi put adolescencija spominje se latinskom riječju *adolescere* iz 15. stoljeća koja bi označavala rast prema odrasloj dobi (Muuss, 1990). U znanstveni fokus dolazi u trima istraživačkim razdobljima. Prvo započinje početkom 20. stoljeća i traje 70-ak godina. Karakterizira ga stvaranje „velikih“ i kapitalnih znanstvenih ideja o adolescenciji (Steinberg i Lerner, 2004). Prvotna istraživanja adolescencije bila su teorijska i opisna (McCandless, 1970). Adolescencija se ne promatra izdvojeno od istraživanja cjelokupnog čovjekovog razvoja, a ključni koncepti vezani za tu razvojnu fazu ne istražuju se interdisciplinarno. Smatra se kako je adolescencija isključivo biološki pojam te su u kontekstu te znanosti i stvarane prve ideje o adolescenciji kao jednoj razvojnoj fazi čovjeka (Lerner i sur., 2011). Većina navedenih kapitalnih djela temeljila se na biološkoj, a u kasnijoj fazi i na psihološkoj analizi čovjekovoga razvoja. Kao i danas, adolescencija se smatrala burnim i stresnim razdobljem, a pojmovno ju predstavlja Stanley Hall. Adolescenciju smatra prijelaznim životnim razdobljem od 13. do 24. godine. Naglašava kako se u tom razdoblju javlja povećana razina depresije, agresivnosti, delinkvencije i kriminalnih radnja. Velik naglasak stavlja na genetski primat u razvojnim fazama čovjeka, što mu drugi znanstvenici u kasnijim fazama istraživanja adolescencije i ljudskoga razvoja zamjeraju (Lacković-Grgin, 2006). Popularizirana ideja adolescencije kao nemirnog ljudskog razvoja s početka 20. stoljeća prisutna je i danas. Freud svojim djelom *Three Essays in Sexuality* izlaže viđenje adolescencije kroz seksualnost. Smatra kako postoji opasnost ponovne pojave Edipova kompleksa koji je značajan za djecu od 3 do 5 godina, ali i stvaranje seksualnog identiteta. Zbog svega navedenoga dolazi do Edipovskih fantazija i pojačavanja libida (Freud, 1905). Freudova i Hallova viđenja razvojnih faza čovjeka bila su pod utjecajem Darwinove evolucijske teorije. Iako pod istim utjecajem, Freudova viđenja za razliku od Hallova biološkog pristupa predstavljaju psihoanalitički i neoanalitički pristup istraživanju adolescencije (Lacković-Grgin, 2006).

U prvom razdoblju istraživanja adolescencije psihonaličke studije slažu se u viđenju adolescencije kao burnog i stresnog razdoblja. Nastavlja se i promatranje adolescencije s naglaskom na seksualnost. Anna Freud „okrivljuje“ nagone adolescenata za prekidom mirnog i skladnog razvoja, time nastavljajući inicijalnu freudovsku ideju, no s uvođenjem pojma obrambenog mehanizma. Smatra kako adolescenti stvaraju obrambene mehanizme kako bi se suočili s neslaganjem s okolinom koje vodi u stvaranje paralelnog društvenog života u kojem adolescent može funkcionirati (Freud, 1969). Vodeći se tom idejom, adolescenti novi svijet stvaraju sa svojim vršnjacima koji su u istoj razvojnoj fazi kao i oni. Prijedlog prikaza čovjekova životnog ciklusa i potrage za identitetom nastavlja Erik H. Erikson s psihosocijalno razvojnom teorijom. Adolescentsko razdoblje smješta od 12. do 18. godine života te ga karakterizira zbunjenost, potraga za identitetom i ulogom u životu. U tom razdoblju adolescenti isprobavaju različite životne mogućnosti kako bi pronašli vlastitu ulogu, ali i svoj identitet. Pitanje „Tko sam ja?“ indikativno je za ovo razdoblje, ali pokazuje i pozitivnu indikaciju da osoba želi pronaći vlastiti identitet. Adolescentska zbunjenost očituje se i u otvorenim pitanjima budućnosti s naglaskom na ono što žele i mogu postati. Zbunjenost i adolescencija završavaju pronalaskom identiteta, što označava i kraj adolescencije (Erikson, 1959). Ovim promišljanjima odmiče se od promatranja adolescencije kroz isključivo freudovsku teoriju seksualnosti, ali se slaže s Hallom i Annom Freud po pitanju adolescencije kao faze zbunjenosti i nemira. Istraživanje i nadopunjavanje Eriksonove teorije koja naglašava potragu za identitetom kao važnim aspektom adolescencije nastavlja James E. Marcia. Kao novost uvodi različite razine krize identiteta adolescenata koja je uvjetovana različitim razinama „potrage“ i predanosti za traženjem životnih uloga. Dijeli ih na: difuziju identiteta, zaključeni identitet, moratorij i ostvareni identitet. Navedeni stadiji promatrani su kroz potencijalnu krizu identiteta u mladih osoba. Difuzija identiteta odnosi se na životno razdoblje u kojem osoba ne traži i nije predana u pronalasku uloga u životu. Kod ovakvih osoba često se javljaju depresivni simptomi i anksioznost. U zaključanom identitetu osobe pronalaze svoju ulogu, ali bez istraživanja više mogućnosti u vidu uloga što je svojstveno identifikaciji s bliskim osobama. Ne biraju ulogu koju su pronašli nego koja im je pripisana. U moratoriju, osoba aktivno traga za svojom ulogom, ali je ne pronalazi. Ovaj stadij svojstven je osobama koje imaju krizu identiteta. Ostvareni identitet odnosi se na uspješno pronađenu ulogu koja je ostvarena visokim predanjem te ne postoji kriza identiteta (Marcia, 1966, 1980).

U prvoj fazi istraživanja adolescencije, ne istražujući isključivo adolescenciju, nego cjelokupan razvoj čovjeka, Jean Piaget predstavlja teoriju kognitivnog razvoja. Prema toj teoriji,

adolescenti ulaze u fazu razvoja formalnih operacija. To podrazumijeva razvoj apstraktnog mišljenja, znanstvenog mišljenja, ali i početak hipotetički-deduktivno razmišljanja. Posljedica razvoja apstraktnog mišljenja još jednom potvrđuje adolescenciju kao burnu i nemirnu razvojnu fazu. Javlja se svadljivost, osjetljivost na javnu kritiku, pojačan osjećaj osobne jedinstvenosti, idealizam i kritičnost te teško donošenje svakodnevnih odluka (Berk, 2008). Marcijinu i Eriksonovu teoriju o identitetu te o općenitoj zbunjenosti i potrazi za identitetom jednim dijelom objašnjava i Piaget. Apstraktnim mišljenjem adolescenti na drugačiji opazu svijet oko sebe. Spoznajući kako mogu na drugačiji način razmišljati i opažati okolinu, javlja se i isprobavanje novih životnih uloga, što je i povezano s potragom za identitetom. U skladu s tim javlja se i novi oblik egocentrizma (Inhelder i Piaget, 1958). Posljedica egocentrizma očituje se u stvaranju iskrivljenih slika o sebi, što u konačnici čini prepreku u pronalasku valjane uloge u životu te pronalasku svog identiteta. Svi autori kapitalnih teorija prve povijesne epohe istraživanja adolescencije nisu istraživali izolirano, nego u kontekstu cjelokupnog ljudskog razvoja. Značajno je da su istraživanja bila fokusirana na biološki i psihološki aspekt ljudskog razvoja.

Na temeljima teorijskih viđenja kapitalnih teorija javljaju se i empirijska longitudinalna istraživanja koja su većinom značajna za *drugu fazu istraživanja adolescencije*. Početkom 70-ih godina 20. stoljeća adolescencija nije bila promatrana kao posebno značajno i za istraživanje izdvojeno razdoblje. Za razliku od prve istraživačke faze, fokus ostaje na psihološkom aspektu ljudskog razvoja uz dodatno istraživanje socijalnog aspekta. Adolescencija, kao posebno i izdvojeno razdoblje života, u istraživački fokus dolazi tek kada istraživački pokušavaju razjasniti probleme i anomalije koje se događaju u toj dobi (Petersen, 1988). Popularizaciji adolescencije doprinosi Urie Bronfenbrenner s teorijom ekološkoga modela ljudskoga razvoja. Objašnjava kako na pojedinca može utjecati okolina kroz više različitih sustava. Utjecaji su posredni i neposredni, ali i rizični ili zaštitni. Interakcija između pojedinca i okoline predstavlja „borbu“ rizika i zaštite koja usmjerava daljnji razvoj pojedinca. Neposredan i ujedno najjači utjecaj ima mikrosustav u kojem se nalaze obitelj, vršnjaci, škola, zajednica i susjedstvo. Interakcije između dvaju ili više pripadnika mikrosustava čini mezosustav. Utjecaj mezosustava fokusiran je na odnos dionika mikrosustava koji u negativnoj i pozitivnoj interakciji posljedično utječu i na pojedinca. Posredan utjecaj odnosi se na egzosustav koji direktno ne utječe na pojedinca niti je pojedinac sudionik istoga. Primjeri takvog vida posrednog utjecaja jesu mediji, zaposlenje roditelja i prijatelji roditelja. Makrosustav teorije ekološkoga modela ljudskoga razvoja objašnjava utjecaj kulture u kojoj pojedinac živi na njegov razvoj (Bronfenbrenner,

1979). Ova razvojna teorija nadograđena je 2006. godine kada se uz navedene sustav dodaje i kronosustav. Utjecaji kronosustava na pojedinca odnose se na vrijeme te promjene koje se događaju s vremenom kao što su ratovi, diplomiranje, smrt voljenih osoba i razvod braka (Bronfenbrenner i Morris, 2006). Bronfenbrenner je ujedno i jedan od predstavnika druge faze istraživanja adolescencije jer primat u istraživanju ove dobi preuzimaju razvojni psiholozi. Opće prihvaćena teorija ekološkoga modela pokazala je važnost adolescencije kao čovjekove razvojne faze, ali i svih okolinskih aspekata koji mogu utjecati na razvoj. To je i bio početak intenzivnijeg istraživanja adolescencije i spoznaje kako se može utjecati na pozitivan razvoj mlade osobe. Druga povijesna faza istraživanja adolescencije dijelom napušta viđenje adolescencije kao razdoblje „bure“ i „stresa“. Longitudinalna istraživanja pokazala su kako adolescenti koji odrastaju u normalnim životnim uvjetima zapravo ne proživljavaju isključivo nemirno razdoblje. Većini je odnos s roditeljima bio miran, a samo 10 do 20 % adolescenata pokazuje više nutarnjih i vanjskih problema u ponašanju (Douvan i Adelson, 1966; Lacković-Grgin, 1988; Lacković-Grgin, 2006). Potvrdu važnosti okoline u kontekstu adolescencije pokazuje i istraživanje Margaret Mead koja na malom uzorku samoanskih adolescenata prikazuje adolescenciju kao pozitivno razvojno razdoblje. Kao uzrok tomu navodi drugačiju okolinu u kojoj se pojedinci u toj razvojnoj fazi nalaze (Berk, 2008). Popularizacija teorije ekološkoga modela i promatranje razvojnih faza čovjeka u kontekstu interakcije s okolinom koja uvjetuje daljnji životni razvoj dovode do plastičnosti u istraživanju. U kontekstu adolescencije, krajem druge povijesne istraživačke faze adolescencije, na temelju pojave plastičnosti razvija se promatranje adolescencije kao potencijala za pozitivan razvoj mlade osobe (Lerner i sur., 2011).

Treća faza istraživanja adolescencije još uvijek je prisutna. Adolescencija se promatra kao posebno i značajno razdoblje razvoja kojem se pristupa interdisciplinarno te dobiva na društvenoj važnosti (Lerner, Fisher i Weinberg, 2000). Pozitivan razvoj mlade osobe u američkoj literaturi popularnog naziva *Positive youth development* (PYD) u istraživačkom je fokusu. Istražuju se intervencije u pojedine čimbenike mikrosustava ne bi li se na takav način adolescentu osigurao temelj za daljnji pozitivan razvoj. Adolescencija kao razvojna faza popularizira se u znanstvenim krugovima, iako primat u istraživanjima kao i u drugoj fazi imaju razvojni psiholozi. Dodana vrijednost ove faze jest interdisciplinarnost istraživanja ove dobi jer adolescenciju počinju istraživati neuroznanstvenici koji pokušavaju objasniti razvoj ljudskog mozga za vrijeme adolescencije. S druge strane, osim znanstvenika, u poboljšanju kvalitete adolescenata uključuje se praktičari, lokalna zajednica, ali i škola. Inicijalno Hallovo poimanje

adolescencije kao burnog i stresnog razdoblja nastavilo se u trećoj fazi istraživanja adolescencije, ali se stav prema adolescentima promijenio. Pokušava se povećati kvaliteta života adolescenata ne bi li se prijelazno razdoblje iz djetinjstva prema odrasloj dobi bilo što bezbolnije, ali i kako bi se stvorila pozitivna zapremnina inicijalnih potencijala za daljnji razvoj u životu adolescenata (Lerner i sur., 2011). U današnjoj perspektivi, adolescencija je razvojna faza koja okuplja znanstvenike, praktičare, civilno društvo, ali i donositelje odluke kako bi u međusobnoj interakciji kreirali bolje uvjete za razvoj adolescenata. Kako danas, tako i u trećoj istraživačkoj epohi adolescencije u interdisciplinarnom pristupu istraživanja važnu ulogu ima i pedagogija. Fokus pedagogije u adolescenciji, kao i za ostale razvojne faze, vezan je za odgoj (Previšić, 2007a). Iako svaka pedagoška i pedagoška grana ima različite i posebne zadatke u djelovanju, zajednički je cilj u ispravnom pedagoškom djelovanju.

2.2.1. Adolescencija kao životno razdoblje

Adolescencija kao teorijski konstrukt definira se i promatra iz različitih znanstvenih perspektiva (Curtis, 2015). Latinski *adolescere* od najranijih povijesnih zapisa označava rast prema odrasloj dobi (Lacković-Grgin, 2006). To je razdoblje višestrukih promjena koje se manifestiraju na fizičkom, psihičkom i biološkom aspektu pojedinca (Berk, 2008). Adolescencija se često poistovjećuje i s pubertetom iako postoje bitne promjene koje je potrebno naglasiti. Adolescencija je nadređeni pojam pubertetu te obuhvaća sve razvojne promjene koje se događaju kod pojedinca s prijelaza iz djetinjstva u odraslu dob. Pubertet obuhvaća vidljive i nevidljive promjene na tjelesnom aspektu osobe. Osobama u pubertetu mijenja se vanjski izgled, ali se događaju i pozadinske biokemijske promjene koje zajedno s tjelesnim promjenama dovode osobu do spolne zrelosti na kraju procesa (Keresteš, Brković i Kuterovac Jagodić, 2010). Razdoblje adolescencije nije strogo kronološki određeno te postoje neujednačeni vremenski okviri unutar kojih se istražuje. Znanstvenici adolescenciju obično svrstavaju u okviru od 9 do 26 godine (APA, 2002). Steinberg (2014) ne govori o točnom razdoblju trajanja adolescencije, nego o prijelaznom razdoblju, godinama koje počinju pubertetom, a završavaju društvenom odgovornošću. S obzirom na to da je društvena odgovornost relativan pojam podložan različitom shvaćanju koje može biti uvjetovano društveno-kulturnim različitostima u kojima se pojedinac razvija, može se zaključiti kako je trajanje adolescencije, prema tom shvaćanju, kulturološki različito. Tome svjedoči i različito poimanje adolescencije u kolektivističkim i individualističkim kulturama u kojima se razdoblje adolescencije razlikuje

po autonomiji koju adolescent stječe na kraju te razvojne faze (Zimmer-Gembeck i Collins, 2003). Kapor-Stanulović (1988) period adolescencije određuje kao individualan vremenski okvir između početka i pronalaska identiteta, što prati Eriksonove razvojne faze krize i pronalaska identiteta. Interdisciplinarnost istraživanja ove razvojne dobi očituje se i u viđenju adolescencije kao razdoblja koje počinje biološkim promjenama, a nastavlja se u kulturnoj sferi društva (Miller, 2002). Biološke promjene koje adolescenti doživljavaju rezultiraju stvaranjem kulture pojedinaca koji proživljavaju iste promjene o kojima međusobno komuniciraju (Greenfield, 2002, 2003). Livazović (2011) smatra kako je adolescencija razdoblje između puberteta i srednjih dvadesetih godina. Rudan (2004) određuje vremenski okvir u kojem je adolescencija razdoblje od 10. do 22. godine života, a događa se kao odgovor na unutarnje i vanjske promjene izazvane pubertetom. Adolescencija je razvojna faza koju svaki pojedinac prolazi na svoj način, teško je odrediti te generalizirati vremenski okvir početka i završetka adolescencije, kao i obilježja cijele adolescentske faze općenito (Salmela-Aro, 2011; Arnett, 2013). Tržište rada i duljina trajanja obrazovanja neki su od glavnih čimbenika produljivanja adolescentske faze (Arnett, 2000), što dodatno otežava kronološko određivanje trajanje adolescencije. Iako trajanje adolescencije nije strogo određeno, smatra se kako adolescencija nastupa u tri faze:

- a) *Ranom adolescencijom* smatra se razdoblje od 11. do 13 godine. Pojedinci u ranu adolescenciju mogu ući prije, ali i iza ovog vremenskog razdoblja. Objašnjenje početka adolescentskog razdoblja leži u biološkom i kulturološkom pogledu ove dobi. Iz biološke perspektive, u 11. godini općenito bi trebale nastupiti razvojne promjene u djeteta, dok je kulturološki aspekt povezan s prijelazom u više razrede osnovne škole (Curtis, 2015). Adolescent u ovoj fazi promatra promjene koje mu se događaju, prvotno na tjelesnoj razini, stoga glavni fokus u ovoj fazi i ima na promatranju i vrednovanju vlastitog izgleda (Radzik i sur., 2002; Đuranović, 2013). Kognitivne funkcije u odnosu na djetinjstvo mijenjaju se te adolescent ulazi u fazu formalnih operacija (Piaget i Inhelder, 2000). To očituje kroz hipotetičko-deduktivno razmišljanje i propozicijsko mišljenje. Adolescenti sami stvaraju teorije i zaključke o predmetima rasprave i interesa s tim da se nužno ne oslanjaju na potvrde iz neposredne okoline. To je značajan napredak za razliku od djetinjstva u kojem je kapacitet zaključivanja i povezivanja izvan okoline i stvarnog svijeta ograničen. Drugačiji način promišljanja o okolini dovodi do preispitivanja moralnih vrijednosti društvenih norma vlastite okoline. Nakon 10. godine nastupa razdoblje autonomne moralnosti koju adolescent sam stvara, za razliku od

prethodne faze u kojoj je prihvaćao pravila koja su bila određena od nekoga drugoga (Berk, 2008). U ovom razdoblju počinje povećana interakcija s vršnjacima, obično istoga spola, što je često posljedica prvih konflikata s obitelji (Neinstein, 2002).

- b) *Srednjom adolescencijom* smatra se razdoblje od 14 do 17 godine života. Nastavlja se stalna preokupacija vlastitim izgledom koje je početka adolescencije u stalnom razvoju i pod stalnim promjenama. Tijelo se pokušava prikazati što atraktivnijim i izazovnijim (Neinstein, 2002). Ono što razdvaja ranu i srednju adolescenciju jest razvoj sposobnosti razlučivanja. Razmišljanje adolescenata postaje logičnije i povezanije (Petersen i Leffert, 1995; Piaget i Inhelder, 2000; Curtis, 2015). To je posebno važno za donošenje vlastitih odluka u vidu korištenja slobodnoga vremena, odabira društva, ali i daljnjih životnih ciljeva. Adolescenti osjećaju svoj kognitivni razvoj te razvijaju egocentrični obrazac ponašanja u vidu „zamišljenje publike“ i „osobne bajke“. Smatraju kako su stalno u centru pozornosti, stvaraju si predodžbu zamišljene ili lažne publike koja zapravo ne postoji (Elking i Bowen, 1979). Vlastitu ulogu u okolini prenaplaćavaju i time zapravo žive u osobnoj bajci koja rezultira ekstremima u vidu stvaranje senzacije o sebi do teških razočaranja zbog hipersenzibilnosti (Elkind, 1994). Za razliku od rane adolescencije, homogene skupine druženja s vršnjacima istoga spola prerastaju u družine u kojima sada ima i vršnjaka suprotnoga spola. Odnosi s vršnjačkim grupama postaju intenzivniji, dok s druge strane kvaliteta odnosa s roditeljima u stalnom je padu (Bradford-Brown i Klute, 2003). Posljedično druženje s osobama suprotnoga spola kao i spolno sazrijevanje dovodi do rizičnih seksualnih ponašanja (Neinstein, 2002). Moralni okvir koji su adolescenti poštovali do kraja djetinjstva mijenja se te se društvene norme preispituju, a autoriteti opovrgavaju. To je još jedan od razloga zbog kojeg u ovoj fazi adolescenti ulaze u rizične seksualne odnose. Upoznavajući svijet oko sebe, ispituju i vlastite uloge u životu. U skladu s tim javljaju se i krize identiteta. Dolazi do konfuzije između poimanja samih sebe te uloga u kojima se nalaze (Erikson, 1968). Smatraju sebe odraslima, tražeći veću autonomiju u upravljanju vlastitim životom. To se ponajviše očituje u upravljanju školskim obavezama (Eccles i Roeser, 2003).
- c) *Kasna adolescencija* završna je faza prelaska iz djetinjstva u odraslu dob. Kronološki obuhvaća razdoblje od 18. godine, a kod većine adolescenata završava najkasnije u 25. godini. U većini zemalja osim biološko-psihološke tranzicije k odrasloj dobi, to znači i značajnu društvenu promjenu. Adolescenti po prvi put imaju pravnu autonomiju odlučivati o vlastitom životu, ali i donositi odluke prema vlastitom nahođenju (npr.

glasovanje na izborima) (Curtis, 2015). Dinamičan psihofizički razvoj uz legalnu autonomiju u društvu često je uzrok stvaranja povećanog broja problema u ponašanju koji u završnoj fazi adolescencije doseže svoj vrhunac (Arnett, 2002; Bachmann i sur, 1996). U većini država po prvi put mogu legalno kupiti i konzumirati alkohol i cigarete. Potraga za vlastitom ulogom u životu nastavlja se uz neobvezujuća iskustva i nestabilne društvene odnose. Erikson (1968) smatra kako se adolescenti u ovom razdoblju nalaze u razdoblju moratorija u psihološkom smislu odupirući se društvenim normama, ulogama i očekivanjima. Značajno je kako u ovoj fazi općenito smanjuje impulsivnost (Beckman, 2004), ali i interakcija s vršnjacima. Adolescenti povećavaju romantične veze uslijed čega dolazi i do povećane seksualne aktivnosti (Neinstein, 2002; Bradford-Brown i Klute, 2003). Završetak ove faze relativan je i individualan. Pronalazak vlastite uloge u životu može biti jedan od indikatora završetka adolescencije (Erikson, 1968). Pronalazak posla, ulazak u brak ili roditeljstvo također su važne društvene prekretnice koje mogu rezultirati krajem adolescencije, ali i indicirati produktivno iskorištavanje autonomije koja pokazuje zrelost osobe (Arnett, 2000; Elliot i Feldman, 1990).

Adolescenti današnjice odrastaju u vremenu globalizacije, konzumerizma i rapidnog razvoja digitalnih sfera (Car, 2013). Zbog mikro- i makrouvjeta koji su se, povijesno gledajući, znatno promijenili u smjeru dulje ekonomske ovisnosti i produljenog obrazovnog ciklusa, adolescenti se dulje smatraju mladima (Gadlin, 1978). U tom kontekstu dolazi do sindroma produljene adolescencije. To je stanje koje nema određeno trajanje, a simbolizira ga ostanak u adolescenciji te neuspjeh integracije u svijet odraslih (Blos, 1954). Havighurts (1972) smatra kako adolescencija ima osam razvojnih zadataka koji se manifestiraju na različitim aspektima razvoja. S obzirom na to da su tjelesne promjene česte i brze kod adolescenata, smatra se kako je prvi razvojni cilj prihvatiti svoje tijelo i briga o njemu. Kao drugi razvojni zadatak vidi zbližavanje s vršnjacima, uspostavljanje novih socijalnih odnosa koji dovode do razvoja socijalnih vještina. Treći razvojni zadatak odnosi se na usvajanje rodnih uloga. Četvrti razvojni zadatak vezan je za emocionalni razvoj, a odnosi se na emocionalno sazrijevanje. Postavljanje profesionalnih ciljeva, planiranje aktivnosti koje će dovesti do cilja te završiti ekonomskom neovisnošću podrazumijeva se pod peti razvojni cilj. Priprema za obiteljski i bračni život šesti je razvojni čimbenik. Kretanje u društvu kojeg je adolescent aktivni sudionik zahtijeva uspješno prihvaćanje društvenih vrijednosti, što se smatra sedmim razvojnim čimbenikom. Ovaj je čimbenik posebno značajan zbog adolescentske buntovnosti koja se očituje u neprihvatanju društvenih norma koje adolescenti često smatraju nebitnima. Usvajanje i uspostavljanje

vrijednosti i načela koja su za vrijeme adolescencije iskušavana smatraju se osmim razvojnim ciljem. Unatoč svim izazovima s kojima se adolescent susreće, glavni cilj adolescencije jest pozitivan razvoj adolescenta. Kako bi ishod adolescencije bio što pozitivniji, važno je imati uvid u vanjske i unutarnje čimbenike koji razvoj adolescenta mogu pospješiti. Vanjski čimbenici koji proizlaze iz okoline u kojoj se adolescent kreće i odnose se na socijalnu podršku, jasno postavljene granice te realno postavljena očekivanja. Konstantna i umjerena osnaživanja adolescenta i način provođenja vremena za adolescenta su vanjski preduvjeti za optimalan razvoj. Unutarnji čimbenici koji su preduvjet za pozitivan razvoj odnose se na snage pojedinca koje posjeduje. To se odnosi na adolescente koji imaju pozitivne vrijednosti, iz čega se može iščitati važnost obitelji kao primarnog odgajatelja adolescenta. Uz to, adolescenti posvećeni procesu učenja koji imaju kvalitetne socijalne kompetencije i pozitivan identitet imaju unutarnje snage koje su važne za pozitivan razvojni ishod adolescencije (Benson, 2003).

Promjene koje se događaju pojedincu u adolescenciji manifestiraju se kroz tjelesni, psihološki, biološki, kognitivni, emocionalni i spolni razvoj. *Kognitivni razvoj* u adolescenata započinje promjenama koje se događaju unutar mozga. Iako je rast mozga završio u djetinjstvu, promjene su višestruke. Adolescenti ulaze u posljednju fazu razvoja prednjeg režnja. On je značajan za razvoj pamćenja, rasuđivanja, nagona, socijalno i seksualno ponašanje (Arain i sur., 2013). U djetinjstvu mozak ne doseže svoju punu funkciju, ali se to s adolescencijom mijenja. Mozak postaje učinkovitiji, a dijelovi mozga povezaniji. Zbog mijelinske izolacije, prijenos informacija između aksiona postaje znatno brži. Moždane sinapse koje prolaze proces sinaptičkog obrezivanja (eng. *synaptic pruning*) i također su zadužene za prijenos informacija postaju jače ako se koriste, što također pospješuje brzinu prijenosa informacija. Moždani kortekst postaje tanji, a mozak time učinkovitiji. *Corpus callosum* postaje također tanji te tako poboljšava komunikaciju između moždanih hemisfera. Prefrontalni kortekst bolje je povezan s ostalim dijelovima mozga, što se manifestira na povećanje kapaciteta „povezivanja iskustava i vještina za donošenje odluka“ u adolescenata (Griffin, 2017:2). Vještine za donošenje odluka te regulacija i uravnoteženost osjećaja prema kontekstu događaja, dugoročnog planiranja i procjene rizika pod direktnim su utjecajem rada prefrontalnog korteksa. Za vrijeme adolescencije, prefrontalni kortekst drastično se mijenja, ali se ne razvija sve do kraja kasne adolescencije ili čak do srednjih dvadesetih godina (Donoso i sur., 2014). Zbog toga adolescenti imaju poteškoća u izvršnim funkcijama (Huizinga i sur., 2006). Neurotransmiteri imaju važnu ulogu u regulaciji osjećaja i ponašanja. U adolescenciji značajnu ulogu imaju dopamin i serotonin. Dopamin utječe na pokrete, osjećaje te iskustva povezana s osjećajem zadovoljstva,

ali i negativnih osjećaja kao što je bol. Razina dopamina u adolescenciji se smanjuje, što je jedan od uzroka u promjenama raspoloženja adolescenata. Smanjuje se i razina serotonina, što uzrokuje poremećaj kontrole impulsa (Dahl i sur., 2003; Arain i sur., 2013). Posljedice promjena očituju se i u različitom funkcioniranju u društvu. Hipotetičko-deduktivno razmišljanje i apstraktno razmišljanje adolescentu omogućava preispitivanje vlastite uloge u društvu, drugačije viđenje i preispitivanje autoriteta i norma značajnih za okolinu u kojoj odrasta te donošenje vlastitih kontekstualno temeljenih zaključaka. Razvija se i mogućnost sagledavanje tuđe perspektive s kojom je adolescent u interakciji, što za vrijeme djetinjstva nije bilo moguće (Lacković-Grgin, 2006).

Prva vidljiva vanjska promjena u adolescenata jest pojačan rast koji ranije započinje kod djevojčica nego kod dječaka. *Tjelesne promjene* najvidljivija su promjena koja se prva primjećuje kod adolescenata. Mogu se podijeliti u dvije vrste promjena koje su međusobno povezane, ali se mogu i odvojeno promatrati: cjelokupan tjelesni razvoj i spolni razvoj. Cjelokupan tjelesni razvoj posljedica je povećanog lučenja hormona rasta i tiroksina. Postupno povećano lučenje ovih hormona započinje već u djetinjstvu, oko 8. i 9. godine, što za vrijeme adolescencije rezultira povećanim rastom. Zamah u rastu koji je prisutan kod svih adolescenata razlikuje se po spolu. Rast djevojčica prije završava nego kod dječaka, što je posljedica potpunog zatvaranja epifiza (Berk, 2008). Smatra se kako su tjelesne promjene „posljedica lučenja somatotropnih hormona ili hormona rasta kao i gonadotropnih hormona ili gonada“ koji kontroliraju funkciju spolnih žlijezda (Lacković-Grgin, 2006: 57). Obrnuta cefalokadalnost pospješuje rast šaka, stopala i nogu, a posljednja promjena jest rast torza. Zbog toga u pojedinoj fazi adolescenti izgledaju neravnomjerno razvijeni. Tjelesni izgled koji je u stalnoj promjeni, postaje fokus adolescenata jer se teže na njega navikavaju (Berk, 2008; Đuranović, 2013). Spolno sazrijevanje dječaka i djevojčica prati tjelesni rast. Povećava se izlučivanje hormona u obaju spolova, što je iz biološke perspektive povezano s porastom negativnih emocija vidljivih kroz adolescentsku ćudljivost ili brze promjene raspoloženja. Za spolno sazrijevanje djevojčica zaduženo je izlučivanje estrogena, a kod dječaka androgena. Obje vrste hormona prisutne su kod jednog i drugog spola, ali u različitim razinama (Berk, 2008). Razina hormona kod dječaka povezana je i s agresivnim ponašanjem, što nije značajno za djevojke (Archibald i sur., 2003). Razdoblje „bure“ i „stresa“ najbolje se očituje u povećanju problema u ponašanju u odnosu na djetinjstvo (Susman i sur., 1987).

Socijalne promjene koje su događaju u adolescenciji povezane su s većim druženjem s vršnjacima, a razvijaju se od istospolnih vršnjačkih druženja preko druženja s vršnjacima

različitih spolova, što dovodi do romantičnih veza, izuzimanja iz većih vršnjačkih grupa, a ponekad i do izolacije. Odnosi i interakcija osoba koji su u okolini adolescenata postaju otežani, a to se posebno odnosi na odrasle – roditelje i nastavnike. Trenutci koji su za adolescente vrednovani kao najbolji vezani su za provođenje vremena sa svojim vršnjacima (Larson i Richards, 1998). Stvaranje nove razvojne kulture u kojoj se adolescent razvija, a koja je povezana s okolinskim utjecajem, najviše s vršnjacima, može uvelike usmjeriti daljnji razvoj adolescenta. Iako adolescentska dob znači povećan konflikt s roditeljima, potvrda važnosti okolinskog utjecaja očituje se u manifestiranju kvalitete odnosa roditelja i adolescenata na mentalno zdravlje adolescenta (Steinberg i Silk, 2002).

2.2.2. Odnosi adolescenata s obitelji

Obitelj je prva zajednica u kojoj se dijete rađa, razvija i odrasta. Kao takva ima najznačajniju ulogu u životu djeteta u odnosu na ostale grupe u kojima se pojedinac kreće (Janković, 2004). Važnost je obitelji višestruka i očituje se kroz cijeli niz uloga: biološko-reproduktivna, odgojna, gospodarska, društveno-kulturna, moralna, religijska i domoljubna (Vukasović, 1994, 1999). Biološko-reproduktivna uloga obitelji očituje se u mogućnosti i potencijalu stvaranja novoga života između muža i žene, to jest majke i oca. Prvo obrazovanje dijete dobiva u obitelji, a odnosi se na uspostavljanje uloga i ponajviše odgovornosti koje su kasnije važne za predškolski i školski sustav, ali i život djeteta općenito. Unutar obrazovnog aspekta podrazumijeva se mogućnost usvajanja religijskih osnova. Ekonomska uloga obitelji ne odnosi se isključivo na materijalni aspekt, nego uz materijalnu zadovoljštinu, zadovoljavanje fizičkih, bioloških te duhovnih potreba. U obitelji se uspostavljaju prve interakcije, verbalna i neverbalnih komunikacija, što obitelj čini važnom sociokulturnom sastavnicom društva. Razlikovanje dobra i zla prema roditeljskim kriterijima i viđenjima svijeta oko nas također započinje u obitelji što je začetak i temelj moralnog rasuđivanja osobe. Ovisno o stavu i odgoju roditelja, dijete uči o vlastitoj nacionalnoj pripadnosti i identitetu, što obitelji daje odgojni potencijal za razvojem svoje domoljubne uloge (Rosić, 1998; Stevanović, 2000).

Iako obitelj kao društvena grupa ima sličnosti s ostalim društvenim grupama, razlikuje se po najduljem i sadržajnijem postojanju. Unutar obitelji uloge su stabilne, a ovise o spolu i dobi. Obiteljski odnosi podložni su integrativnim i diferencijacijskim procesima koji se izmjenjuju. Vrijeme adolescencije najčešće je vrijeme diferencijacije koja posljedično slabi zajedništvo obitelji (Lacković-Grgin, 2006). Adolescenti teže više vremena provoditi s vršnjacima, kasnije

partnerima, ali unatoč tome osjećaj pripadnosti obitelji većinom ostaje prisutan (Grotevant i Cooper, 1986; Newman, 1989). Iako stabilne uloge s promjenjivom interakcijom, majka, otac, braća i sestre čine važnu komponentnu odrastanja adolescenta. Odnos s obitelji predstavlja obiteljski mikrosustav, najuži krug ljudi koji prema razvojnim teorijama imaju i najvažniji utjecaj na pojedinca. Koncept obiteljske klime, u znanstvenoj literaturi poznat i kao obiteljska okolina (eng. *family environment*) te obiteljski sustav (eng. *family system*) važan je aspekt koji značajno utječe na adolescenta i njegovo funkcioniranje u društvu. Definiiraju je tri aspekta: obiteljski odnosi, sustavne promjene i ciljevi. Obiteljski odnosi podrazumijevaju interakciju i različite vrste odnosa u obitelji kao i hijerarhijske uloge članova obitelji. Dimenzije sustavnih promjena odnose se na strukturu, rutine, obiteljska pravila i važan aspekt fleksibilnost obitelji za promjenom navedenih dimenziju uvjetovanih dinamičnim okolinskim uvjetima i potrebama članova. Pod tim se podrazumijeva i roditeljski nadzor koji je posebno važan, ali i promjenjiv kroz odrastanje djeteta te kasnije adolescenta. Kroz obiteljske ciljeve grade se interne norme i stavovi koje djeca, kao aktivni sudionici društva, prenose na okolinske sustave u kojima se kreću. Obiteljski ciljevi obuhvaćaju religijske stavove, kulturološke poglede te odnos prema obrazovnim i političkim domenama društva (Kurock i sur., 2022). Znanstvena istraživanja koja proučavaju obiteljsku klimu posebno značajnim smatraju odnose i uloge članova unutar obitelji koji su jedan od glavnih prediktora razvoja socijalnih odnosa izvan obitelji. Obitelj u kojoj se adolescent osjeća ugodno i sigurno uz emocionalno povezivanje s članovima obitelji adolescentu omogućuje i uspostavljanje boljih veza u svojoj okolini (Vandeleur i sur., 2007). Pozitivna obiteljska klima zaštitni je faktor i pri rješavanju društvenih problema adolescenta, što za vrijeme adolescencije ima dodatnu vrijednost (Park i Schepp, 2015). Dobrobit koja je dio mentalnog zdravlja u adolescentskoj dobi zabilježena je u većoj mjeri kod adolescenata čija je obiteljska klima bolja (Brinskma i sur., 2020). Iako se odnos adolescenta s obitelji mijenja za vrijeme prijelaznog razdoblja iz djetinjstva u odraslu dob, obitelj ostaje važan razvojni čimbenik. Ono što utječe na odnos s obitelji svaki je pojedini odnos s članovima obitelji, kako s roditeljima, tako i s braćom i sestrama. Interakcijska isprepletenost uobičajena je za obiteljsku dinamiku, ali svaki odnos koji je čimbenik isprepletenosti na adolescenta može djelovati pozitivno i negativno. Iako se odnos adolescenta sa svakim članom ne može isključivo i izolirano promatrati, važan je kako bi se dobio uvid u potencijalne prediktore rizika za adolescente, ali i narušavanje obiteljske klime. Istraživanjem svakog pojedinog odnosa može se dobiti i uvid u preventivne aspekte koji objašnjavaju pozitivan razvoj.

2.2.3. Odnos adolescenta s roditeljima

Roditeljstvo kao pojam podrazumijeva proces u kojem roditelj dijete treba voditi, savjetovati, ispunjavati mu temeljne ljudske potrebe kao što je hranjenje, ali mu i pružati zaštitu (Brooks, 1991). Adolescencija je razdoblje u kojem je povećana razina napetosti između roditelja i adolescenata. Bliskost koja je postojala u djetinjstvu smanjuje se, a nesuglasice i razmirice su česta pojava (Steinberg i Morris, 2001). Dio znanstvenika smatra kako je zadaća adolescencije da u toj razvojnoj fazi razviju autonomiju od svojih roditelja te da emocionalnu potporu ne traže u obitelji, nego izvan nje. Proces odvajanja od roditelja zapravo je proces spoznaje i izgradnje vlastitog *ja* izuzetog od većeg roditeljskog utjecaja (Bowerman i Kinch, 1959; Rollins i Thomas, 1979). Kako bi pronašli svoju ulogu, traže autonomiju koja se manifestira na više razina: ponašajnu, kognitivnu i emocionalnu (Thomas, 2006). Ponašajna autonomija predstavlja odvojivost u donošenju odluka i djelovanju bez obzira na vršnjački i roditeljski utjecaj (Popkin, 1993). Posljedica je donošenja vlastitih odluka i u prvom suočavanju s posljedicama. Odmicanjem od roditelja, tražeći autonomiju, adolescenti se u emocionalnom smislu oslanjaju više na vršnjake i prijatelje koji mijenjaju roditeljski emocionalni oslonac i potporu koja je bila značajna prije adolescencije (Barton, Watkins i Jarjoura, 1997). Kognitivna autonomija odnosi se na stvaranje vlastitog mišljenja, donošenje zaključaka, ali i iskazivanje želja i osjećaja. Ova vrsta autonomije konkretizirana je kroz ponašajnu autonomiju. Razmišljanja i donesene odluke podložne su posljedicama koje mogu biti i negativne ako su odluke bile krivo donesene. Primjer krivo iskorištene autonomije jest izlaganje riziku u vidu rizičnih seksualnih odnosa i konzumiranja opijata (Allen i sur., 2002; Thompson, 2006). Potvrda razvojnih teorija o važnosti odnosa roditelja i adolescenta Blosovo je istraživanje (1979) u kojem objašnjava kako iz tog odnosa proizlazi kasnije građenje osobnosti adolescenta. Odnosi s roditeljima odražavaju se i na interakciju koju adolescent ima sa svojim prijateljima, jer unutar odnosa s roditeljima stvara obrazac funkcioniranja u odnosima (Youniss i Smolar, 1985). Teorija privrženosti objašnjava kako bliskost koju dijete razvija prema roditelju, posljedično, na kraju adolescencije, pozitivno djeluje na osamostaljivanje adolescenta. U ranom djetinjstvu, djeca razvijaju različite vrste privrženosti koje su značajne za cijeli život pojedinca. Razvijena sigurna privrženost doprinosi kvalitetnijem odnosu s roditeljima za vrijeme adolescencije, dok s druge strane nesigurna privrženost rezultira psihosocijalnim problemima, a odnos s roditeljima nije kvalitetan kao u prvome primjeru privrženosti (Bowlby, 1969). Teorija međuzavisnosti optimalan odnos roditelja i adolescenta vidi kroz postupnost davanje slobode i autonomije adolescentu. Posljedično, razvija se veće razumijevanje i uvažavanje

pozitivnih i negativnih osobina (Grotevant i Cooper, 1986; Smollar i Youniss, 1989). Utjecaj na adolescente imaju i različiti roditeljski stilovi. Oni podrazumijevaju stavove i vjerovanja kojima su prožeti roditeljski postupci (Sahitya i sur., 2019).

Autoritaran roditeljski odnos s adolescentom pokazuje visoku razinu kontrole, ali i emocionalno odbacivanje. Ovakav stil roditeljstva izuzet je pokazivanja ljubavi i razumijevanja, zbog čega dijete gubi samopouzdanje. Djeca odgajana ovim roditeljskim stilom imaju veću sklonosti razviti internalizirane i eksternalizirane probleme u ponašanju (Brajša-Žganec, 2003; La Torre-Cruz, 2014; Braza i sur., 2015). Ovaj roditeljski stil rizičan je čimbenik za razvoj depresivnih simptoma, delinkvencije i konzumacije opijata (Martinez i sur., 2013; Gomez-Ortiz, 2016; Rejendran i sur., 2016; Zurcher i sur., 2018). Izuzeće emocionalne potpore, ljubavi i razumijevanja uz striktno provođenje roditeljskih pravila općenito je negativno za dijete te kasnije adolescenta. Za razliku od autoritarnog, autoritativan roditelj ima visoku razinu kontrole djeteta, ali pokazuje i emocionalno prihvaćanje. U zapadnoj kulturi znanstvena istraživanja pokazala su kako je ovaj roditeljski stil optimalan za razvoj djeteta (Sahitya i sur., 2019). Dijete razvija otpornost na okolinske utjecaje te pokazuje višu razinu kognitivnih, socijalnih i intelektualnih kompetencija (Klarin, 2006; Raboteg-Šarić i sur., 2011). Pokazalo se kako je autoritativan roditeljski stil dobra prevencija za razvoj depresivnih simptoma i konzumiranja opijata. Optimalan je za razvoj subjektivne dobrobiti, samopouzdanja te općenitog razvoja (Lucyx i sur., 2011; Rinaldi i sur., 2012; Calafat i sur., 2014). Višestruki pozitivni utjecaji autoritativnog roditeljskog stila povezani su i sa školskim uspjehom (Turner, 2009). U slučaju da su oba roditelja autoritativna, doprinosi za dijete tada su najveći (Calafat, 2014). Roditelj koji pokazuje nisku razinu kontrole, ali i emocionalno prihvaćanje predstavlja permisivan roditeljski stil (Baumrind, 1971). Pedocentrističko shvaćanje odgoja i roditeljstva iskorištava pojam slobode, ostavljajući djetetu zadatak samoregulacije vlastitog ponašanja (Rena i sur., 2013). U ovakvim okolnostima dijete razvija i nastavlja svoju prirodnu egocentričnost koju iskazuje i u drugim društvenim skupinama. Postavljanje djeteta u središte iz kojeg „upravlja“ ostalim osobama u životu često razvija umišljenost te stvara temelj za rizična ponašanja (Darling, 1999). Nasuprot autoritativnom polu, nalazi se četvrti, indiferentni roditeljski stil (Maccoby i Martin, 1983). Njega predstavljaju roditelji koji nisu „uključeni“ u život vlastitog djeteta te se pokazalo kako je ovo najgori stil za razvoj pojedinca (Sahitya i sur., 2019). Roditeljska indiferentnost rizičan je čimbenik za razvoj internaliziranih problema u ponašanju i konzumaciju alkohola i cigareta (Luckyx, 2011; Donath i sur. 2014). Unatoč kulturološkim razlikama, različitim poimanjima slobode i autonomije, tipologija roditeljskih

stilova, ali i utjecaji roditeljskih stilova na djecu jednaki su u svim kulturama (Sahitya, 2019). Roditeljski odgojni postupci važan su razvojni čimbenik koji se očituje kroz zaštitu ili rizik.

Iz toga proizlaze i obitelji koje se smatraju rizičnima, jer zbog svojih unutarnjih odnosa, strukture, ali i prisutnosti rizika negativno utječu na djecu. Loeber i Stouthamer-Loeber (1986) podijelili su ih u četiri kategorije, ovisno o stupnju rizika:

- 1) U prvu kategoriju svrstavaju *zanemarujuće obitelji*. Karakterizira ih slab nadzor djece, distanciranost te neposvećivanje dječjim željama i potrebama. U ovoj kategoriji prevladava permisivni roditeljski stil.
- 2) *Konfliktne obitelji* definira loš odnos majke i oca, ali i roditelja prema djeci u kojem je prisutno nasilje. Rješenje izlaza iz problema kao i rješavanje sukoba vidljivo je isključivo kroz verbalno i fizičko nasilje.
- 3) *Devijantne obitelji* treća su kategorija u kojoj je nasilje prisutno u većoj mjeri nego u konfliktnim obiteljima. Predstavljaju visokorizičnu sredinu za djecu i mlade jer je odrastanje u takvoj vrsti obitelji visoko prediktivno za razvoj delinkventnog ponašanja.
- 4) Posljednji stupanj rizičnih obitelji jesu *kaotične obitelji*. Djeca i mladi u ovakvim obiteljima odrastaju bez odgovornosti roditelja, ali i njih samih. Roditelji u ovakvim obiteljima često su disfunkcionalne osobe koje imaju različite psihosocijalne poteškoće.

Osim roditeljskog stila, na adolescente utječe i struktura obitelji. Svaki treći brak u Republici Hrvatskoj završava rastavom (Majstorić, 2019). U tom kontekstu važno je promatrati i jednoroditeljske obitelji te obitelji s kraćim ili dužim odsustvom jednog roditelja. Utjecaj rastava na dijete je kratkoročan i dugoročan. Prve reakcije koje se manifestiraju kroz kratkoročne utjecaje vežu se za emocionalne reakcije. Adolescenti su tada prestrašeni, anksiozni i nesigurni. U slučaju napuštanja obiteljskog doma zbog druge osobe, adolescenti pokazuju ljutnju i neprijateljstvo (Lacković-Grgin, 2006). Dugoročne posljedice rastave i jednoroditeljskih obitelji povezane su s ranijim napuštanjem škole, psihološkim problemima te dugoročno narušenim odnosima s obama roditeljima (Rice, 1999). Djevojke pokazuju višu razinu depresivnosti i psihosomatskih problema od mladića (Huure i sur., 2006). Negativan utjecaj manifestira se i kroz eksternalizirane probleme u ponašanju. Djevojke čiji su se roditelji razveli sklone su skitnjama, konzumaciji droge i delinkvenciji (Kalter i sur., 1985).

Sličan utjecaj na adolescente ima gubitak roditelja zbog smrtnog slučaja. Adolescenti koji su izgubili roditelja između 13. i 18. godine života više koriste opijate i imaju problema s prejedanjem (Høeg i sur., 2017). Kao i kod razvoda, najuobičajeniji utjecaj vidljiv je na

mentalnom zdravlju adolescenta. Adolescenti postaju depresivni i anksiozniji. Kao i kod rastave, depresija je učestalija u djevojaka nego u mladića (Stikkelbroek i sur., 2016). Jednak utjecaj bez obzira na spol vidljiv je kroz povećanje delinkventnog ponašanja, povećano bježanje od kuće i korištenje opijata (Guzzo i Gobbi, 2021). Adolescencija kao razdoblje separacije od roditelja (Laufer, 1966) sama po sebi zahtjevan je i stresan proces, a gubitkom ili izostankom jednog člana obitelji, narušava se temeljna struktura obitelji. Utjecaj narušavanja obiteljske strukture izrazito je negativan, što je vidljivo kroz manifestacije internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju.

2.2.4. Odnos adolescenata s braćom i sestrama

Važne osobe u obiteljima osim roditelja su braća i sestre. Promjenom načina življenja u kojem obično oba roditelja rade, očituje se važnost bratskog odnosa jer djeca sama ostaju kući te su u većoj interakciji (Brody, 1998). Odnos s braćom i sestrama kao i odnos s roditeljima ima uspone i padove. Oni si „pomažu, poučavaju, dijele, ali ratuju“ (Lacković-Grgin, 2006: 116). Iako su bratske svađe ili „ratovanja“ većinom negativno percipirani, znanstvena istraživanja pokazala su kako to ima i svojih pozitivnih strana. Kroz svađu se uči međusobnom razumijevanju, empatiji, pregovaranju, vještinama za rješavanje problema (Brown i sur., 1996; Dunn, 2007). Stariji brat ili sestra često predstavljaju uzore za mlađeg brata ili sestru koji imitiraju njihove ideje, postupke i razmišljanja (Brim, 1958; Abramovich i sur., 1979). Oni su ključni čimbenici koji mogu biti rizični ili zaštitni za daljnji razvoj eksternaliziranih problema u ponašanju kod mlađe braće i sestara (Defoe i sur., 2013). Pokazalo se kako je u pojedinim slučajevima utjecaj brata ili sestre veći od utjecaja roditelja ili je podjednak utjecaju vršnjaka (Brook i sur., 1990). Negativan utjecaj na razvoj ili potenciranje problema u ponašanju između braće i sestara može biti vidljiv kroz prizmu posljedica negativnog odnosa između braće i sestara te iz perspektive međusobnog poticanja u problematičnom ponašanju. Kao takvi mogu na mlađeg člana svoje obitelji utjecati pozitivno i negativno. Svaki je odnos poseban i jedinstven, ali postoje obrasci i ponašanja u bratskim odnosima koji mogu ukazivati na daljnje probleme s kojima se mogu susretati. Negativan utjecaj bratskog odnosa proizlazi iz dviju različitih situacija:

- a) *Konfliktni bratski odnos* u ranom djetinjstvu negativno se manifestira na adolescenciju braće. To se posebno odnosi na braću čija se kronološka dob puno ne razlikuje. Iako odnos braće i sestara varira između mržnje i ljubavi, razdoblja bratskog odnosa koja su većinom negativna povezana su pojavom internaliziranih problema u ponašanju –

depresije i anksioznosti (Tucker i sur., 2013). Stalna zadirkivanja i dobacivanja negativnih komentara vezana za izgled također negativno utječu na samopouzdanje, percepciju vlastitog tijela i pojavu bulimije. Iako i ostali članovi obitelji mogu izazvati takav negativan učinak, utjecaj starije braće i sestara veći je od ostatka obitelji (Keery i sur., 2005). Interakcija između braće ili sestara prenosi se i na interakciju s ostalim osobama s kojima imaju odnos. U slučaju negativnog odnosa koji je prožet stalnim i čestim svađama te stresnim situacijama to se manifestira na interpersonalnost osobe. To se ponajviše odnosi na nedominantne osobe u bratskom odnosu. Naučeni obrazac ponašanja iz bratskog odnosa prenose na odnos s vršnjacima koji obično imaju iste ili slične odnose u svojoj obitelji (Solmeyer i sur., 2014). Stvara se homogena grupa vršnjaka koji s pozadinskim bratskim konfliktnim odnosima te nerazvijenim socijalnim vještinama zajedno razvijaju probleme u ponašanju (Criss i Shaw, 2005).

- b) „*Partneri u zločinu*“ druga je vrsta odnosa koja je suprotna od konfliktnog bratskog odnosa. Braća i sestre se slažu, ali međusobno se potiču u rizičnim ponašanjima. Veća bliskost između braće i sestara pozitivna je zbog bratske intimnosti i topline koja je prisutna u tom odnosu (Scharf i sur., 2005). Iako je odnos dobar, rezultat tog odnosa je negativan kao i u konfliktnom odnosu. Veća bliskost povezana je i s većim utjecajem između braće. To može biti rizično ako je taj utjecaj usmjeren prema rizičnim ponašanjima. Mlađa braća ili sestre promatraju starijeg te u razdoblju adolescencije repliciraju ponašanje starijeg (Whiteman i sur., 2013). Dosadašnja istraživanja pokazala su kako se često upravo to događa. Rizična ponašanja starije braće predikcija su za ponavljanje istog rizičnog obrasca ponašanja kod mlađe braće i sestara (Defoe i sur., 2013). Takva predikcija nije povezana s biološkim aspektom jer se pokazalo kako se odnosi i na nebiološke bratske odnose (Samek i sur., 2015). Izoliranje biološkog aspekta potvrđuje prisutnost socijalno-emocionalnog učenja (Bandura, 1977) u bratskom odnosu. Starije osobe u bratskom odnosu često se povezuju s prvim uvođenjem mladih braća i sestara u konzumaciju opojnih sredstava i u poticanju delinkvencije (Conger i Rueter, 1996; Windle, 2000; Low i sur., 2012; Whiteman i sur., 2016).

2.2.5. Adolescenti u vršnjačkim odnosima

Pojam vršnjak dolazi od latinske riječi *par* koja znači jednak (Smith i Lockwood, 1983). Kao posljedica višestrukih promjena u adolescentskoj dobi, adolescenti sve više vremena povode s vršnjacima (Brown i Larson, 2009). Kognitivan razvoj u adolescenciji omogućuje višu razinu interpersonalnosti koja je temelj za sklapanje prijateljstava i povezivanja s vršnjacima (Selman,

1980). Odnos s vršnjacima razlikuje se po veličini: vršnjačka grupa i prijateljstvo (Bukowski i Hoza, 1989). S obzirom na osobnu preferenciju, psihosocijalne vještine i karakteristike, adolescent sklapa prijateljstva koja mogu biti u većim grupama, ali i individualne prirode u intimnijim pojedinačnim prijateljskim odnosima. Vršnjačka grupa čini emocionalno povezanu manju grupu vršnjaka. Stabilne i čvrste veze unutar vršnjačkih grupa formiraju se na temelju međusobnih simpatija, međusobnog poistovjećivanja i zajedničkih aktivnosti koje su pretežito u slobodnom vremenu. Pripadnost grupi važan je preventivni aspekt, što je uz razvoj socijalnih vještina jedan od glavnih pozitivnih ishoda vršnjačkih grupa. S druge strane, međusobno poticanje u adolescenata koji su još uvijek nezreli pojedinci može rezultirati razvojem različitih internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Rot, 1983).

Razvoj vršnjačkih grupa u adolescenciji događa se u pet faza. Na samom početku adolescencije, adolescenti se upoznaju, no nema ozbiljnijeg pridruživanje u vršnjačku grupu. Odmicanjem rane adolescencije u kasniju fazu, adolescenti formiraju istospolne grupe. Treća faza značajna je za razvoj vršnjačkih grupa jer prvi put dolazi do stvaranja grupa različitih spolova. U ovoj fazi grupa nije čvrsto povezana. Četvrta faza označava nastavak razvoja heterogenih vršnjačkih grupa, no sa stabilnim vezama i čvrstim povezivanjem. Pokazalo se kako je percepcija važnosti pripadanja grupi najveća u trećoj i četvrtoj fazi, što je analogno srednjoj adolescenciji. Peta faza ujedno je i posljednja faza koja je značajna za kraj ili kasnu adolescenciju kada dolazi do raspada vršnjačke grupe te odvajanja članova (Dunphy, 1963). Unatoč povezivanju vršnjaka u grupe, svaki pojedinac u grupi ima individualan i drugačiji položaj koji je određen odnosom, to jest odbijanjem ili prihvaćanjem grupe prema pojedincu (Bukowski i Hoza, 1989). Funkcija vršnjačkih grupa očituje se kroz niz resursa važnih za život adolescenta:

- a) *Emocionalni resursi* prilagođavaju adolescenta stresnim životnim situacijama. Vršnjačke grupe služe kao poligon za buduće odnose u kojima će pojedinac doživjeti stresnu situaciju. Ugodan aspekt emocionalnog resursa vidljiv je kroz zabavu koju adolescent proživljava u druženju s vršnjacima.
- b) *Kognitivni resursi* važan su alat za učenje vještina za rješavanje problema s kojima će se adolescent susretati u životu. Kroz suradničko učenje i suradnju uči se radu u grupi.
- c) *Socijalni resursi* najočitiji su doprinosi druženja u vršnjačkim grupama. Kroz čestu interakciju pojedinac se uči socijalnim vještinama. Uči razgovarati, pregovarati i uvažavati tuđe mišljenje (Hartup, 1992).

Unutar vršnjačkih grupa prihvaćanje i odbijanje pojedinca u većoj ili manjoj mjeri određuje položaj pojedinca u grupi. Newcomb i Bukowski (1983) prema sociometrijskom položaju dijeli ih na: odbačene, izolirane, kontroverzne i popularne pojedince. Cognar (1991) ih prepoznaje prema osobinama. Smatra kako su prihvaćeni pojedinci poznati po humoru, izrazitim komunikacijskim vještinama, visokom samopoštovanju i niskoj prisutnosti anksioznosti. Odbačeni pojedinci pokazuju egocentrizam, agresivnost, sarkastičnost te čeznu za tuđom pažnjom. Iako žele dobiti tuđu pažnju, s druge strane zanemaruju želje i potrebe drugih s kojima su u interakciji. Zanemareni pojedinci vršnjačkih grupa ne znaju se suočiti s problemima pa često u takvim situacijama „bježe“ od problema. Pokazuju visoku razinu samorefleksije kao i nisku razinu svjesnosti samoga sebe. U socijalnom aspektu pokazuju značajnu pasivnost. Unutar vršnjačkih grupa, ali i izvan njih razvijaju se prijateljstva. Smatra se kako su ona važnija za ukupan razvoj pojedinaca adolescenata nego vršnjačke grupe (Vasta, Haith i Miller, 1989). Prijateljstva u adolescentskoj dobi po mnogočemu se razlikuju od prijateljskih odnosa u djetinjstvu. Kompetitivnost koja je često prisutna u dječjim prijateljstvima za vrijeme adolescencije nestaje. Jedna od glavnih osobina koja se za razliku od djetinjstva više i pozitivnije vrednuje jest odanost. Doživljaj prijateljstva također je drugačiji. Adolescentsko prijateljstvo na višoj je razini podržavajuće nego što su prijateljstva u djetinjstvu (Adams i Gullota, 1983). Kvalitete i osobine u prijateljstvu koje adolescenti traže odgovaraju razvojnim potrebama koji se vežu uz međusobno razumijevanje, podršku i sigurnost koju u adolescentskoj fazi za razliku od djetinjstva više ne traže isključivo u obitelji. Na uzorku adolescenata od dvanaest do sedamnaest godina pokazalo se kako adolescenti u prijateljskim odnosima hijerarhijski najveću važnost pridaju interpersonalnim kvalitetama prijatelja, njegovim postignućima, ali i tjelesnom izgledu. Stariji adolescenti sa starijom dobi više počinju cijeniti interpersonalnost u prijateljstvima (Tedesco i Gaier, 1988). Odrastanjem, adolescenti počinju pozitivnije vrednovati trajnije vrijednosti i kvalitete kod osobe te time fizički izgled, koji u ranijoj adolescenciji imaj značaj za razvoj prijateljstava, postaje sve više nebitan. (Schulman i Knafo (1997) dijele prijateljstvo u tri vrste:

- a) *Međuzavisno prijateljstvo* obiluje međusobnim poštovanjem, zajedničkim donošenjem odluka koje su izuzete međusobnog pritiska i prisile. Unatoč prijateljstvu, u ovom odnosu nije problem biti član i neke druge vršnjačke grupe ili drugog prijateljstva u kojemu oba člana prvotnog prijateljstva nisu jednako uključena.

- b) *Nezavisno prijateljstvo* uključuje pojedince koji žele pokazati nezavisnost jedan o drugome. Probleme ne rješavaju zajednički, a uvažavanje mišljenja prijatelja smatra se slabošću. Ne uključuju jedan drugoga u donošenje odluka.
- c) U *isprepletenom prijateljskom odnosu* nalaze se pojedinci koji u što većoj mjeri žele udovoljiti jedan drugome, čak i ako to znači zakidanje vlastitih želja i interesa. Pazi se na osjećaje i mišljenje drugoga pojedinca u odnosu. Individualizacija se u ovom odnosu zanemaruje radi kolektivnog zadovoljstva i međusobnog zbližavanja (Schulman i Knafo, 1997).

Kvaliteta prijateljskog odnosa utječe na razvoj rizičnih ponašanja. Aspekti kvalitete prijateljskog odnosa mjere se kroz konflikte, intimnost, međusobnu podršku i druženja (Parker i Asher, 1993). Negativan prijateljski odnos percipiran je kao visoko konfliktan odnos koji posljedično utječe na ulazak u rizične seksualne odnose, korištenje opijata i delinkvenciju. Pozitivan prijateljski odnos može imati dvostruki utjecaj. Karakterizira ga visoka razina potpore, što je poželjno za adolescentsku dob. Ako se međusobno potiču u negativnim i rizičnim ponašanjima, bez obzira na to što je njihov odnos kvalitetan, ishod tog prijateljstva dugoročno je negativan (Brady i sur., 2009).

2.2.6. Adolescenti u školi

Škola je institucija koja uz obitelj ima značajnu ulogu u odgoju učenika. Odgoj i obrazovanje temeljne su djelatnosti škole koje se učenicima pružaju organizirano (Previšić, 2007b). Učenik se u školi socijalizira, ali i usvaja kulturne norme društva u kojem živi (Valjan Vukić, 2009). Obitelj se smatra primarnom socijalizacijskom zajednicom, dok je škola prema funkcionalističkom pristupu mjesto sekundarne socijalizacije. Različiti isprepleteni odnosi, ponašanja i interakcije obilježavaju školu kao ustanovu. Pedagoško viđenje škole jest da je to „ustanova za učenje u kojoj se nastavom i ostalim formama pedagoškog i didaktičkog djelovanja, s ciljem i svrhom, utječe na grupu subjekata, a razina se uspješnosti djelovanja određuje uglavnom prema unaprijed utvrđenim standardima“ (Vrcelj, 2000: 26). Osim odgojno-obrazovne uloge, važnost škole očituje se i u količini vremena koje učenik u školi provodi. Vrijeme provedeno u školi te učenička okupacija školskim aktivnostima na tjednoj bazi iznosi jednu trećinu ukupnog vremena (Larson i Verma, 1999).

Adolescenti prolaze cijeli niz promjena i prilagodaba unutar odgojno-obrazovnog sustava. U predadolescentskom razdoblju prelaze iz razredne u predmetnu nastavu. Dok za vrijeme adolescencije osnovnu školu zamjenjuju srednjom školom, neki od njih tijekom adolescentskog razdoblja nastavljaju fakultetsko obrazovanje. Tranzicija iz osnovne u srednju školu pa i na fakultet izaziva stres kod adolescenata, čime škola postaje mjesto koje je često nepoželjno u adolescentskom svijetu. Posebno stresno razdoblje prelazak je u srednju školu. Zabrinutost adolescenata kao dio tranzitnog razdoblja veže se uz akademski i socijalni aspekt prelaska, ali i za sve ono što ih u budućnosti čeka (Rew i sur., 2012). Škola je mjesto u kojem adolescenti provode puno vremena, što inicira kako je škola važan čimbenik razvoja adolescenata (Verhoeven i sur., 2019). Osim obrazovnog aspekta, škole su odgojne ustanove koje uz obitelj imaju važnu ulogu u odgojnom i razvojnom smislu. Iskustva, doživljaji i percepcija škola snažno utječu na razvoj cjeloživotnih kompetencija koje nisu direktno poučavane i predviđene školskim kurikulumima. Osim potencijala za razvoj pozitivnog kompetencijskog profila osobe, to je mjesto uvjetovano subjektivnom percepcijom školske okoline. Adolescent može razviti i različite probleme u ponašanju, ali škola može djelovati i kao zaštitni čimbenik daljnjeg razvoja adolescenta. Pozitivne emocije i stavovi učenika prema školi djeluju pozitivno na učenika. Točnije, viša razina povezanosti sa školom preventivno i zaštitno djeluje na depresiju, anksioznost i agresivnost (Roviš i Bezinović, 2011). Škola percipirana negativno, u kontekstu stavova i osjećaja, što je izazvano vršnjačkim zlostavljanjem, ima ulogu rizičnog čimbenika. To se očituje kroz pojavu depresivnih simptoma, anksioznosti i apsentizma (Graham i Bellmore, 2007). U tom pogledu, vrlo je važan aspekt prilagodbe na promjene koje se događaju za vrijeme adolescencije kao što je prelazak iz osnovne u srednju školu. Adolescenti se susreću s novom okolinom, vršnjacima i novim školskim zahtjevima. Prijelaz iz osnovne u srednju školu važan je, ali i stresan korak za adolescente. Postoje dvije perspektive kroz koje se prijelaz i predikcija stresnosti i „štete“ za adolescente može predvidjeti.

Benedictova (1938) perspektiva „štete“ prelaska u srednju školu u obzir uzima razliku u okolini između dviju škola. Što je razlika između okoline osnovne i srednje škole u koju adolescent prelazi veća, to će i prilagodba biti teža. Prijelaz u drugu školu može biti promatran i iz perspektive statusa adolescenta u svakoj školi. Perspektiva *top-dog / bottom-dog* objašnjava kako postoje situacije u kojima se status pojedinca koji je prešao u srednju školu radikalno mijenja. U matičnoj školi pojedinac može uživati dobar sociometrijski status i preferencije učitelja, dok u srednjoj školi njegova situacija može biti sasvim oprečna. Takva statusna promjena može izrazito negativno utjecati na pojedinca te izazvati negativne razvojne

posljedice (Blyth i sur., 1983). Bolja prilagodba na školsku okolinu u adolescenciji povezana je i s boljim školskim uspjehom (Dubow i sur., 1991; Wentzel, 1993).

S vremenom, kod većine adolescenata raste pritisak i školska postignuća koja usmjeravaju njihov daljnji život (Salmela-Aro i Tynnnkyen, 2012). U adolescenciji povećava se zainteresiranost za obrazovanjem (Eccles i sur., 2004). Postupno adolescenti zajedno s roditeljima počinju razmišljati o životnim ciljevima te kako ih postići. U tom kontekstu obrazovanje počinje dobivati na važnosti jer postaje alat pomoću kojeg mogu doći do cilja ili života koji zamišljaju i žele (Kiuru, 2008). Iako adolescenti počinju shvaćati važnost obrazovanja za vlastiti život, percepcija škola većinom je negativna i škola je percipirana kao dosadna (Shernoff i sur., 2014; Slot i sur., 2020).

Ono što adolescente privlači jesu aktivnosti koje nisu vezane za poučavani sadržaj, nego aktivnosti koje im u kontekstu obrazovanja nude mogućnost izleta, upoznavanje drugih kultura i aktivnosti koje se provode izvan škole. To su obično aktivnosti koje su dodatak kurikulumima kroz koje adolescenti izlaze iz svakodnevne rutine i uobičajenih sati provedenih u školskim klupama (Verhoeven i sur., 2019). Takva vrsta aktivnosti svojevrsni su „okidači“ (eng. *triggers*) koji imaju za cilj privući adolescente uobičajenom poučavanom sadržaju u školama. Karakterizira ih veća razina slobode u izboru i načinu provedbe aktivnosti, što je adolescentima najbližije slobodnom vremenu (Hofer, 2010). U tim aktivnostima moguće je provesti više vremena u slobodnijoj interakciji s vršnjacima, što u školama za vrijeme školskih sati nije moguće. Škola percipirana kao neinteresantna za adolescente je mjesto druženja i interakcije s vršnjacima. Za vrijeme adolescencije vršnjaci su hijerarhijski poželjnije osobe u životu nego učitelji i roditelji (Kleiber i sur., 2014). „Okidač“ aktivnosti stoga su i iz tog razloga poželjnije nego uobičajeni školski dan proveden u učionici.

Istraživanje Slot i suradnika (2020) pokazalo je kako se adolescenti na školski interes referiraju kroz tri aspekta:

- a) *Interes za poučavanim sadržajem* povezan je s preferencijom prema općenito svim ili većini predmeta, ali u obzir se uzima preferencija i prema jednom specifičnom predmetu. Samoprocjena talenta i vještina koje učenik može pokazati na pojedinom predmetu povezana je s interesom za pojedini predmet. Nastavni predmet u kojem je učenik dobar obično je učeniku i najdraži predmet i prema njemu iskazuje preferenciju.

- b) *Škola u širem kontekstu* percipirana je kao mjesto druženja. Ova vrsta preferencije škole povezana je s aktivnostima koje nisu dio kurikula i poučavanog sadržaja. Vežu se za male i velike odmore, izlete i ekskurzije u kojima je ključna interakcija s vršnjacima. Škola kao institucija dobiva na važnosti jer je mjesto u kojem adolescent može pronaći vršnjaka koji ga može razumjeti te s kojim može dijeliti svoju svakodnevicu.
- c) Dio adolescenata pod pojmom škole podrazumijeva aktivnosti koje se događaju nakon što regularno školsko vrijeme završi. To su aktivnosti slobodnoga vremena koje se većinom provode s vršnjacima. Kao i kod škola u širem kontekstu, ključnu ulogu i u ovoj podjeli imaju vršnjaci. Vrijeme poslije škole provedeno u aktivnostima vlastitog izbora adolescenti smatraju jednom vrste nagrade nakon odrađenog školskog dana.

Oprečna pojava za vrijeme adolescencije jest ideja života kakav adolescent želi i vidi u budućnosti uz povećanu percepciju obrazovanja kao važnoga. S druge strane, škola većinom nije percipirana kao interesantna (Larson i Verma, 1999), a nastavnici koji adolescente poučavaju gube na važnosti. Otegotna okolnost u postizanju pozitivnih školskih ishoda jesu većinom loši odnosi koje adolescenti imaju s učiteljima i nastavnicima (Lynch i Cicchetti, 1997). Autoriteti koji su do adolescencije bili neosporavani (roditelji i učitelji) u adolescentskoj dobi obično su u lošijem odnosu nego za vrijeme djetinjstva. Odnos učitelja i adolescentan važan je jer se pokazalo kako pozitivan odnos utječe na bolji školski uspjeh (Reid i sur., 2009).

Pozitivni ishodi nisu povezani samo sa školskim uspjehom, nego i s razvojem prosocijalnog ponašanja, odgovornosti (Wentzel, 2002) i psihološke dobrobiti (Herrero i sur., 2006). Odnos nastavnika prema učeniku važan je jer učitelj nastavnik svojim ponašanjem može učenika motivirati za rad u školi i pospješiti učeničku dobrobit. U stalnoj interakciji s učenicima i roditeljima nastavnik bi trebao biti pouzdan u svoje nastavničke kompetencije, ostvariti odnos povjerenja s učenicima i roditeljima te u skladu s tim istinski vjerovati u sposobnosti učenika za svladavanje obrazovnih izazova. Takav nastavnički optimizam smatra se pedagoški optimalnim pristupom za razvoj adolescenta u školi (Beard i sur., 2010). U školi koja bi bila dobra i korisna za adolescente ključnu ulogu upravo imaju osposobljeni nastavnici za rad s adolescentima koji svojim autonomnim radom potiču intelekt učenika (Steinberg, 2013). Osposobljenost nastavnika osim poznavanjem sadržajnog koncepta poučavanog predmeta očituje se i u kompetencijama za odgoj učenika. U tom kontekstu u razmatranje treba uzeti školski sustav koji nastavnika „ciljno usmjerenim pristupom stavlja u položaj izvršitelja centralizirano propisanih naputaka, pri čemu se zanemaruje njihova pedagoško-psihološko-

didaktičko-metodička znanja, vještine i sposobnosti u vođenju nastavnog i odgojnog procesa“ (Livazović, 2012: 60).

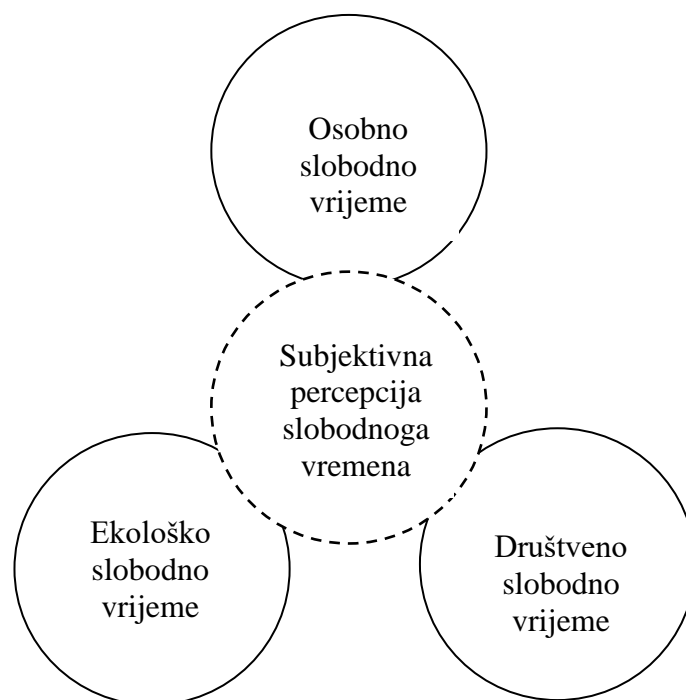
Znanstveni-teorijski kao i empirijski dokazi okviri su za ispravno polazište suvremene škole, ali upitna spremnost školskog sustava ostavlja i otvoreno pitanje može li nastavnik kao ključna osoba odgojno-obrazovnoga procesa djelovati u skladu sa znanstvenim i stručnim postavkama ako sustav ne prati isti. Visoka razina negativne percepcije škole u adolescentskoj dobi ostavlja i otvoreno pitanje osposobljenosti nastavnika za rad s adolescentima, ali i općenito pitanje sadržaja kurikula za poučavanje adolescenata. Iako je škola kao institucija sve manje odgojna (Livazović, 2012), sustavno zanemarivanje odgojnog aspekta škole u kontekstu adolescencije dugoročno može imati negativne posljedice, posebice u aspektu problema u ponašanju. Odgojno djelovanje nastavnika u vidu identifikacije i prevencije problema u ponašanju važno je kako bi škola dobila višu razinu zaštitnog čimbenika za razvoj adolescenata. U kontekstu odgojne osposobljenosti svakako bi bilo dobro u fokus staviti znanja i vještine socijalne pedagogije kao grane pedagogije koja je ključna za prevenciju problema u ponašanju. U tom pogledu, fakulteti za izobrazbu budućih predmetnih nastavnika nose veliku odgovornost kako bi fakultetski elaborati odgovarali stvarnoj odgojnoj potrebi za identifikaciju i prevenciju problema u ponašanju za vrijeme adolescencije.

2.2.7. Slobodno vrijeme adolescenata

Mnoge kulture smatraju kako slobodno vrijeme pripada temeljnim ljudskim pravima (Caldwell, 2008). U kontekstu razvoja osobe, uz obitelj, vršnjake i školu, slobodno vrijeme smatra se četvrtim najvažnijim razvojnim čimbenikom (Silbereisen i Todt, 1994). Irby i Tolman (2002) slobodno vrijeme promatraju kao prostor izražavanja vlastitih ideja, aspiracija, odmora, opuštanja, ali i priliku za učenje u ambijentu drugačijem od škole, mjestu izuzetom od stresa. Potencijal slobodnoga vremena u adolescenciji vidljiv je u mogućnosti socioemocionalnog razvoja kroz druženje s vršnjacima, stjecanja životno važnih kompetencija, zdravstvenog potencijala kroz uključivanje u aktivnosti koje mogu pospješiti zdravstveni status adolescenta. Potencijalni benefiti vidljivi su kroz mogućnost kognitivnog razvoja u vidu razvoja kritičkog mišljenja i kompetencija za rješavanje problema. Kroz slobodno vrijeme adolescent može postati aktivan građanin koji doprinosi svojoj okolini, stvara pozitivne utjecaje te osjeća i preuzima odgovornost (Opić i Đuranović, 2014).

Važnost slobodnoga vremena za adolescente proizlazi iz kvantitativnog i kvalitativnog aspekta. Adolescenti zapadnih zemalja gotovo polovinu dnevne „budnosti“ provode u slobodnom vremenu (Larson i Verma, 1999). Sadržaj provođenja slobodnoga vremena uz kontekstualnu uvjetovanost kvalitativan je aspekt važnosti slobodnoga vremena za adolescenta. Stalne i sveobuhvatne promjene za vrijeme adolescencije manifestiraju se na svakodnevici adolescenata. Mijenjaju se viđenja svijeta, interesi, životni prioriteti te ponašanje (Livazović, 2018). U skladu s tim, promjene se događaju i u načinu provođenja slobodnoga vremena. Kako će adolescenti provesti slobodno vrijeme, ovisi o slobodnom vremenu koje im preostaje u danu. U usporedbi adolescenata i odraslih osoba, adolescenti imaju značajno višu razinu slobodnoga vremena tijekom dana (Super, 1984). Upravo zato slobodno vrijeme smatra se vrijednim resursom koje, ako se može usmjeriti u ispravnom smjeru, može imati značajne doprinose za razvoj adolescenata (Roth i Brooks-Gunn, 2003). Diljem svijeta, slobodno vrijeme adolescenta u danu uvelike se razlikuje. Adolescenti koji dolaze iz dijelova svijeta gdje već u adolescentskoj dobi rade u jednom danu prosječno imaju od 4 do 7 sati dnevno slobodnoga vremena. Za razliku od zemalja u kojima rad ima primat nad obrazovanjem, u europskim zemljama u kojima je oprečna situacija adolescenti prosječno provode između 5,5 i 7,5 sati dnevno u slobodnom vremenu. U azijskom postindustrijskom društvu u kojem se naglašava važnost obrazovanja, adolescenti imaju manje slobodnoga vremena od vršnjaka iz neindustrijskih zemalja. Njihovo slobodno vrijeme u jednom danu je između 4,5 i 5 sati dnevno. Kanadski adolescenti prosječno imaju 6 sati slobodnoga vremena dnevno dok američki adolescenti uživaju najviše slobodnoga vremena gdje stariji adolescenti dnevno imaju 8 sati slobodnoga vremena (Nishino i Larson, 2003; Pavlova i Silbereisen, 2015).

Analizirajući slobodno vrijeme općenito, što je primjenjivo i na adolescente, legitimno je Rojekovo (2010) pitanje: „Od čega i koga je slobodno vrijeme slobodno?“. U procesu potrage za vlastitim identitetom (Erikson, 1959) te u postupku „druge individuacije“ (Blos, 1967) kad se odvajaju od roditelja, slobodno vrijeme adolescenata pretežito se veže za interakciju s vršnjacima kroz različite strukturirane i nestrukturirane aktivnosti slobodnoga vremena. Koncept slobodnoga vremena proizlazi iz subjektivne percepcije pojedinca o vlastitom vremenu i njegovu poimanju onoga što za njega uistinu i jest slobodno vrijeme. Slobodno vrijeme kao subjektivan fenomen integrira tri domene (Freire, 2013):

Slika 3. Prikaz domena subjektivne percepcije slobodnoga vremena (Freire, 2013)

- a) *Osobno slobodno vrijeme* odnosi se na interpersonalni aspekt slobodnoga vremena kroz koje pojedinac doživljava sebe. Ono što je osobno u ovoj domeni jesu „unutarnji resursi“ vidljivi kroz vještine i talente koji se koriste u tom vremenu, ali i izbor provođenja slobodnoga vremena. Adolescent slobodno vrijeme percipira kao sve ono što je obvezno i što mora napraviti (Freire, 2013), što je ujedno i odgovor na Rojekovo (2010) pitanje od čega je oslobođeno slobodno vrijeme. Korištenje talenata i vještina koje su dio adolescenta ima višestrukih dobrobiti. Pozitivan doprinos vidljiv je kroz razvoj emocionalne kompetentnosti, autonomije, vještina za donošenje odluka, psihološke dobrobiti, ali i boljeg školskog uspjeha (Delle Fave i Bassi, 2000; Bartko i Eccles, 2003; Ben-Zur, 2003; Dworkin i sur., 2003). Za izbor aktivnosti koji adolescenti rade važan je motivacijski aspekt. Izbor koji proizlazi iz vlastite, autonomne odluke pozitivan je te može donijeti i pozitivne doprinose na razvoj adolescenta. S druge strane, slobodno vrijeme provedeno pod utjecajem nekoga drugoga (roditelja, učitelja i/ili vršnjaka), bez prave želje za bavljenjem tom aktivnošću, većinom negativno utječe na adolescenta. U skladu s tim, motivacija za bavljenjem aktivnošću slobodnoga vremena iz dosade se

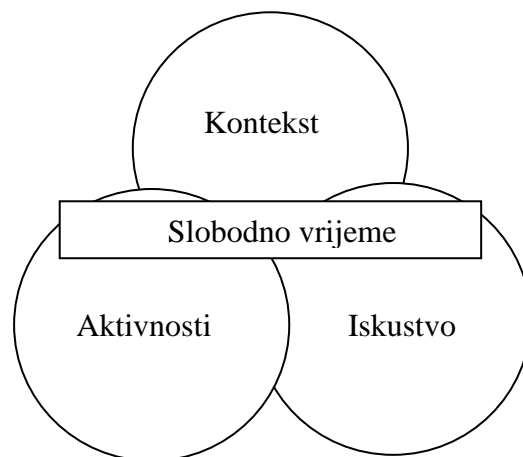
pokazala pogrešnom te iz nje ne proizlazi ništa pozitivno (Motamendi i sur., 2019). Samoodređenje, samorefleksija i identifikacija vlastitih talenata ključni su kako bi izbor slobodnoga vremena bio ispravan te u skladu s time valjanost osobnog slobodnog vremena počiva na temeljima uvida u „unutarnje resurse“ te internaliziranu motivaciju.

- b) *Društveno slobodno vrijeme* odgovara na Rojekovo (2010) pitanje od koga je slobodno vrijeme slobodno. Ono se veže uz interakciju s ostalim osobama u slobodnom vremenu. U kontekstu adolescencije, slobodno vrijeme slobodno je većinom za vršnjake, a postaje slobodno od autoriteta, učitelja i roditelja u prvom redu. Iz perspektive teorije bioekološkog modela (Bronfenbrenner i Moriss, 2006) interakcija s vršnjacima koji su dio mikrosustava izrazito je važan čimbenik koji može usmjeriti razvoj adolescenta. Prijateljstva i vršnjačke grupe koje se stvaraju u adolescenciji, ako kod pojedinca razvijaju osjećaj pripadnosti, važan su preventivni resurs (Kleiber, 1999; Dworkin i sur., 2003). S druge strane, vršnjačka interakcija kroz slobodno vrijeme može biti i rizična ako adolescenti slobodno vrijeme koriste na negativan način. Društveno i osobno slobodno vrijeme neodvojive su domene jer pojedinac birajući aktivnosti i društvo zapravo ispunjava cilj osobnoga slobodnog vremena.
- c) *Ekološko slobodno vrijeme* veže se za prostor, okolinu i mjesto u kojem pojedinac provodi slobodno vrijeme. Adolescent subjektivistički pristupa izboru mjesta na kojem će provesti svoje slobodno vrijeme, što u konačnici može imati i presudnu ulogu u izboru aktivnosti, ovisno o okolini i prostoru u kojem se ona odvija (Abbot-Chapman i Robertson, 2001). Spacijalni kontekst slobodnoga vremena značajan je zbog dualiteta percepcija obiteljskog doma i ostalih prostora u kojima se slobodno vrijeme može provesti (Smith, 1992). Obiteljski dom koji je u djetinjstvu predstavljao sigurno mjesto u adolescenciji često može predstavljati mjesto konflikta i „tiranije“ u kojem se adolescenta tjera da radi ono što ne želi (Douglas, 1993). Tome doprinose i svađe s roditeljima koje su u adolescenciji učestalije nego u djetinjstvu. Preferencija prema određenom mjestu na kojem se adolescent želi naći u slobodnom vremenu temelji se na osjećajima koje je doživio u prethodnim iskustvima na tom mjestu. Kao i ostale domene, ekološko slobodno vrijeme važan je aspekt subjektivnog doživljaja slobodnog vremena.

Slobodno vrijeme adolescenata počiva na temeljima slobodnoga vremena iz njihova djetinjstva. Igra, koja je u djetinjstvu bila centralna pojava kontroliranog i nadziranog slobodnoga vremena, u adolescenciji predstavlja predložak za provođenje slobodnoga

vremena uz veću autonomiju i percipiranu slobodu. U skladu s tim, adolescenti traže aktivnosti za koje su motivirani, što nužno ne znači „zdravo“ korištenje slobodnoga vremena. Tri aspekta koja adolescenti razmatraju pri odabiru aktivnosti slobodnoga vremena jesu: pozitivni osjećaji prema toj aktivnosti, intrinzična motivacija i razina percepcije slobode u toj aktivnosti. Viša razina navedenih aspekata aktivnosti slobodnoga vremena predstavlja i višu razinu zainteresiranosti prema određenom načinu provođenja slobodnoga vremena ili određene aktivnosti (Kleiber i sur., 2014). U procesu separacije i „druge individuacije“ slobodno vrijeme predstavlja prostor potrage za vlastitim identitetom, ali i prikazivanje vlastite autonomije i samostalnosti u odlučivanju (Freire, 2013).

Caldwell (2011) smatra kako slobodno vrijeme adolescenata treba promatrati kroz *LACE model* (eng. *Leisure Activity-Context-Experience model*). LACE model sintetizira aktivnosti, kontekst i doživljaj slobodnoga vremena. Kroz sintezu ovih važnih čimbenika slobodnoga vremena, pokušava se shvatiti i objasniti fenomenologiju slobodnoga vremena. Svaki od navedenih čimbenika važan je i neizostavan aspekt u istraživanju slobodnoga vremena adolescenata. Iako pojedinačno važan, cijela slika slobodnoga vremena adolescenata dobiva se u povezivanju navedenih čimbenika u cjelinu.

Slika 4. Prikaz *LACE modela* (Caldwell, 2011)

- a) *Aktivnosti slobodnoga vremena* prema *LACE modelu* podrazumijevaju način na koji adolescenti provedu slobodno vrijeme. Općenita klasifikacija slobodnoga vremena pod

ovim čimbenikom podrazumijeva strukturirane i nestrukturirane aktivnosti u kontekstu razvojnih doprinosa. Generalizirajući znanstvene zaključke, strukturirane aktivnosti slobodnoga vremena smatraju se pozitivnim i poželjnim načinom provođenja slobodnoga vremena. One imaju pozitivne razvojne ishode za adolescente. Sudjelovanje u strukturiranim aktivnostima pokazalo se kao dobra prevencija od konzumacije alkohola (Chen i sur., 2019), duhana (Le, 2013) i marihuane (Crispin i sur, 2016). Kod djevojaka, strukturirane aktivnosti značile su smanjenu razinu internaliziranih, ali i eksternaliziranih problema u ponašanju (Bartko i Eccles, 2003; Bohner i Garber, 2007). Nestrukturirane aktivnosti, iako slabije istraživane od strukturiranih načina provođenja slobodnoga vremena, smatraju se polazištima rizičnih ponašanja adolescenata te općenito razvojno negativnim načinom provođenja slobodnoga vremena (Eccles i sur, 2003). Nestrukturirane aktivnosti kod adolescenata rezultiraju većom konzumacijom alkohola nego kod njihovih vršnjaka koji su uključeni u strukturirane aktivnosti. U razdoblju srednje adolescencije nestrukturirane aktivnosti povećavaju mogućnost konzumacije alkohola, pušenja i ulaska u rane seksualne odnose (Badura i sur., 2018). Adolescenti koji slobodno vrijeme provode nestrukturirano pokazuju i delinkventno ponašanje koje je u većoj mjeri zastupljeno nego kod njihovih vršnjaka koji slobodno vrijeme provode strukturirano (Osgood i Anderson, 2004). Negativan utjecaj nestrukturirane aktivnosti imaju i na školski uspjeh (Martins i sur., 2020). Suvremena adolescencija u konzumerističkom svijetu okrenuta je prema zabavljačkim i potrošačkim aktivnostima (Ule i Živoder, 2012). Opasan je zaokret nestrukturiranog slobodnoga vremena uz višestruke negativne strane. Ovi rezultati generalizirani su prikaz istraživanja aktivnosti slobodnoga vremena, no postoje odstupanja u pojedinim sadržajnim kategorijama strukturiranih aktivnosti. Sport kao strukturirana aktivnost ne pokazuje ujednačen doprinos razvoju adolescenata. Pojedina istraživanja, unatoč strukturiranosti, sport prikazuju kao rizičan čimbenik za ranu konzumaciju alkohola kod adolescenata (Le, 2013). Aktivnosti kojih su adolescenti sudionici u slobodnom vremenu prvi su dio *LACE modela* te se prikazani znanstveni rezultati ne uzimaju izolirano od ostalih čimbenika ovog modela. Generaliziranje rezultata bez uzimanja u obzir kontekst i osjećaje koje pojedinac ima tijekom aktivnosti slobodnoga vremena daje nepotpunu i iskrivljenu sliku slobodnovremenske aktivnosti i njezina doprinosa.

- b) *Kontekst* je druga kategorija koja u *LACE modelu* pomaže pri boljem razumijevanju pojedinih aktivnosti slobodnoga vremena, ali i fenomena slobodnoga vremena općenito.

Caldwell (2011) sintetizira kontekstualne čimbenike slobodnoga vremena koji mogu doprinijeti pozitivnom razvoju adolescenta:

- 1) *Vodstvo* predstavlja osobu ili više njih koji imaju ulogu savjetovati i voditi adolescenta u aktivnosti u koju je uključen. Izostajanje jasnog vodstva može indicirati kako adolescent sudjeluje u nestrukturiranoj aktivnosti ili aktivnosti niže razine strukture. Ispravno vodstvo pozitivno percipiranog od strane adolescenta može imati pozitivan razvojni utjecaj.
- 2) *Autonomno donošenje odluka* važna je motivacijska komponentna koja već u samom začetku izbora aktivnosti slobodnoga vremena može usmjeriti doprinos iz te aktivnosti. Iako je neka aktivnost strukturirana, to ne mora nužno značiti i pozitivan doprinos ako je adolescent nije birao samostalno.
- 3) *Učenje kroz (ne)uspjeh* važan je aspekt aktivnosti slobodnoga vremena koji uz adekvatnu podršku odrasle osobe može izrazito pozitivno utjecati na adolescenta.
- 4) *Mogućnost pomoći* (eng. *scaffolding*) metoda je u kojoj adolescenti u aktivnosti slobodnoga vremena imaju priliku dobiti nova znanja i vještine. Smatra se kako postupnim ukidanjem pomoći pri učenju unutar određene aktivnosti slobodnoga vremena imaju priliku biti izazvani te, snalazeći se kroz zadane situacije bez pomoći, napreduju i rastu.
- 5) *Podrška odraslih*, iako su adolescenti s njima većinom u konfliktnom odnosu, ima velik značaj za provođenje aktivnosti slobodnoga vremena. Aktivnost slobodnoga vremena u kojoj adolescent ima podršku odraslih (npr. roditelja) bilježi pozitivne doprinose na razvojni aspekt.
- 6) *Prilike* koje adolescenti dobivaju u slobodnom vremenu u vidu različitih aktivnosti koje mogu isprobati važne su jer kroz njih adolescenti mogu vidjeti svoje talente i mane te shodno tomu izabrati način na koji će provesti slobodno vrijeme.
- 7) *Ispravno društvene norme* postavljane u slobodnovremenskoj aktivnosti važan su preventivni aspekt koji pruža sigurnost i otpor prema potencijalnom riziku.
- 8) *Povratna informacija* o aktivnosti slobodnoga vremena predstavlja važan alat u slobodnom vremenu. Time se može usmjeriti adolescenta prema pozitivnim aspektima unutar slobodnoga vremena. Ključnu ulogu u ovom čimbeniku slobodnoga vremena imaju roditelji.
- 9) *Fizička i psihološka sigurnost* aspekt je koji adolescenti posebno vrednuju. Osjećaj sigurnosti u slobodnom vremenu temelj je iz kojeg se mogu razvijati ostali pozitivni doprinosi.

10) *Struktura i jasna pravila* u slobodnom vremenu mogu biti postavljena s više strana.

Adolescenti ih mogu postavljati sami unutar svojih skupina. Voditelj strukturirane aktivnosti također može postavljati pravila koja adolescent mora poštovati. Ovaj aspekt važan je jer ima tendenciju rizika, ali i zaštite. Ispravno postavljena pravila štite adolescenta od razvojnih poteškoća i nastajanja rizičnih ponašanja.

11) *Suradnja škole, obitelji i zajednice* općenito ima veliku važnost u životu djeteta, ali i adolescenata. To se odnosi i na suradnju vezanu za slobodnovremensku aktivnost. Međusobna interakcija, prenošenje informacija i ujednačavanje načina na koji će se pristupiti adolescentu vrijedan je preventivni resurs.

c) *Iskustvo* kao treći čimbenik *LACE modela* razumijevanja slobodnoga vremena temelji se na subjektivnoj percepciji aktivnosti slobodnoga vremena. Znanstvena literatura slobodnoga vremena i životnih stilova aktivnosti slobodnoga vremena dijeli na zdrave i nezdrave. Temelj određivanja što je zdravo ili nezdravo u kontekstu adolescenata jest njihova subjektivna percepcija te iskustvo o toj aktivnosti, što je često ignorirano. Pokazalo se kako percipirane aktivnosti slobodnoga vremena kao zdrave imaju čimbenike samoodređenja te u njima postoji socijalni element. Elementi percipiranih nezdravih aktivnosti slobodnoga vremena povezuju se s manjkom samokontrole i pokazuju simptome bijega (Weybright i sur., 2019). Pod iskustvenim aspektom slobodnoga vremena mogu se promatrati i Frierov (2013) model subjektivne percepcije sintetiziran u već navedenim domenama osobnoga, društvenoga i ekološkoga slobodnoga vremena.

Provođenje slobodnoga vremena općenito, što uključuje i adolescentsku populaciju, razlikuje se po spolu. Spolne razlike u provođenju slobodnoga vremena počinju i prije adolescencije, a u adolescenciji se nastavljaju (Solaz i Wolff, 2015). Livazović i Kakuk (2020) izvještavaju kako na njihovu uzorku hrvatskih adolescenata postoji jasna distinkcija u provođenju slobodnoga vremena ovisna o spolu. Muški ispitanici pokazali su veće zadovoljstvo svojim slobodnim vremenom, u kojem za razliku od slobodnog vremena djevojaka ima više dosade. Sadržajni aspekt slobodnoga vremena kod muške populacije okrenut je sportskim i vježbačkim aktivnostima s naglaskom na natjecateljske aktivnosti, ali se pokazala i značajna razlika u igranju računalnih igara. Ispitanice ženskog spola slobodno vrijeme provode u opuštajućim te ugodnim aktivnostima. Njihove aktivnosti raznovrsnije su, a sadržajno obuhvaćaju volontiranje, kulturno-umjetničke posjete te značajniju interakciju s vršnjacima i osobama u

romantičnim vezama. Slične podatke dobili su Opić i Đuranović (2014) u čijem istraživanju ispitanici također više sudjeluju u sportskim aktivnostima, a ženske ispitanice više slobodno vrijeme provode u kulturnim aktivnostima i u druženjima s vršnjacima. Jedina razlika ovog istraživanja i prethodnog jest što djevojke slobodno vrijeme više provode koristeći elektroničke medije.

Slobodno vrijeme suvremenog adolescenta u povijesnom kontekstu uvelike se promijenilo. Različiti manipulativni čimbenici u samom procesu organizacije i kreacije slobodnoga vremena mladih u postmodernističkom društvu imaju značajnu ulogu (Miliša, 2006). Adolescenti koji svoje djetinjstvo većinom provedu u strukturiranosti istu strukturu uz izostanak svojeg angažmana priželjkuju i u adolescenciji. Priželjkivana sloboda u slobodnom vremenu, ali i u ostalim aktivnostima kao što su škola i fakultet postaje ovisna o nadzoru odraslih te samim time postaje značajno uvjetovana. Sa željom anuliranja što veće odgovornosti suvremeni adolescent prediktivno kvantificira svoje potencijalno uključivanje ili sudjelovanje u određenim aktivnostima, posebno strukturiranim i nadziranim (Car, 2013). Povezujući tu naviku sa slobodnim vremenom, slobodno vrijeme postaje vrijeme bez autonomije, oslobođeno odgovornosti te u biti negira samo sebe pa je legitimno pitati: Što je od slobodnoga vremena mladih uopće ostalo?

Analizirajući sve navedeno, razvidne su povijesne promjene odnosa spram adolescencije što se najbolje očituje u odgojno-obrazovnoj klimi te promjeni paradigme prema adolescentima. Navedeno prati promjenu odgojno-obrazovnog usmjerenja u kojem učenik i/ili student prestaje biti objekt te postaje subjekt obrazovanja. Usmjerenje „iz vani prema unutra“ mijenja i znanstveno-istraživački okvir koji adolescenciju ne promatra isključivo kao područje isključivog rizika, nego u kontekstu optimalnog razvoja mlade osobe kroz okolinski kontekst. Razvidne su povijesne promjene koje se očituju u izuzeću isključivog problematiziranja adolescencije kao životne dobi prema istraživanju uzroka i čimbenika koji mogu pomoći adolescentima u što lakšem i uspješnijem prelasku iz djetinjstva u odraslu dob. Adolescencija se promatra puno šire te se u znanstveno-istraživačkim okvirima pokušavaju pronaći okolinski optimumi koji bi potaknuli maksimalno iskoristiv potencijal svakog adolescenta.

2.3. Povijesni pregled odnosa društva prema problemima u ponašanju

Percepcije i odnos prema problemima u ponašanju kroz povijest doživljavali su različite promjene. Prve perspektive kroz koje su se promatrali problemi u ponašanju uvelike se razlikuju od trenutačnih. Odnos društva prema osobama s problemima u ponašanju bio je u skladu sa stanjem društva toga doba. Svako društvo imalo je određeni kriterij prema kojem su se određivali prihvatljivi i neprihvatljivi oblici ponašanja. Klasifikacija problematičnih i zabranjenih ponašanja razlikovala se povijesno i ovisila je i o pojedinoj kulturi (Neiman, 2009). Razlika u klasifikaciji problematičnog i neprihvatljivog ponašanja doživjela je značajne promjene. Neke vrste ponašanja nekada smatrane zločinom u današnjem svijetu smatraju se prihvatljivim ponašanjem (Bowker i Star, 1999). To dovoljno ukazuje na dinamiku razvoja percepcije spram neželjenim oblicima ponašanja kroz povijest. Klasifikacija problema u ponašanju seže do grčkog i rimskog carstva. Analizirajući njihove povijesne zapise, Harris (2013) navodi kako je razvidna pojavnost internaliziranih i eksternaliziranih poremećaja u ponašanju. Internalizirani problemi odnose se na zapise vezane za probleme kao što su anksioznost i depresivni simptomi. Iako su primijećeni poremećaji, nisu pronađeni termini koji identificiraju i razlikuju svaki pojedini poremećaj. Literatura koja obrađuje povijest internaliziranih i eksternaliziranih poremećaja u ponašanju većinom se fokusira na povijesne odnose prema mentalnom zdravlju. Drugi poremećaji, kao što je alkoholizam, također su poznati već od antičkog doba. Jedan od reprezentativnih primjera hedonističkog načina življenja vidljiv je u pretjeranoj konzumaciji alkohola starih Rimljana. Poznata je i izreka *in vino veritas* koja je od antičkog doba prisutna sve do danas, a koja ukazuje na prisutnost opijanja. Navike alkoholiziranja prisutne su i u staroj Grčkoj, što se povezivalo i s grčkim bogom Dionizom (Rollston, 1927). Za razliku od internaliziranih problema u ponašanju, alkoholizam i ostatak eksternaliziranih ponašanja nisu razmatrani kao pretjerani problem koji se nužno mora liječiti. Devijantno ponašanje i nasilje bilo je dio kulture te kao takvi nisu smatrani nužnim neprihvatljivim ponašanjem za koje je potrebna intervencija. Pojedini aspekti nasilnog ponašanja korišteni su kao dio zabave u slobodnom vremenu (Gavazza, 2022). Takav primjer dokaz je oprečnosti odvajanja prihvatljivog od neprihvatljivog ponašanja. U fokusu problema u ponašanju u ranoj povijesti bili su problemi čiji uzrok tadašnjoj populaciji nije bio objašnjiv.

Prvotna poimanja ponašanja, kako negativnih tako i pozitivnih, povezana su s općenitim viđenjem čovjeka. Značajna su Aristotelova razmišljanja o čovjeku kojeg čine dva neodvojiva

dijela: duša i tijelo. U djelu *De Anime* Aristotel objašnjava kako ne postoji tijelo bez duše. Pod tim smatra živu supstancu u obliku organizma koja može rasti, razvijati se i koja se zapravo nalazi u oku vidljivom tijelu. Inicijalno viđenje duše kasnije se mijenjalo i ispravljalo kršćanskim viđenjima duše koja može postojati bez tijela (Ribes-Inesta, 2004). Ono što je ključno u prvotnim poimanjima problema u ponašanju i duše jesu navodi kako je zapravo materija unutar tijela, aristotelovski gledano duša, zadužena za ponašajni aspekt osobe kroz vidljivo tijelo. Slična shvaćanja bila su prisutna i u srednjem vijeku. Problemi u ponašanju, pogotovo oni povezani s mentalnim poremećajima, bili su klasificirani kao opsjednutost i demonološki utjecaj na osobu koji se manifestira kroz negativno i neprihvatljivo ponašanje (Restak, 2000). Odgovor na potragu razloga negativnog i lošeg ponašanja osobe vezan je isključivo za duhovni aspekt osobe. Osoba koja bi imala probleme u ponašanju, što se ponajviše odnosilo na mentalne probleme u ponašanju, tretirala bi se odvajanjem od ostatka društva na duže periode u samice ili azile (Butcher i sur., 2010). Nedostatak shvaćanja razloga nastanka problema u ponašanju doveo je i do izostanka preventivnih, ali i adekvatnih intervencijskih pristupa. Nakon prvotnih, isključivo religijskih pogleda prema duši, tijelu i problemima u ponašanju, dolazi i razdoblje racionalizacije. U tom prednjači Rene Descartes koji čovjekovo tijelo opisuje kroz dualistički pristup. U svom djelu *Discours de la méthode* čovjeka dijeli na dva međusobno nezavisna dijela: dušu i tijelo, ali uz bitnu razliku od prethodnih shvaćanja. Duša predstavlja um i kogniciju, a tijelo vidljivu materiju. Samo ponašanje vidi kao isključivo mehaničku radnju (Ribes-Inesta, 2004). Racionalizacija shvaćanja čovjeka izuzima duhovni aspekt osobe koji je uz tjelesni do tada postojao i prema kojem su se donosile odluke o odnosu prema osobama s problemima u ponašanju. Povijesna izuzeća i sistematizaciju ljudskog bića povezuje Ivančić (2019) koji, uz tijelo, čovjekovo biće koje dijeli na psihološki i duhovni aspekt. Time ukazuje na nedostatak jedne komponente viđenja čovjeka kroz povijest te time i nerazlikovanja problema u ponašanju. Razlikuje probleme duhovne prirode koji su u srednjem vijeku i samim počecima u potpunosti bili pripisivani duhovnoj anomaliji i opsjedanosti, i probleme u ponašanju koji nemaju povezanosti s duhovnim aspektom.

Regoli i Hewitt (1994) navode kako se povijesni razvoj percepcije problema u ponašanju može promatrati kroz različite teorijske pristupe četiriju škola: demonološka škola, klasična škola, pozitivistička škola i škola kritizma. Demonološka škola značajna je za razdoblje prije 17. stoljeća. Uzroci gotovo svih odudarajućih ponašanja pripisivani su duhovnim anomalijama osobe. Isključivo duhovna perspektiva poremećaja dovodila je do toga da oni nisu prevenirani niti se osobi pomagalo kroz odgovarajuću intervenciju. Osobe su u većini slučajeva

sankcionirane, a ponekad i ubijane. Sedamnaesto stoljeće donijelo je promjenu gubljenjem društvene važnosti i isključive zastupljenosti shvaćanja problema u ponašanju kroz demonološki pristup. Pojavljuje se drugačije shvaćanje problema u ponašanju koje vodi do pojave klasične škole. Pojedinaac se promatra kao slobodno i racionalno biće koje u svojoj slobodi donosi odluke o vlastitom ponašanju. Vjerovanje je kako osobe koje pokazuju problem u ponašanju koji se manifestira štetom za njih, a najviše za pojedinca društva ili širu društvenu zajednicu, zaslužuju strogu kaznu jer je ponašanje počinjeno u slobodnoj volji. Iz klasicističkog pristupa proizlaze i prvi preventivni pristupi. Temeljili su se na zastrašivanju društva kao i samih počinitelja (generalna i specijalna prevencija), zaštitom društva u vidu kažnjavanja i zatvaranja osoba koje su počinile određeni prijestup. Posljednji preventivski stup vezan je za nadoknadu štete koju je je počinitelj napravio. Time se htjelo spriječiti izbjegavanje nadoknade štete samom kaznom zatvaranja. Klasičnu školu zamijenio je pozitivistički pristup koji ponašanje pojedinca vidi kao manifestaciju psiholoških, socijalnih, ali i bioloških čimbenika osobe. Time se u obzir po prvi put uzimaju nutarnji, ali i okolinski čimbenici koji mogu utjecati na ponašanje osobe. Kažnjavanje se osobe tako individualiziralo uvažavajući pozadinu svake osobe. Pozitivistički pristup u 19. stoljeću zamjenjuje kriticizam.

Kriticistički pristup naslanja se na pozitivistička uvažavanja okolinskih aspekata koja mogu dovesti do problema u ponašanju. Poseban fokus u kriticizmu dobile su kriminalne radnje. Objašnjavaju se kao odgovor na društvene nejednakosti koje se očitavaju kroz društvenu neravnotežu između građana i privilegiranih članova društva koji imaju moć odlučivanja o društvenim normama i zakonima. Kriticistički teoretičari objašnjavaju kako su kriminalne radnje odgovor na društvene norme koje nisu donesene u skladu s potrebama čovjeka te ih on svojim kriminalnim ponašanjem pokušava zadovoljiti. Time se na neki način pokušalo opravdati problematična ponašanja koja su prema tadašnjim društvenim normama i zakonima bila neprihvatljivo odudarajuća. U fokusu promatranja i prevencije problema u ponašanju najviše su bila ponašanja koja su štetila društvu u cjelini. To se ponajviše odnosilo se kriminalne radnje i devijantno ponašanje. U skladu s tim javljaju se i biološke, sociološke i psihološke teorije koje zanemaruju interdisciplinarnost te iz svoje perspektive objašnjavaju fenomen problema u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007).

Biološke teoretičare predvodi Cesare Lombroso koji objašnjava kako pojedine fizičke karakteristike ukazuju na mogućeg budućeg delinkventa ili kriminalca. U obzir uzima facijalne karakteristike kao što su izgled jagodica, vilice, očiju, kose, zubi te ušiju. Buduće prijestupnike povezuje i s lijenošću i nedostatkom grižnje savjesti. Prema fizičkim

karakteristikama autor zaključuje te unaprijed određuje tko će biti, a tko ne zločinac (Lombroso, 1918).

Psihološke teorije proizašle su iz kritike prema isključivo biološkom promatranju kriminala. Povezuju ga s nutarnjim, isključivo psihološkim stanjem osobe koje se manifestira kroz kriminalnu radnju. Kao što Lombroso opisuje zločinca pomoću fizičkog izgleda, teoretičari psihološkog pristupa navode niz psiholoških osobina koje bi trebale biti povezane s budućim zločincem. Prema tome, budući prijestupnici osobe su niže inteligencije i niže razine otpornosti na nastanak frustracije kao i nižih sposobnosti za prilagodbu (Uzelac, 1995).

Sociološke teorije isključivo su teoretiziranjem kroz sociološki pristup objašnjavale nastanak fenomena problema u ponašanju. Kroz taj pristup javljaju se povijesno i društveno važne teorije. Tako Durkheim kroz teoriju anomije smatra kako su kriminalne radnje posljedica pretjerane društvene rascjepkanosti. Glasser kroz diferencijalnu identifikaciju objašnjava kako su kriminalne radnje zapravo naučene iz okoline. Pojedinaac ih je usvojio kroz druženje s drugim osobama koje potiču ili prakticiraju takvu vrstu ponašanja. Mannheim teorijski u fokus uzima kulturološki aspekt unutar teorije potkulture i kontrakulture. Iako je određena radnja u široj društvenoj zajednici smatrana neprihvatljivom, a ponekad i kriminalnom, to pojedinca ne sprječava da je napravi, jer je takvo ponašanje u njegovu užem krugu prihvatljivo i zastupljeno (Matić, 2003).

U početku se problemi u ponašanju nisu odvojeno promatrali, nego se ponašanje općenito izdvajalo kao zaseban pojam vrijedan teorijskih promišljanja. Teorijski gledano, u tom se ističu Watson i Skinner. Watson je u svom biheviorističkom pogledu s početka 20. stoljeća smatrao kako je ponašanje čovjeka odgovor na vanjske utjecaje. Ponašanje vidi kao promjenjivo, mjerljivo i podložno mijenjaju. Naglašavanjem važnosti isključivo vanjskog utjecaja na ponašanje osobe zapravo anulira i ignorira važnost nutarnjih rizičnih i zaštitnih čimbenika. Zanimaruje psihološko i emocionalno stanje osobe (Moore, 2011). Uz vremenski odmak od 20-ak godina, Skinner se teorijski odmiče od Watsona uz predstavljanje naglaska prema učinku ili posljedici ponašanja, a ne samoj ponašajnoj radnji (Ribes-Inesta, 2004). Iz današnje perspektive, može se vidjeti kako se radilo o razlici između prevencije i intervencije koja se danas može primijeniti na različite probleme u ponašanju.

Iako je svaki od ovih teorijskih pristupa izrazito vrijedan, današnji je pristup problemima u ponašanju interdisciplinaran. U obzir se uzimaju spoznaje iz svakog područja koje bi moglo

doprinijeti boljem razumijevanju i napretku u prevenciji, intervenciji, ali i općenitom razumijevanju fenomena problema u ponašanju kao i njegovih pojedinih dijelova.

2.3.1. Pojmovno određenje i klasifikacija problema u ponašanju

Problemi u ponašanju teorijski su izazovan pojam za definiranje. Pojmovno određenje i klasifikacija uvjetovani su društvenim i kulturnim normama kao i težnjom pojmovne univerzalnosti koja bi odgovara svim razinama na kojima se koristi. Valjan klasifikacijski okvir trebao bi sadržavati tri nužna uvjeta kako bi pojmovo određenje određenog fenomena, u ovom slučaju problema u ponašanju, bilo prihvatljivo. Prvi uvjet univerzalno je pojmovo određenje ključnih fenomena, pojava i podjela kako bi se isti pojmovni okvir mogao koristiti jednako u svim slučajevima, bez obzira na instituciju. Time se poboljšava institucionalna komunikacija kao i međusobno dijeljenje informacija koje su nužne za valjano rješavanje i razumijevanje problema o kojem se radi. Ujednačeno pojmovo definiranje problema u ponašanju doprinosi boljem razumijevanju ishoda djelovanja i intervencija prema problemu. Interdisciplinarnim pristupom, ali ujednačenim nazivljem, protok informacija uz predodžbu potencijalnih ishoda djelovanja pojedinog pristupa prema fenomenu pruža razumijevanje ishoda bez obzira na pripadnost inicijatora i provoditelja postupka prema problemu. To predstavlja drugu važnost, ali i valjanu postavku ispravnog klasificiranja fenomena. Treća važna stavka odnosi se na mogućnost prediktivnog elementa koji proizlazi iz valjane klasifikacije fenomena. Univerzalno razumijevanje fenomena doprinosi istraživačkom diskursu koji na univerzalan način predstavlja rezultate o fenomenu te predviđa budući razvoj fenomena kao i njegovih dijelova (Rutherford i sur., 2007).

Klasifikaciju i pojmovo određenje poremećaja u ponašanju zbog sveobuhvatnosti, praktične i znanstvene primjene, teško je odrediti (Klarin i sur., 2018). Cullinan (2004) i Kauffman (2005) definiranje problema u ponašanju odvajaju u tri domene: znanstveno, stručno i administrativno. Znanstveno definiranje odnosi se na određivanje grupe djece ili mladih vezanih za određeno ponašanje. Stručno definiranje koristi struci koja univerzalnim definiranjem poremećaja može precizno ustanoviti o kojem se poremećaju radi. Administrativna definicija korisna je za institucije, ustanove i nadležna tijela kako bi se o problemima u ponašanju, njihovoj podjeli i klasifikaciji moglo detaljnije i preciznije govoriti. Kako kroz povijest, tako i sada, glavni kriterij određivanja i odvajanja prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja jest odudaranje ponašanja od okoline (Koller-Trbović, Žižak i Jeđud Borić, 2011). Iz toga je vidljiva fleksibilnost i društveno-kulturološka uvjetovanost definiranja problema u ponašanju.

Pojmovno određenje i definiranje problema u ponašanju temelje se kroz fenomenološki, etiološki i preventivni pristup (Koller-Trbović, 2004). U hrvatskom znanstvenom prostoru ističe se nekoliko važnih definicija poremećaja u ponašanju. Dobrenić i Poldrugač (1974, prema Koller Trbović, Žižak, Jeđud Borić, 2003:7-8) navode da su problemi u ponašanju „skupni naziv za sve one biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca i nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost, te neugodno, štetno ili opasno utječu na užu i širu zajednicu.“ Jednu od zapaženijih definicija ponudio je i Uzelac (1995: 36) koji probleme u ponašanju vidi kao „ponašanje koje se znatnije razlikuje od uobičajenog ponašanja većine mladih određene sredine, ponašanje koje je štetno i/ili opasno kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njezinu širu okolinu, te ponašanje koje zbog toga iziskuje dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć radi uspješne socijalne integracije takve osobe.“ Koller-Trbović, Žižić i Bašić (2001) probleme u ponašanju naglašavaju kao ometajući čimbenik koji pojedincu onemogućava normalno funkcioniranje. Koller- Trbović, Mirosavljević i Jeđud Borić (2017) navode kako se pod probleme u ponašanju podrazumijeva šira gradacija problema od onih manje štetnih za pojedinca i okolinu pa sve do poremećaja čija se štetnosti veže za zakonsko sankcioniranje.

Razlikuje se i pojmovna upotreba problema u ponašanju u SAD-u i Europi. Ključan dokument za određivanje problema u ponašanju, ali i ostalih za čovjeka vezanih poremećaja jest *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM) koji uređuje Američka psihijatrijska udruga (eng. *American Psychiatric Association*). Izdanja klasifikacija i pojmovnih određenja ključnih fenomena za prevencije, dijagnozu i intervenciju redovno se ažuriraju. Trenutno važeći DSM-5 (American Psychiatric Association, 2013) definira probleme u ponašanju samokontrolom, ponašanja i stanja u kojima pojedinac krši prava drugoga oprečna su društvenim normama i autoritetima. Pod tim se ubraja širok spektar ponašanja, od različitih oblika maloljetničke delinkvencije, disciplinskih problema u školi, poremećaja osobnosti, poremećaja pažnje i buntovničkog ponašanja. Ključan kriterij za određivanja problematičnog ponašanja jest da se ponavlja u kontinuitetu jedne godine. Za određivanje problema u ponašanju u Europi značajnije je korištenje dokumenta i određenja Svjetske zdravstvene organizacije (eng. *World Health Organisation*) (2018) pod nazivom Međunarodna klasifikacija bolesti i srodnih zdravstvenih problema – 11 (MKB-11) (eng. *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems – MKB 11*). Poremećaji u ponašanju klasificirani su u poglavlju *Mentalni poremećaji i poremećaji ponašanja*. Osim navoda poremećaja psihološkog karaktera i mentalnog stanja posebno se klasificiraju poremećaji pod nazivom *Poremećaji u ponašanju i*

osjećajima koji se pojavljuju u djetinjstvu i u adolescenciji. Značajan dokument za Republiku Hrvatsku jest pokušaj usuglašavanja terminologije koja se odnosi na probleme u ponašanju Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih (Koller Trbović, Žižak, Jeđud Borić, 2003: 12). Autorice kroz ovaj dokument daju jasan i precizan okvir značenja problema u ponašanju.

Smatraju kako su problemi u ponašanju „Krovni pojam za kontinuum oblika ponašanja od jednostavnijih, manje težine i opasnosti štetnosti za sebe ili druge, do onih propisima definiranih i/ili sankcioniranih i, često, težih po posljedicama i potrebama za tretmanom. Problemi u ponašanju djece i mladih predstavljaju središnji pojam koji supsumira ekstremnije oblike tog fenomena na oba smjera (od rizičnih preko teškoća do poremećaja u ponašanju).“ Jasna je i podjela kao i značenje rizičnih ponašanja, teškoća u ponašanju i poremećaja u ponašanju. Prema toj podjeli, rizična ponašanja najblaži su oblik ponašajnog odstupanja, a podrazumijevaju ponašanja „kojima osoba dovodi u opasnost prvenstveno svoje, ali i tuđe, zdravlje, fizički i psihički integritet, imovinu.“ Sprječavanje daljnjeg napredovanja ovoga problema zahtijeva prvo uključenost roditelja, ali i ostalih dionika najužeg kruga pojedinca kod kojeg je zamijećen problem. Klasični primjeri ovog vida problema jesu: nedolazak u školu (markiranje), nepoštivanje školskih i kućnih pravila, eksperimentiranje s različitim opijatima, izrazito tužno raspoloženje.

Teškoće u ponašanju ozbiljnijeg su karaktera, a to su sva ona ponašanja „kojima osoba krši društvene i/ili zakonske norme i koja se pojavljuju u više različitih sredina kroz određeno vremensko razdoblje ili iznenada.“ Ovakav oblik ponašanja smatra se rizikom i prijetnjom za daljnji razvoj osobe, što iziskuje potrebu za stručnom i pravodobnom intervencijom. Primjeri ove vrste ponašanja jesu: disciplinski prijestupi u školi, krađe, nasilje i bježanje od kuće. Kao treća vrsta problematičnog ponašanja navode se poremećaji u ponašanju. Smatra se da su to sva ona ponašanja „kojima osoba kroz duže vrijeme i intenzivno ugrožava svoje svakodnevno funkcioniranje na više životnih područja i /ili ugrožava druge, odnosno imovinu.“ Duljeg trajanja i težine poremećaja, ovaj oblik problema zahtijeva angažman šireg spektra stručnjaka koji bi u koordinaciji donijeli ispravan intervencijski pristup osobi s poteškoćama u razvoju. Primjeri ovog tipa problema vežu se za teže zakonske prekršaje kao što silovanje, konzumacija droge, razbojništva i različite ovisnosti (Koller Trbović, Žižak, Jeđud Borić, 2003: 12). Ključno je napraviti distinkciju između problema u ponašanju i ponašanja koja to nisu. Kako bi se precizno utvrdilo što problem u ponašanju jest, Koller-Trbović, Žižak i Bašić (2001: 320) predlažu nekoliko karakteristika koje treba uzeti u obzir pri određivanju problema u ponašanju.

U slučaju da se i pojavi određena poteškoća i „ako osoba ima određeni poremećaj i smetnju u svakodnevnom funkcioniranju ne mora značiti da se izričito radi o problemu u ponašanju.“ Važno je utvrditi i pratiti trajanje određenog poremećaja. Problemi u ponašanju obično su smetnje koje traju dulji period. Drugi važan kriterij jest intenzitet poremećaja koji može varirati od blagoga do teškoga. Važan je uvid i u broj poremećaja, to jest je li se kod pojedinca dogodio samo jedan problem ili odstupanje od normaliteta ili postoji veći broj poremećaja s kojima se pojedinac susreće te koji se manifestiraju kroz njegovo ponašanje. Pri određivanju poremećaja u ponašanju važno je uzeti u obzir sredinu i kulturu osobe koja ima potencijalan problem u ponašanju. Prije same klasifikacije i dijagnoze poremećaja važno je poznavanje okoline u kojoj pojedinac živi. Postoje variranja u percepciji problema u ponašanju ovisno o kulturološkoj percepciji tog problema.

Jedna od najpoznatijih podjela problema u ponašanju jest na eksternalizirane i internalizirane poremećaje u ponašanju (Achenbach, 1966). Internaliziranost obuhvaća sve probleme u ponašanju koje pojedinac okreće sam prema sebi. Pod tim se podrazumijevaju poremećaji kao što su anksioznost, depresija i depresivni simptomi, bezvoljnost, lijenost i potištenost (Ashford i sur., 2008; Maglica i Džanko, 2016).

Eksternalizirani problemi u ponašanju podrazumijevaju problematično ponašanje okrenuto od samog pojedinca prema okolini. Žižak, Koller-Trbović i Jeđud (2004) pod tim smatraju ponašanja kao što su krađa, razbojništva, pljačke, markiranja, skitnje, tučnjave i svađe, kršenje pravila i nepoštivanje autoriteta. Smatra se kako je glavna karakteristika eksternaliziranih problema u ponašanju nedostatak kontrole u ponašanju (Oland i Shaw, 2005).

Nakon fenomenološkog pogleda prema problemima u ponašanju, važno je objasniti i etiološki pogled. Jedan od objašnjenja uzorka problema u ponašanju jest uočavanje uvjeta oko same osobe (Bouillet i Uzelac, 2007). Postoje različiti pristupi koji objašnjavaju nastanak problema u ponašanju. Uvažavaju se psihološki i biološki aspekti, socijalno okruženje, okolina u cjelini, što uključuje i kulturu u kojoj mlada osoba odrasta (Meščić-Blažević, 2007).

Zvonarević (1985) navodi kako postoji nekoliko različitih situacija u odnosu pojedinca i okoline iz kojih se mogu razviti problemi u ponašanju različitih oblika. Prvim slučajem autor objašnjava prilagođeno ponašanje koje odgovara pojedincu, ali je i usklađeno s okolinom, društvenim normama i kulturi u kojoj pojedinac živi. Problem se može pojaviti kod drugog slučaja u kojem pojedinac radi ono što mu u tom trenutku odgovara, no njegovo ponašanje nije u skladu s

normama društva u kojem živi. Treća situacija obrnuta je, ponašanje pojedinca ispunjava društvene norme, u skladu je s kulturološkim načelima njegove okoline, no zapravo nije u skladu s njegovim vlastitim željama. U tom slučaju može se pojaviti problem u kojem zbog ispunjavanja želja okoline pojedinac gubi vlastiti identitet. Četvrti najpogubniji slučaj jest ponašanje pojedinca koje nije u skladu s njegovom željom, ali nije ni u skladu s pravilima društva u kojem živi. Etiološki pristup problema u ponašanju sintetizira Juul (1980) promatrajući međunarodno poimanje problema u ponašanju kroz biološki, psihološki, sociološki i multikauzalni pristup.

Biološki etiološki pristup etimologiji problema u ponašanju može se pronaći kroz modalitete medicinskih teorija koje problem u ponašanju vide kao objašnjenja biološke manjkavosti osobe. To je vidljivo i u pristupu deficita vještina za učenje. Objašnjenje problema u ponašanju leži u neurološkom poremećaju pojedinca koje onemogućuje učenje kao kod drugih pojedinaca (Bouillet i Uzelac, 2007).

Psihološko objašnjenje problemima u ponašanju vidljivo je u psihodinamičnom i transcendentnom modelu. Psihodinamički model problem u ponašanju vidi kao „simptom nekog dubljeg poremećaja“. Smatra se kako je problematično ponašanje samo odgovor na nutarnje stanje osobe. Drugi važan i zastupljen model u Jullovoj sistematizaciji, a koji pripada psihološkom pristupu problema u ponašanju jest transcendentni model. Fokus ovoga modela na duhovnom je aspektu osobe koji se manifestira kroz psihološki aspekt osobe. Ovim pristupom posebno se obrađuje tematika osjećaja (Bakić, 2001: 3).

Sociološka etiologija problema u ponašanju očituje se u strategijama modifikacije ponašanja, međukulturalnim promjenama i ekološkom modelu. Model strategija modifikacija ponašanja podrazumijeva kako je ponašanje naučeno, što proizlazi iz interakcije s okolinom. Kako bi se ponašanje oblikovalo prema društvenim normama, potrebno je modificirati okolinu osobe. Model međukulturnih promjena pojedinca vidi kao potencijal kojeg nepravilno oblikuje okolina, a u prvom se redu misli na obrazovne, ekonomske i društvene institucije. Ekološki model objašnjava kako problemi u ponašanju nastaju kao prevladavanje rizičnih čimbenika koje pojedinac ima u okolini. Recipročan odnos pojedinca i okoline očituje se kroz njegovo ponašanje.

Multikauzalni pristup objašnjavanju problema u ponašanju vidljiv je kroz razvojni i psioedukacijski model. Razvojni model objašnjava kako se pojedinac razvija kroz predvidljive

razvojne faze. Ponašanje pojedinca suma je njegove percepcije okoline u pojedinoj razvojnoj fazi. Pozitivan razvoj osobe uvjetovan je odnosima i iskustvima pojedinca u pojedinim životnim fazama kada su oni posebno važni. Psihoedukacijskim modelom u fokus se stavljaju odnosi, osjećaji i potrebe pojedinca. Smatra se kako narušeni odnosi mogu rezultirati trajnim poremećajem osobnosti (Brendtro i Ness, 2017).

2.3.2. Teorijski pristupi etiologiji problema u ponašanju

Objašnjenje zašto dolazi do nekog odstupanja u ponašanju pojedinca pokušale su dati brojne teorije s različitim teorijskim polazištima. Polazišta variraju od pretežito psiholoških pa sve do socioloških viđenja objašnjenja problema u ponašanju. Relevantni teorijski okviri etiologije poremećaja u ponašanju jesu: teorija privrženosti, teorija akcije, funkcionalistička teorija, teorija značenja i teorija bioekološkog modela (Bouillet i Uzelac, 2007), teorija socijalne mreže i teorija socijalnog učenja (Bašić, 2009).

Petraitis, Flay i Miller (1985) sumirali su povijesne teorije koje su objašnjavale nastanak problema u ponašanju i podijelili ih u pet kategorija:

- 1) *Kognitivno-afektivne teorije* obuhvaćaju *Teorije razumnih akcija*, *Teorije planiranih ponašanja* i *Kognitivnu disonancu*. Glavna je zadaća navedenih teorija u objašnjavanju nastanka problema u ponašanju koji su posljedica donošenja odluka mladih osoba. U obzir uzimaju čimbenik socijalnih odnosa i društvenih norma prema kojima mladi donose odluku za određeno ponašanje.
- 2) Pod *teorije socijalnog učenja* autori podrazumijevaju *Teorije socijalnog učenja*, *Teorije privrženosti* i *Teorije socijalne kontrole*. Usmjerene su na objašnjavanje „posljedice uvjerenja“ adolescenata. Glavne teorijske postavke su im kako su ponašanja naučena iz okoline u kojoj pojedinac odrasta te u kojoj provodi većinu vremena.
- 3) *Teorije o konvencionalnim dogovorima* i *socijalna privrženost* teorijski su okviri koji se mogu pronaći u *Teoriji privrženosti*, *Teoriji socijalne kontrolne* i *Socijalno-razvojnome modelu*. U fokusu ovih teorija posljedice su odnosa s vršnjacima koji su problematični. Sličnost s teorijama socijalnog učenja u tome je što objašnjavaju vanjski utjecaj na ponašanje pojedinca. Uvažavaju okolinski aspekt kao ključan u nastanku problematičnog ponašanja.
- 4) *Teorija interpersonalnih karakteristika* nadređeni je pojam *Teoriji samoprikrćivanja*, *Modelu socijalnog učenja* i *Teoriji obiteljskih interakcija*. Za razliku od prethodnih

teorijskih okvira, osim okolinskog konteksta, u obzir uzimaju i individualne karakteristike koje u interakciji s okolinom mogu rezultirati određenim problematičnim ponašanjem. Značajno je da kao i prethodne teorije pretpostavljaju kako će kvalitetan i ispravan socijalni kontekst dovesti do smanjenog nastanka rizika i obrnuto.

- 5) *Teorijama kognitivno-afektivnog učenja, dogovora i privrženosti* pripadaju *Teorije problematičnog ponašanja, Nove kognitivne teorije učenja i Model otpornosti*. Fokusirane su na ranu intervenciju problema u ponašanju. Proizašle su iz prethodno navedenih teorija te uvažavaju prethodne teorijske okvire uz nadopunjavanje novim spoznajama (Johnson, 2002: 245; Bašić, 2009: 167).

Teorija privrženosti veže se za objašnjavanje nastanka problema u ponašanju kroz retrogradni uvid odnosa djeteta u mlađim danima. Privrženosti se smatra povezanost s jednom ili više osoba koja se manifestira kroz psihološki aspekt osobe (Delaney, 1998), ali i kroz emocionalno povezivanje. Glavni predstavnik, Bowlby (1969) smatrao je kako dijete ima izrazito veliku potrebu za privrženosti majci, što je usporedio s potrebom za hranom. Nedostatak roditeljske privrženosti može rezultirati traumom koja se u kasnijoj životnoj fazi manifestira kroz ponašanje pojedinca. U tom kontekstu naglašava se i važnost odgoja i odnosa roditelja koji se očituje kroz njihov odnos. Sroufe i sur. (2000) nastanak problema u ponašanju povezuju s dva različita roditeljska stila, međusobna oprečna, izrazito strog odnos te odgoj bez pravila. I jedan i drugi rezultiraju nastankom problema u ponašanju u kasnijoj životnoj dobi. Vasta, Haith i Miller (1998) navode nekoliko vrsta privrženosti koje mogu rezultirati različitim problemima u ponašanju:

- 1) *Sigurna privrženost* jedina je od podjela privrženosti koja je pozitivan oblik za dijete. U odnosu roditelja i djeteta, djetetove potrebe su zadovoljene, a dijete u prisustvu roditelja osjeća da je sigurno. Stječe bazično povjerenje koje djetetu pruža mogućnost otkrivanja svijeta oko sebe. Povjerenje kao temelj odnosa roditelja i djeteta rezultira boljim vršnjačkim odnosima te ostvaruju dugotrajnije i kvalitetnije odnose s drugima.
- 2) *Izbjegavajuća privrženost* vrsta je privrženosti u kojoj nisu zadovoljene dječje potrebe od strane roditelja. U takvim slučajevima roditelji obično odbijaju i odvajaju se od djeteta. U kasnijoj životnoj dobi to rezultira delinkventnim i antisocijalnim ponašanjem.
- 3) *Opiruća privrženost* još je jedna vrsta privrženosti koja u kasnijoj životnoj dobi može rezultirati pojavom određenih problema u ponašanju. Karakterizira je toplo-hladan odnos u kojem se dijete u jednom trenutku prihvaća, a u drugoj trenutku odbacuje, što

dovodi do zbunjenosti kod djeteta. Kod osoba koje su doživjele takav vid odnosa u djetinjstvu, može se razviti slabija otpornost na stres.

Colin (1996) nadograđuje navedenu tipologiju privrženosti još dvjema podjelama:

- 4) *Dezorganizirano-dezorijentirana privrženost* predstavlja konfuzan oblik privrženosti u kojoj dijete pokazuje privrženost prema roditelju uz dodatno ponašanje u kojem izbjegava roditelja. Primjer je takvog ponašanja sjedenje u krilu roditelja, ali uz izbjegavanje pogleda prema roditelju. Ovakav oblik privrženosti snažno je povezan s razvojem problema u ponašanju kod osoba u kasnijoj životnoj dobi.
- 5) *Bez privrženosti* su djeca koja nemaju roditelje ili su odgajana u institucijama. Ovaj oblik privrženosti može se razviti i u obiteljima u kojima su roditelji imali poteškoće u vidu ovisnosti ili različitih oboljenja te su trajno bili nedostupni djeci. Problemi u ponašanju kod osoba koje su odrastale u navedenoj okolini dovode do nesnalaženja u socijalnim odnosima kao i problema s agresivnim ponašanjem (Ajduković, Kregar Orešković i Laklija 2007).

Drugi važan teorijski model za razumijevanje nastanka problema u ponašanju jest teorija akcije. Za razliku od prethodnih teorijskih pristupa koji naglašavaju važnost nesvjesnoga u psihološkom aspektu osobe, teorija akcije naglasak stavlja na svjesnost i racionalnost osobe. Ključni su čimbenici postojanosti ovog modela: pojedinac, cilj, uvjeti i sredstva te norme i vrijednosti. Navedeni čimbenici isprepleću su kroz ponašanje čovjeka u njegovu djelovanju. *Ciljano racionalno djelovanje* usmjereno je prema cilju kojem će se pojedinac podrediti svojim ponašanjem koje je temeljeno isključivo na racionalnom razumijevanju i djelovanju. *Vrijednosno racionalno ponašanje* u postupku pojedinca uvažava dostizanje cilja kroz racionalnost, ali uz uvažavanje vrijednosnog suda osobe. *Afektivno ponašanje* izuzima se iz klasifikacije racionalnosti, a podrazumijeva ponašanje u kojem pojedinac nije u potpunosti svjestan svojeg ponašanja. Posljednji vid ponašanja ovoga modela jest *tradicionalno ponašanje*. Svojstveno je većini ljudi, a očituje se kroz instinktivno djelovanje na okolinske podražaje. Važnost ovog modela očituje se kroz shvaćanje nastanka problema u ponašanju u kontekstu socijalizacije. Smatra se da u nedovoljno socijaliziranih pojedinaca koji nisu usvojili zadovoljavajući socijalizacijski aspekt nastaju različiti problemi u ponašanju. Glavna kritika ovoga modela nedovoljna je razrađenost u objašnjavanju nastanka problema u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007).

Funkcionalistička teorija razvoja problema u ponašanju kod osobe objašnjava kroz pripadnost pojedinca društvu. Negira aktivni aspekt pojedinca u društvu, a pojedinca svrstava pod pasivnog promatrača društva koje se reflektira na njegovu ponašanje. Pojedinaac s problemima u ponašanju tako postaje odraz društva čije norme i vrijednosti koje su zajedničke nisu adekvatne (Jašović, 1983). Kolektivistički pristup pojedincu, a u ovom slučaju i nastanku problema u ponašanju, ne objašnjava ključnu stavku, a to je nastanak problema u ponašanju kod cijelog društva čije su vrijednosti i norme jednake. Izuzeće uzimanja u obzir individualnosti u funkcionalističkoj teoriji zapravo negira svjesnost i racionalnost osobe koja se navodila kao ključna u teoriji akcije. S druge strane, negirane su i postavke teorije privrženosti, ali i ostali aspekti mikrookoline društva u kojem se pojedinac kreće kao i individualni čimbenici koji mogu odrediti tijek razvoja osobe.

Teorija značenja autora Charlesa Morrisa (1946) objašnjava usmjerenost ponašanja pojedinca prema predmetima, osobama i drugim značenjima (simbolima). Autor smatra kako je svako ponašanje usmjereno prema nekom od ovih ciljeva te u skladu s tim poduzima radnje u obliku ponašanja koje je dovoljno za ostvarivanja potrebe za nekim od navedenih ciljeva. Svaka pojedina životna situacija ili cilj za pojedinca ima individualno značenje. Djelovanje prema značenju očituje se kroz prioritiziranje ciljeva značenja za pojedinca koje se određuje socijalnim interakcijama s okolinom, ali i prethodnim iskustvima koja su povezana s tim ciljem ili potrebom. Smatra se kako se nastanak problema u ponašanju veže za značenje okolinskog konteksta za osobu. U tom smislu negativna značenja proizašla iz negativnih iskustava s okolinom mogu rezultirati razvojem različitih problema u ponašanju.

Teorija problematičnog ponašanja (Jessor, 1987, 1991) jedna je od prvih opširnijih teorijskih okvira čije se spoznaje priznate i uvažavane i danas. Glavne smjernice u određivanju problema u ponašanju djece i mlade vežu se za određivanje rizičnih čimbenika podijeljenih u pet kategorija: biološki i genetski čimbenici, socijalno okruženje, percipirano okruženje, osobnost kao individualan čimbenik te ponašajni čimbenici. Osim rizičnih čimbenika, navedena teorija uvažava i pojavnost zaštitnih čimbenika koji u interakciji s rizičnim čimbenicima dovode osobu u rizično ponašanje ili u slučaju boljeg otpora ostavljaju osobu u domeni razvojno prihvatljivog ponašanja (Novak i sur., 2019).

Teorija socijalne mreže (Krohn, 1986) predstavlja odmak od individualističkog pristupa etiologije problema u ponašanju. Glavni aspekt koji se razmatra jest odnos između ključnih aktera okoline pojedinca, ali ta je ista okolina značajna i za ostatak društva. U tom kontekstu

važne su pravilno postavljene norme, pravila i dostupnost. Poučavanje djece i mladih što je ispravno, a što ne vodi do smanjenja rizika u zajednici i time smanjene pojave problema u ponašanju. Norme su jedan od važnih aspekata, ali se ne promatraju izolirano, nego u interakciji s dostupnošću i pravilima. Dostupnost se odnosi na materijalne aspekte koji su potrebni da bi se rezultiralo određenim problemom u ponašanju za koji je potrebna materijalna domena (npr. konzumacija opijata). Pravila okoline i društva formalno reguliraju prihvatljivo od neprihvatljivog ponašanja. Socijalne mreže u kojima je pojedinac jedan od aktivnih sudionika prožete su navedenim trima aspektima. Ako su socijalne mreže vođene ispravnim i kvalitetnim normama i pravilima, uz manju dostupnost to bi značilo i smanjeni nastanak problema u ponašanju.

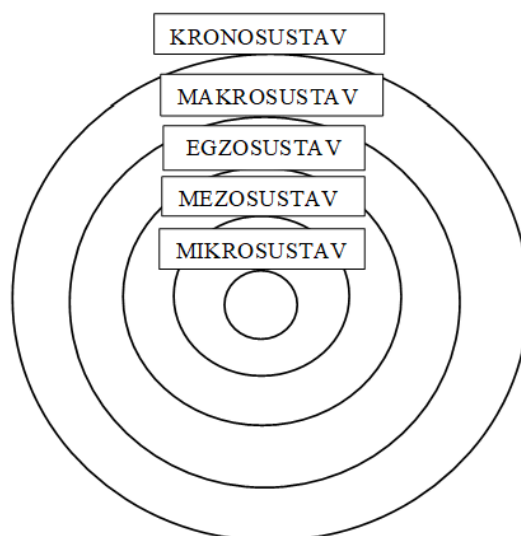
Teorija socijalnog učenja (Bandura, 1986) još je jedna u nizu teorija koja na svoj način objašnjava pojavu i nastanak problema u ponašanju. Smatra se kako pojedinac uči promatranjem okoline. Pod tim se pojedinca svrstava u ulogu promatrača koji u manjoj ili većoj mjeri primjenjuje ponašanje koje opazi u svojoj primarnoj okolini. Loše okruženje u kojem je pojedinac izložen riziku u vidu nasilja, korištenja opijata ili kriminalnog ponašanja povećava mogućnost da će i on početi s takvim ponašanjem u manjoj ili većoj mjeri. U istoj mjeri to se može primijeniti i na poželjna ponašanja čija se pojavnost može prema ovoj teoriji pripisati okolini koja je na pojedinca djelovala podržavajuće i motivirajuće.

Pozitivan razvojni model jedan je od najmlađih pristupa koji objašnjava nastanak problema u ponašanju, ali je okrenut potencijalu zaštitnih čimbenika i promociji sveobuhvatne dobrobiti mladih. Koncept predstavlja odmak od prethodnog fokusa na isključivu prevlast istraživanja rizika u okolini. Motivator odmaka jest premisa kako mlade osobe koje ne pokazuju rizična ponašanja zapravo nemaju vještine za suočavanjem s izazovima odrasle dobi. U tom kontekstu adolescencija se sagledava u cjelini uz daljnje uvažavanje rizika u okolinskom kontekstu mladih, ali uz značajan iskorak u želji za razumijevanjem populacije koja je u većini, to jest mladih čija ponašanja nisu indikator rizika (Benson, 2003; Novak i sur., 2019).

Promocija sveukupnog zdravlja mladih obuhvaćena je u interdisciplinarnom pristupu koji osim znanstvenika obuhvaća i naglašava potrebu uključivanja lokalne zajednice i donositelje zakona. Smatra se kako se uz dovoljna ulaganja u obiteljski, vršnjački te odgojno-obrazovni kontekst može ostvariti potencijal svake mlade osobe za pozitivnim razvojnim ishodima te spremnošću za aktivnim sudjelovanjem u društvu za vrijeme odrasle dobi (Lerner, 2002; Benson i sur., 2006). Glavni indikatori pozitivnog razvoja mladih su: kompetencije, samosvijest, karakter,

povezanost i brižnost (Lerner, 2004; Lerner i sur., 2005). Ključne su postavke u provođenju ovog modela da svi mladi bez obzira na sociodemografski aspekt imaju potencijal za pozitivnim razvojem. Zajednica i okolina ključni su za pozitivne razvojne ishode jer u slučaju podržavajuće okoline, mlada osoba može ostvariti svoj urođeni potencijal (Benson i sur., 2006).

Posljednji i najsveobuhvatniji teorijski okvir jest *Teorija bioekološkog modela* (Bronfenbrenner i Morris, 2006). Navedena teorija promatra pojedinca u okolinskom kontekstu, iz čega se raspoznaju okolinski utjecaji koji mogu rezultirati rizičnim i zaštitnim čimbenicima. Autori ih raspoznaju unutar nekoliko sustava: mikrosustav, mezosustav, egzosustav, makrosustav i kronosustav. Rizični i zaštitni čimbenici iz mikrosustava imaju najsnažniji utjecaj na pojedinca. To podrazumijeva interakcije s okolinom u kojoj pojedinac živi. Obuhvaćaju rizike i zaštitu koja proizlazi iz obiteljskog konteksta, odnosa s vršnjacima, školskog konteksta te susjedske okoline. Dok se u mikrosustavu promatra svaki pojedini čimbenik s kojim je pojedinac u interakciji, makrosustav promatra interakciju više čimbenika mikrosustava. Pojedinac je aktivan sudionik mikrosustava i makrosustava, ali na njega mogu utjecati i sustavi u kojima on aktivno ne sudjeluje. Egzosustav posredno utječe na dijete. Utjecaj se može očitovati pozitivno, ali i negativno. Primjeri posrednog djelovanja na dijete vidljivi su kroz zaposlenje roditelja, odluke vodstva škole, stanja šire obitelji, ali i odluke koje donosi vodstvo mjesta u kojem pojedinac živi. Makrosustavno djelovanje manifestira se na pojedinca kroz kulturni i supkulturni aspekt sredine u kojoj živi. Kulturni aspekt važan je jer na različite načine sagledava različite društvene pojave te prema njima stvara otpor ili ih potiče te time čini prihvatljivima. Posljednje dodan sustav je kronosustav. On označava društvene promjene unutar sustava kroz neko vrijeme. Društvene prekretnice kao i ostatak navedenih okolinskih sustava mogu za pojedinca predstavljati rizik, ali i zaštitni čimbenik.

Slika 5. Prikaz sheme bioekološke teorije (Bronfenbrenner i Morris, 2006)

Jack (2000) ekološki utjecaj sistematizira u četiri domene. Kao važnu sastavnicu ekološkog utjecaja vidi općenito i izražen utjecaj okruženja u kojem se pojedinac kreće i odrasta. Kao drugi važan čimbenik vidi socijalne interakcije okoline u kojoj se pojedinac kreće te koje na njega utječu pozitivno ili negativno. Kvaliteta odnosa u tom kontekstu izrazito je važna za prevenciju problema u ponašanju i anuliranje rizika. Treći važan čimbenik socijalna je potpora koja u fokusu ima snažno i konstanto zagovaranje zaštite djece kao i pravilan rast i razvoj. Posljednji čimbenik utjecaja veže se za uspostavljanje ravnoteže stresnih obiteljskih trenutaka koje kao protutežu imaju adekvatnu podršku.

Ekološke teorije te vodeća *Teorija bioekološkog modela* jedna je od najznačajnijih teorija koje se koriste u istraživanju nastanka problema u ponašanju. Značaj je ove teorije u sveobuhvatnosti sustava i okoline u kojoj se dijete, a kasnije mlada osoba razvija. Uvažavajući individualne karakteristike svakoga pojedinca, ali i njegove uvjete može se dobiti kvalitetan uvid značajan za predikciju nastanka problema u ponašanju, valjane preventivne i intervencijske aspekte te etiologiju problema u ponašanju.

2.3.3. Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju problema u ponašanju

S obzirom na to da je pojedinac u stalnoj interakciji s okolinom, problemi u ponašanju mogu se objasniti kroz rizik i zaštitu, to jest kroz rizične i zaštitne čimbenike. Sva individualna obilježja i okolinski utjecaji koji mogu štetiti razvoju pojedinca smatraju se rizičnim čimbenicima. Rizičnim čimbenicima smatraju se „karakteristike, varijable ili opasnosti koje ako su prisutne za određenog pojedinca, postoji veća vjerojatnost da će on, prije netko drugi iz opće populacije razviti poremećaj“ (Mrazek i Haggarty, 1994: 127). Njihovim anuliranjem omogućuje se stvaranje boljih preduvjeta za razvoj pojedinca. Nasuprot njima, zaštitni čimbenici podrazumijevaju sva obilježja pojedinca i okoline koja mogu pomoći pojedincu na njegovu razvojnom putu (Bouillet i Uzelac, 2007). Definiiraju se kao „čimbenici koji utječu na razvoj djece i mladih, a koji povećavaju vjerojatnost pozitivnih razvojnih ishoda nazivaju se zaštitnima dok se pod rizičnim čimbenicima podrazumijevaju svi oni utjecaji i karakteristike osobe i okruženja koji pozitivne ishode čine manje vjerojatnim, ili povećavaju vjerojatnost pojave smetnji u razvoju, ponajprije u obliku poremećaja u ponašanju“ (Kranželić Tavra, 2002: 2). Uloga zaštitnih čimbenika u otporu je spram razvojnom riziku za pojedinca, zaustavljanju uzroka koji potencijalno mogu rezultati rizikom za osobu te prevenciju razvoja rizičnog stila ponašanja ako već postoji početni stadij nastanka rizika (Howell, 2003). Zaštita se očituje u trima kategorijama (Garmezy, 1985 prema Howell, 2003):

- 1) Dispozicijska obilježja koja označavaju unutarnje snage pojedinca koje su optimalne za suočavanje s rizikom u okolini. Očituju se kroz urođene psihološke karakteristike te urođene, naslijeđene ili naučene vještine koje pojedincu služe u zaštiti.
- 2) Obiteljsko okruženje podrazumijeva važan okolinski zaštitni aspekt koji kroz podršku i kvalitetan obiteljski odnos služi pojedincu kao zaštita u suočavanju s rizikom u okolini.
- 3) Vanjsko okruženje označava okolinu u kojoj se pojedinac kreće, a u njoj nailazi na pozitivnu potporu. Pod vanjskim okruženjem svakako se podrazumijevaju i pozitivni aspekti slobodnoga vremena.

U literaturi se zaštitni čimbenici još nazivaju otpornicima. Kirby i Frasser (1997) smatraju kako se otpornici mogu nalaziti u samom pojedincu, ali i u njegovoj okolini. Kumpfe (1999) pod pojmom otpornosti koji se veže za zaštitne čimbenike razlikuje četiri domene otpornosti: izazov, okruženje, individualne karakteristike i ishode. Izazovi se smatraju i stresorima, ali koji imaju učinak pozitivnog djelovanja i aktivacije osobe u suočavanju s rizikom u svojoj okolini. Okruženje koje izaziva otpornost u pojedinca povezuje se s pozitivnim kulturnim doprinosom

zajednice, pozitivnim obiteljskim okruženjem, dobrim odnosima s vršnjacima kao i utjecajem šire zajednice koja stvara otpornost. U tom kontekstu može se promatrati i razvoj otpornosti iz aktivnosti slobodnoga vremena koje pojedinac prakticira. Unutarnji čimbenici čine individualne činitelje otpornosti koji podrazumijevaju duhovnost, pozitivne obrasce ponašanja, emocionalnu, spoznajnu fizičku otpornost. McWhirter i sur. (1993) navode kako je potrebno razvijati niz vještina koje posljedično razvijaju otpornost kod djece i mladih. Odnose se na razumijevanje okoline, ali i sebe samoga. Vještine koje bi se trebale razvijati u kontekstu samog pojedinca odnose se na razvoj samokontrole i razumijevanja i poznavanje samoga sebe. U kontekstu drugih i okoline, važno je razvijati pozitivnu kritičnost koja se ne veže isključivo za akademski kontekst, nego kritičko promišljanje u širem kontekstu. Komunikacija kao važna vještina dio je kompetencijskog profila otpornog pojedinca. Posljednji važan aspekt otpornosti jest poučavanje vještina za suočavanjem sa stresom.

Za nastanak određenog poremećaja nije ključan jedan rizični čimbenik, nego dva ili više (Bašić, 2009). Fraser (2004) navodi kako se rizični i zaštitni čimbenici mogu identificirati u tri razine: individualnu, uže i šire okruženje. Individualni čimbenici obuhvaćaju psihološke i biološke karakteristike osobe. Uži krug ljudi koji utječe na pojedinca obuhvaća osobe iz obitelji, susjedstva, škole, prijatelja. Šire okruženje obuhvaća društvo u cjelini koje na različite načine može utjecati na pojedinca negativno ili pozitivno. Sladović-Franc (2003) naglašava kako su glavni rizični čimbenici upravo u djetetovu neposrednom okruženju. Posebno u obitelji koja može biti rizičan razvojni čimbenik zbog negativnih odnosa unutar same obitelji, loših odgojnih postupaka, ali i negativnog oblika privrženosti. Ne zanemaruje ni druge činitelje rizike koji posljedično mogu utjecati na pojedinca, a odnose se na elemente u koje pojedinac nije direktno uključen. Rizičnost takvog vida očituje se kroz nezaposlenost roditelja koja rezultira obiteljskim siromaštvom. Pod tim podrazumijeva nižu obrazovnu razinu roditelja. Važno okruženje iz kojeg može proizaći rizik, a posljedično i problem u ponašanju jest škola. Rizik može proizlaziti iz konflikata s odgojno-obrazovnim djelatnicima škole i lošim školskim postignućem. U školskom kontekstu rizičan može biti i odnos s vršnjacima. Dva ekstrema koja mogu biti rizična za dijete su izoliranost, ali i pretjerano konfliktan odnos. Vršnjaci i vršnjačke skupine nisu isključivo vezani za rizičnost u školskom kontekstu, nego i u slobodnom vremenu kada djeca i mladi posežu za zakonski nedopuštenim supstancama i opijatima iz kojih se posljedično razvijaju različite ovisnosti, ali i neprihvatljiva ponašanja pod utjecajem određenog opijata. Osim same okoline koja može biti rizična, ali i zaštitna, unutarnje kvalitete i mane u interakciji s okolinskim rizičnim čimbenicima mogu doprinijeti razvoju problema u ponašanju.

Pod tim se podrazumijevaju psihofiziološki i neurološki čimbenici, ali i kognitivne barijere koje se očituju kroz nižu razinu inteligencije, nižu razinu samokontrole i koncentracije te deficit apstraktnog mišljenja. Mogu se podijeliti i na predispozicije i okolinske uvjete. Predispozicije se odnose na osobine pojedinca koje su za njega i okolinu rizični, a odnose se na osobnost, temperament, spol i kognitivni aspekt. Okolinski uvjeti odnose se na sve one rizike okoline u kojoj se sam pojedinac nalazi. Manifestiranje takvih uvjeta vidljivo je kroz posredan i neposredan način (Ajduković, 2001).

Williams, Ayers i Arthur (1997) dodaju rizičnost iz domene genskog aspekta, i to perinatalnu traumu i ovisnosti roditelja. Autori naglašavaju i ulogu rizične zajednice u nastanku problema u ponašanju. U slučaju da pojedinac odrasta u lošim uvjetima u kojima je izložen nižoj kvaliteti zdravlja, obrazovanja, stanovanja i socijalne skrbi, to može biti izrazito rizično za njegov kasniji razvoj. Zajednica u kojoj postoji kontinuitet nasilnog ponašanja također je jedan od važnih i izraženih rizika. Bašić (2009: 170) rizične čimbenike dijeli na poveznike, prediktivne i kauzalne čimbenike. Poveznici su „povezani s pojavom problematičnog ponašanja“. Prediktivni čimbenici ukazuju na budući razvoj određenog problema u ponašanju te prethode pojavi problema u ponašanju, dok su kauzalni čimbenici povezani s promjenama problema u ponašanju ili određenog problema u ponašanju. Osim koncepta rizičnih čimbenika važni su i rizični procesi čija je uloga vezana za objašnjavanje nastanka problema u ponašanju ili područja pojedinca gdje dolazi do problema u ponašanju (Bašić, 2000). Samo jedan rizičan čimbenik neće rezultirati pojavom rizičnog stila ponašanja, već se rizičnost određuje promatrajući klastere ili „pakete“ rizičnih čimbenika koji u skupu rezultiraju određenim problematičnim ponašanjem (Biglan i sur., 2004).

Neki čimbenici mogu kod jedne osobe biti zaštitni, a kod druge rizični, ovisno o kontekstu i vremenu nastanka. Proces nastanka problema u ponašanju proizvod je stalne interakcije rizičnih i zaštitnih čimbenika. U tom kontekstu, Garmezy, Masten i Tellegen (1984) interakciju rizika i zaštite razvrstavaju u tri modela:

- 1) *Model nadopunjavanja* objašnjava kako unutarnji i vanjski rizični čimbenici u međusobnoj interakciji razvijaju problem u ponašanju. Nije nužno da se svi rizici događaju u isto vrijeme, nego se s vremenom nakupljaju te u jednom trenutku rezultiraju problemom u ponašanju. Rizični čimbenici tako se mogu promatrati kao klasteri.
- 2) *Model poticaja* objašnjava kako rizičan podražaj iz okoline za pojedinca ne predstavlja rizik, nego poticaj koji rezultira njegovim razvojem. Suočavanjem s rizičnim poticajem

koji je stresan za pojedinca, on izgrađuje važne kompetencije koje nadilaze sam problem (Mrazek i Haggerty, 1994). Takav utjecaj na pojedinca mogu imati aktivnosti slobodnoga vremena koje su izazovne te posljedično korisne za izgradnju vlastitih kompetencija.

- 3) *Uzročni model* objašnjava interakciju više rizičnih čimbenika koji tvore rizične lance čija pojavnost rezultira problemom u ponašanju. U prvotnom modelu razvoj rizičnih lanaca promatrana je u jednosmjernom konceptu, što je kasnijim istraživanjem prenamijenjeno u dvosmjerni.

Kumulacija rizika rezultira rizičnim ponašanjem ili pak neizvjesnim razvojnim ishodom (Bašić, 2009). Rizik označava potencijal za razvoj problema u ponašanju, ali i smetnju razvojnom potencijalnu mlade osobe (Đuranović, 2014). U skladu s tim važno je razlikovati razine rizičnosti. Određeni problemi u ponašanju prolazne su prirode, a nastaju kao posljedica razvojnih faza pojedinca, prilagodbe na trenutne situacije koje su bile poticaj za nastanak problema ili pak nestaju tretmanom (Andrilović i Čudina, 1986).

Pojava rizika u kontinuitetu važna je iz preventivne i intervencijske perspektive. Pojedinici se s obzirom na stupnjeve rizika dijele na: nisku rizičnost, srednju rizičnost, visoku rizičnost i vrlo visoku rizičnost. Za nisko rizične pojedince značajno je što nisu delinkventi i ne konzumiraju opijate. Srednje rizični pojedinci manifestiraju jedan od rizičnih ponašanja, i to povezanih s rekreativnom konzumacijom droga, smanjenom prisutnošću u školi, što uključuje skitnje i markiranje te rizičnu seksualnu aktivnost. Visoko rizični pojedinci za razliku od srednje rizičnih pojedinaca pokazuju više rizičnih ponašanja. Ponašanja nisu česta, ali su povremeno prisutna u njihovim životima. Posljednja razina rizičnosti jesu vrlo visoko rizični pojedinci. Njihova ponašanja u kontinuitetu su rizična i više ih je prisutno. Variraju od kaznenih prekršaja do individualnog rizika kao što je pušenje, konzumacija opijata i rizična seksualna aktivnost (Dryfoos, 1990).

Rizik predstavlja potencijalnu mogućnost razvoja problema u ponašanju (Burt, Resnick i Novick, 1998), za buduću procjenu potencijalnog nastanka problema u ponašanju pomaže skaliranje rizika od nisko rizičnih pojedinaca do visoko rizičnih pojedinaca (Bašić, 2009). Smatra se kako ne postoji dijete ili mlada osoba koji nemaju rizik u svojoj okolini. Razlika u prisutnosti rizika u njegovoj je zastupljenosti koja se razlikuje od pojedinca do pojedinca. Minimalno rizičnim pojedincima smatraju se pojedinci čije je odrastanje okruženo optimalnim uvjetima u obiteljskom, školskom, vršnjačkom i u kontekstu zajednice. Pojedinici čija je

obiteljska ekonomska situacija povoljna, što omogućuje pohađanje kvalitetnih odgojno-obrazovnih sustava. Okruženi su vršnjacima koji su im podrška, a oni uživaju zadovoljavajući sociometrijski status i imaju prihvatljivu ulogu u društvu. Zajednica oko njih je podražavajuća i osigurava im optimalne uvjete za pozitivne razvojne ishode. Iako odrastaju u gotovo idealnim uvjetima, nemoguće je izbjeći povremene stresore koji u ovom slučaju predstavljaju rizik. Ovisno o osobnim biološkim i psihološkim karakteristikama koje su u interakciji s okolinom, mogu prouzročiti nastanak rizičnog ponašanja osobe. Udaljeni rizik oznaka je manje povoljnih okolinskih uvjeta. Očituje se u slabijem ekonomskom statusu obitelji kao i manjoj razini podražavajućih odnosa u vršnjačkim skupinama i lošijim odgojno-obrazovnim prilikama. Ova vrsta rizika ne mora nužno rezultirati nastankom rizičnog ponašanja osobe, ali je značajniji prediktor negativnog razvojnog ishoda od minimalno rizičnih osoba koje imaju optimalne okolinske uvjete. Kao i kod minimalno rizičnih osoba značajna je povremena prisutnost okolinskih stresora koji mogu i ne moraju u interakciji s okolinskim uvjetima manifestirati određeni razvojni rizik.

Treća razina rizičnosti ili visoki rizik označava daljnje pogoršanje okolinskih uvjeta vidljivih kroz nepovoljne obiteljske, vršnjačke i školske uvjete koji rezultiraju i pojavom većeg broja okolinskih stresora. Sve skupa povećava mogućnost razvoja rizičnih stilova ponašanja. Individualni čimbenici visoko rizičnih osoba također su značajan prediktor razvoja rizičnih stilova ponašanja. Očituju se kroz negativne stavove i emocije kao i nedostatak vještine za upravljanje vlastitim ponašanjem. Kod visoko rizičnih osoba prisutni su indikatori internaliziranih problema u ponašanju kao što su depresija i anksioznost, ali i eksternalizirani indikatori kao što je agresivno ponašanje. Neizbježan rizik predstavlja uključenost mlade osobe u prolazna ponašanja koja su rizična. Ona su niskog ili srednjeg intenziteta. Većina pojedinaca nakon nekog vremena izlazi iz takvog načina življenja uz anuliranje rizika. Kod dijela pojedinaca takva ponašanja se pogoršavaju. Posljednja kategorija koja promatra kontinuitet rizika kod mladih osoba jesu kategorije rizičnih aktivnosti. Duže prakticiranje određenog rizika predstavlja izrazito velik rizik za prelazak iz rizika u problem. Primjer je takvog rizičnog ponašanja s potencijalom prelaska u problem u ponašanju konzumacija droge. Nastavak konzumacije kroz duži period rezultira ovisnošću, što je kategorija iznad rizičnog stila ponašanja te predstavlja problem u ponašanju (McWhirter i sur., 1993; Bašić, 2009).

Fenomen problema u ponašanju potrebno je promatrati i kroz prizmu prevencije. Preveniranje se može poistovjetiti sa sprječavanjem nečega što može prouzročiti neželjenu posljedicu (Mrazek i Haggarty, 1994). U kontekstu razvoja problema u ponašanju, ali i u kontekstu rizičnih

i zaštitnih čimbenika prevencija se definira kao „suradnički proces planiranja i primjene mnogostrukih strategija koje:

- a) *smanjuju specifične rizike povezane s problemima ponašanja mladih,*
- b) *jačaju zaštitne čimbenike koji osiguravaju zdravlje mladih ljudi i njihovu dobrobit“*
(Gibbs i Bennett, 1990: 11).

Prevenција problema u ponašanju nije usmjerena isključivo na zakonski kažnjive radnje mlade osobe, nego na sva ona ponašanja koja štete pojedincu i njegovoj okolini. Preventivne radnje planirane su i organizirane kako bi spriječile ili smanjile uzroke nastanka problema u ponašanju (Horvatić i Cvitanović, 1999).

Bloom (1996: 3-4) razlikuje nekoliko razina prevencije. Prvi pristup prevenciji problema u ponašanju je iz „javno zdravstvene perspektive“. Ona obuhvaća promociju zdravlja, posebnu zaštitu, rano prepoznavanje problema i brzi tretman, ograničavanje bolesti i rehabilitaciju. Ovo je jedan od starijih preventivnih pristupa koji nije isključivo fokusiran na razvoj problema u ponašanju, nego na općenito zdravlje populacije. Drugi pristup bavi se preventivnim radnjama za dobrobit mentalnog zdravlja pod nazivom – *preventivna psihijatrija*. Interna podjela ovoga pristupa temelji se na primarnoj, sekundarnoj i tercijarnoj prevenciji.

Primarna prevencija usmjerena je prema smanjenju nastanka novih slučajeva mentalnih oboljenja i poremećaja. Uz smanjenje nastanka novih slučajeva, sekundarna prevencija ciljano pokušava smanjiti trajanje već nastalih mentalnih oboljenja i poremećaja. Tercijarna prevencija uključuje primarnu i sekundarnu prevenciju, ali za razliku od njih usmjerena je prema radnjama koje obuhvaćaju razdoblje nakon oboljenja ili nastanka određenog poremećaja. Radnje su usmjerene prema podizanju razina funkcioniranja takvih osoba u društvu. Kao posljednji, autor navodi *oblikovani pristup*. Primarna prevencija oblikovanog pristupa usmjerena je prema poticajnim aktivnostima koje osiguravaju optimalne uvjete u kojima pojedinac može ostvariti vlastite potencijale. Dodatan zadatak primarne prevencije oblikovanog pristupa jest u jačanju otpornosti pojedinaca kako bi se mogli suočiti s potencijalnim opasnostima u svojoj okolini. U slučaju svjesnosti nastanka određenog problema kod pojedinca, oblikovani pristup prepoznaje korištenje tehničkih dostignuća u tretiranju nastalog problema. Ako postoji potreba za brзом reakcijom na određeni problem, paradigma oblikovanog pristupa u tom slučaju kao rješenje navodi akutni tretman koji bi trebao pružiti brz i adekvatan odgovor na nastali problem. Rehabilitacija kao dodatna preventivna strategija unutar ovog modela ima zadatak pomoći pojedincima koji imaju određeni problem da unutar sebe, ali u svojoj okolini pronađu čimbenike

koji će im omogućiti višu razinu funkcioniranja u društvu. Kao posljednja faza ovog teorijskog okvira prevencije navodi se palijativna skrb. Usmjeren je na smanjivanje boli kod osoba koje se nalaze u terminalnoj fazi određene bolesti ili problema. U tom procesu ključna je okolina te se u ovom modelu prepoznaje kao izrazito važna za terminalni stadij nastalog problema (Lavell i Clark, 1953; Caplan, 1964; Bloom, 1990 prema Bloom, 1996).

U kontekstu prevencija problema u ponašanju primarna prevencija obuhvaća populaciju djece i mladih, a zadatak joj je anuliranje rizika u njihovoj okolini prije njihova nastanka. Obuhvaća širu društvenu zajednicu unutar preventivnih radnji koje nastoje smanjiti nastanak budućih problema u ponašanju. Sekundarna prevencija smatra se i prvim vidom intervencije jer se pokušava u ranoj fazi razvoja osobe identificirati rizik u okolini pojedinca, ali i smanjiti njegov utjecaj na razvojne aspekte pojedinca. Ova vrsta prevencije značajna je i za pojedince čija je vjerojatnost za nastanak određenog problema u ponašanju izrazito visoka. Aktivnosti sekundarne prevencije određuju se ovisno o rizicima koji usmjeravaju prema potencijalnom problemu u ponašanju. Posljednja faza koja je ujedno prevencija, ali i intervencija jest tretman ili rehabilitacija u koju su uključeni svi stručnjaci i institucije koje pokušavaju pronaći način promjene ponašanja kod osobe koja već pokazuje da je razvila određeni problem u ponašanju (Bašić, 2000; Bašić, Žižak i Koller-Trbović, 2004; Bašić, 2009).

Različite vrste prevencije razlikuju se i prema populaciji kojoj su usmjerene. Bašić (2009) razlikuje univerzalnu, selektivnu i indiciranu prevenciju. Preventivne aktivnosti usmjerene na opću populaciju nazivaju se univerzalnom prevencijom. Selektivna prevencije usmjerena je prema određenim skupinama ili pojedinim dijelovima populacije za koje su identificirani povećani rizici nastanka određenih problema u ponašanju. Indicirana prevencija sužava krug preventivnih aktivnosti prema pojedincima koji pokazuju jasne indikatore nastanka neke vrste problema u ponašanju.

Bašić, Ferić i Kranželić (2001) predlažu preventivne aktivnosti prema modelu piramide. On obuhvaća primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju problema u ponašanju. Navedeni model predstavlja širok spektar preventivnih aktivnosti i napora kako bi se uspješno odgovorilo na sve potencijalne okolinske opasnosti koje mogu onemogućiti razvojne doprinose djece i mladih. Obuhvaća kontinuum napora za preventivnim aktivnostima koje variraju od nisko rizičnih aktivnosti pa sve do aktivnosti usmjerenih na visoko rizične pojedince ili skupine. Model prevenciju promatra kroz niz aspekata koji se očituju u razinama prevencije, razinama rizika i potreba, razinama populacije, razini sustava potpore, pomoći i skrbi, razini ulaganja i razini

sustavnih ulaganja od lokalne do nacionalne razine u preventivne aktivnosti. Podjela razina prevencije ostala je ista kao i u prethodnim navodima u literaturi od primarne preko sekundarne do tercijarne prevencije. Bašić (2009) navodi kako je teško odrediti precizne granice između svake pojedine razine prevencije zbog specifičnosti populacije na koju se primjenjuje. Unutar svake piramide mogu se pojaviti manje piramide koje objašnjavaju specifičnost preventivnih aktivnosti za određenu populaciju. Razina rizika i potreba odnosi se na primjenjivost intervencijskih i preventivskih postupaka i aktivnosti na određenoj veličini populacije koja može varirati. Razina populacije ovoga modela odnosi se na razine preventivnih aktivnosti koje variraju od cijele ili opće populacije pa sve do određenih skupina ili pojedinaca, ovisno o procjeni rizika.

Model piramide kroz domenu sustava potpore, pomoći i skrbi objašnjava učestalost intervencijskih aktivnosti prema sustavima i razinama prevencije. Razina ulaganja odnosi se na kontinuitet projekata i preventivnih akcija na određenom području. Preventivni projekti variraju po duljini, od kraćih koji su značajni za primarnu prevenciju i opću populaciju do dužih koji su usmjereni prema pojedincima koji imaju visoku razinu rizika. Razina sustavnih ulaganja od lokalne i županijske prema nacionalnoj razini smatra se kriterijem ovoga modela koji promatra obuhvatnost ulaganja u preventivne aktivnosti. Viša razina obuhvatnosti i dostupnosti programa jedan je od temelja za razvoj šire preventivne mjere, ali i optimalnih preventivnih aktivnosti.

McWhirter i sur. (1993) prevenciju problema u ponašanju promatraju kroz *Model prevencije mladih u riziku*. Ključne postavke ovog pristupa očituju se kroz prevenciju, intervenciju i tretman mladih. Fokus ovoga modela na kontinuumu je rizika i pristupnom kontinuumu. Kontinuum rizika obuhvaća preventivne, intervencijske i tretmanske postupke za mlade varirajući od minimalnog rizika pa sve do već uspostavljene rizične aktivnosti. Kontinuum rizika koordiniran je s pristupnim kontinuumom koji ovisno o razini rizika varira od općeg pristupa pa sve do pristupa *druge prilike*. Opći pristup obuhvaća univerzalne preventivne strategije značajne za cijelu populaciju. Ciljani pristup u koordinaciji je s udaljenim rizikom, a odnosi se na one mlade za koje se smatra da postoje okolinski indikatori kasnije pojave određenog problema u njihovu ponašanju. To su specifične skupine mladih i preventivne akcije nisu obuhvaćene univerzalno. Stimulirane seanse prema ovom modelskom pristupu obuhvaćaju mlade visokoga rizika. Ova vrsta intervencije obavlja se kroz duže razdoblje. Specifični tretmanski pristupi dio su intervencijskog alata koji je namijenjen osobama koje su u neizbježnom riziku ili postoji značajna indicija nastanka nekog od problema u ponašanju. *Pristupi druge prilike* krajnja su intervencijska aktivnost čija ponašanja jasno pokazuju

probleme, a obuhvaćaju konzumaciju različitih opijata, različite ovisnosti, napuštanje škole i sl. Naziv „druge prilike“ odnosi se na mogućnost ispravka negativnog ponašanja mlade osobe koja je za sebe već donijela određene odluke koje su se pokazale kao negativne. Pružanjem druge prilike, mlada osoba ima priliku za ispravak vlastitog negativnog ponašanja i ponovnu integraciju u društvo uz promjenu ponašanja nabolje. Kontinuum ovoga modela označava i uključenost sudionika mikrosustava koji svatko na svoj način može doprinijeti razvojnim ishodima mlade osobe. To se odnosi na kontinuum obitelji, škole i zajednice (Bašić, 2009).

Značajan iskorak u razumijevanju i implementiranju kvalitetnih preventivnih programa donio je model prevencije „Zajednice koje brinu“ (eng. *Communities That Care*). Glavna zadaća ovoga preventivnog modela jest obuhvatiti što više čimbenika čija je značajnost u razvoju problema u ponašanju u okolini mladih velika, identificirati rizike u okolini te ih uspješno anulirati (Hawkins, Catalano i Arthur, 2002). Ovaj model zasnovan je na znanstvenom pristupu prevenciji problema u ponašanju. Temelji se na istraživanju američkog CDC-a (*Centers for Disease Control and Prevention*) koji je istraživanjem utvrdio ključnih šest problema i rizika u okolini američke populacije: konzumacija alkohola i droge, rizična seksualna ponašanja, pušenje, ponašanja koja rezultiraju (ne)namjernim ozljedama, poremećaje prehrane i tjelesnu aktivnosti (CDC, 2002).

Identifikacija rizika u samom pojedincu i njegovoj okolini smatra se optimalnom strategijom koja može prema tom uvidu preventivnim intervencijama smanjiti rizik i povećati zaštitu u okolini mlade osobe (Mrazek i Haggerty, 1994; Hawkins, Arthur i Catalano; 1995; Janiri i sur., 2020). Pristup se temelji na ekološkom modelu koji promatra obitelj, zajednicu, vršnjake i školu kao ključne činitelje rizika, ali i zaštite za pojedinca. U skladu s tim, identifikacija rizika usmjerena je prema navedenim činiteljima mikrosustava. „Zajednice koje brinu“ znanstveni je model koji predstavlja kvalitetno uporište za preventivne intervencije. Prva je faza ovoga modela istraživanje koje se provodi u određenoj populaciji. Preventivne mjere provode se na temelju dobivenih podataka, prilagođene dobivenim rezultatima. Time se omogućava fleksibilnost u preventivnim aktivnostima jer svaka zajednica može svoje postupke provoditi prema dobivenim podacima, to jest prema potrebama vlastite zajednice. Teorijsko uporište ovog modela temelji se na modelu društvenog razvoja (eng. *Social Development Model*) (Catalano i Hawkins, 1996). Navedeni teorijski okvir u fokusu ima zaštitne čimbenike koji proizlaze iz odnosa u okolini. Očituje se kroz artikuliranje jasnih i preciznih pravila djeci i mladim osobama od strane okoline koje je značajno za svako razvojno razdoblje. Ovakav pristup motivirajući je za odrasle pojedince u zajednici i za djecu i mlade osobe. Jasno

definirana pravila smatraju se zaštitnim čimbenikom za razvoj djece i mladih. Uloga ovog teorijskog okvira u modelu „*Zajednice koje brinu*“ je dvojak. Koristi se kao teorijsko uporište koje potiče promicanje zajedničkih vrijednosti i pravila u zajednici, čime se doprinosi razvoju potencijalnih zaštitnih čimbenika.

Druga važna uloga jest u poticaju zajednica za aktivno uključivanje u stvaranju sigurnije i manje rizične zajednice. „*Zajednice koje brinu*“ pružaju svakom pojedincu zajednice mogućnost usavršavanja svojih znanja i vještina o riziku i zaštiti u okolinskom kontekstu. Osposobljavanjem odraslih osoba sa znanjima koja se odnose na rizične i zaštitne čimbenike, uključuje ih se kao aktivne provoditelje preventivnih strategija (Holder i Reynolds, 1998; Hawkins i Catalano, 2002). Navedenim modelom pokušava se uključiti zajednicu u preventivne aktivnosti, smanjiti rasipanje troškova zajednice na više istih preventivnih programa, smanjiti konkurenciju u vidu pružanja različitih preventivnih programa, poboljšati održivost prevencije u zajednici te omogućiti rješavanje problema zajednice koji su nerješivi isključivo jednoj instituciji (Jasuja i sur., 2005). Implementacija ovog modela u zajednicu provodi se kroz pet koraka:

- 1) Uvid u spremnost zajednice
- 2) Organizacija na razini zajednice
- 3) Identifikacija problema u ponašanju mladih zajednice
- 4) Razvoj plana prema dobivenim podacima
- 5) Implementacija plana i evaluacija (Fagan, Hawkins i Catalano, 2008; Quinby i sur., 2008)

Istraživanje s osmogodišnjim odmakom od implementacije ovoga modela u zajednicu pokazalo je značajno smanjenje nasilja u zajednici te smanjenu konzumaciju droga i alkohola i cigareta (Hawkins i sur., 2014). Snažnije uključivanje zajednice u preventivne aktivnosti povećalo je kontrolu te time smanjilo i delinkventno ponašanje u zajednici (Hawkins i sur., 2012). Istraživanja koja su uspoređivala zajednice koje su implementirale ovaj program te one koji nisu pokazala su kako su se rizični čimbenici slabije i sporije razvijali u zajednicama koje su implementirale ovaj program. Zaštitni čimbenici bivali su trajniji, a njihova postojanost u zajednici imala je sporiju tendenciju smanjivanja, za razliku od zajednica koje nisu imale implementirani program (Feinberg i sur., 2010).

Anuliranjem rizičnih čimbenika u zajednici smanjuju se negativni trendovi i problemi u ponašanju prema kojima sam program i nije usmjeren. Sredine u kojima je zastupljena kultura

nošenja oružja implementacijom programa „*Zajednice koje brinu*“ smanjile su prevalenciju adolescentskog nošenja oružja, točnije pištolja (Rowhani-Rahbar, 2023). Svi navedeni znanstveni podatci ukazuju na višestruko pozitivan utjecaj navedenog preventivnog programa u zajednici. Iako je za implementaciju programa nužan preduvjet voljnost uključivanja određene populacije, što se može razlikovati od kulture do kulture, sama učinkovitost programa je pozitivna.

Slobodno vrijeme prepoznato je kao izrazito važan čimbenik u prevenciji problema u ponašanju. Jedan od najpoznatijih preventivnih programa čije su se preventivne aktivnosti temeljile na slobodnom vremenu i drugačijem pristupu slobodnom vremenu jest *TimeWise: Taking Charge of Leisure Time* (Caldwell, 2004). Glavni je cilj programa naučiti mlade vještinama koje će im pomoći da svoje slobodno vrijeme koriste na najbolji mogući način. Pomoću širokog spektra predavanja i aktivnosti mladima se pomoglo da steknu vještine koje će im pomoći da ispravno upravljaju vlastitim slobodnim vremenom te time stvaraju priliku za razvoj pozitivnih iskustava iz aktivnosti slobodnoga vremena. Iako se adolescentima nije direktno pričalo o rizicima u slobodnome vremenu, smatralo se kako će se osnaživanjem vlastitih potencijala za upravljanjem slobodnim vremenom smanjiti rizici u njihovoj okolini te posljedično smanjiti incidencija problema u ponašanju, i to ponajviše u korištenju opijata. Iz toga se vidi izrazita važnost slobodnoga vremena u kontekstu razvoja problema u ponašanju. Poučavani sadržaj temeljio se na šest temeljnih ideja:

- 1) individualno određivanje ispunjujućih i značajnih aktivnosti i interesa
- 2) razumijevanje doprinosa koji proizlaze iz „zdravog slobodnoga vremena“
- 3) razumijevanje kako nečija motivacija utječe na tuđe iskustvo i sudjelovanje u „zdravim ponašanjima“
- 4) ublažavanje dosade i povećanje optimalnog iskustva slobodnoga vremena
- 5) učenje kako preuzeti odgovornost u odlučivanju prema željenoj aktivnosti
- 6) identifikacija i prevladavanje prepreka koje sprječavaju sudjelovanje u željenim aktivnostima slobodnoga vremena.

Dodatan sadržaj obuhvaćao je dodatnih pet sadržaja koji su adolescente poučavali:

- 1) kako druge učiti o slobodnome vremenu
- 2) donošenju odluka i uzimanju rizika
- 3) postizanju stanja potpune predanosti aktivnosti slobodnoga vremena
- 4) upravljanju stresom i kako postati svjestan

- 5) prijateljstvu i slobodnom vremenu
- 6) slobodnom vremenu i promjenama (Caldwell i Smith, 2006: 405).

Novi pojam koji autorica navodi, a povezan je s problemima u ponašanju, rizikom i slobodnom vremenom jest zdravo slobodno vrijeme. To se odnosi na slobodno vrijeme u kojem je izbjegnuta razvojni rizik, a u skladu je sa željama pojedinca. U fokusu ovog preventivnog programa jest osnaživanje pojedinca za adekvatno korištenje slobodnoga vremena kojemu se daje izrazita važnost u kontekstu razvoja problema u ponašanju. Poučavanje osim samog pojedinca obuhvaća i njegovu okolinu, to jest kako se boriti s rizikom u svojoj okolini koja potencijalno može proizaći od vršnjaka. Usvajanjem predviđenih vještina, mladi svoje slobodno vrijeme uzdižu na razinu dokolice koja je oslobođena razvojnih rizika, za pojedinca je ispunjujuća i značajna i slobodno je odabrana.

Dosada je percipirana kao potencijalan izvor rizika i bez obzira što definicijski pripada slobodnome vremenu, kroz ovaj ju se program pokušava izbjeći. Nakon pohađanja programa *TimeWise*, adolescenti su izvijestili kako su mogli bolje upravljati aktivnostima koje su im dosadne, organizirajući nešto njima zanimljivije. Počeli sudjelovati u aktivnostima koje su im privlačnije. Preuzimali su inicijativu i izvijestili su o značajno boljim vještinama za odlučivanje (Caldwell i sur., 2004b). Program se pokazao kao izrazito dobar primjer korištenja slobodnoga vremena kao zaštitnog čimbenika za adolescenta. Kao i kod svakog preventivnog programa, potrebna je prethodna identifikacija rizika u okolini kako bi prevencija populacije bila ciljana. Preventivni program prilagođen afričkoj kulturi i populaciji uz drugačije identificiran rizik fokusiran na prevenciji rizičnih seksualnih odnosa, ali opet fokusiran na slobodnome vremenu jest *HealthWise* (Wegner i sur., 2008). Učinci ovog programa vidljivi su kroz usporevanje razvoja rizičnih čimbenika u društvima Južne Afrike gdje je program implementiran. Usporevanje razvoja rizičnih stilova ponašanja očitovalo se ne samo u rizičnim seksualnim odnosima, nego i u dužem korištenju droge (Tibbits i sur., 2011). Iako se razvoj rizičnih stilova ponašanja ne može pripisati samo jednom rizičnom čimbeniku, kao ni anuliranje rizika samo jednom zaštitnom čimbeniku, implementacija navedenih dvaju programa koja prevenira kroz slobodno vrijeme ukazuje na značaj slobodnoga vremena u području prevencije.

2.3.4. Rizični i zaštitni čimbenici od mikro- do makrosfera bioekološkog sustava

Ekološke teorije objašnjavaju kako najuža okolina pojedinca ima izrazitu važnost za njegov razvoj. U bliskoj okolini, to jest mikrosustavu bioekološkog modela (Bronfenbrenner i Morris, 2006) nalaze se svi oni s kojima pojedinac ima čestu i gotovo svakodnevnu interakciju. U prvom

redu to se odnosi na obitelj koja je temeljna ljudska zajednica, a roditelji primarni odgojitelji djeteta. Rizično obiteljsko okruženje rezultira većom vjerojatnošću razvoja određenog problema u ponašanju kod djeteta. Dosadašnja istraživanja rizičnosti u obitelji identificirala su cijeli niz rizičnih čimbenika koji u manjoj i većoj mjeri mogu rezultirati kasnijom pojavom određenog poremećaja.

Catalano i sur. (2002) obiteljske rizične čimbenike povezuju s postojanjem obiteljske povezanosti s kriminalom – općenito pozitivan stav prema kriminalu što uključuje i pozitivan stav o konzumaciji droge. Rizičnost podrazumijeva i u vidu stalnih obiteljskih sukoba koji su često popraćeni poteškoćama obiteljskog vođenja. Iz toga se može iščitati i neadekvatan roditeljski stil i neusmjerenost na dijete.

Na sličnom tragu je i Donovan (2004) koji je pokazao kako rizičan čimbenik obiteljskog okruženja povezan s konzumacijom opijata u kasnijoj životnoj fazi ima poveznicu s odnosom roditelja prema određenom opijatu. Roditelji koji nemaju negativan stav prema korištenju opijata, ne brane konzumaciju i ne iskazuju štetnost koja može proizaći iz konzumacije opijata smatraju se rizikom za dijete.

Dodatan rizik može predstavljati jedan ili oba roditelja koja konzumiraju određene opijate. Birckmayer i sur. (2004) pokazali su kako je takav tip odgoja i roditeljstva rizičan jer u kasnijoj životnoj fazi dijete odgajano u takvoj sredini ima veću vjerojatnost konzumacije opijata.

Jogdand i Naik (2014) istraživali su što je iz obiteljskog okruženja rizičnost za djecu i adolescente od 6 do 18 godina. Jedan dio rezultata pokazao se sličnim kao i kod istraživanja Catalana i sur. (2002). Prisutnost jednog vida problema kod roditelja, u ovom slučaju alkoholizma, navedena je kao rizičan čimbenik za dijete i adolescenta. Drugi čimbenik koji se pokazao kao rizičan jest i odsustvo jednog ili više roditelja iz obitelji. Različite obiteljske strukture mogu utjecati na razvoj rizičnih stilova ponašanja, dok je prisutnost roditelja u obitelji izrazita bitna za razvojne doprinose.

Harland i sur. (2002) svojim istraživanjem pokazali su kako sve ono što se događa unutar obitelji, iako nije izravno povezano sa samim djetetom, ima značaj za daljnji razvoj rizika. Značajan utjecaj na dijete ima razvod roditelja koji negativno može utjecati na razvoj emocionalnog i ponašajnog rizika. Drugi je identificirani rizik stanje nezaposlenosti. Pokazalo se kako ovaj roditeljski status koji se negativno manifestirao na događaje unutar obitelji ostavlja značajan, ali negativan utjecaj i predstavlja razvojni rizik.

Uz već navedeni rizični čimbenik ekonomskog područja obitelji koji se manifestirao kroz nezaposlenost roditelja, a vodi do različitih internaliziranih problema u ponašanju, Gerard i Buehler (1999) navode i dodatan rizik, to jest tzv. loše roditeljstvo. Manjak roditeljskih vještina koji uključuje nedostatak odgajateljskih kompetencija povezan je s pojavom eksternaliziranih problema u ponašanju, u većoj mjeri kod mladića nego kod djevojaka iako je utjecaj značajan za oba spola. Uz pojavu lošeg roditeljstva, navode se i obiteljski konflikti kao značajan prediktor razvoj problema u ponašanju.

Houge, Liddle i Johnson-Leckrone (2002) određene načine odgajanja djeteta smatraju rizičnim čimbenikom. Navedeni način odgajanja može se smatrati nastavkom percepcije rizika kroz loše roditeljstvo. Odnosi se na nedostatak nadzora roditelja nad djetetom, česte konflikte uz neadekvatnu komunikaciju i nedostatak discipline. Ovakav vid rizika značajan je za roditelje koji ne ulažu u svoj odnos s djetetom iz čega se može iščitati indiferentnost iz koje proizlazi i manjak povezanosti roditelja s djetetom, što predstavlja dodatan rizik proizašao iz obiteljskog okruženja.

Gerea i sur. (2004) apostrofiraju ulogu majke u obiteljskom okruženju kao potencijalan rizični čimbenik. Nepovezanost djeteta s majkom koja je često odsutna uz nedostatak roditeljskih vještina i brige koju pokazuje prema djetetu pokazali su se prediktivnima za razvoj problema u ponašanju u kasnijoj životnoj fazi. U nizu istraživanja, pa tako i u ovome, posebno rizičnim se pokazuje slaba privrženost, ali i roditeljstvo koje nije adekvatno. Uz to, obično je i povezano s manjkom roditeljskih vještina, ali i koje se ne mogu naučiti ili izgraditi zbog nezainteresiranosti roditelja za izgradnjom boljeg odnosa s djetetom.

Biglan i sur. (2004) navode rizičnost u obitelji koja počinje u prenatalnoj fazi, to jest obuhvaća prenatalno roditeljstvo. Smatra kako je posebno rizično pušenje majke za vrijeme trudnoće kao i konzumacija alkohola i droga.

Sumiranjem navedenih istraživanja ističe se rizičnost u vidu prisutnosti nekog od opojnih sredstava u obitelji, kao i općenito loše roditeljstvo koje često rezultira slabom privrženošću s obitelji ili jednim članom obitelji.

Oprečnost riziku predstavlja zaštita koja se uz rizik nalazi u obiteljskom okruženju. Kao jedan od glavnih zaštitnih čimbenika navodi se bliskost i povezanost roditelja s djetetom. U tom kontekstu značajna razina roditeljske potpore koju dijete osjeća, ali i nadzor koji, ako je

optimalan, može predstavljati značajnu razvojnu zaštitu (Raboteg-Šarić, Sakoman i Brajša-Žganec, 2002; Stewart, 2002; Birckmayer i sur., 2004).

Kliwer i Murrelle (2007) u obiteljskom okruženju kao poželjan odnos roditelja i djeteta vide pozitivnu interakciju koja se ujedno smatra i zaštitnim čimbenikom. Uz to, navode kao važan zaštitni čimbenik roditeljsku religioznost. Navedeni zaštitni čimbenici promatrani su kontekstu konzumacije alkohola, marihuane i ostalih droga.

Zaštita u obitelji trebala bi biti u interakciji s aktivnostima ostalih dionika mikrosustava adolescenta. Važne su aktivnosti koje su međusobno dogovarane i koje uključuje više dionika mikrosustava kao što je suradnja škole s obitelji. Smatra se kako uključenost obitelji u preventivne aktivnosti koje provodi škola može značajno preventivno i zaštitno djelovati na razvoj učenika (Huser, Small i Eastman, 2008; Bašić, 2009).

Drugo važno okruženje u kojem se pojedinac gotovo svakodnevno kreće jest školsko okruženje. Značajno je jer obilježava djetinjstvo i sve faze adolescencije. Izrazito velik dio dana djeteta i mlada osobe provode u školi ili zaokupljeni školskim obavezama. U tom okruženju nisu izolirani, nego su u stalnoj interakciji s ostalim vršnjacima i odgojno-obrazovnim djelatnicima koji imaju direktan utjecaj na njihov razvoj. Konvencija o pravima djeteta (2001) ističe osnovno obrazovanje kao nužnost i pravo svakoga djeteta. Prepoznata važnost nije samo iz konteksta obrazovanja, nego i odgoja, što posljedično utječe na razvoj djeteta. Neki rizični čimbenici koji se manifestiraju mogu imati poveznicu s individualnim rizičnim čimbenicima.

Williams, Ayer i Arthur (1997) vide školski neuspjeh kao jedan od rizičnih čimbenika koji može biti uvjetovan inicijalnim smanjenim kognitivnim mogućnostima učenika, što se očituje kroz školski uspjeh. Iako se pojavljuje u školskom okruženju, izravno je povezan s urođenim rizikom. Autori pod dodatne rizike navode disciplinske probleme u školi kao i slabu privrženost prema školi. Svi navedeni čimbenici u kombinaciji s drugim rizicima iz okoline mogu rezultirati razvojem različitih problema u ponašanju koja mogu varirati u intenzitetu ovisno o broju prisutnih rizičnih čimbenika ukupno.

Dryfoos (1997) dodaje čimbenike koji se također mogu interpretirati kao individualni, ali koji se očituju tek u kontekstu škole. To se odnosi na zaostajanje u školskim obavezama, loše ocjene, ali i općenito niska očekivanja školskih postignuća koje učenik ima. Iz toga se može iščitati kako navedeni čimbenici mogu biti prisutni zbog utjecaja obitelji na stavove učenika. Ponajviše u kontekstu slabih i niskih očekivanja uspješnosti u školi. Loše ocjene mogu biti povezane s

individualnim deficitarnim kapacitetima pojedinca, ali i zapuštenosti učenika od strane obitelji koja ne pomaže učeniku s njegovim obavezama.

Jedan od uobičajenih rizika u školskom okruženju, posebno značajan za adolescentsku dob, odnosi se na izostanak iz škole. Kearney (2008) i Havik i Ingul (2021) razlikuju nekoliko različitih oblika nepohađanja škola iza kojih stoje različiti razlozi, ali se negativno očituje na razvoj osobe. Prvi razlog odnosi se na izbjegavanje škole bez opravdanog razloga kada učenik duže vrijeme izbiva iz škole bez opravdanja roditelja. Drugi vid izbjegavanja škole odnosi se na povremeno izbjegavanje nastave u jednom dijelu dana ili u pojedinim danima u tjednu. Ovaj vid izostanka također nije opravdan od strane roditelja. Kao treći vid izbjegavanje nastave i pohađanja škole pojavljuje se izostanak koji roditelj potiče kako bi se učenika svjesno zadržalo doma. Iako svi razlozi imaju različito značenje i mogu biti izazvani individualno, svi su u manjoj ili većoj mjeri rizični.

Voight i sur. (2015) procjeni rizičnih čimbenika u školskom okruženju pristupaju iz individualne subjektivističke perspektive. Smatraju kako se rizik može procijeniti na temelju onoga što učenik proživljava u školi. Rizik uvjetuje njegov odnos prema školi, ali i interakcija s ostalim dionicima školskog sustava, što podrazumijeva učenike, radnike u školi te odgojno-obrazovne djelatnike. Smatra kako rizik proizlazi iz stresa koji učenik može doživjeti, lošeg odnosa s pojedinim učiteljem, osjećaja isključenosti u školskom okruženju i proživljavanja diskriminacije. Navedene rizike povezuje s onim što učenik proživljava za vrijeme nastave, ali i izvan nje te time naglašava širi kontekst škole i širokog utjecaja koji može imati na učenika.

Merrill i Hanson (2016) kao jedan od glavnih rizika u školi procjenjuju odnos s vršnjacima. Stalna interakcija s učenicima istog razrednog odjela, ali i učenicima iz iste škole može biti izrazito snažan rizičan čimbenik za razvoj učenika, ali može i uvjetovati odnos prema školi. U tom kontekstu ističe *bullying* kao ključan problem koji je česta pojava u školskim sustavima. Narušen odnos koji se može pogoršati kroz aktivno nasilje u školi može prouzročiti internalizirani, ali i eksternalizirani poremećaj.

Iz navedenih istraživanja vidljivo je kako se rizici uglavnom manifestiraju u školskom okruženju, a proizlaze iz individualnog rizika te interakcije s osobama koje se također nalaze u školskom okruženju. Rizik je također povezan i sa samim načinom proživljavanja i percepcije učenika o školskim događajima. To pruža mogućnost prevencije potencijalnog problema.

Borowsky, Ireland i Resnick (2002) u svojem istraživanju rizičnih i zaštitnih čimbenika i pojavnosti nasilja pokazali su kako je važan čimbenik sa zaštitnim djelovanjem u školskom kontekstu povezanost pojedinca sa školom. Pokazalo se kako je u slučaju pojavnosti ovog zaštitnog čimbenika smanjena pojava nasilja u školi pojedinca.

Kim i sur. (2015) izvještavaju kako su zaštitni čimbenici školskog konteksta promjenjivi i zastupljeni su u različitoj mjeri te uvjetovani spolom i dobi. Pod varijabilne zaštitne čimbenike podrazumijevaju prilike za razvoj prosocijalnih vještina, školski uspjeh i privrženost te posvećenost školi. Fokusom škole na održavanje stabilnosti navedenih zaštitnih čimbenika, osiguravaju se valjani preventivni uvjeti za pozitivan razvoj učenika. S druge strane, promjena prisutnosti navedenih zaštitnih čimbenika i očekivana je za vrijeme pohađanja škole učenika, jer pojedinac prolazi kroz različite razvojne faze koje uvjetuju njegov odnos prema školi. Učenik mijenja školsko okruženje prelaskom iz osnovne škole u srednju te se time mijenja i interakcija s osobama u školskom okruženju, što također može mijenjati razinu prisutnosti navedenih čimbenika zaštite.

Pisinger i sur. (2020) zaštitnu ulogu u povezanosti konzumacije alkohola i škole vidi u školskim pravilnicima koji obuhvaćaju konzumaciju alkohola. Učenici koji su upoznati s navedenim pravilima skloniji su manje konzumirati alkohol od onih koji nisu upoznati s navedenim pravilima. Sama postojanost pravila nije dovoljna za smanjivanje konzumacije alkohola. Iz toga se može vidjeti važnost odgojno-obrazovnih djelatnika koji imaju dužnost upoznati učenike sa školskim pravilima i stavovima vezanima za konzumaciju alkohola.

Miranda, Oriol i Amutio (2019) naglašavaju važnost preventivnog i zaštitnog djelovanja u školskom okruženju u prevenciji *bullyinga*. Podržavajuća školska okolina i pozitivna atmosfera uz jasno određena školska pravila pokazali su se zaštitnima za pojavu *bullyinga*. Navedeni zaštitni čimbenici rezultiraju promjenom ponašanja prema situacijama *bullyinga* u vidu suočavanja s takvim situacijama uz pomoć odraslih. Autori uz to navode kako se navedeno okruženje može ostvariti i uz programe poticanja empatije i utjecaja na stavove prema agresivnom ponašanju.

Treći važan čimbenik rizika i zaštite u bliskoj okolini pojedinca jest zajednica. Ona obuhvaća mjesto u kojem pojedinac živi. Pod tim se podrazumijeva suživot s ostalim pojedincima s istoga područja. Važna je jer uz školu i obitelj može pomoći mladoj osobi u razvoju, ali s druge strane može i otežavati razvojne doprinose. S obzirom na to da, kao i obitelj, i škola pripada

mikrosustavu, doprinosi iz ovog čimbenika izrazito su važni. Small i Supple (2001) važnost zajednice svrstavaju i u dodatne sustave ekološkog spektra promatranja razvoja pojedinca. Zajednicu smatraju važnim čimbenikom mezosustava jer je kao čimbenik razvoja u interakciji s ostalim čimbenicima kao što su obitelj i škola. Makrosustavnu ulogu zajednice vide kroz niz odnosa i vjerovanja koji su značajni za jednu zajednicu. Pod tim smatraju povezanost članova zajednice, međusobnu podršku, zajedničke ciljeve i ponašanja.

Hawkins, Horn i Arthur (2004) analizirali su potencijalne rizike u zajednici s konzumacijom duhana, marihuane i alkohola. Pod rizičnim čimbenicima zajednice podrazumijevali su slabu povezanost pojedinca sa susjedstvom, neorganizaciju zajednice u kojoj pojedinac živi, tranziciju i mobilnost, društvene norme koje potiču konzumaciju droge, zakone koje omogućuju konzumaciju droge i percipiranu dostupnost droge. Autori su zaključili kako prisutnost rizika ovisi o istraživanim rizicima. Viša razina prisutnosti nekog ili više navedenih rizika značila bi i rizičniju zajednicu za pojedinca.

Harachi (2002) uz navedene rizike zajednice navodi i nasilje u medijima kao izrazito negativnu pojavu povezanu s pojavom problema u ponašanju, i to eksternalizirane prirode. Negativan utjecaj je dvojak. Stalna izloženost takvom sadržaju ima učinak učenja po modelu kada mladi i djeca kopiraju ono što su vidjeli u medijima. Drugi negativan čimbenik jest i sama formulacija stavova i vrijednosti koji se odnose na nasilje i agresiju koja svojom prisutnošću potiskuje pozitivne vrijednosti koje u konačnici mogu imati preventivan učinak na dijete i mladu osobu.

Williams, Ayers i Arthur (1997) navode kako pojedinci u čijoj je zajednici prisutno nasilje, ali i siromaštvo koje se očituje kroz nisku kvalitetu stanovanja, zdravstvene i socijalne skrbi te nisku kvalitetu obrazovanja, zapravo žive u zajednicama koje su rizične za razvoj mlade osobe. Navedeni čimbenici manifestiraju se negativno na razvoj mladih, što rezultira širokim spektrom problema u ponašanju mladih. Ovakve zajednice ne pružaju mladoj osobi perspektivu koja bi im pružila izlaz iz sveukupnog rizika koji je povezan ne samo sa zajednicom kao izoliranim čimbenikom, nego i s ostalim važnim čimbenicima kao što su škola i obitelj.

Wasserman i sur. (2003) uz navedene čimbenike navode i negativnu pojavu nekažnjavanja pojedinih zločina u zajednici. Smatraju kako negativan učinak imaju događaji zajednice koji su očiti zakonski prekršaj, ali unatoč tome ne podliježu sankcijama koje su određene za takav prekršaj. Pod tim podrazumijevaju sve kriminalne radnje pojedinca ili grupe pojedinaca.

Dodatan rizik zajednice vide i u dostupnosti oružja. Zajednica u kojoj je oružje prisutno predstavlja zajednicu pod rizikom.

Bränström, Sjöström i Andreasson (2008) pod rizike zajednice u svojem istraživanju navode dostupnost alkohola i droge. Ovo nacionalno švedsko istraživanje na populaciji adolescenata pokazalo je kako je percepcija dostupnosti alkohola i droge izrazito snažan rizični čimbenik koji rezultira povećanom konzumacijom navedenih opijata.

Hrvatsko istraživanje autorica Ferić Šlehan i Kranželić (2008) u Istarskoj županiji ispitalo je percepciju rizika u zajednici kod roditelja i mladih. Mladi su u značajno većoj mjeri izvještavali o procjeni rizika u svojim zajednici u varijablama koje su se odnosile na dostupnost droga i alkohola u zajednici te toleriranje rizičnih ponašanja u zajednici. Rezultati ukazuju na važnu činjenicu uvažavanja percepcije mladih o riziku jer kao aktivni sudionici zajednice imaju jasnu sliku rizika koja se nalazi u njihovoj bliskoj okolini. Niska razina procjene rizika u zajednici od strane roditelja ukazuje potrebu za uzimanjem u obzir i stajališta mladih, što može ukazivati na vrijedne podatke koji mogu biti preventivna polazišta i ciljevi.

Kako bi se negativni utjecaji proizašli iz zajednice anulirali, važan je korak procjena onoga što je u zajednici rizično (Bašić, 2009). Identifikacija rizika omogućuje ciljano jačanje zaštitnih čimbenika kao alata otpora. U tom kontekstu, izrazito su bitni zaštitni čimbenici. Zajednice koje pozitivno utječu na pojedinca pokazale su kako postoji cijeli niz prisutnih zaštitnih čimbenika.

Pratt i Hernandez (2003) zaštitne čimbenike zajednice vide kroz tri ključna aspekta: sigurnost, uključenost i poticanje. Kod sigurnosti smatraju kako je nužno jamčiti sigurnost svima u zajednici bez obzira na njihove sociodemografske aspekte. Uključenost podrazumijeva prisutnost pojedinaca koji se interesno razlikuju, ali i imaju različite potrebe. Iako je zajednica homogena u nastojanju osiguravanja pozitivnih okolinskih uvjeta, poštuje i vrednuje autentičnost svakog njezina pojedinca. Treća je važna stavka širok spektar aktivnosti koje zajednica potiče radi interakcije članova. Poseban je naglasak na prilikama za različite aktivnosti usmjerene na obitelji.

Sampson (2001) zaštitne čimbenike zajednice također dijeli u tri dijela. Prvi dio odnosi se na norme zajednice. Smatra kako je nužno da su one jasne, ali i da omogućuju uključenost svih odraslih u proces donošenja i ostvarivanja pozitivnih norma kako bi se ponašanje mladih usmjerilo prema pozitivnim doprinosima. Odrasle osobe kao i obitelji nisu izolirane u odgoju djeteta, nego članovi zajednice pomažu u ostvarivanju pozitivnih razvojnih doprinosa kroz

pomoć koja se manifestira u nadzoru djeteta i pružanju pomoći kada je to potrebno. Drugi značajan aspekt nadovezuje se na prethodni, a odnosi se na međusobno umrežavanje pojedinaca koji su istoj zajednici. Nužan preduvjet za umrežavanje jest povjerenje koje može rezultirati snažnim intervencijskim postupcima usmjerenim prema mladima zajednice. Treći zaštitni aspekt pozitivnog okruženja zajednice očituje se kroz rutinirane aktivnosti dogovorene supervizije mladih. Obitelji i odrasli pojedinci zajednice preuzimaju povremenu dužnost supervizije mladih kako bi se osiguralo zdravo razvojno okruženje.

Catalano (2004) dodaje kako bi se zaštitni čimbenici zajednice za mlade trebali temeljiti na poticanju i ohrabrivanju mladih. U tom pogledu, zaštitu vidi kroz dostupnost prosocijalnih prilika u zajednici usmjerenih na mlade, kao i poticaj mladima za uključivanje u takvu vrstu aktivnosti. Bond i sur. (2000) dodaju da je važna i nagrada za prosocijalno ponašanje. Smatraju kako je to dodatan zaštitni čimbenik zajednice. Kao dodatan zaštitni čimbenik koji bi se mogao podrazumijevati pod prethodnim navodima potrebe jasnih norma, Catalano (2004) navodi nužnost potrebe zdravog sustava vjerovanja zajednice. Jasno postavljeni i usklađeni sustavi vjerovanja osiguravaju mladoj osobi model prema kojem može orijentirati vlastito ponašanje i samoinicijativno vrednovati vlastite postupke prema relativno ujednačenom, ali zdravom sustavu vjerovanja prisutnom u okruženju pojedinca.

Sva navedena istraživanja pokazuju kako se rizik, ali i zaštita očituje kroz organiziranost i mogućnost zajednice. Organiziranost nudi potencijal umrežavanja pojedinaca zajednice koji iz toga mogu organizirati aktivnosti koje su percipirane kao važne za mlade te zajednice. Mogućnosti koje zajednice reproduciraju mogu obuhvaćati širok spektar aktivnosti koji pomažu mladoj osobi na njezinu razvojnom putu. Prisutnost zdravog sustava vjerovanja i jasno definiranih norma karakteristike su pozitivnog razvojnog okruženja za mladu osobu, ali i zajednice kao zaštitnog čimbenika. Zajedničkim umrežavanjem i dogovorima mogu proizaći i aktivnosti koje sprječavaju i smanjuju rizik dostupnosti i prisutnosti ilegalnih sadržaja u zajednici. Sve karakteristike zajednice oprečne navedenim pozitivnim primjerima zajednica kao zaštitnih čimbenika razvoja mladih čine rizičnu zajednicu. Karakteriziraju je neorganiziranost, manjak mogućnost za mlade i opasno razvojno okruženje, što se manifestira kroz povećanu stopu kriminala, prisutnost i dostupnost opojnih sredstava kao i prisutnost oružja u zajednici.

Poveznica zajednice i školskog okruženja jesu vršnjaci čije je prisustvo u doba djetinjstva i adolescencije vrijedno i važno, ali s druge strane može i negativno utjecati na razvoj mladih.

Za vrijeme adolescencije, kao što je navedeno u prethodnim poglavljima, interakcija između vršnjaka postaje učestalija, razvijaju se vršnjačke grupe koje se po završetku adolescencije u većini slučajeva smanjuju (Lacković-Grgin, 2006). Vršnjačka druženja prisutna su u školi, ali i u većini zajednica. Adolescentima je u vršnjačkom odnosu posebno važan osjećaj pripadnosti (Sullivan, Cleary i Sullivan, 2005) koji može prouzročiti zaštitu, ali i rizik, jer adolescent poduzima sve kako bi se svidio grupi.

Mendez, Ruiz-Esteban i Lopez-Garcia (2017) izvještavaju kako se u njihovu istraživanju adolescenata od 11 do 18 godina pokazao cijeli niz rizičnih čimbenika koji mogu imati negativan razvojni utjecaj. Navode kako se rizik očituje kod pojedinaca koji su osjetili vršnjačko odbijanje. To se može povezati s prethodnim navodima važnosti za prihvaćanjem u doba adolescencije. Kao i kod rizičnih čimbenika zajednice, afirmativan stav vršnjaka prema drogi kao i laka dostupnost droge u okruženju vršnjaka smatra se negativnim razvojnim čimbenikom. Navedeni rizici mogu se povezati i s rizikom zajednice, ali i škole ovisno o kojim se vršnjačkim grupama radi, onima vezanim za školsko okruženje ili zajednicu.

Véronneau, Trempe i Paiva (2014) potvrđuju vršnjačko odbijanje kao snažan rizični čimbenik. Dodaju da se rizičnost očituje kod pojedinaca čiji su prijatelji devijantni, što često rezultira i uključenošću u devijantna ponašanja, a što se smatra dodatnim rizičnim čimbenikom. Iako se vrste prijateljstva kao i pojedinaca koji čine prijateljstvo smatraju važnim za razvoj pojedinca, sama kvaliteta prijateljstva ne može se kategorizirati kao rizičan ili zaštićen čimbenik jer je u taj aspekt uključen veći broj čimbenika koji mogu uvjetovati rezultat takvog uvida.

Favre i sur. (2022) analizirali su status pojedinca u grupi kroz prizmu pojave problema u ponašanju. Status pojedinca vrednovao se u četiri stupnja: dopadljivost, odbacivanje, popularnost i nepopularnost. Kao i u prethodnim istraživanjima, pokazalo se da je vršnjačko odbacivanje rizično za adolescenta. Respektirajući dodatne rizične čimbenike u okolini pojedinca i to ponajviše u obiteljskom kruženju, uz vršnjačko odbijanje, pokazalo se kako mlada osoba ima potencijal razvoja internaliziranih problema u ponašanju.

Véronneau, Trempe i Paiva (2014) navode da je u vršnjačkim odnosima važno s kim se pojedinac druži. Kao zaštitne čimbenike u prijateljstvu vidi pojedince koji su usmjereni prosocijalnim i obrazovnim aktivnostima. Drugi važan zaštitni čimbenik jest prihvaćanje u društvu. Osjećaj pripadnost tako se pokazuje važnim čimbenikom jer o pojedincu i njegovoj kompatibilnosti s grupom u čije se društvo želi uključiti ovisi i razvojni doprinos.

Goliath i Pretorious (2016) identificiraju nekoliko značajnijih zaštitnih čimbenika u vršnjačkim odnosima adolescenata za korištenje droge. Zaštita se odnosi na izbor prijatelja. Vršnjački odnosi između pojedinaca od kojih niti jedan ne koristi drogu pokazao se važan za daljnje neuključivanje pojedinaca u konzumaciju droge uopće. Kao drugu važnu stavku autori navode distanciranje od vršnjaka koji su percipirani kao rizični za pojedinca. Ovaj aspekt može se podrazumijevati pod individualni zaštitni čimbenik koji se pokazao kao važan u vršnjačkim odnosima. Za treću stavku autori navode vršnjački otpor prema korištenju droge kao važan zaštitni čimbenik. Preduvjet za ostvarivanje navedenoga jest homogeniziranje grupe prema zajedničkim vrijednostima i normama koje su u ovom slučaju zaštitne jer ne odobravaju konzumaciju droge svojih članova.

Criss i sur. (2017) istraživali su vršnjake i obitelj kao zaštitni čimbenik u rizičnim zajednicama ispitanika od 10 do 18 godina. Ispitanici koji su u trenutku istraživanja živjeli u rizičnim zajednicama većinom su pokazivali antisocijalno ponašanje. Zaštitni čimbenici proizašli iz vršnjačkih odnosa povezani su s druženjima s vršnjacima koje karakterizira prosocijalno ponašanje i emocionalna regulacija. Ovakvi odnosi osnaživali su mlade koji su se nalazili u rizičnoj okolini te time anulirali rizik, a omogućavali pozitivne razvojne doprinose.

Vršnjački utjecaj snažan je prediktor razvoja rizičnog stila ponašanja. Iako važan čimbenik u kontekstu razvojnih doprinosa, kao i ostali mikrosustavni čimbenici nije izoliran sustav te u klasteru s ostalim čimbenicima može činiti rizičnu ili zaštitnu okolinu za pojedinca. Značajan je jer u procesu osamostaljivanja adolescenta odnos, mišljenje i interakcija imaju primat u njihovu životu. Kako će se vršnjački odnosi manifestirati na razvoj pojedinca, ovisi o izboru prijatelja s kojima će se družiti i njihovim internim normama koje uvjetuju odnos prema nedozvoljenim supstancama, ali i ostalim za adolescente važnim aspektima života. Osjećaj snažne povezanosti često usmjerava grupno ponašanje vršnjaka.

2.3.5. Rizični i zaštitni čimbenici povezani sa slobodnim vremenom

Poznato je kako jedan rizični čimbenik ne može biti „krivac“ za razvoj problema u ponašanju, već je važno imati uvid u širu sliku pojedinca o rizicima u njegovoj okolini. U kontekstu toga, važno je promatrati rizik i zaštitu koja proizlazi iz slobodnoga vremena mladih. Slobodno vrijeme samo je jedan od čimbenika koji u širem kontekstu može doprinijeti negativnim ili pozitivnim razvojnim ishodima. Važnost istraživanja slobodnoga vremena u kontekstu rizika i mladih jest u tome što je slobodno vrijeme indikator kvalitete života (Motamendi i sur., 2020).

Kroz slobodno vrijeme mladi pokazuju interes za određenim načinom provođenja slobodnoga vremena, ostvaruju vlastite želje i potrebe (Livazović, 2012). Iako slobodno vrijeme ima više pozitivnih uloga koje mogu rezultirati pozitivnim razvojnim ishodima, ono može biti i rizičan razvojni čimbenik (Belošević i Ferić, 2022). U tome leži važnost istraživanja slobodnoga vremena mladih, ne bi li se u kontekstu razvoja mladih, respektirajući i ostale okolinske čimbenike, dobio uvid u detaljniju ulogu slobodnoga vremena i njegovih dijelova.

Istraživanje razvojnih doprinosa, istraživanje rizika i zaštite u kontekstu slobodnoga vremena u većini se svelo na usporedbu strukture aktivnosti slobodnoga vremena (Caldwell, 2017). Kao što je već navedeno u prethodnim poglavljima, postoji snažan konsenzus autora da su razvojni ishodi strukturiranih aktivnosti slobodnoga vremena pozitivni te u kontekstu bioekološkog modela zaštitni čimbenik za pojedinca (Bartko i Eccles, 2003; Trainor i sur., 2010; Pulver i sur., 2015). Zaštitni čimbenici koji proizlaze iz slobodnoga vremena mogu se promatrati kroz prizmu mikrosustava. Sistematičan pregled višegodišnje literature daje uvid u raspodjelu zaštitnih čimbenika u kontekstu slobodnoga vremena (Caldwell, 2008; Caldwell, 2017; Caldwell i Witt, 2018a; Caldwell i Witt, 2018b; European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2019; Hansen i sur., 2003; Irby i Toman, 2002; Little i sur., 2008; McDowell Group, 2018; WHO, 2020, prema Belošević i Ferić, 2022: 649):

Tablica 1 Prikaz zaštitnih čimbenika u kontekstu slobodnoga vremena (Belošević i Ferić, 2022)

Individualni	<ul style="list-style-type: none"> • razvoj interesa • razvoj autonomije • razvoj inicijative i upornosti • razvoj identiteta • razvoj vještina i kompetencija (postavljanja ciljeva; donošenja odluka; planiranja; rješavanja sukoba) • razvoj vještina timskog rada • razvoj životnih vještina • razvoj kulturnog identiteta • prilike za vođenje • osjećaj pripadnosti i važnosti • nošenje s uspjesima i neuspjesima suočavanje s izazovima • iskustveno učenje
Vršnjaci	<ul style="list-style-type: none"> • prosocijalni vršnjaci • održavanje prijateljstva • razvoj intimnih odnosa
Škola	<ul style="list-style-type: none"> • privrženost školskom okruženju • školski uspjeh
Obitelj	<ul style="list-style-type: none"> • pozitivni odnosi s članovima obitelji i/ili važnim odraslim osobama • nadziranje obrazaca provođenja slobodnog vremena i prijateljstva • uključivanje u dječje obrazovanje i učenje
Zajednica	<ul style="list-style-type: none"> • privrženost zajednici • aktivno građanstvo • sudjelovanje u političkim procesima • sigurna, podržavajuća i povezana „susjedstva“ • mogućnosti unutar zajednice za smislenu uključenost mladih • povezanost s društvenim institucijama • povezanost s članovima zajednice

Individualni čimbenici koji se razvijaju kroz slobodno vrijeme odnose se na širok spektar znanja i vještina koje određena aktivnost slobodnoga vremena može polučiti. Može se reći kako kroz kvalitetnu aktivnost slobodnoga vremena mlada osoba uči kako funkcionirati u društvu. Zaštita koja proizlazi iz aktivnosti slobodnoga vremena u životu mlade osobe dolazi i od osoba s kojim zajedno pojedinac provodi slobodno vrijeme. Kvalitetni odnosi i prijateljstva razvijena u slobodnom vremenu predstavljaju značajnu zaštitu za razvoj mlade osobe. Zadovoljstvo samom aktivnošću slobodnoga vremena višestruko pozitivno može utjecati na odnose unutar obitelji. Usmjeravanje i umjeren roditeljski nadzor slobodnoga vremena pozitivna je pojava koja posljedično ima utjecaj na razvoj boljeg odnosa s mladom osobom, ali i uz ispravno usmjeravanje na izbor načina provođenja slobodnoga vremena. Roditelji često prije nego mladi prepoznaju rizik u svojoj okolini te uz ispravnu roditeljsku reakciju štite dijete od rizika kojem je moglo biti izloženo. Zaštitni čimbenici proizašli su iz slobodnoga vremena, a povezani su i sa školskim okruženjem. Određene aktivnosti slobodnoga vremena pozitivno utječu na školski uspjeh te time i samo školsko okruženje postaje poželjnije mjesto boravka. Odnos zajednice i slobodnoga vremena te doprinosi koji mogu proizlaziti iz te interakcije odnose se na aktivnosti koje zajednica mladoj osobi može pružiti. Samo uključivanje u aktivnosti zajednice doprinosi stvaranju povezanije razvojne okoline. Razvoj mlade osobe u uključivoj zajednici zaštitna je odrednica slobodnoga vremena koja uz to nudi mladoj osobi razvoj i na individualnom planu te time višestruko doprinosi. Svi navedeni zaštitni čimbenici koje na više načina zaštitno djeluju na razvoj mlade osobe dodatno su važni jer proizlaze iz mikrosustava koji ima snažan utjecaj.

Osim strukture koja je u fokusu po pitanju procjene rizičnosti i doprinosa na razvoj adolescenata, u posljednje vrijeme znanstvenici sve češće koreliraju prisutnost dosade kao rizičnog čimbenika u životu mladih. Ističe se važnost kvalitete vremena koje adolescenti provode. U tom kontekstu važnu ulogu u identifikaciji rizika i zaštite imaju kontekst i osjećaji koji prevladavaju za vrijeme sudjelovanja u aktivnosti. Jedan od razloga uzimanja kvalitativnog elementa u obzir jest sve veće iskustvo dosade kod mladih u suvremenom svijetu. Istražujući globalni trend dosade među mladima u periodu od 2008. do 2017. godine na uzorku američkih adolescenata, pokazalo se kako je prisutnost dosade u stalnom rastu. Iako je povećanje prisutno kod obaju spolova, značajnije je kod djevojaka (Weybrigt i sur., 2020).

Fokus na kvaliteti provođenja slobodnoga vremena u znanstvenim krugovima postaje pitanje rizika i zaštite dok podjela na strukturu aktivnosti ostaje u drugome planu kao kriterij određivanja razvoja rizičnih stilova ponašanja. Smanjena kvaliteta aktivnosti slobodnoga vremena postaje rizičan čimbenik. Očituje se kroz motivacijski aspekt osobe koja je uključena

u određenu aktivnost. Odnos prema aktivnosti slobodnoga vremena uvjetuje i razvoj rizičnih stilova ponašanja. Niska kvaliteta povezuje se i s nižom razinom zadovoljstva i percepcije same aktivnosti slobodnoga vremena, bez obzira na razinu strukture (Caldwell i Faulk, 2013; Motamendi i sur., 2020). Primat afektivnog aspekta u povezivanju slobodnoga vremena i rizičnih stilova ponašanja otvara prostor drugačijem pristupu preventivnim aktivnostima. Fokus nije na usmjeravanje mladih na određenu aktivnosti, nego pružanje širokog spektra aktivnosti (International Nabords Board, 2013) koje će rezultirati pozitivnom percepcijom slobodnoga vremena mlade osobe, višom razinom zadovoljstva slobodnim vremenom, što potencijalno može rezultirati zaštitnim razvojnim čimbenicima. Rizični i zaštitni čimbenici koji proizlaze iz slobodnoga vremena ne mogu se jednoznačno odrediti te generalizirati. Slobodno vrijeme kao subjektivna domena te jedan od čimbenika rizika ili zaštite ovise o pojedincu kao i doprinosi koji će iz njega proizlaziti ovisno o kvalitativnim aspektima koje pojedinac interno vrednuje.

2.3.6. Rizični stilovi ponašanja adolescenata

Pojavnost različitih rizičnih stilova ponašanja može se razlikovati kulturološki. Usmjerenje preventivnih aktivnosti uvelike ovisi o identifikaciji rizika u pojedinoj kulturi. Kako bi preventivne aktivnosti bile usmjerene prema aktualnom riziku, važna je i njegova sveobuhvatna procjena. Kako za cijelu Europu tako i za Hrvatsku, izrazito su važna Europska istraživanja o pušenju, pijenju alkohola i uzimanju droge (ESPAD) (eng. *European school survey project on alcohol and other drugs – ESPAD*). Osim inicijalnog istraživanja navedenih rizika, istraživanja ESPAD ažuriraju se prema procjeni novih rizika u okolini. Tako je posljednje istraživanje iz 2019. godine dodalo rizik pušenje e-cigareta, konzumaciju kanabisa, korištenje društvenih medija te igranje videoigara. Na razini Europe, iako u smanjenju, i dalje na visokoj razini jest pijenje alkohola. Čak 79 % europskih adolescenata izvijestilo je o pijenju alkohola dok je njih 47 % navelo kako su to učinili u posljednjih mjesec dana. Ekscesivno epizodično pijenje alkohola kao viša razina rizičnog stila ponašanja također je u padu. Ukupno 35 % adolescenata izvijestilo je o ovoj vrsti rizičnog stila ponašanja. Slični rezultati dobiveni su i za područje SAD-a. Značajna je spolna razlika ovoga trenda, to jest veće smanjenje kod mladića nego kod djevojaka (Clark Goings i sur., 2019). Pad u korištenju alkohola u adolescenciji znanstvenici (Kraus i sur., 2019; Törrönen i sur., 2019) objašnjavaju kao promjenu percepcije spram alkoholu u društvu. Alkohol je prije predstavljao svojevrsno dokazivanje adolescenata kao odraslih. Znakovito opadanje ovoga trenda ukazuje na promjenu percepcije i uloge alkohola u

društvu. Iako je europski prosjek korištenja alkohola u padu, hrvatski adolescenti izvijestili su o znatno većoj konzumaciji alkohola (90 %), kao i o konzumaciji alkohola u posljednjih mjesec dana (58 %). ESPAD (2019) pokazao je kako je alkohol poprilično dostupan u europskim zemljama. Prosječan postotak percepcije dostupnosti alkohola u Europi iznosi 78 %, s tim da je Hrvatska iznad tog prosjeka s 87 %.

Drugi rizik u kontekstu adolescenata jest pušenje. Pušenje kao i konzumacija alkohola pokazalo se u značajnom u padu u odnosu na prethodne valove istraživanja prema ESPAD-u. Ukupno 42 % europskih adolescenata barem je jednom u životu pušilo, što je razlika od čak 24 % spram prethodnom istraživanju ESPAD (Kraus i Nociar, 2016). Pokazalo se kako trenutno puši 20 % adolescenata, što je smanjenje od 13 %, a svakodnevno puši 10 %, što pokazuje prepolovljen broj adolescenata koji svakodnevno puše shodno istraživanju 2015. godine. Ono što je zabrinjavajuće jest stanje u Hrvatskoj koja je među zemljama čiji adolescenti konzumiraju cigarete svakodnevno. O toj navici izvještava čak 19 % hrvatskih adolescenata. Osim duhanskih proizvoda, ono što je aktualno kao alternativa duhanu jesu e-cigarete. Čak 40 % europskih adolescenata izvijestilo je kako je barem nekad konzumiralo e-cigarete. Hrvatski su adolescenti i u toj domeni u manjoj mjeri iznad prosjeka (44 %). Padajući trend korištenja cigareta s duhanom te povećavajući trend korištenja e-cigareta prisutan je i u SAD-u. Jones i Salzman (2020), nazivajući korištenje e-cigareta epidemijom, napominju kako je potrebno pažljivo pratiti zdravstvene posljedice ovoga trenda jer zdravstveni učinci korištenja e-cigareta nisu još sasvim jasni, pogotovo kod mladih osoba.

Konzumacija droge jedan je od značajnijih percipiranih rizika za razvoj adolescenata. Populacija europskih adolescenata pokazala je kako je 17 % barem jednom probalo ilegalnu drogu. Hrvatska je opet iznad tog prosjeka s 21 % adolescenata koji su barem jednom u životu probali neku od droga. Najkorištenija je droga kanabis (marihuana) čiji prosjek na razini Europe na populaciji adolescenata iznosi 16 %. Hrvatski adolescenti i u ovoj su kategoriji iznad prosjeka europskih vršnjaka s 21 % njih koji izvještavaju u korištenju marihuane barem jednom u životu. Konzumacija marihuane općenito je u porastu usporedno s prethodno provedenim istraživanjima, što zahtijeva dodatne preventivne napore kako bi se taj trend zaustavio. Istraživanje pod poglavljem droga podrazumijeva i korištenje novih psihoaktivnih supstanci (eng. *new psychoactive substances*, NPS) koje imaju učinak kao droge, ali se neke od njih mogu legalno kupiti. Iako relativno mali broj (2,5 %) europskih adolescenata prijavljuje konzumaciju ove supstance, potrebna je posebna pozornost oko ovoga rizičnog stila ponašanja jer su ovakve supstance lakše dostupne.

Rizičan stil ponašanja koji je uzet u obzir jest i kockanje. Kockanje podrazumijeva ulaganje određene svote novce u različite igre na sreću ili kartaške igre. ESPAD (2019) obuhvatio je i kockanje na internetu. Pokazalo se kako je čak 22 % adolescenata na području Europe u posljednjoj godini dana barem jednom koristilo novac u svrhu kockanja. Najpopularnije vrste kockanja su lutrija, sportsko klađenje, utrke životinja te kartaške igre. Najnepopularnija vrsta kockanja su aparati za kockanje. Istraživanje je pokazalo kako su mladići skloniji kockanju od djevojaka. Hrvatski adolescenti svojim odgovorima o kockanju svrstani su u sam europski prosjek, s 22 % odgovora koji podrazumijevaju kockanje u posljednju godinu dana. Europski prosjek kockanja putem interneta iznosi 7,9 % dok je Hrvatski prosjek malo iznad 8,7 %. Hrvatski adolescenti najskloniji su kockanju u obliku klađenja na utrke životinja ili sportske događaje. Potencijalan problem ovog rizičnog stila ponašanja značajan za Hrvatsku jest roditeljska percepcija kockanja kao rizika koji nije shvaćen kao ozbiljan. Roditeljska komunikacija vezana za rizične stilove ponašanja odnosi se na droge, alkohol i različite oblike igranja videoigrica, a u manjoj mjeri na kockanje (Maglica, 2018).

Slobodno vrijeme adolescenata dinamično se mijenja u skladu s cjelokupnim razvojem društva. Razvoj se ponajviše očituje u brzim tehnološkim dostignućima koja su slobodno vrijeme mladih izmijenila te velikim dijelom pretvorila u vrijeme provedeno na društvenim mrežama i/ili u igranje videoigara. ESPAD (2019) pokazao je kako je čak 94 % europskih adolescenata u posljednjih 7 dana koristilo društvene mreže. Većina ih je izvijestila kako su u posljednjih 7 dana u prosjeku svakodnevno koristili društvene mreže od 2 do 3 sata za vrijeme radnog tjedna kada su redovno pohađali nastavu. To je slučaj i kod hrvatskih adolescenata gdje 32 % ispitanika izvještava o korištenju društvenih mreža kao i ostatak europskih vršnjaka. Ono što je zabrinjavajuće za populaciju hrvatskih adolescenata jest da najveći postotak ukupnog uzorka (28 %) izvještava kako je u posljednjih 7 dana za vrijeme vikenda, na društvenim mrežama provodili više od 6 sati. Iako je i ostatak europskih adolescenata najskloniji tom odgovoru, zabrinjavajuća je količina slobodnoga vremena koja se provodi u virtualnom svijetu. Sustavan pregled literature Bozzole i sur. (2022) pokazao je kako epidemija korištenja društvenih mreža ima izrazito negativan utjecaj na adolescente. To se ponajviše odnosi na razvoj internaliziranih problema u ponašanju: depresije, anksioznosti i različitih ovisnosti. Osim toga, razvijaju se različiti zdravstveni problemi koji variraju od problema s vidom pa se sve do negativne percepcije vlastitoga tijela, problema sa spavanjem i glavoboljama. Korištenje društvenih mreža lako je dostupno, a u njemu adolescenti stvaraju novi svijet koji se pokazao izrazito rizičan. Korištenje se društvenih mreža nakon pandemije COVID-19 povećalo, što potencijalno

može dovesti do još većeg razvojnog rizika za mlade osobe (Listernick i Badawy, 2021). Depresija i anksioznost kao i ostali ponašajni problemi smatraju se vodećim uzrokom disfunkcionalnosti adolescenata (Chiu i sur., 2020; Maurer i Taylor, 2020; Hoare i sur., 2020; Rutter i sur., 2021). S obzirom na to da učestalo korištenje društvenih mreža predstavlja značajnu prediktivnost za razvoj internaliziranih problema u ponašanju (Rutter i sur., 2021), potrebni su značajniji preventivni napor kako bi se trend povećanja slobodnoga vremena mladih u virtualnom svijetu zaustavio. U tom kontekstu, važno je promatrati i igranje videoigara.

Prema ESPAD (2019) istraživanju ono nije toliko rašireno među adolescentima kao što je korištenje društvenih mreža. Na uzorku Europe u posljednjih 30 dana, 60 % adolescenata igralo je videoigrice za vrijeme radnog tjedna kada imaju nastavu, a dok je njih 69 % igralo videoigrice vikendom. U Hrvatskoj populaciji adolescenata, za vrijeme redovnog školskog tjedna, najveći postotak iz uzorka (37 %) izvještava kako uopće ne igra videoigre dok u danima kada nema nastave njih 32 % uopće ne igra videoigre. U samoprocjeni rizika koji sa sobom nosi korištenje društvenih mreža i igranja videoigara, manje od polovice (46 %) adolescenata smatra kako im društvene mreže mogu štetiti. Njih 21 % smatra kako im igranje videoigara može naštetiti. Hrvatski adolescenti nešto su oprezniji nego europski vršnjaci, pa je percipirani rizik od korištenja društvenih mreža veći od europskog prosjeka. Više od polovice hrvatskih adolescenata (56 %) percipira društvene mreže kao potencijalno rizične i štetne. Neznatno iznad europskog prosjeka je i percepcija videoigara jer 22 % hrvatskih adolescenata u videoigramima vidi rizičnost. S pojavom društvenih mreža javljaju se i novi oblici rizičnih stilova ponašanja. U želji za osamostaljivanjem, svijet društvenih mreža predstavlja prostor bez nadzora roditelja (Dahl i sur., 2018) u kojem traže pripadnost u grupama svojih vršnjaka (Firth i sur., 2019). U prvom redu, jedan od aktualnijih oblika rizičnog stila ponašanja prisutan na društvenim mrežama jest seksting. To podrazumijeva razmjenu seksualno eksplicitnog sadržaja koja se prenosi virtualnim putem (Yepez Tito i sur., 2021). Rizičnost ovoga fenomena je višestruka:

- 1) Može se promatrati kao devijantno ponašanje zbog uznemiravanja druge osobe virtualnim putem (Drouin i sur., 2015).
- 2) Rizičnost povezana s rizičnim seksualnim odnosima (Raine i sur., 2020).

Iako je riječ o dobrovoljnom dijeljenju vlastito izrađenog sadržaja, mladi su često skloni takvom pothvatu zbog vršnjačkog pritiska (Medrano, Rosales i Gamez-Guadix, 2018). U europskom kontekstu između 8 % i 39 % djece primilo je poruku sadržaja koji se može nazvati sekstingom

(Smahel i sur., 2020). Na uzorku španjolskih adolescenata u dobi od 12 do 16 godina pokazalo se kako je seksting izrazito rasprostranjen kod većine adolescenata (Ojeda i sur., 2020). Uzorak hrvatskih srednjoškolaca ukazuje na široku rasprostranjenost ovog fenomena. Više od pola hrvatskih srednjoškolaca (51,6 %) primilo je nekada poruku izazovnog sadržaja, dok je fotografije i snimke primilo njih 52,4 %. Najučestaliji oblik komunikacija, a koji iznosi 46,2 % (Buljan-Flander i sur., 2021), odnosi se na društvene mreže koje tako predstavljaju značajan rizik i u populaciji hrvatskih adolescenata. Posebno je zabrinjavajući trend širenja sekstinga koji se iz godine u godinu sve više širi među populacijom adolescenata (Chaudhary i sur., 2017). Posljedice koje proizlaze iz sekstinga povezane su s razvojem internaliziranih problema u ponašanju – anksioznosti, depresije i osjećajem tuge, srama i straha (Medrano, Rosales i Gamez-Gaudix, 2018; Dodaj i sur., 2019a; Dodaj i sur., 2019b). Navedenim nalazima razina rizika korištenja društvenih mreža dodatno se povećava jer osim inicijalnih rizika koji se odnose na razvoj internaliziranih problema u ponašanju, rasprostranjenost sekstinga i rastući trend ovog fenomena potencira dodatan rizik.

Negativan utjecaj društvenih mreža iz kojeg proizlaze različiti ponašajni problemi povezan je s negativnom percepcijom vlastitog tijela i poremećajem prehrane. Pokazalo se da je korištenje društvenih mreža negativno utjecalo na percepciju vlastitog tijela, ali i na poremećaje u prehrani (Griffiths i sur., 2018; McBride i sur., 2019). To se posebno pokazalo rizično za djevojke koje pokazuju veću tendenciju razvoja negativne percepcije vlastitog tijela od mladića. Jednake rezultate dobili su Livazović i Mudrinić (2017) u čijem uzorku djevojke također imaju izraženiju negativnu percepciju vlastitoga tijela od mladića. Većem riziku za pojavu negativne percepcije vlastitog tijela, nezadovoljstva s privlačnošću i poremećajima prehrane izložene su osobe koje provode više od 2 sata dnevno na društvenim mrežama (Marengo i sur., 2018). Istraživanje Thaja i sur. (2023) kao i prethodna istraživanja pokazala su značajnu povezanost razvoja negativne percepcije vlastitog tijela i zadovoljstva težinom. Ispitali su kako smanjenje korištenja društvenih mreža utječe na navedeni problem. Pokazalo se kako adolescenti koji nisu smanjili korištenje društvenih mreža nisu pokazali ni razliku u percepciji vlastitog tijela i težine. Grupa adolescenata koja je smanjila korištenje društvenih mreža kroz 4 tjedna pokazala je i značajno bolju percepciju vlastitog tijela i zadovoljstvo težinom. To ukazuje na konstantnost u rezultatima koji društvene mreže povezuju s negativnim posljedicama za adolescente. Uzevši u obzir već navedene ESPAD (2019) rezultate koji pokazuju izrazito veliku količinu vremena koje adolescenti provode na društvenim mrežama, može se zaključiti kako korištenje društvenih mreža uz korisnost ima i višestruk potencijal razvoja rizika kod mladih.

Analizirajući sve navedene dostupne znanstvene nalaze, može se zaključiti kako je istraživanje rizičnih stilova ponašanja tijekom povijesti doživjelo značajne promjene koje su praćene teorijskim i empirijskim nalazima. Kao i kod adolescencije, razvidno je kako su promjene odgojno-obrazovne paradigme od tradicionalnog prema suvremenom odgoju i obrazovanju promijenile i odnos prema razvojnim rizicima. Pojedinac u odgojno-obrazovnom središtu dio je suvremene paradigme koja je za razliku od početka teoretiziranja o poremećajima u ponašanju opovrgnula prvotna pripisivanja rizičnih ponašanja nadnaravnim pojavama. Dostupnost većeg broja empirijskih istraživanja omogućila je racionalan pristup razvojnim rizicima kojima se pristupa individualno, ali i respektirajući okolinski kontekst osobe. Taj suvremeni pristup znanstveno i praktično uključuje sve važne čimbenike okoline pojedinca koja na pozitivan i rizičan način može uvjetovati razvoj različitih rizičnih stilova ponašanja. Suvremeni znanstveno-istraživački i praktični naglasak odnosa prema rizičnim stilovima i poremećajima u ponašanju nije u analizi, osudi i izolaciji pojedinca, nego u osnaživanju pojedinca i njegove okoline, sve u svrhu prevencije i optimalne aktivacije individualnih potencijala za aktivnim sudjelovanjem u društvu.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

Shodno kompleksnosti istraživanih fenomena slobodnoga vremena i rizičnih stilova ponašanja, istraživačkim problemima pristupa se iz teorije bioekološkog modela. Iz navedenog teorijskog uporišta analiziraju se mikrosustavni čimbenici rizičnih stilova ponašanja, ali i mikro- i makrosustavnost fenomenologije slobodnoga vremena kroz teoriju situacijske dokolice. Pojavnost rizičnih stilova ponašanja događa se zbog više rizičnih čimbenika u njegovoj okolini, ali i u samom pojedincu što opravdava istraživanje više okolinskih čimbenika. Slobodno vrijeme kao važan čimbenik mikro- i makrosustava, analiziran unutar teorijske situacijske dokolice, daje detaljniju analizu odnosa pojedinca prema slobodnome vremenu, što u konačnici u interakciji s ostalim čimbenicima mikrosustava uvjetuje razvoj rizičnih stilova ponašanja. Mikrosustavnost slobodnoga vremena analizira se kroz odnos prema najzastupljenijim slobodno izabranim aktivnostima pojedinca. Makrosustavnost se očituje u analizi dostupnosti različitih aktivnosti, ali i u kontekstu suvremenih društvenih promjena nastalih u postpandemijskom razdoblju izazvanom pandemijom COVID-19. U ovom radu respektira se suvremeno nejednoznačno definiranje slobodnoga vremena te se ono analizira kroz subjektivistički pristup koji prepušta samom pojedincu individualno određivanje i definiranje onoga što za njega slobodno vrijeme jest. Promjene u bavljenju i odnosu prema aktivnostima slobodnoga vremena nastaju u skladu s dinamičnim društvenim promjenama, zbog čega redovna analiza promjena aktivnosti mladih daje pravovaljane podatke za razvojni, odgojni i preventivni aspekt.

3.1. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja jest istražiti situacijsku dokolicu u odnosu na rizične stilove ponašanja adolescenata.

Problemi istraživanja

P1: Ispitati razlike učestalosti bavljenja domenama situacijske dokolice s obzirom na sociodemografska obilježja.

P2: Ispitati razlike učestalosti različitih rizičnih stilova ponašanja, percepcije uloga društvenih mreža i aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja.

P3: Ispitati povezanost između domena situacijske dokolice i rizičnih stilova ponašanja.

P4: Ispitati povezanost domena situacijske dokolice i kvalitete obiteljskih, školskih, vršnjačkih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa.

P5: Ispitati povezanost kvalitete obiteljskih i vršnjačkih odnosa s rizičnim stilovima ponašanja u kontekstu povremene dokolice.

P6: Ispitati kvalitetu vršnjačkih, obiteljskih, susjedskih i vršnjačkih odnosa kod sudionika ozbiljne dokolice.

3.2. Hipoteze

H1: Očekuju se značajne razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H2: Očekuju se značajne razlike rizičnih stilova ponašanja, upotrebe društvenih mreža i aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

H3: Očekuje se povezanost čimbenika i domena situacijske dokolice i rizičnih stilova ponašanja ispitanika.

H4: Očekuje se povezanost domena situacijske dokolice i kvalitete obiteljskih, školskih, vršnjačkih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa ispitanika.

H5: Očekuje se da će prediktori povremene dokolice biti obiteljski i vršnjački odnosi kao i rizični stilovi ponašanja ispitanika.

H6: Očekuje se kako će prediktori ozbiljne dokolice biti kvalitetniji obiteljski, vršnjački školski/fakultetski i susjedski odnosi ispitanika.

3.3. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 1141 ispitanika s područja četiriju hrvatskih makroregija: Dalmacije, Slavonije i Baranje, Zagreba i središnje Hrvatske te Istre i Kvarnera s otocima i primorjem. Vrsta uzorka je prigodna. U istraživanju su sudjelovali ispitanici obaju spolova u

dobi od 15 do 23 godine, s tim da je većina ispitanika ženskog spola (64,77 %). U uzorku su najviše zastupljeni ispitanici s područja Dalmacije te Slavonije i Baranje dok su u manjem dijelu zastupljeni ispitanici s područja Zagreba i središnje Hrvatske te Istre i Kvarnera s otocima i primorjem. Većinu ispitanika čine učenici te studenti. Radi dobivanja minimalnog broja od 40 ispitanika u svakoj kategoriji, pojedine kategorije su rekodirane. Dob ispitanika rekodirana je iz kategorija: 15 – 16, 17 – 18, 19 – 21, 21 – 23 u dvije grupe: mlađi i stariji ispitanici. Mlađi ispitanici obuhvaćaju dob od 15 do 18 godina, a stariji od 19 do 23 godine. Kategorija trenutačnog statusa rekodirana je iz: *studentica/student, učenica/učenik, povremeno zaposlen (npr. studentski ugovor ili pola radnog vremena) u studentica/student i učenica/učenik*. Svaka kategorija akademskog uspjeha u istraživanju je prikazivana zasebno, no zbog neudovoljavanja kriterija od 40 ispitanika u svakoj kategoriji podatci su rekodirani u tri kategorije: *izvrstan (5), vrlo dobar (4), 3+2+1 (dobar, dovoljan i nedovoljan)*. Varijabla suživota također je rekodirana iz: *s oba roditelja/skrbnika, s jednim roditeljem/skrbnikom, s bakom/djedom ili drugim članom bliske rodbine, samostalan život, s partnerom, nešto drugo* u dvije kategorije: *s obitelji i izvan obitelji*. Kategorija obrazovanja roditelja rekodirana je iz: *nezavršena osnovna škola (NKV), osnovna škola (KV), srednja trogodišnja škola (SSS), srednja četverogodišnja škola (SSS), sveučilišni prvostupnik/ca (VŠS), magistar struke / diplomski studij (VSS), poslijediplomsko fakultetsko obrazovanje (specijalistički studij, doktorat) (mr. sc. / dr. sc.)* u NKV i KV, SSS te VŠS i VSS. Status zaposlenja roditelja rekodiran je iz inicijalnih četiriju kategorija: *oba roditelja/skrbnika su zaposlena, otac/skrbnik je zaposlen, majka/skrbnica nezaposlena, otac/skrbnik je nezaposlen, majka skrbnica je zaposlena, oba roditelja/skrbnika su nezaposlena* u dvije kategorije: *zaposlenost i nezaposlenost*. Zaposlenost označava prisutno zaposlenje obaju roditelja ili jednog roditelja u slučaju jednoroditeljskih obitelji dok nezaposlenost označava parcijalnu ili potpunu prisutnost nezaposlenosti u obitelji. Svi podatci prikazani su u Tablici 2.

Tablica 2 Deskriptivna analiza sociodemografskih obilježja ispitanika

OBILJEŽJE	KATEGORIJA	N	%
SPOL	ženski	739	64,77
	muški	402	35,23
	nešto drugo	0	0
DOB	stariji	456	39,96
	mlađi	685	60,04
MJESTO ŽIVOTA	grad	781	68,45
	selo	360	31,55
TRENUTAČNO MJESTO ŽIVOTA	Dalmacija	472	41,37
	Istra i Kvarner	124	10,87
	Zagrebačko područje	216	18,93
	Slavonija	329	28,83
TRENUTAČNI STATUS	studentica/student	439	38,48
	učenica/učenik	702	61,52
	nizak	81	7,10
	osrednji	915	80,19
	visok	145	12,71
AKADEMSKI USPJEH	5 (izvrstan)	472	41,37
	4 (vrlo dobar)	523	45,84
	3 + 2 + 1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	12,79
S KIM ŽIVIŠ?	s obitelji	987	86,50
	izvan obitelji	154	13,50
NAOBRAZBA OCA	VŠS i VSS	343	30,06
	SSS	749	65,64
	NKV i KV	49	4,29
NAOBRAZBA MAJKE	VŠS i VSS	425	37,25
	SSS	664	58,19
	NKV i KV	51	4,47
STATUS ZAPOSLENJA SKRBNIKA/RODITELJA	nezaposlenost	319	27,96
	zaposlenost	822	72,04

Tablica 2.1. Deskriptivna analiza slobodnog vremena ispitanika

OBILJEŽJE	KATEGORIJA	N	%
MOJA GLAVNA AKTIVNOST SLOBODNOG VREMENA	gledanje TV-a	22	1,93
	individualni sport (klub)	81	7,10
	druženje s prijateljima	283	24,80
	hobiji	54	4,73
	ostalo	42	3,68
	putovanja	15	1,31
	družim se dečkom/djevojkom	79	6,92
	čitanje knjiga	17	1,49
	planinarenje ili često provođenje vremena u prirodi	19	1,67
	društvene mreže	43	3,77
	ekipni sport (klub)	172	15,07
	ekipni sport (rekreativni)	27	2,37
	družim se s članovima obitelji	36	3,16
	teretana i/ili fitness	96	8,41
	kreativne ili umjetničke radionice (strukturirano)	11	0,96
	kreativne ili umjetničke radionice (nestructurirano)	5	0,44
	individualni sport (rekreativni)	43	3,77
	volontiranje	9	0,79
	igranje videoigrica	45	3,94
	posjećujem kafiće i/ili noćne klubove	28	2,45
	koncerti	5	0,44
	ribolov	4	0,35
	STEM radionice (strukturirano)	1	0,09
	posjećivanje sportskih događaja	2	0,18
	posjećivanje galerija i/ili muzeja	1	0,09
	posjećivanje kina i/ili kazališta	1	0,09
	MOJA GLAVNA AKTIVNOST SLOBODNOG VREMENA JE	Redovna hobistička ili amaterska aktivnost koja zahtijeva određena znanja i vještine. Iz ovih aktivnosti može se razviti karijera (npr. ekipni sportovi).	445
Povremena aktivna ili pasivna hobistička aktivnost za koju nisu potrebne posebne vještine ni znanja (npr. povremeno rekreativno trčanje, bicikliranje i sl.).		623	54,60
Aktivnost koja je usmjerena na organizaciju i vođenje većeg događaja koji će se dogoditi (npr. volontiranje za organizaciju koncerta).		73	6,40

3.4. Instrument

Za potrebe istraživanja konstruiran je višedimenzionalni anketni upitnik koji se sastojao od 7 dijelova: sociodemografski upitnik, upitnik o domenama situacijske dokolice, upitnik o aktivnostima slobodnoga vremena, dio upitnika „Zajednice koje brinu“ (obitelj, škola, vršnjaci,

susjedstvo), skala procjene poremećaja prehrane, skala procjena uloge i korištenja društvenih mreža, skala procjene rizičnog seksualnog ponašanja.

Većina korištenih skala u originalnim verzijama je na engleskom jeziku te su kao takve i validirane. S obzirom na to da su ispitanici istraživanja s hrvatskog govornog područja, upitnici su prevedeni, kulturološki prilagođeni te ponovno validirani nakon provođenja pilot-istraživanja. Ono je provedeno u listopadu 2023. godine na uzorku od 203 ispitanika (N=203). Svi korišteni upitnici pokazali su zadovoljavajuće metrijske karakteristike dok je nekoliko čestica izbačeno. Jedan dio čestica je dodan jer se analizom podataka sondažnog istraživanja pokazalo kako postoje prostori za poboljšanje u vidu. U sociodemografskom dijelu upitnika dodana je čestica: *Svoj materijalni status procjenjujem kao: a) nizak, b) osrednji, c) visok.* Izmjena se dogodila kod čestice spola koja je u sondažnom istraživanju postavljena kao *Spol: a) muško, b) žensko, c) nešto drugo*, a u glavnom istraživanju kao *Spol: a) muško, b) žensko c) ostalo* uz mogućnost dopisivanja odgovora. Čestica sondažnog istraživanja: *Mjesto stanovanja: a) grad, b) prigradsko naselje, c) selo d) grad ili selo na otoku* izmijenjena je u *Mjesto stanovanja: a) grad, b) selo.* Druga čestica koja ispituje mjesto stanovanja izmijenjena je iz *Trenutačno mjesto života: a) Dalmacija, b) Slavonija, c) zagrebačko područje, d) varaždinsko područje e) Istra i Kvarner* u *Trenutačno mjesto života: a) Dalmacija, b) Slavonija i Baranja, c) Zagreb i središnja Hrvatska, d) Istra i Kvarner s otocima i primorjem.* Iz subskale skale „Zajednice koje brinu“ koja se odnosi na školsko okruženje pokazalo se kako neke čestice imaju nisku zasićenost te su izuzete iz glavnog istraživanja, a to su: *Moje ocjene su bolje od većine učenika mojeg razreda / moje fakultetske godine, Pokušao/la sam biti dobar u školi, Uključen/a sam u neku izvanškolsku aktivnost.* Iz skale koja se odnosi na procjenu rizičnih stilova ponašanja, u odnosu na sondažno istraživanje, izuzeta je čestica: *Društvene mreže izvor su stresa* jer se pokazalo da navedena čestica ima nisku zasićenost. Radi jasnije procjene vršnjačkog rizika u subskali skale „Zajednice koje brinu“ dodane su čestice: *Povezan/a sam sa svojim prijateljima/icama; Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim prijateljima/icama; Uživam provoditi vrijeme sa svojim prijateljima/icama; Blizak/bliska sam s prijateljima/icama.; Ako imam određeni problem, pitam prijatelje/ice za pomoć.* Kako bi se dobio bolji uvid u potencijalne aktualne rizične stilove ponašanja ispitanika, u upitnik glavnog istraživanja dodane su čestice koje ispituju rizične seksualne odnose: *Često mijenjam seksualne partnere; Imam seksualne odnose pod utjecajem opijata; Obolijevam od seksualno prenosivih bolesti.* Sve korištene skale glavnog istraživanja sažeto su prikazane u Tablici 3. Detaljan

pregled metrijskih karakteristika instrumenta istraživanja prikazan je u poglavlju „Faktorska analiza instrumenta“.

Tablica 3 Prikaz korištenih skala

Naziv instrumenta	Originalni autori	Cilj mjerenja	Ciljani ispitanici
Sociodemografski upitnik	Tri tvrdnje preuzete i prilagođene iz Livazović (2012)	Sociodemografski podatci ispitanika	Adolescenti
Upitnik o situacijskoj dokolici	Gould i sur. (2008)	Procjena čimbenika i domena najzastupljenije aktivnosti slobodnoga vremena	Adolescenti, mlade osobe, osobe odrasle dobi
Upitnik o aktivnostima slobodnoga vremena	Pet tvrdnji preuzeto iz Livazović i Kakuk (2020)	Procjena bavljenja određenim aktivnostima u slobodnome vremenu	Adolescenti
Zajednice koje brinu (<i>Communities that Care</i>)	Devedeset i šest tvrdnji preuzeto iz Arthur i sur. (2002)	Procjena okolinskih rizičnih čimbenika (obitelj, škola, vršnjaci, susjedstvo)	Adolescenti
Skala procjene poremećaja prehrane	Četiri tvrdnje preuzete iz Livazović i Mudrinić (2017)	Procjena poremećaja prehrane	Adolescenti
Skala procjena uloge i korištenja društvenih mreža	Dvije tvrdnje preuzete i prilagođene iz Gupta i Bashir (2018)	Procjena uloge i rizičnog ponašanja na društvenim mrežama	Adolescenti, mlade osobe
Skala procjene rizičnog seksualnog ponašanja	Četiri tvrdnje preuzete prilagođene iz Menon i sur. (2016)	Procjena rizičnog seksualnog ponašanja	Adolescenti

a) Sociodemografski upitnik

Prvi dio anketnog upitnika ispitivao je sociodemografska obilježja ispitanika kroz 11 čestica u obliku tvrdnji nakon kojih su ispitanici zaokruživali ponuđeni odgovor. Od 11 ispitivanih čestica 2 su imale mogućnosti slobodne nadopune. Traženi podatci ispitivali su se kroz ove čestice: 1.1. *Spol*: a) žensko, b) muško, c) ostalo (mogućnost nadopune); 1.2. *Dob*: a) 15, b) 16, c) 17, d) 18, e) 19, f) 20, g) 21, h) 22, i) 23; 1.3. *Mjesto života*: a) grad, b) selo; *Trenutačno mjesto života*: a) Dalmacija, b) Slavonija i Baranja; c) Zagreb i središnja Hrvatska, d) Istra i Kvarner s otocima i primorjem; *Trenutačni status*: a) učenik, b) student, c) zaposlen (završeno obrazovanje, d) nezaposlen (nezavršeno obrazovanje, e) povremeno zaposlen (npr. studentski

ugovor), f) povremeno zaposlen (npr. pola radnog vremena); Svoj materijalni status procjenjujem kao: a) nizak, b) osrednji, c) visok; Tvoj zadnji postignuti opći akademski uspjeh je: a) 1 (nedovoljan), b) 2 (dovoljan), c) 3 (dobar), d) 4 (vrlo dobar), e) 5 (izvrstan). S kim živiš?: a) s oba roditelja/skrbnika, b) s jednim roditeljom/skrbnikom, c) s bakom ili djedom ili drugim članom bliske rodbine, d) samostalan život, e) s partnerom/icom, f) nešto drugo (mogućnost nadopune). Ako je u prethodnom pitanju označeno „nešto drugo“, molim Vas navesti o čemu se radi; Naobrazba oca: a) nezavršena osnovna škola (NKV), b) osnovna škola (KV), srednja trogodišnja škola (SSS), srednja četverogodišnja škola (SSS), sveučilišni prvostupnik (VŠS), magistar struke/diplomski studij (VSS), poslijediplomsko fakultetsko obrazovanje (specijalistički studij, doktorat)(mr. sc. / dr. sc.); Naobrazba majke: a) nezavršena osnovna škola (NKV), b) osnovna škola (KV), srednja trogodišnja škola (SSS), srednja četverogodišnja škola (SSS), sveučilišna prvostupnica (VŠS), magistra struke / diplomski studij (VSS), poslijediplomsko fakultetsko obrazovanje (specijalistički studij, doktorat)(mr. sc. / dr. sc.); Status zaposlenja skrbnika/roditelja: a) Oba roditelja/skrbnika su zaposlena, b) Otac/skrbnik je zaposlen, majka/skrbnica nezaposlena, c) Otac/skrbnik je nezaposlen, majka/skrbnica zaposlena, d) Oba roditelja/skrbnika nezaposlena. Tvrdnje koje ispituju naobrazbu roditelja i školski uspjeh preuzete su iz Livazović (2012).

b) Upitnik o situacijskoj dokolici

Drugi dio upitnika prikupljao je podatke o najznačajnijoj i najzastupljenijoj aktivnosti slobodnoga vremena. Ona se promatra kroz 6 domena: ustrajnost, trud, karijera, jedinstveni *ethos*, financijska korist, identitet. Ispituje se kroz 42 čestice, s tim da prva čestice ispituje zaokruživanje konkretne aktivnosti slobodnoga vremena koja je najzastupljenija u životu ispitanika uz mogućnost nadopune ako pojedina aktivnosti nije navedena u upitniku. 2.1. *Moja „glavna“ aktivnost slobodnoga vremena je: a) ekipni sport (klub), b) individualni sport (klub), c) ekipni sport (rekreativni), d) individualni sport (rekreativni), e) planinarenje ili često provođenje vremena u prirodi, f) kreativne ili umjetničke radionice (strukturirano), g) kreativne ili umjetničke radionice (nestructurirano), h) STEM radionice (strukturirano), i) STEM radionice (nestructurirano), j) volontiranje, k) volontiranje, l) gledanje TV-a, m) druženje s prijateljima, n) posjećivanje kina i/ili kazališta, o) posjećivanje galerija i/ili muzeja, p) posjećivanje sportskih događaja, r) družim se s članovima obitelji, s) družim se s dečkom/djevojkom, š) društvene mreže, u) posjećujem kafiće i/ili noćne klubove, v) igranje*

videoigrice, z) koncerti, ž) ribolov, y) čitanje knjiga, x) teretana i/ili fitness xy) putovanja, yx) hobiji, xx) ostalo (mogućnost nadopune). Druga čestica ovog upitnika ispituje određivanje pripadnosti prethodno zaokružene aktivnosti u vrstu aktivnosti ozbiljne dokolice (ozbiljna, povremena, projektna): 2.2. *Moja „glavna“ aktivnost slobodnoga vremena je: a) redovna hobistička ili amaterska aktivnost koja zahtijeva određena znanja i vještine. Iz ovih aktivnosti može se razviti karijera (npr. ekipni sportovi); b) povremena aktivna ili pasivna hobistička aktivnost za koje nisu potrebne posebne vještine ni znanja (npr. povremeno rekreativno trčanje, bicikliranje i sl.); c) aktivnost koja je usmjerena na organizaciju i vođenje većeg događaja koji će se dogoditi (npr. volontiranje za organizaciju koncerta).* Ostalih 40 čestica kroz ponuđene tvrdnje mjere slaganje na Likertovoj skali od 1 do 5 (1 – uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem). To je razlika u odnosu na originalnu verziju upitnika Goulda i sur. (2008) koja koristi devetostupanjsku Likertovu skalu slaganja. Prije provođenja istraživanja procijenjeno je kako će se ispitanici uspjeti najbolje izraziti kroz petostupanjsku Likertovu skalu zbog upoznatosti s takvom vrstom vrednovanja u školskom okruženju. Shodno korištenju drugačije Likertove skale i prijevoda na hrvatski, upitnik je sondažnim istraživanjem ponovno validiran te je pokazao zadovoljavajuće metrijske karakteristike. Tvrdnje ponuđene ispitanicima jesu: 2.3. *Ako naiđem na prepreku, ustrajem dok je ne savladam;* 2.4. *Trudim se postati kompetentan/na u aktivnosti;* 2.5. *Vježbam kako bih poboljšao/la svoje vještine;* 2.6. *Spreman sam uložiti znatne napore kako bih bio vještiji u aktivnosti;* 2.7. *Od početka aktivnosti sam napredovao;* 2.8. *Specifični događaj motivirao me da sudjelujem u „glavnoj“ aktivnosti slobodnoga vremena;* 2.9. *Uspjeh je definirao uključenost u „glavnu“ aktivnost slobodnoga vremena;* 2.10. *Ustrajnošću sam prevladavao nedaće;* 2.11. *Aktivnost me naučila novim vještinama;* 2.12. *U potpunosti koristim svoj talent u aktivnosti;* 2.13. *Moja aktivnost pomogla mi je ostvariti vlastiti potencijal;* 2.14. *Moja aktivnost pomogla mi je prepoznati moj najveći potencijal;* 2.15. *Aktivnost kojom se bavim omogućila mi je pokazivanje vlastitih vještina i sposobnosti;* 2.16. *Moje znanje o aktivnosti vidljivo je prilikom sudjelovanja;* 2.17. *Svojom aktivnošću se izražavam;* 2.18. *Moja individualnost izražena je u aktivnosti;* 2.19. *Aktivnost mi omogućava da izrazim tko sam;* 2.20. *Moja slika o sebi poboljšala se od kako sam se počeo/la baviti ovom aktivnošću;* 2.21. *Aktivnost kojom se bavim poboljšala je način na koji razmišljam o sebi;* 2.22. *Aktivnost kojom se bavim pruža mi dubok osjećaj zadovoljstva.* 2.23. *Moja „glavna“ aktivnost me veseli;* 2.24. *Moja „glavna“ aktivnost mi je ugodna;* 2.25. *Aktivnost mi je zabavna;* 2.26. *Uživam u aktivnosti;* 2.27. *Osjećam se kao nov/a nakon vremena provedenog na aktivnosti;* 2.28. *Osjećam se bolje nakon vremena provedenog na aktivnosti;* 2.29. *Aktivnost je opuštajuća za mene;* 2.30. *Imam*

financijsku korist od uključenost u aktivnost; 2.31. Dobio/la sam novčanu naknadu za svoju stručnost u aktivnosti; 2.32. Uživam s drugim pojedincima koji se bave istom aktivnošću; 2.33. Više se družim s osobama koje su posvećene istoj aktivnosti; 2.34. Osjećaj grupnog postignuća/zadovoljstva važan mi je u „glavnoj“ aktivnosti; 2.35. Nakon što pomognem svojoj ekipi/ljudima koji se bave istom aktivnošću ostvariti nešto, osjećam se važno; 2.36. Važan mi je razvoj ekipe ili ljudi koji se bave istom aktivnošću; 2.37. Pridonosim povezivanju pojedinaca svoje grupe koji se bave istom aktivnošću; 2.38. Važno je da obavljam dužnosti koje me povezuju s grupom osoba koje se bave istom aktivnošću; 2.39. Dijelim mnoge osjećaje svojih kolega koji se bave istom aktivnošću; 2.40. Pojedinici koji se bave istom aktivnošću kao i ja imaju iste ideale; 2.41. Drugi koji me poznaju znaju da je ova aktivnost dio mene; 2.42. Često me prepoznaju kao osobu posvećenu svojoj „glavnoj“ aktivnosti.

c) Upitnik o aktivnostima slobodnoga vremena

Treći dio upitnika sastoji se od 23 čestice koje ispituju učestalost provođenja slobodnoga vremena prema ponuđenim tvrdnjama čiji je dio preuzet iz upitnika Livazović i Kakuk (2020). Ispitanici su učestalost provođenja slobodnoga vremena na svakoj pojedinoj aktivnosti označavali na Likertovoj skali od 1 do 5 (1 – nikada, 2 – rijetko, 3 – ponekad, 4 – često, 5 – uvijek). Ponuđene tvrdnje jesu: 3.1. *Bavim se ekipnim sportom u klubu;* 3.2. *Bavim se individualnim sportom u klubu;* 3.3. *Bavim se ekipnim sportom rekreativno;* 3.4. *Bavim se individualnim sportom rekreativno;* 3.5. *Planinarim i/ili često provodim vrijeme u prirodi;* 3.5. *Sudjelujem na strukturiranim kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (unutar određene ustanove);* 3.6. *Sudjelujem na strukturiranim kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (samostalno ili grupno izvan određene ustanove);* 3.7. *Sudjelujem na vođenim STEM radionicama;* 3.8. *Bavim se STEM aktivnostima izvan određene ustanove i strukture;* 3.9. *Volontiram;* 3.10. *Gledam TV;* 3.11. *Družim se s prijateljima;* *Posjećujem kino i/ili kazalište;* 3.12. *Posjećujem galerije i/ili muzeje;* 3.13. *Posjećujem sportske događaje;* 3.14. *Družim se s članovima obitelji;* 3.15. *Družim se s dečkom/djevojkom;* 3.16. *Provodim vrijeme na društvenim mrežama;* 3.17. *Posjećujem kafiće i/ili noćne klubove;* 3.18. *Igram videoigrice;* 3.19. *Posjećujem koncerte;* 3.20. *Bavim se ribolovom;* 3.21. *Čitam knjige;* *Odlazim u teretanu i/ili na fitness;* 3.22. *Putujem (turistički);* 3.23. *Bavim se određenim hobijem.*

d) Upitnik „Zajednice koje brinu“ (*Communities that Care*)

Četvrti dio upitnika sastojao se 96 čestica koje ispituju rizične i zaštitne čimbenike u okolini ispitanika: obitelji, školi/fakultetu, s vršnjacima i susjedstvu. Ispitanici su označavali slaganje s ponuđenim tvrdnjama na Likertovoj skali od 1 do 5 (1 – u potpunosti se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – slažem se, 5 – u potpunosti se slažem). U originalnoj verziji upitnika Arthura i sur. (2002) skala koja ispituje školsku okolinu ne obuhvaća i fakultetsko okruženje koje je za potrebe ovog istraživanja uvršteno kao čimbenik koji se ispituje: 4.1. *U mojoj školi/fakultetu učenici/studenti imaju puno prilika pomoći odlučivati o školskim/fakultetskim aktivnostima i pravilima;* 4.2. *Nastavnici ili profesori pozivaju me na sudjelovanje u posebnim razrednim/studentским projektima;* 4.3. *Moji nastavnici/profesori primjećuju kada dobro odradim posao;* 4.4. *Učenici/studenti u mojoj školi/fakultetu imaju mnogo prilika za uključivanje u različite izvannastavne aktivnosti;* 4.5. *Puno je prilika za individualan razgovor s nastavnicima/profesorima;* 4.6. *Mrzim biti u školi/fakultetu;* 4.7. *Osjećam se sigurno u svojoj školi/fakultetu;* 4.8. *Učitelji/profesori me hvale kada radim nešto dobro;* 4.9. *Imam mnogo prilika za sudjelovanje u razrednim/fakultetskim raspravama i ostalim aktivnostima;* 4.10. *Školski/fakultetski zadatci su svrhoviti i važni;* 4.11. *Većina predmeta je zanimljiva;* 4.12. *Stvari koje učim bit će mi važne za daljnji život;* 4.13. *Uživam biti u školi/fakultetu;* 4.14. *Dajem sve od sebe u školi/fakultetu.* Ponuđene tvrdnje koje istražuju obiteljsku okolinu jesu: 4.15. *Povezan/a sam s majkom/skrbnicom;* 4.16. *Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojom majkom/skrbnicom;* 4.17. *Bliska/blizak sam s ocem/skrbnikom;* 4.18. *Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim ocem/skrbnikom;* 4.19. *Uživam provoditi vrijeme s ocem/skrbnikom;* 4.20. *Ako imam određeni problem, pitam majku/skrbnicu ili oca/skrbnika za pomoć;* 4.21. *U puno slučajeva mogu s roditeljima/skrbnicima raditi zabavne stvari;* 4.22. *Roditelji/skrbnici me pitaju jesam li napravio domaću zadaću;* 4.23. *Roditelji/skrbnici znaju ako ne dođem kući na vrijeme;* 4.24. *Moja obitelj ima jasna pravila;* 4.25. *Roditelji/skrbnici me pitaju za mišljenje prije nego donesu određenu odluku;* 4.26. *Kada nisam kući, barem jedan roditelj/skrbnik zna gdje sam i s kim sam;* 4.27. *Roditelji/skrbnici žele da im javim ako ću kasniti kući.;* 4.28. *Moja obitelj ne dopušta korištenje alkohola i droge.;* 4.29. *Moji roditelji/skrbnici pokušavaju kontrolirati sve što radim;* 4.30. *Roditelji/skrbnici tretiraju me kao da sam dijete i pokušavaju me zaštititi od svega;* 4.31. *Svađamo se oko istih stvari;* 4.32. *Moja obitelj ima ozbiljne svađe;* 4.33. *Članovi moje obitelji vrijeđaju se i viču jedni na druge;* 4.34. *Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kad sam alkoholiziran/a;* 4.35. *Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kada nosim oružje;* 4.36. *Moji*

roditelji/skrbnici negativno reaguju kada markiram iz škole ili ne dolazim na fakultet; 4.37. Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je pušenje loše za mene; 4.38. Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) pije vina i/ili piva loše za mene; 4.39. Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) ispijanje žestokih pića loše za mene; 4.40. Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju konzumaciju marihuane; 4.41. Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju krađu; 4.42. Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju crtanje grafita po zgradama; 4.43. Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je loše kad se potučem s nekim. Tvrdnje koje se odnose na ispitivanje rizika u susjedstvu jesu: 4.44. Moje susjedstvo ima mnogo napuštenih zgrada i kuća; 4.45. Moje susjedstvo ima mnogo grafita; 4.46. U mojem susjedstvu ima mnogo tučnjava; 4.47. U mojem susjedstvu ima mnogo kriminala i/ili prodaje droge; 4.48. U mojem susjedstvu ima mnogo osoba s kojima mogu pričati o meni važnim temama; 4.49. Postoje ljudi u mojem susjedstvu koji me potiču i ohrabruju da dajem sve od sebe; 4.50. Moje susjedstvo vidi kada napravim nešto dobro i o tome me obavijeste; 4.51. U mojem susjedstvu djeca mogu odlučiti o organizaciji događaja i aktivnosti; 4.52. U mojem susjedstvu odrasli paze na to što djeca misle; 4.53. Osjećam se sigurno u svojem susjedstvu; 4.54. Voljela/volio bih se odseliti iz susjedstva; 4.55. Ako bih se morala/morao preseliti iz svojeg susjedstva, nedostajalo bi mi; 4.56. Volim svoje susjedstvo/svoj kvart; 4.57. Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete popije alkohol, uhvatit će ga policija; 4.58. Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete konzumira marihuanu, uhvatit će ga policija; 4.59. Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete nosi oružje, uhvatit će ga policija; 4.60. U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do cigareta; 4.61. U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do alkohola; 4.62. U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do marihuane; 4.63. U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do droge. Dio tvrdnji koji se odnosi na prijatelje i vršnjake također je preuzet iz originalnog upitnika Arthura i sur. (2002), i to tvrdnje: 4.64. Moji prijatelji/ce puše cigarete (odnosi se na i na e-cigarete); 4.65. Moji prijatelji/ce konzumiraju alkohol; 4.66. Moji prijatelji/ce konzumiraju marihuanu; 4.67. Moji prijatelji/ce konzumiraju droge; 4.68. Moji prijatelji/ce nosili su ili nose oružje; 4.69. Moji prijatelji/ce nešto su ukrali ili krađu; 4.70. Moji prijatelji/ce bili su izbačeni iz škole ili fakulteta; 4.71. Moji prijatelji/ce prodavali su ili prodaju drogu; 4.72. Moji prijatelji/ce ukrali su ili krađu motorna vozila; 4.73. Moji prijateljice/ce bili su uhićeni/e; 4.74. Moji prijatelji/ce odustali su od škole/fakulteta; 4.75. Moji prijatelji/ce bili su ili su još uvijek članovi bande; 4.76. Moji prijatelji/ce nekog su napali s namjerom da ga ozbiljno ozlijede; 4.77. Moji prijatelji/ce namjerno su uništavali/e tuđu imovinu. Kako bi se odredila kvaliteta vršnjačkih i prijateljskih odnosa u postojećem upitniku dodane su tvrdnje: 4.78. Povezan/a sam sa svojim prijateljima/icama; 4.79. Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim prijateljima/icama;

4.80. *Uživam provoditi vrijeme sa svojim prijateljima/icama;* 4.81. *Blizak/bliska sam s prijateljima/icama.;* 4.82. *Ako imam određeni problem, pitam prijatelje/ice za pomoć. Kako bi se odredila razina rizičnog ponašanja kod svakog ispitanika, postavljene su tvrdnje:* 4.83. *Pušim cigarete ili e-cigarete;* 4.84. *Konzumiram alkohol;* 4.85. *Konzumiram marihuanu;* 4.86. *Konzumiram drogu;* 4.87. *Nosim ili sam nosio/la oružje;* 4.88. *Nešto sam ukrao/la;* 4.89. *Bio/la sam izbačen/a iz škole ili fakulteta;* 4.90. *Prodao/la sam drogu;* 4.91. *Ukrao/la sam ili sam pokušao/la ukrasti motorno vozilo;* 4.92. *Bio/la sam uhićen/a;* 4.93. *Odustao/la sam od škole/fakulteta;* 4.94. *Bio/la sam član bande;* 4.95. *Napao/la sam nekoga s idejom da ga ozbiljno ozlijedim;* 4.96. *Namjerno sam uništavao/la tuđu imovinu.*

e) Skala procjene poremećaja prehrane

Uz ispitivanje rizičnih stilova ponašanja iz prethodnog upitnika, uvrštena su dodatna pitanja koja su kroz 6 čestica ispitivala poremećaje prehrane. Tvrdnje navedenoga upitnika preuzete su iz rada Livazovića i Mudrinić (2017). Ispitanici su na Likertovoj skali od 1 do 5 (1 – uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – djelomično se slažem, 5 – u potpunosti se slažem) iskazivali slaganje s tvrdnjama. Ponuđene tvrdnje jesu: 5.1. *Izbjegavam jesti kada sam gladan/gladna;* 5.2. *Razmišljam o pokušaju povraćanja nakon obroka kako bih skinuo/la kilograme;* 5.3. *U kratkom razdoblju jedem preveliku količinu hrane;* 5.4. *Namjerno koristim diuretike ili laksative kako bih spriječio/la debljanje;* 5.5. *Pred drugim jedem umjereno, a kada sam sam/a „trpam“ velike količine hrane u sebe;* 5.6. *Osjećam krivnju tijekom uzimanja obroka zbog utjecaja koji će to imati na moju tjelesnu težinu.*

f) Skala procjena uloge i korištenja društvenih mreža

Kao jedna od dodatnih domena slobodnoga vremena istraživane su društvene mreže unutar skale koja sadrži 12 čestica. Navedena skala sadrži jedno pitanje s više ponuđenih odgovora: 6.1. *Koju od navedenih društvenih mreža najčešće koristiš?*a) Facebook, b) Instagram, c) TikTok, d) LinkedIn, e) Twitter/X, f) Flickr, g) Quora, h) Snapchat, i) Youtube, j) Tinder, k) Ostalo. Ostala pitanja odnosila su se na procjenu uloge društvenih mreža u životu ispitanika te na rizična ponašanja na društvenim mrežama. Ponuđene tvrdnje o rizičnim ponašanjima na društvenim mrežama s naglaskom na *seksting* preuzete su i prilagođene iz Gupta i Bashir (2018). Sve navedene tvrdnje ispitanici su vrednovali na Likertovoj skali slaganja od 1 do 5 (1

– uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – djelomično se slažem, 5 – u potpunosti se slažem). Korištene tvrdnje jesu: 6.2. *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu;* 6.3. *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor;* 6.4. *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima;* 6.5. *Uloga društvenih mreža u mojem životu većinom je za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze;* 6.6. *Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama;* 6.7. *Društvene mreže imaju informativni karakter;* 6.8. *Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije;* 6.9. *Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina;* 6.10. *Putem društvenih mreža dijelio/la sam eksplicitni sadržaj druge osobe;* 6.11. *Putem društvenih mreža dijeljen je eksplicitni sadržaj koji sam privatno slao/slala drugoj osobi;* 6.12. *Širio/la sam neistine o drugoj osobi na društvenim mrežama; O meni su širene neistine putem društvenih mreža.*

g) Skala procjene rizičnog seksualnog ponašanja

Kao dodatno rizično seksualno ponašanje ispitavalo se rizično seksualno ponašanje. Ponuđene tvrdnje preuzete su iz upitnika Menon i sur. (2016). Sadrži 3 čestice koje su u obliku tvrdnje ponuđene ispitanicima koji su na Liketovoj skali od 1 do 5 procjenjivali slaganje (1 – uopće se ne slažem, 2 – ne slažem se, 3 – niti se slažem niti se ne slažem, 4 – djelomično se slažem, 5 – u potpunosti se slažem). Navedene tvrdnje jesu: 7.1. *Često mijenjam seksualne partnere;* 7.2. *Imam seksualne odnose pod utjecajem opijata;* 7.3. *Obolijevam od seksualno prenosivih bolesti.*

3.5. Postupak

Istraživački proces proveden je u dvije faze. Prva faza obuhvaćala je sondažno istraživanje koje je provedeno u studenome 2023. godine na uzorku od 201 ispitanika. Cilj sondažnog istraživanja bio je uvidjeti prikladnost istraživačkog instrumenta za predviđeni uzrast ispitanika, ali i kako bi se pojedini upitnici validirali jer su prevedeni s engleskoga jezika na hrvatski. Rezultati sondažnog istraživanja pokazali su kako su validirani upitnici prikladni za upotrebu u glavnom istraživanju. Radi usklađivanja instrumenta istraživanja s istraživačkim ciljem, nakon provedbe sondažnog istraživanja, pokazala se potreba za dodavanjem seta pitanja o povezanosti s vršnjacima kako bi rezultati bili razumljiviji u kontekstu povezanosti mikrosustava i

slobodnoga vremena. Također, iako je u fokusu situacijske dokolice glavna aktivnost slobodnoga vremena ispitanika, radi važnosti uvida u zastupljenost aktivnosti slobodnoga vremena adolescenata općenito, dodan je set pitanja o zastupljenosti ostalih aktivnosti slobodnoga vremena. Uz navedene promjene započet je postupak glavnog istraživanja. Provodilo se u tri faze: 1) kontaktiranje ustanova, 2) dobivanje privole od strane kontaktirane institucije, roditelja i ispitanika, 3) prikupljanje podataka. Prva faza započela je u veljači 2024. godine, kada su počele pristizati i prve privole od strane kontaktiranih ustanova, roditelja i ispitanika. Nakon toga je započelo prvo prikupljanje podataka u samim ustanovama. S obzirom na to da se istraživanje provodilo u četirima hrvatskim makroregijama, podatci su prikupljeni ciljano u svakoj regiji zasebno, ovim redoslijedom: Dalmacija, Slavonija i Baranja, Zagreb i središnja Hrvatska te Istra i Kvarner s otocima i primorjem. U odazivu za istraživanje veću dostupnost i voljnost pokazale su institucije iz Dalmacije te Slavonije i Baranje, dok je zbog zasićenosti različitim istraživanjima prikupljanje podataka bilo otežano u Zagrebu i središnjoj Hrvatskoj te ponajviše u Istri i Kvarneru s otocima i primorjem jer jedan dio škola ima potpisanu suradnju s različitim znanstveno-istraživačkim institucijama te samim time nisu u mogućnosti sudjelovati u istraživanjima izvan navedenih suradnji. Anketni su upitnici pripremljeni putem Google obrasca, a ispitanici su im pristupali nakon skeniranja QR koda koji je podijeljen na projektnom platnu učionice u kojoj su se nalazili. Prije samog ispunjavanja ispitanicima je objašnjena važnost i svrha istraživanja kao i ključne odrednice anonimnosti te mogućnost odustajanja u bilo kojem trenutku. Većinom su ispunjeni u skladu s uputama, dok je 9 anketnih upitnika izostavljeno kod statističke obrade zbog izostavljanja odgovora na pojedina pitanja ili zbog ispunjavanja koja nisu bila u skladu s uputom. Dobiveni podatci spremljeni su u Excel tablicu koja je zatim pripremljena za statističku obradu pomoću statističkog alata IBM SPSS 29.0.

IV. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Faktorska analiza instrumenta

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture *Skale situacijske dokolice* na 40 čestica pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent (KMO=0,955) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2= 28454,564$, $df=0,780$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Kako bi se postiglo obilježje jednostavne strukture, provela se rotacija faktora pomoću Oblimin rotacije. Na temelju Kaiser-Guttmanovog kriterija izdvojeno je 6 faktora koji objašnjavaju 62,07 % ukupne varijance.

Tablica 4 Faktorska analiza *Skale situacijske dokolice*

ČESTICE		Komponenta					
		1	2	3	4	5	6
Trud i ustrajnost	Ako naidem na prepreku, ustrajem dok je ne savladam.	0,31	0,23	0,32	0,13	0,71	0,27
	Trudim se postati kompetentan/na u aktivnosti.	0,30	0,23	0,30	0,06	0,73	0,34
	Vježbam kako bih poboljšao/la svoje vještine.	0,35	0,24	0,32	0,06	0,77	0,34
	Spreman sam uložiti znatne napore kako bih bio vještiji u aktivnosti.	0,38	0,32	0,37	0,12	0,81	0,41
	Od početka aktivnosti sam napredovao.	0,33	0,21	0,36	0,01	0,71	0,39
	Ustrajnošću sam prevladavao nedaće.	0,41	0,33	0,39	0,11	0,66	0,50
	Moje znanje o aktivnosti vidljivo je prilikom sudjelovanja.	0,52	0,36	0,44	0,07	0,62	0,55
Talent, vještine i motivacija	Specifični događaj motivirao me da sudjelujem u „glavnoj“ aktivnosti slobodnoga vremena.	0,24	0,27	0,24	0,15	0,27	0,71
	Uspjeh je definirao uključenost u „glavnu“ aktivnost slobodnoga vremena.	0,29	0,34	0,22	0,23	0,38	0,73
	Aktivnost me naučila novim vještinama.	0,49	0,34	0,42	0,05	0,63	0,63
	U potpunosti koristim svoj talent u aktivnosti.	0,48	0,31	0,32	0,14	0,52	0,69
	Moja aktivnost pomogla mi je ostvariti vlastiti potencijal.	0,57	0,38	0,40	0,13	0,56	0,73
	Moja aktivnost pomogla mi je prepoznati svoj najveći potencijal.	0,59	0,38	0,36	0,23	0,50	0,74
	Aktivnost kojom se bavim omogućila mi je pokazivanje vlastitih vještina i sposobnosti.	0,57	0,35	0,43	0,07	0,62	0,67

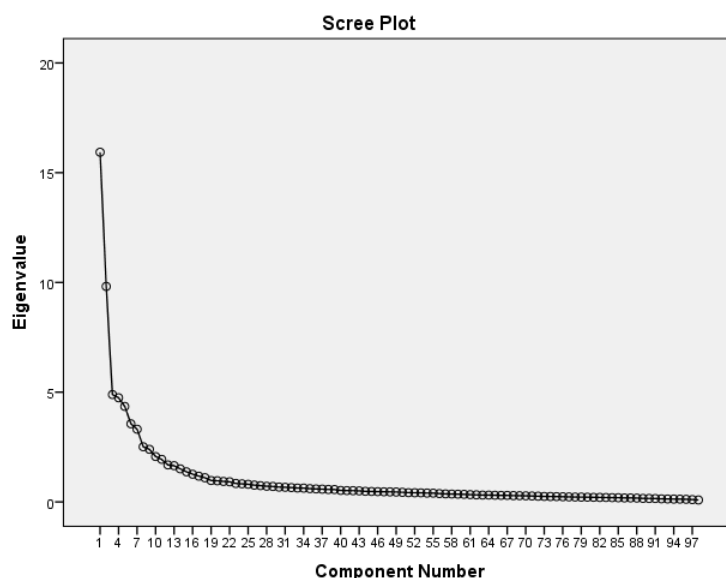
Tablica 4.1. Faktorska analiza *Skale situacijske dokolice*

ČESTICE		Komponenta					
		1	2	3	4	5	6
Samoizražavanje i zadovoljstvo	Svojom aktivnošću se izražavam.	0,76	0,43	0,41	0,15	0,43	0,42
	Moja individualnost izražena je u aktivnosti.	0,76	0,34	0,36	0,12	0,41	0,41
	Aktivnost mi omogućava da izrazim tko sam.	0,80	0,41	0,39	0,15	0,36	0,35
	Moja slika o sebi poboljšala se od kako sam se počeo/la baviti ovom aktivnošću.	0,75	0,34	0,52	0,10	0,45	0,36
	Aktivnost kojom se bavim poboljšala je način na koji razmišljam o sebi.	0,72	0,35	0,56	0,14	0,45	0,37
Dugoročni ishodi aktivnosti	Aktivnost kojom se bavim pruža mi dubok osjećaj zadovoljstva.	0,55	0,30	0,74	0,01	0,50	0,24
	Moja „glavna“ aktivnosti me veseli.	0,38	0,35	0,84	0,05	0,41	0,19
	Moja „glavna“ aktivnost mi je ugodna.	0,33	0,35	0,84	0,07	0,39	0,17
	Aktivnost mi je zabavna.	0,31	0,38	0,85	0,07	0,41	0,25
	Uživam u aktivnosti.	0,31	0,35	0,87	0,04	0,40	0,24
	Osjećam se kao nov/a nakon vremena provedenog na aktivnosti.	0,43	0,34	0,70	0,09	0,29	0,31
	Osjećam se bolje nakon vremena provedenog na aktivnosti.	0,48	0,37	0,80	0,02	0,37	0,34
	Aktivnost je opuštajuća za mene.	0,34	0,32	0,77	0,09	0,26	0,27
Financijska korist	Imam financijsku korist od uključenosti u aktivnost.	0,18	0,26	0,03	0,92	0,11	0,19
	Dobio/la sam novčanu naknadu za svoju stručnost u aktivnosti.	0,14	0,25	0,01	0,90	0,13	0,19
Jedinstveni <i>ethos</i> i samoidentifikacija s aktivnošću	Uživam s drugim pojedincima koji se bave istom aktivnošću.	0,25	0,66	0,51	0,09	0,31	0,26
	Više se družim s osobama koje su posvećene istoj aktivnosti.	0,26	0,68	0,25	0,30	0,10	0,12
	Osjećaj grupnog postignuća/zadovoljstva važan mi je u „glavnoj“ aktivnosti.	0,31	0,80	0,34	0,19	0,26	0,27
	Nakon što pomognem svojoj ekipi/ljudima koji se bave istom aktivnošću ostvariti nešto, osjećam se važno.	0,30	0,74	0,33	0,17	0,32	0,31
	Važan mi je razvoj moje ekipe ili ljudi koji se bave istom aktivnošću.	0,32	0,81	0,37	0,14	0,33	0,29
	Pridonosim povezivanju pojedinaca svoje grupe koji se bave istom aktivnošću.	0,36	0,84	0,34	0,21	0,29	0,34
	Važno je da obavljam dužnosti koje me povezuju s grupom osoba koje se bave istom aktivnošću.	0,34	0,84	0,35	0,19	0,32	0,34
	Dijelim mnoge osjećaje svojih kolega koji se bave istom aktivnošću.	0,40	0,78	0,33	0,26	0,24	0,25
	Pojedinci koji se bave istom aktivnošću kao i ja imaju iste ideale.	0,37	0,65	0,21	0,34	0,09	0,25
	Drugi koji me poznaju znaju da je ova aktivnost dio mene.	0,59	0,62	0,44	0,22	0,38	0,16
	Često me prepoznaju kao osobu posvećenu svojoj „glavnoj“ aktivnosti.	0,57	0,61	0,33	0,37	0,34	0,24
% objašnjenje varijance		36,52	8,44	7,21	3,79	3,36	2,75
Cronbachova alfa (α)		0,86	0,92	0,92	0,85	0,86	0,87

Prvi izlučeni faktor sastoji se od 5 čestica koje objašnjavaju 36,52 % ukupne varijance uz raspon zasićenosti čestica od 0,72 do 0,80. Unutrašnja konzistentnost izlučenog faktora ima visoku pouzdanost prema Cronbachovoj alfi koja iznosi $\alpha=0,86$. Drugi izlučeni faktor sastoji se od 11 čestica koje objašnjavaju 8,44 % ukupne varijance s rasponom zasićenosti od 0,61 do 0,84. Izlučeni faktor ostvaruje visoku pouzdanost prema Cronbachovoj alfi koja iznosi $\alpha=0,92$. Treći izlučeni faktor sastoji se od 8 čestica koje objašnjavaju 7,21 % ukupne varijance uz raspon zasićenosti čestica koje su skalirane od 0,74 do 0,87. Četvrti izlučeni faktor ostvaruje pouzdanost $\alpha=0,85$ te se sastoji od dviju čestica. Peti izlučeni faktor sastoji se od 7 čestica koje objašnjavaju 3,36 % ukupne varijance uz raspon zasićenosti od 0,66 do 0,77. Unutrašnja konzistentnost izlučenog faktora ima visoku pouzdanost prema Cronbachovoj alfi koja iznosi $\alpha=0,86$. Šesti izlučeni faktor sastoji se od 7 čestica koje objašnjavaju 2,75 % ukupne varijance uz zasićenost čestica u rasponu od 0,55 do 0,73. Pouzdanost navedenog faktora prema Cronbachovoj alfi iznosi $\alpha=0,87$.

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture *Skale „Zajednice koje brinu“* na 96 čestica pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent ($KMO=0,918$) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=62522,78$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Kako bi se postiglo obilježje jednostavne strukture, provela se rotacija faktora koja mijenja odnos između faktora i varijabli. Primjenom Oblimin rotacije uz Kaiser normalizaciju ostvarila se jednostavna struktura. S obzirom na to da bi se na temelju Cattellova Scree plot (Graf 1) grafičkog prikaza moglo izlučiti osam faktora, ponovljena je analiza glavnih komponenti na 96 čestica kako bi se ispitalo osmofaktorsko rješenje.

Graf 1 Scree Plot – Skala „Zajednice koje brinu“

Na temelju ponovljene faktorske analize na osam faktora pojedine čestice sačinjavale su niske vrijednosti te se nisu uklapale u faktore. Ponovljena je analiza faktora s izostavljenim česticama: *Kada nisam kući, barem jedan roditelj/skrbnik zna gdje sam i s kim sam, Moja obitelj ima ozbiljne svađe, Mrzim biti u školi/fakultetu, Dajem sve od sebe u školi/fakultetu, Roditelji/skrbnici me pitaju jesam li napravio domaću zadaću, Roditelji/skrbnici znaju ako ne dođem kući na vrijeme, Kada nisam kući, barem jedan roditelj/skrbnik zna gdje sam i s kim sam, Roditelji/skrbnici žele da im javim ako ću kasniti kući, Moji roditelji/skrbnici pokušavaju kontrolirati sve što radim, Roditelji/skrbnici tretiraju me kao da sam dijete i pokušavaju me zaštititi od svega, Svađamo se oko istih stvari, Moja obitelj ima ozbiljne svađe, Članovi moje obitelji vrijeđaju se i viču jedni na druge, Moje susjedstvo ima mnogo napuštenih zgrada i kuća, Osjećam se sigurno u svojem susjedstvu, Voljela/volio bi se odseliti iz svojeg susjedstva, Ako bih se morala/morao preseliti iz svojeg susjedstva, nedostajalo bi mi, Volim svoje susjedstvo/svoj kvart, Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete popije alkohol, uhvatit će ga policija, Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete konzumira marihuanu, uhvatit će ga policija, Ako u mojem susjedstvu/kvartu dijete nosi oružje, uhvatit će ga policija.*

Tablica 5 Faktorska analiza *Skale „Zajednice koje brinu“*

	ČESTICE	Komponenta							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Školski i fakultetski odnosi	U mojoj školi/fakultetu učenici/studenti imaju puno prilika pomoći i odlučivati o školskim/fakultetskim aktivnostima i pravilima.	0,01	0,60	0,05	0,18	0,15	0,02	0,21	0,10
	Nastavnici ili profesori pozivaju me na sudjelovanje u posebnim razrednim/studentским projektima.	0,01	0,59	0,02	0,14	0,16	0,04	0,18	0,05
	Moji nastavnici/profesori primjećuju kada dobro radim posao.	0,01	0,75	0,10	0,18	0,18	0,01	0,21	0,01
	Učenici/studenti u mojoj školi/fakultetu imaju mnogo prilika za uključivanje u različite izvannastavne aktivnosti.	0,05	0,68	0,13	0,17	0,13	0,06	0,12	0,08
	Puno je prilika za individualan razgovor s nastavnicima/profesorima.	0,00	0,70	0,08	0,15	0,12	0,05	0,18	0,08
	Osjećam se sigurno u svojoj školi/fakultetu.	0,10	0,58	0,08	0,19	0,24	0,01	0,13	0,12
	Učitelji/profesori me hvale kada radim nešto dobro.	0,04	0,75	0,08	0,17	0,18	0,00	0,24	0,07
	Imam mnogo prilika za sudjelovanje u razrednim/fakultetskim raspravama i ostalim aktivnostima.	0,02	0,71	0,09	0,15	0,15	0,01	0,28	0,01
	Školski/fakultetski zadatci su svrhoviti i važni.	0,02	0,71	0,06	0,10	0,16	0,01	0,24	0,09
	Većina predmeta je zanimljiva.	0,05	0,69	0,01	0,03	0,17	0,05	0,24	0,10
	Stvari koje učim bit će mi važne za daljnji život.	0,02	0,62	0,07	0,02	0,14	0,11	0,23	0,12
	Uživam biti u školi/fakultetu.	0,07	0,63	0,00	0,04	0,15	0,03	0,22	0,08
Dajem sve od sebe u školi/fakultetu.	0,06	0,51	0,00	0,09	0,26	0,05	0,11	0,22	
Kvaliteta obiteljskih odnosa	Povezan/a sam s majkom/skrbničom.	0,14	0,13	0,14	0,20	0,71	0,06	0,02	0,11
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojom majkom/skrbničom.	0,05	0,21	0,09	0,14	0,75	0,05	0,13	0,09
	Uživam provoditi vrijeme s majkom/skrbničom.	0,11	0,17	0,14	0,24	0,76	0,06	0,04	0,13
	Bliska/blizak sam s ocem/skrbnikom.	0,08	0,12	0,01	0,11	0,72	0,07	0,16	0,04
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim ocem/skrbnikom.	0,02	0,18	-0,04	0,05	0,73	0,06	0,24	0,00
	Uživam provoditi vrijeme s ocem/skrbnikom.	0,08	0,17	0,00	0,14	0,73	0,05	0,17	0,08
	Ako imam određeni problem, pitam majku/skrbnicu ili oca/skrbnika za pomoć.	0,09	0,24	0,09	0,12	0,76	0,05	0,21	0,14
	U puno slučajeva mogu s roditeljima/skrbnicima raditi zabavne stvari.	0,10	0,24	0,11	0,10	0,78	0,04	0,22	0,11
Roditelji/skrbnici me pitaju za mišljenje prije nego donesu određenu odluku.	0,01	0,20	0,01	0,15	0,57	0,02	0,27	0,11	

Tablica 5.1. Faktorska analiza *Skale „Zajednice koje brinu“*

ČESTICE		Komponenta							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Stavovi roditelja/skrbnika o rizičnom ponašanju	Moja obitelj ne dopušta korištenje alkohola i droge.	0,06	0,10	0,12	0,52	0,22	0,04	0,16	0,11
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kad sam alkoholiziran.	0,06	0,11	0,10	0,62	0,06	0,00	0,13	0,04
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kada nosim oružje.	0,07	0,16	0,06	0,59	0,08	0,04	0,07	0,11
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kada markiram iz škole ili ne dolazim na fakultet.	0,01	0,15	0,05	0,66	0,06	0,07	0,13	0,02
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je pušenje loše za mene.	0,14	0,10	0,06	0,72	0,16	0,03	0,02	0,08
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) pijenje vina i/ili piva loše za mene.	0,07	0,12	0,08	0,78	0,14	0,07	0,04	0,06
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) ispijanje žestokih pića loše za mene.	0,14	0,14	0,00	0,80	0,13	0,05	0,03	0,11
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju konzumaciju marihuane.	0,20	0,09	0,16	0,68	0,21	0,02	0,06	0,22
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju krađu.	0,24	0,10	0,31	0,62	0,21	0,01	0,00	0,26
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju crtanje grafita po zgradama.	0,15	0,12	0,12	0,66	0,25	0,06	0,08	0,27
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je loše kad se potučem s nekim.	0,21	0,17	0,23	0,57	0,21	0,03	0,06	0,34
Susjedski odnosi	U mojem susjedstvu ima mnogo osoba s kojima mogu pričati o meni važnim temama.	0,12	0,22	0,05	0,06	0,14	0,12	0,72	0,17
	Postoje ljudi u mojem susjedstvu koji su ponosni na mene kada napravim nešto dobro.	0,05	0,23	0,10	0,10	0,17	0,08	0,85	0,04
	Postoje ljudi u mojem susjedstvu koji me potiču i ohrabruju da dajem sve od sebe.	0,07	0,22	0,11	0,09	0,18	0,08	0,87	0,07
	Moje susjedstvo vidi kada napravim nešto dobro i tome me obavijeste.	0,12	0,26	0,06	0,06	0,20	0,04	0,88	0,09
	U mojem susjedstvu djeca mogu odlučiti o organizaciji događaja i aktivnosti.	0,18	0,23	0,03	0,07	0,14	0,08	0,75	0,12
	U mojem susjedstvu, odrasli paze na to što djeca misle.	0,01	0,27	0,01	0,15	0,22	0,02	0,66	0,01
Rizični stilovi ponašanja u susjedstvu	Moje susjedstvo ima mnogo grafita.	0,20	0,02	0,07	0,05	0,04	0,60	0,12	0,24
	U mojem susjedstvu ima mnogo tučnjava.	0,28	0,02	0,09	0,05	0,09	0,64	0,16	0,35
	U mojem susjedstvu ima mnogo kriminala i/ili prodaje droge.	0,24	0,07	0,05	0,09	0,13	0,71	0,11	0,37
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do cigareta.	0,01	0,01	0,22	0,01	0,06	0,74	0,04	0,12
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do alkohola.	0,01	0,01	0,26	0,03	0,03	0,72	0,00	0,12
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do marihuane.	0,17	0,01	0,09	0,10	0,07	0,86	0,06	0,24
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do droge.	0,21	0,05	0,01	0,08	0,04	0,82	0,09	0,28
Rizični stilovi ponašanja vršnjaka	Moji prijatelji/ce konzumiraju cigarete (odnosi se i na e-cigarete).	0,06	0,02	0,41	0,08	0,07	0,31	0,04	0,35
	Moji prijatelji/ce konzumiraju alkohol.	0,03	0,07	0,44	0,12	0,05	0,34	0,02	0,32
	Moji prijatelji/ce konzumiraju marihuanu.	0,34	0,01	0,07	0,19	0,17	0,43	0,07	0,68
	Moji prijatelji/ce konzumiraju droge.	0,48	0,02	0,05	0,16	0,13	0,32	0,14	0,77
	Moji prijatelji/ce nosili su ili nose oružje.	0,55	0,05	0,06	0,14	0,13	0,28	0,15	0,80
	Moji prijatelji/ce nešto su ukrali ili krađu.	0,43	0,09	0,01	0,13	0,17	0,33	0,08	0,80
	Moji prijatelji/ce bili su izbačeni iz škole ili fakulteta.	0,63	0,01	0,16	0,15	0,08	0,19	0,18	0,73
	Moji prijatelji/ce prodavali su ili prodaju drogu.	0,55	0,05	0,03	0,19	0,16	0,31	0,11	0,81
	Moji prijatelji/ce ukrali su ili krađu motorna vozila.	0,67	0,02	0,09	0,16	0,10	0,21	0,18	0,75
	Moji prijatelji/ce bili su uhićeni/e.	0,56	0,03	0,05	0,15	0,11	0,26	0,17	0,79
	Moji prijatelji/ce odustali su od škole/fakulteta.	0,41	0,04	0,03	0,20	0,08	0,19	0,13	0,60
	Moji prijatelji/ce bili su ili su još uvijek članovi bande.	0,60	0,04	0,11	0,17	0,09	0,20	0,17	0,74
	Moji prijatelji/ce nekog su napali s namjerom da ga ozbiljno ozlijede.	0,53	0,06	0,04	0,13	0,10	0,26	0,16	0,78
Moji prijatelji/ce namjerno su uništavali tuđu imovinu.	0,49	0,04	0,00	0,09	0,13	0,31	0,13	0,80	

Tablica 5.2. Faktorska analiza *Skale „Zajednice koje brinu“*

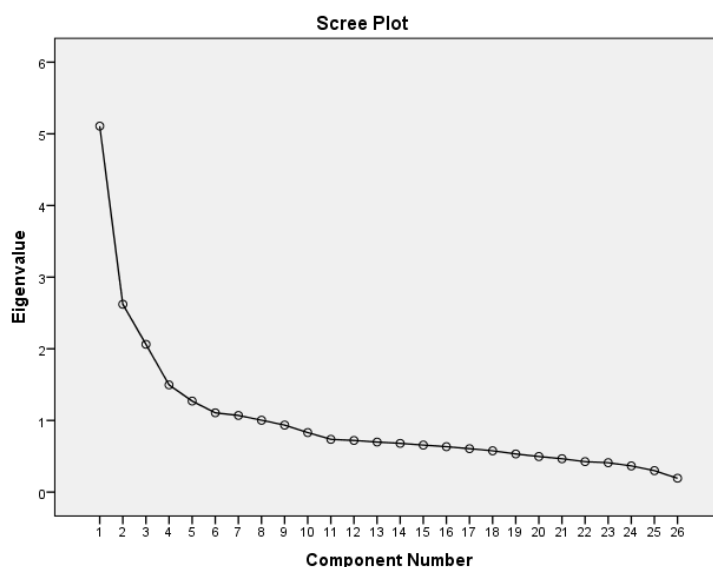
ČESTICE		Komponenta							
		1	2	3	4	5	6	7	8
Kvaliteta vršnjačkih odnosa	Povezan/a sam sa svojim prijateljima/icama.	0,06	0,09	0,77	0,09	0,11	0,06	0,03	0,03
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim prijateljima/icama.	0,05	0,12	0,82	0,06	0,11	0,01	0,08	0,05
	Uživam provoditi vrijeme sa svojim prijateljima/icama.	0,15	0,10	0,83	0,15	0,13	0,02	0,00	0,10
	Blizak/bliska sam s prijateljima/icama.	0,09	0,08	0,84	0,11	0,15	0,05	-0,04	0,08
	Ako imam određeni problem, pitam prijatelje/ice za pomoć.	0,07	0,14	0,78	0,03	0,13	0,03	0,14	0,05
Rizični stilovi ponašanje	Konзумiram marihuanu.	0,68	0,03	0,05	0,23	0,22	0,25	0,08	0,46
	Konзумiranje cigarete ili e-cigarete.	0,25	0,02	0,32	0,22	0,21	0,23	0,05	0,30
	Konзумiram alkohol.	0,23	0,00	0,39	0,25	0,18	0,26	0,06	0,37
	Konзумiram drogu.	0,84	0,01	0,05	0,15	0,13	0,19	0,16	0,45
	Nosim ili sam nosio/la oružje.	0,73	0,04	0,06	0,15	0,15	0,18	0,09	0,49
	Nešto sam ukrao/la.	0,54	0,08	0,08	0,10	0,23	0,25	0,00	0,51
	Bio/la sam izbačen/a iz škole ili fakulteta.	0,90	0,02	0,10	0,13	0,09	0,12	0,13	0,40
	Prodao/la sam drogu.	0,89	0,00	0,06	0,14	0,11	0,19	0,14	0,45
	Ukrao/la sam ili sam pokušao/la ukrasti motorno vozilo.	0,92	0,00	0,08	0,11	0,08	0,17	0,16	0,44
	Bio/la sam uhićen/a.	0,83	0,01	0,03	0,09	0,07	0,20	0,14	0,44
	Odustao/la sam od škole/fakulteta.	0,73	0,03	0,04	0,11	0,08	0,14	0,07	0,31
	Bio/la sam član bande.	0,85	0,00	0,08	0,11	0,08	0,17	0,17	0,44
	Napao/la sam nekoga s idejom da ga ozbiljno ozlijedim	0,80	0,02	0,04	0,09	0,12	0,21	0,11	0,49
	Namjerno sam uništavao/la tuđu imovinu.	0,73	0,02	0,03	0,10	0,14	0,24	0,11	0,50
% objašnjene varijance		19,06	10,70	5,67	5,26	4,74	4,25	3,60	2,83
Cronbahova alfa		0,91	0,89	0,92	0,87	0,86	0,86	0,89	0,92

U Tablici 3 prikazana je ponovljena osmofaktorska analiza *Skale zajednice* na 80 čestica koja iskazuje visoku pouzdanost prema Cronbachovoj alfi $\alpha=0,89$. Prvi izlučeni faktor sastoji se od 14 čestica koje objašnjavaju 19,06 % ukupne varijance s visokom unutrašnjom konzistentnošću $\alpha=0,91$. Zasićenost navedenih čestica u rasponu je od 0,23 do 0,90. Čestice *Konзумiranje cigarete ili e-cigarete* i *Konзумiranje alkohola* ostvaruju izrazito nisku zasićenost, ali zbog svoje važnosti za ovo istraživanje uključene su u navedeni faktor. Drugi faktor sastoji se od 13 čestica koje objašnjavaju 10,70 % ukupne varijance s unutarnjom konzistentnošću vrijednosti Cronbachove alfe koja iznosi $\alpha=0,89$. Zasićenost čestica je u rasponu od 0,51 do 0,75. Treći faktor sastoji se od 5 čestica koje objašnjavaju 5,67 % ukupne varijance te je raspon zasićenosti varijabli od 0,77 do 0,84. Pouzdanost faktora zadovoljavajuća je prema Cronbachovoj alfi $\alpha=0,92$. Četvrti faktor sačinjava se od 11 čestica koje objašnjavaju 5,26 % ukupne varijance uz raspon zasićenosti čestica od 0,52 do 0,80. Pouzdanost faktora visoka je i iznosi $\alpha=0,87$. Peti faktor sastoji se od 8 čestica koje objašnjavaju 4,74 % ukupne varijance čiji je raspon zasićenosti od 0,57 do 0,78. Pouzdanost faktora visoka je te iznosi prema Cronbachovoj alfi

$\alpha=0,86$. Šesti faktor sačinjen je od 7 čestica koje objašnjavaju 4,25 % ukupne varijance čija je zasićenost čestica u rasponu od 0,60 do 0,86. Unutarnja konzistentnost faktora iznosi $\alpha=0,86$. Sedmi faktor sastoji se od 6 čestica koje objašnjavaju 3,60 % ukupne varijance čije su čestice u rasponu od 0,66 do 0,88. Faktor predstavlja visoku pouzdanost prema Cronbach alfi $\alpha=0,89$. Osmi faktor sastoji se od 14 čestica koje objašnjavaju 2,83 % ukupne varijance čije su čestice u rasponu od 0,32 do 0,80. Čestice *Moji prijatelji/ce konzumiraju cigarete (odnosi se i na e-cigarete)* i *Moji prijatelji/ce konzumiraju alkohol* ostvaruju izrazito nisku zasićenost, ali zbog svoje važnosti za ovo istraživanje uključene su u navedeni faktor. Faktor predstavlja visoku pouzdanost prema Cronbachovoj alfi $\alpha=0,92$.

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture *Upitnika o aktivnostima slobodnog vremena* na 26 čestica pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent (KMO=0,786) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=6242,562$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Primjenom Oblimin rotacije uz Kaiser normalizaciju ostvarila se jednostavna struktura. S obzirom na to da bi se na temelju Cattellova Scree plot (Graf 2) grafičkog prikaza moglo izlučiti šest faktora, ponovljena je analiza glavnih komponenti na 23 čestica kako bi se ispitalo šestofaktorsko rješenje.

Graf 2 Scree Plot - *Upitnik o aktivnostima slobodnog vremena*

Na temelju ponovljene faktorske analize na osam faktora pojedine čestice sačinjavale su niske vrijednosti te se nisu uklapale u faktore. Ponovljena je analiza faktora s izostavljenim česticama: *Planinarim i/ili često provodim vrijeme u prirodi, Volontiram, Družim se s članovima obitelji, Družim se s dečkom/djevojkom, Bavim se ribolovom, Bavim se određenim hobijem.*

Tablica 6 Faktorska analiza *Upitnika aktivnosti slobodnog vremena*

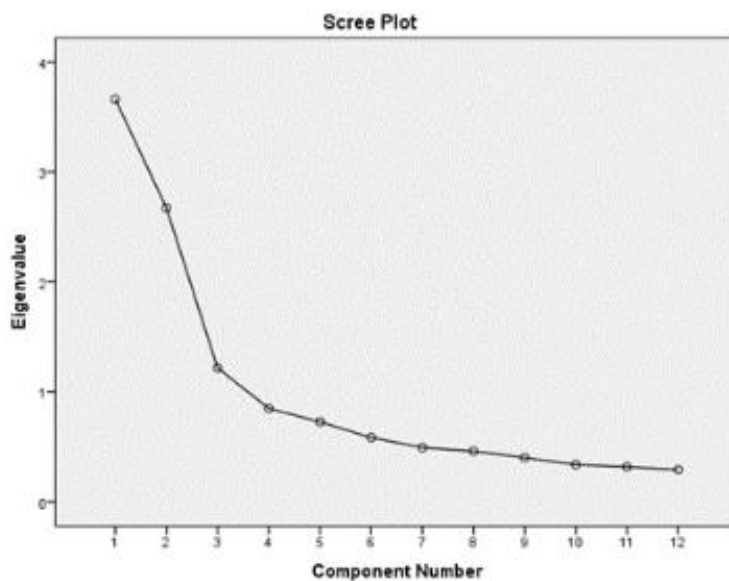
ČESTICE		Komponenta					
		1	2	3	4	5	6
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	Bavim se ekipnim sportom u klubu.	0,25	0,04	0,84	0,06	0,09	0,01
	Bavim se ekipnim sportom rekreativno.	0,30	0,06	0,71	0,31	0,16	0,00
	Posjećujem sportske događaje.	0,07	0,23	0,73	0,32	0,08	0,31
Individualne sportske aktivnosti	Bavim se individualnim sportom u klubu.	0,32	0,14	0,29	0,65	0,15	0,05
	Bavim se individualnim sportom rekreativno.	0,19	0,04	0,03	0,82	0,06	0,07
	Odlazim u teretanu i/ili na fitness.	0,08	0,13	0,31	0,72	0,13	0,18
STEAM aktivnosti	Sudjelujem na strukturiranim kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (unutar određene ustanove).	0,79	0,03	0,20	0,20	0,00	0,33
	Sudjelujem na kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (samostalno ili grupno izvan određene ustanove).	0,80	0,07	0,08	0,19	0,01	0,30
	Sudjelujem na vođenim STEM radionicama.	0,85	0,03	0,28	0,21	0,16	0,14
	Bavim se STEM aktivnostima izvan određene ustanove i strukture.	0,85	0,02	0,26	0,23	0,19	0,14
Virtualne aktivnosti	Gledam TV.	0,06	0,20	0,04	0,02	0,69	0,34
	Igram videoigrice.	0,18	0,04	0,23	0,10	0,70	0,13
	Provodim vrijeme na društvenim mrežama.	0,05	0,49	0,03	0,01	0,52	0,03
Nestrukturirane društvene aktivnosti	Družim se s prijateljima.	0,12	0,72	0,11	0,02	0,05	0,23
	Posjećujem kafiće i/ili noćne klubove.	0,04	0,78	0,16	0,09	0,10	0,32
	Posjećujem koncerte.	0,22	0,67	0,11	0,10	0,02	0,40
Kulturno-turističke aktivnosti	Posjećujem kino i/ili kazalište.	0,17	0,29	0,07	0,07	0,10	0,82
	Posjećujem galerije i/ili muzeje.	0,37	0,03	0,06	0,13	0,07	0,76
	Putujem (turistički).	0,22	0,32	0,21	0,27	0,10	0,65
	Čitam knjige.	0,24	0,09	0,14	0,10	0,02	0,66
% objašnjene varijance		22,37	12,79	9,14	7,26	5,76	5,41
Cronbachova alfa		0,85	0,61	0,67	0,59	0,33	0,69

U Tablici 6 prikazana je ponovljena šestofaktorska analiza *Upitnika o aktivnostima slobodnog vremena* na 20 čestica koja iskazuje prihvatljivu pouzdanost prema Cronbachovoj alfi $\alpha=0,78$. Prvi izlučeni faktor sastoji se od 4 čestice koje objašnjavaju 22,37 % ukupne varijance s visokom unutrašnjom konzistentnošću $\alpha=0,85$. Navedene čestice ostvaruju visoku zasićenost u rasponu od 0,79 do 0,85. Drugi faktor sastoji se od 3 čestice koje objašnjavaju 12,79 % ukupne varijance s niskom unutarnjom konzistentnošću Cronbachove alfe koja iznosi $\alpha=0,61$.

Zasićenost navedenih čestica je u rasponu od 0,67 do 0,78. Treći faktor sastoji se od 3 čestice koje objašnjavaju 9,17 % ukupne varijance sa zasićenosti česticama u rasponu od 0,71 do 0,84. Unutarnja konzistentnost faktora niska je i prema Cronbachovoj alfi iznosi $\alpha=0,67$. Četvrti faktor sačinjen je od 3 čestice koje objašnjavaju 7,26 % ukupne varijance uz nisku unutrašnju konzistentnost $\alpha=0,59$. Zasićenost navedenih čestica u rasponu je od 0,65 do 0,82. Peti faktor sastoji se od 3 čestice koje objašnjavaju 5,76 % ukupne varijance koje su u rasponu zasićenosti od 0,52 do 0,70. Navedeni faktor ostvaruje izrazito nisku unutrašnju konzistentnost prema Cronbachovoj alfi koja iznosi $\alpha=0,33$. Šesti faktor sastoji se od 4 čestice koje objašnjavaju 5,41 % ukupne varijance koja iskazuje prihvatljivu unutrašnju konzistentnost $\alpha=0,69$.

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture *Skale društvene mreže* na 12 čestica pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent ($KMO=0,818$) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=5031,430$, $df=0,66$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Na temelju Kaiser-Guttmanova kriterija izdvojena su tri faktora te na temelju Cattellova Scree plot (Graf 3) utvrđena je izdvojenost dvaju faktora. Provedena je ponovljena dvofaktorska analiza uz Oblimin rotaciju faktora kako bi se dobila jednostavna struktura.

Graf 3 Cattellov Scree plot – *Skala društvene mreže*

Tablica 7 Faktorska analiza *Skale društvene mreže*

	ČESTICE	Komponenta	
		1	2
Uloga društvenih mreža	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za rasonodu.	0,55	0,05
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	0,68	0,07
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	0,63	0,06
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	0,40	0,22
	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	0,73	0,05
	Društvene mreže imaju informativni karakter.	0,78	0,03
	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	0,73	0,17
	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	0,73	0,13
Online rizično ponašanje	Putem društvenih mreža dijelio/la sam eksplicitni sadržaj druge osobe.	0,09	0,83
	Putem društvenih mreža dijeljen je eksplicitni sadržaj koji sam privatno slao/slala drugoj osobi.	0,07	0,87
	Širio/la sam neistine o drugoj osobi na društvenim mrežama.	0,07	0,87
	O meni su širene neistine putem društvenih mreža.	0,14	0,72
	% objašnjenje varijance	30,51	22,27
	Cronbachova alfa (α)	0,81	0,84

Prvi izlučeni faktor objašnjava 30,51 % ukupne varijance, dok drugi faktor objašnjava 22,27 % ukupne varijance. Za izlučene faktore provedena je analiza pouzdanosti unutarnje konzistencije Cronbachove alfe (α). Za ukupni upitnik Cronbachova alfa iznosi $\alpha=0,78$. Unutrašnja konzistentnost pojedinog faktora predstavlja visoku zadovoljavajuću vrijednost za oba faktora. Prvi faktor ima pouzdanost $\alpha=0,81$, dok drugi faktor iznosi pouzdanost $\alpha=0,84$.

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture *Skale poremećaja prehrane* na 6 čestica pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent ($KMO=0,797$) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=2678,591$, $df=0,15$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Na temelju Kaiser-Guttmanova kriterija izdvojen je jedan faktor. *Skala poremećaj prehrane* objašnjena je s 55,23 % ukupne varijance dok skala prema Cronbachovoj alfi ima visoku pouzdanost $\alpha=0,82$.

Tablica 8 Faktorska analiza *Skale poremećaja prehrane*

ČESTICE		Komponenta
		1
Poremećaj prehrane	Izbjegavam jesti kada sam gladan/gladna.	0,70
	Razmišljam o pokušaju povraćanja nakon obroka kako bih skinuo/la kilograme.	0,82
	U kratkom razdoblju jedem preveliku količinu hrane.	0,66
	Namjerno koristim diuretike ili laksative kako bih spriječio/la debljanje.	0,73
	Pred drugima jedem umjereno, a kada sam sam/a, „trpam“ velike količine hrane u sebe.	0,78
	Osjećam krivnju tijekom uzimanja obroka zbog utjecaja koji će to imati na moju tjelesnu težinu.	0,76
% objašnjenje varijance		55,23
Cronbachova alfa (α)		0,82

Faktorska analiza provedena je radi provjere strukture Skale rizičnog seksualnog ponašanja na 3 čestice pomoću eksploratorne faktorske analize primjenom Principal komponenta. Kaiser-Meyer-Olkinov koeficijent ($KMO=0,728$) i Bartlettov test sfericiteta ($\chi^2=1447,801$, $df=0,30$, $p<0,00$) ukazuju da je korelacijska matrica prikladna za faktorizaciju. Na temelju Kaiser-Guttmanovog kriterija izdvojen je jedan faktor. Skala rizičnog seksualnog ponašanja objašnjena je s 76,61 % ukupne varijance, dok skala prema Cronbachovoj alfi ima visoku pouzdanost $\alpha=0,84$.

Tablica 9 Faktorska analiza *Skale rizičnog seksualnog ponašanja* (N=1141)

ČESTICE		Komponenta
		1
Rizično seksualno ponašanje	Često mijenjam seksualne partnere.	0,89
	Imam seksualne odnose pod utjecajem opijata.	0,88
	Obolijevam od seksualno prenosivih bolesti.	0,86
% objašnjenje varijance		76,61
Cronbachova alfa (α)		0,84

4.2. Deskriptivna analiza instrumenata

Deskriptivnom analizom instrumenata obuhvaćeni su svi korišteni istraživački instrumenti, a obuhvatilo se podatke o broju ispitanika (N), vrijednosti aritmetičkih sredina (M), standardnu devijaciju (SD) te minimalni (Min) i maksimalni (Max) raspon odgovora.

Kroz *Skalu situacijske dokolice* ispitanici su procjenjivali slaganje s ponuđenim tvrdnjama koje se odnose na jednu najzastupljeniju aktivnost slobodnoga vremena koja je prethodno izabrana kroz ponuđene odgovore. Unutar ponuđenih čestica najveća vrijednost iskazana je u čestici *Uživam u aktivnosti* (M=4,51) dok se najmanja vrijednost pokazala na čestici *Dobio/la sam novčanu naknadu za svoju stručnost u aktivnosti* (M=2,05). Zakrivljenost i spljoštenost distribucije podataka su u prihvatljivim vrijednostima. *Kolmogorov-Smirnovljev testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Ostali podatci i zastupljene vrijednosti prikazani su u Tablici 10.

Tablica 10 Deskriptivna analiza instrumenta *Skale situacijske dokolice*

	ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw	K	K-S (p)
Trud i ustrajnost	Ako naiđem na prepreku, ustrajem dok je ne savladam.	1141	4,07	1	5	0,86	-0,69	0,12	p < 0,01
	Trudim se postati kompetentan/na u aktivnosti.	1141	4,23	1	5	0,87	-1,12	1,21	p < 0,01
	Vježbam kako bih poboljšao/la svoje vještine.	1141	4,17	1	5	0,94	-1,09	0,82	p < 0,01
	Spreman sam uložiti znatne napore kako bih bio vještiji u aktivnosti.	1141	4,13	1	5	0,87	-0,86	0,37	p < 0,01
	Od početka aktivnosti sam napredovao.	1141	4,26	1	5	0,86	-1,05	0,79	p < 0,01
	Ustrajnošću sam prevladavao nedaće.	1141	3,99	1	5	0,90	-0,63	0,03	p < 0,01
	Moje znanje o aktivnosti vidljivo je prilikom sudjelovanja.	1141	4,09	1	5	0,93	-0,91	0,55	p < 0,01
Talenti, vještine i motivacija	Uspjeh je definirao uključenost u „glavnu“ aktivnost slobodnoga vremena.	1141	3,69	1	5	1,12	-0,54	-0,33	p < 0,01
	Specifični događaj motivirao me da sudjelujem u „glavnoj“ aktivnosti slobodnoga vremena.	1141	3,57	1	5	1,19	-0,44	-0,63	p < 0,01
	Aktivnost me naučila novim vještinama.	1141	4,26	1	5	0,89	-1,19	1,23	p < 0,01
	U potpunosti koristim svoj talent u aktivnosti.	1141	3,88	1	5	1,02	-0,66	-0,11	p < 0,01
	Moja aktivnost pomogla mi je ostvariti vlastiti potencijal.	1141	3,98	1	5	1,02	-0,85	0,23	p < 0,01
	Moja aktivnost pomogla mi je prepoznati moj najveći potencijal.	1141	3,80	1	5	1,07	-0,62	-0,25	p < 0,01
	Aktivnost kojom se bavim omogućila mi je pokazivanje vlastitih vještina i sposobnosti.	1141	4,05	1	5	0,98	-0,95	0,61	p < 0,01
	Moje znanje o aktivnosti vidljivo je prilikom sudjelovanja.	1141	4,09	1	5	0,93	-0,91	0,55	p < 0,01
Samoizražavanje i zadovoljstvo	Svojom aktivnošću se izražavam.	1141	3,88	1	5	1,05	-0,73	-0,00	p < 0,01
	Moja individualnost izražena je u aktivnosti.	1141	3,87	1	5	1,03	-0,73	0,11	p < 0,01
	Aktivnost mi omogućava da izrazim tko sam.	1141	3,88	1	5	1,08	-0,77	-0,00	p < 0,01
	Moja slika o sebi poboljšala se od kako sam se počeo/la baviti ovom aktivnošću.	1141	3,97	1	5	1,07	-0,93	0,34	p < 0,01
	Aktivnost kojom se bavim poboljšala je način na koji razmišljam o sebi.	1141	3,97	1	5	1,06	-0,98	0,53	p < 0,01
Dugoročne dobrobiti	Aktivnost kojom se bavim pruža mi dubok osjećaj zadovoljstva.	1141	4,30	1	5	0,89	-1,30	1,52	p < 0,01
	Moja „glavna“ aktivnosti me veseli.	1141	4,40	1	5	0,87	-1,49	1,87	p < 0,01
	Moja „glavna“ aktivnost mi je ugodna.	1141	4,43	1	5	0,86	-1,70	3,06	p < 0,01
	Aktivnost mi je zabavna.	1141	4,49	1	5	0,82	-1,82	3,49	p < 0,01
	Uživam u aktivnosti.	1141	4,51	1	5	0,82	-1,87	3,58	p < 0,01
	Osjećam se kao nov/a nakon vremena provedenog na aktivnosti.	1141	4,13	1	5	1,05	-1,13	0,63	p < 0,01
	Osjećam se bolje nakon vremena provedenog na aktivnosti.	1141	4,38	1	5	0,88	-1,52	2,25	p < 0,01
	Aktivnost je opuštajuća za mene.	1141	4,26	1	5	0,97	-1,29	1,22	p < 0,01
Financijska korist	Imam financijsku korist od uključenosti u aktivnost.	1141	2,29	1	5	1,51	0,73	-0,98	p < 0,01
	Dobio/la sam novčanu naknadu za svoju stručnost u aktivnosti.	1141	2,05	1	5	1,45	1,02	-0,49	p < 0,01
Jedinstveni ethos i samoindifikacija s aktivnošću	Uživam s drugim pojedincima koji se bave istom aktivnošću.	1141	4,15	1	5	1,06	-1,26	1,08	p < 0,01
	Više se družim s osobama koje su posvećene istoj aktivnosti.	1141	3,59	1	5	1,26	-0,47	-0,81	p < 0,01
	Osjećaj grupnog postignuća/zadovoljstva važan mi je u „glavnoj“ aktivnosti.	1141	3,84	1	5	1,18	-0,81	-0,17	p < 0,01
	Nakon što pomognem svojoj ekipi/ljudima koji se bave istom aktivnošću ostvariti nešto osjećam se važno.	1141	3,79	1	5	1,14	-0,71	-0,19	p < 0,01
	Važno mi je razvoj moje ekipe ili ljudi koji se bave istom aktivnošću.	1141	3,95	1	5	1,14	-0,94	0,12	p < 0,01
	Pridonosim povezivanju pojedinaca moje grupe koji se bave istom aktivnošću.	1141	3,75	1	5	1,16	-0,68	-0,27	p < 0,01
	Važno je da obavljam dužnosti koje me povezuju s grupom osoba koje se bave istom aktivnošću.	1141	3,73	1	5	1,17	-0,65	-0,39	p < 0,01
	Dijelim mnoge osjećaje svojih kolega koji se bave istom aktivnošću.	1141	3,75	1	5	1,14	-0,67	-0,31	p < 0,01
	Pojedinci koji se bave istom aktivnošću kao i ja imaju iste ideale.	1141	3,41	1	5	1,15	-0,32	-0,58	p < 0,01
	Drugi koji me poznaju znaju da je ova aktivnost dio mene.	1141	3,96	1	5	1,14	-0,89	-0,06	p < 0,01
	Često me prepoznaju kao osobu posvećenu svojoj „glavnoj“ aktivnosti.	1141	3,63	1	5	1,23	-0,52	-0,68	p < 0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljevi test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – kurtosis / mjera spljoštenosti.

Deskriptivna analiza *Skale aktivnosti slobodnoga vremena* pokazala je najveću vrijednost i zastupljenost aktivnosti koja se odnosi na interakciju s prijateljima kroz česticu *Družim se s prijateljima* ($M=4,56$). Pokazalo se kako je najnezastupljenija aktivnost slobodnoga vremena vezana za STEM aktivnosti kroz česticu *Bavim se STEM aktivnostima izvan određene ustanove i strukture* ($M=1,58$). Zakrivljenost i spljoštenost distribucije podataka u prihvatljivim su vrijednostima. *Kolmogorov-Smirnovljev testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Ostali podatci prikazani su Tablici 11.

Tablica 11 Deskriptivna analiza instrumenata *Skale aktivnosti slobodnog vremena*

ČESTICE		N	M	Min	Max	SD	Skw	K	K-S
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	Bavim se ekipnim sportom u klubu.	1141	2,32	1	5	1,65	0,71	-1,22	p < 0,01
	Bavim se individualnim sportom u klubu.	1141	2,05	1	5	1,50	1,03	-0,55	p < 0,01
	Posjećujem sportske događaje.	1141	3,25	1	5	1,39	-0,30	-1,14	p < 0,01
Individualne sportske aktivnosti	Bavim se ekipnim sportom rekreativno.	1141	2,39	1	5	1,57	0,59	-1,25	p < 0,01
	Bavim se individualnim sportom rekreativno.	1141	2,67	1	5	1,59	0,27	-1,49	p < 0,01
	Odlazim u teretanu i/ili na fitness.	1141	2,92	1	5	1,58	0,05	-1,53	p < 0,01
STEM aktivnosti	Sudjelujem na strukturiranim kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (unutar određene ustanove).	1141	2,02	1	5	1,29	1,03	-0,14	p < 0,01
	Sudjelujem na kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (samostalno ili grupno izvan određene ustanove).	1141	2,06	1	5	1,33	0,98	-0,32	p < 0,01
	Sudjelujem na vođenim STEM radionicama.	1141	1,61	1	5	1,14	1,81	2,12	p < 0,01
	Bavim se STEM aktivnostima izvan određene ustanove i strukture.	1141	1,58	1	5	1,11	1,88	2,42	p < 0,01
Virtualne aktivnosti	Gledam TV.	1141	3,33	1	5	1,23	-0,21	-0,94	p < 0,01
	Igram videoigre.	1141	2,68	1	5	1,48	0,31	-1,27	p < 0,01
	Provodim vrijeme na društvenim mrežama.	1141	4,24	1	5	0,88	-1,05	0,79	p < 0,01
Nestrukturirane društvene aktivnosti	Družim se s prijateljima.	1141	4,56	1	5	0,77	-1,97	3,93	p < 0,01
	Posjećujem kafiće i/ili noćne klubove.	1141	3,67	1	5	1,27	-0,60	-0,72	p < 0,01
	Posjećujem koncerte.	1141	2,97	1	5	1,36	0,20	-1,15	p < 0,01
Kulturno-turističke aktivnosti	Posjećujem kino i/ili kazalište.	1141	3,19	1	5	1,21	-0,08	-0,85	p < 0,01
	Posjećujem galerije i/ili muzeje.	1141	2,19	1	5	1,19	0,82	-0,17	p < 0,01
	Čitam knjige.	1141	2,53	1	5	1,34	0,46	-0,93	p < 0,01
	Putujem (turistički).	1141	3,10	1	5	1,30	-0,08	-1,04	p < 0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljev test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – kurtosis / mjera spljoštenosti.

Deskriptivnom analizom instrumenta *Skale „Zajednice koje brinu“* utvrđeno je da je iz školskog i/ili fakultetskog okruženja najmanja vrijednost vezana za česticu *Uživam biti u školi/fakultetu* (M=3,00) dok je najveća vrijednost *Učenici/studenti u mojoj školi/fakultetu imaju mnogo prilika za uključivanje u različite izvannastavne aktivnosti* (M=3,70). Unutar obiteljskog okruženja najveća vrijednost odnosi se na roditeljsko neodobravanje krađe (M=4,67), a najmanja vrijednost odnosi se na česticu *Moji roditelji/skrbnici negativno reaguju kad sam alkoholiziran* (M=1,93). Analizirani odgovori iz mikrosustavnog čimbenika susjedstva pokazali su kako se čestice najveće vrijednosti odnose na potporu i ohrabivanje od strane susjedstva (M=3,13). Najmanja vrijednost unutar analiziranog instrumenta susjedske okoline pokazala se uz česticu vezanu za tučnjave u susjedstvu (M=1,98). Rizični stilovi ponašanja prijatelja kao dodatno analiziran mikrosustavni aspekt pokazao je da je najveća vrijednost čestice *Moji prijatelji/ce konzumiraju alkohol* (M=3,89). Pokazalo se kako je najmanja vrijednost čestice koja se odnosi na izbacivanje prijatelja/ice iz škole ili fakulteta (M=1,32). Dodatno ponuđene tvrdnje unutar navedene skale, a koje se odnose na prijatelje analizirale su kvalitetu prijateljskih odnosa. Najveća vrijednost iskazana je u čestici *Uživam provoditi vrijeme sa svojim prijateljima/icama* (M=4,52), a najmanja u čestici *Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim prijateljima/icama* (M=4,18). Posljednje analizirani aspekt navedene skale jest rizično ponašanje samog ispitanika. Pokazalo se da je najveća vrijednost vezana za konzumaciju alkohola (M=2,74), a najmanja uz krađu (M=1,17). Zakrivljenost i spljoštenost distribucije podataka u prihvatljivim su vrijednostima. *Kolmogorov-Smirnovljev testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Ostali podaci prikazani su u Tablicama 12, 12.1., 12.2.

Tablica 12 Deskriptivna analiza instrumenata *Skale „Zajednice koje brinu“*

	ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw.	K	K-S
Školski i fakultetski odnosi	U mojoj školi/fakultetu učenici/studenti imaju puno prilika pomoći odlučivati o školskim/fakultetskim aktivnostima i pravilima.	1141	3,28	1	5	1,24	-0,26	-0,73	p < 0,01
	Nastavnici ili profesori pozivaju me na sudjelovanje u posebnim razrednim/studentским projektima.	1141	3,08	1	5	1,32	-0,12	-1,05	p < 0,01
	Moji nastavnici/profesori primjećuju kada dobro radim posao.	1141	3,52	1	5	1,20	-0,49	-0,58	p < 0,01
	Učenici/studenti u mojoj školi/fakultetu imaju mnogo prilika za uključivanje u različite izvannastavne aktivnosti.	1141	3,70	1	5	1,16	-0,63	-0,35	p < 0,01
	Puno je prilika za individualan razgovor s nastavnicima/profesorima.	1141	3,48	1	5	1,17	-0,34	-0,72	p < 0,01
	Osjećam se sigurno u svojoj školi/fakultetu.	1141	3,87	1	5	1,08	-0,71	-0,14	p < 0,01
	Učitelji/profesori me hvale kada radim nešto dobro.	1141	3,49	1	5	1,13	-0,41	-0,54	p < 0,01
	Imam mnogo prilika za sudjelovanje u razrednim/fakultetskim raspravama i ostalim aktivnostima.	1141	3,33	1	5	1,15	-0,24	-0,63	p < 0,01
	Školski/fakultetski zadatci su svrhoviti i važni.	1141	3,34	1	5	1,13	-0,35	-0,46	p < 0,01
	Većina predmeta je zanimljiva.	1141	3,09	1	5	1,15	-0,10	-0,63	p < 0,01
	Stvari koje učim bit će mi važne za daljnji suživot.	1141	3,42	1	5	1,23	-0,38	-0,76	p < 0,01
	Uživam biti u školi/fakultetu.	1141	3,00	1	5	1,16	-0,13	-0,61	p < 0,01
Dajem sve od sebe u školi/fakultetu.	1141	3,55	1	5	1,10	-0,38	-0,50	p < 0,01	
Kvaliteta obiteljskih odnosa	Povezan/a sam s majkom/skrbnicom.	1141	4,61	1	5	0,80	-2,36	5,65	p < 0,01
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojom majkom/skrbnicom.	1141	4,17	1	5	1,07	-1,22	0,74	p < 0,01
	Uživam provoditi vrijeme s majkom/skrbnicom.	1141	4,49	1	5	0,87	-1,91	3,54	p < 0,01
	Bliska/blizak sam s ocem/skrbnikom.	1141	4,24	1	5	1,14	-1,48	1,21	p < 0,01
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim ocem/skrbnikom.	1141	3,78	1	5	1,27	-0,77	-0,50	p < 0,01
	Uživam provoditi vrijeme s ocem/skrbnikom.	1141	4,22	1	5	1,15	-1,42	1,07	p < 0,01
	Ako imam određeni problem, pitam majku/skrbnicu ili oca/skrbnika za pomoć.	1141	4,07	1	5	1,13	-1,09	0,34	p < 0,01
	U puno slučajeva mogu s roditeljima/skrbnicima raditi zabavne stvari.	1141	4,12	1	5	1,03	-0,95	0,06	p < 0,01
Roditelji/skrbnici me pitaju za mišljenje prije nego donesu određenu odluku.	1141	3,63	1	5	1,18	-0,55	-0,53	p < 0,01	

Tablica 12.1. Deskriptivna analiza instrumenata *Skale „Zajednice koje brinu“*

	ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw.	K	K-S
Stavovi roditelja/skrbnika o rizičnom ponašanju	Moja obitelj ne dopušta korištenje alkohola i droge.	1141	3,79	1	5	1,38	-0,76	-0,77	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kad sam alkoholiziran.	1141	3,28	1	5	1,49	-0,29	-1,28	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kada nosim oružje.	1141	3,86	1	5	1,58	-0,96	-0,76	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici negativno reagiraju kada markiram iz škole ili ne dolazim na fakultet.	1141	3,73	1	5	1,34	-0,74	-0,64	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je pušenje loše za mene.	1141	4,38	1	5	1,07	-1,79	2,45	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) pijenje vina i/ili piva loše za mene.	1141	4,01	1	5	1,27	-1,14	0,17	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je redovno (više puta tjedno) ispijanje žestokih pića loše za mene.	1141	4,25	1	5	1,18	-1,52	1,25	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju konzumaciju marihuane.	1141	4,51	1	5	1,07	-2,21	3,83	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju kraću.	1141	4,67	1	5	0,89	-2,98	8,29	p < 0,01
	Moji roditelji/skrbnici ne odobravaju crtanje grafita po zgradama.	1141	4,38	1	5	1,11	-1,81	2,33	p < 0,01
Moji roditelji/skrbnici smatraju kako je loše kad se potučem s nekim.	1141	4,38	1	5	1,07	-1,77	2,30	p < 0,01	
Susjedski odnosi	U mojem susjedstvu ima mnogo osoba s kojima mogu pričati o meni važnim temama.	1141	2,67	1	5	1,30	0,26	-1,02	p < 0,01
	Postoje ljudi u mojem susjedstvu koji su ponosni na mene kada napravim nešto dobro.	1141	3,11	1	5	1,39	-0,17	-1,21	p < 0,01
	Postoje ljudi u mojem susjedstvu koji me potiču i ohrabruju da dajem sve od sebe.	1141	3,13	1	5	1,41	-0,18	-1,23	p < 0,01
	Moje susjedstvo vidi kada napravim nešto dobro i tome me obavijeste.	1141	2,77	1	5	1,40	0,15	-1,21	p < 0,01
	U mojem susjedstvu djeca mogu odlučiti o organizaciji događaja i aktivnosti.	1141	2,60	1	5	1,30	0,31	-0,96	p < 0,01
	U mojem susjedstvu odrasli paze na to što djeca misle.	1141	3,00	1	5	1,26	-0,08	-0,87	p < 0,01
Rizični stilovi ponašanja u susjedstvu	Moje susjedstvo ima mnogo grafita.	1141	2,38	1	5	1,39	0,57	-0,98	p < 0,01
	U mojem susjedstvu ima mnogo tučnjava.	1141	1,98	1	5	1,21	1,03	-0,02	p < 0,01
	U mojem susjedstvu ima mnogo kriminala i/ili prodaje droge.	1141	2,17	1	5	1,31	0,80	-0,58	p < 0,01
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do cigareta.	1141	3,74	1	5	1,31	-0,74	-0,55	p < 0,01
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do alkohola.	1141	3,74	1	5	1,31	-0,72	-0,57	p < 0,01
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do marihuane.	1141	2,77	1	5	1,47	0,21	-1,27	p < 0,01
	U mojem susjedstvu/kvartu lako je doći do droge.	1141	2,57	1	5	1,48	0,43	-1,19	p < 0,01

Tablica 12.2. Deskriptivna analiza instrumenata *Skale „Zajednice koje brinu“*

	ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw.	K	K-S
Rizični stilovi ponašanja vršnjaka	Moji prijatelji/ce konzumiraju cigarete (odnosi se i na e-cigarete).	1141	3,85	1	5	1,29	-0,90	-0,28	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce konzumiraju alkohol.	1141	3,89	1	5	1,25	-0,92	-0,21	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce konzumiraju marihuanu.	1141	2,08	1	5	1,40	0,96	-0,48	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce konzumiraju droge.	1141	1,59	1	5	1,14	1,91	2,50	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce nosili su ili nose oružje.	1141	1,49	1	5	1,06	2,19	3,72	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce nešto su ukrali ili krađu.	1141	1,79	1	5	1,24	1,40	0,73	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce bili su izbačeni iz škole ili fakulteta.	1141	1,32	1	5	0,89	2,99	8,16	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce prodavali su ili prodaju drogu.	1141	1,47	1	5	1,04	2,30	4,30	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce ukrali su ili krađu motorna vozila.	1141	1,33	1	5	0,92	2,96	7,92	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce bili su uhićeni/e.	1141	1,44	1	5	1,01	2,39	4,72	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce odustali su od škole/fakulteta.	1141	1,68	1	5	1,16	1,59	1,36	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce bili su ili su još uvijek članovi bande.	1141	1,34	1	5	0,95	2,85	7,16	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce nekog su napali s namjerom da ga ozbiljno ozlijede.	1141	1,47	1	5	1,06	2,26	3,97	p < 0,01
	Moji prijatelji/ce namjerno su uništavali tuđu imovinu.	1141	1,56	1	5	1,10	1,99	2,90	p < 0,01
Kvaliteta vršnjačkih odnosa	Povezan/a sam sa svojim prijateljima/icama.	1141	4,28	1	5	1,10	-1,71	2,29	p < 0,01
	Dijelim svoja razmišljanja i osjećaje sa svojim prijateljima/icama.	1141	4,18	1	5	1,08	-1,39	1,34	p < 0,01
	Uživam provoditi vrijeme sa svojim prijateljima/icama.	1141	4,52	1	5	0,89	-2,23	5,08	p < 0,01
	Blizak/bliska sam s prijateljima/icama.	1141	4,46	1	5	0,92	-1,95	3,69	p < 0,01
	Ako imam određeni problem, pitam prijatelje/ice za pomoć.	1141	4,21	1	5	1,06	-1,37	1,28	p < 0,01
Delinkventno ponašanje	Pušim cigarete ili e-cigarete.	1141	2,26	1	5	1,64	0,77	-1,14	p < 0,01
	Konzumiram alkohol.	1141	2,74	1	5	1,43	0,21	-1,25	p < 0,01
	Konzumiram marihuanu.	1141	1,36	1	5	0,96	2,75	6,65	p < 0,01
	Konzumiram drogu.	1141	1,19	1	5	0,75	4,07	15,87	p < 0,01
	Nosim ili sam nosio/la oružje.	1141	1,29	1	5	0,89	3,11	8,71	p < 0,01
	Nešto sam ukrao/la.	1141	1,49	1	5	1,06	2,25	4,05	p < 0,01
	Bio/la sam izbačen/a iz škole ili fakulteta.	1141	1,13	1	5	0,63	5,05	25,40	p < 0,01
	Prodao/la sam drogu.	1141	1,18	1	5	0,73	4,28	17,70	p < 0,01
	Ukrao/la sam ili sam pokušao/la ukrasti motorno vozilo.	1141	1,17	1	5	0,70	4,46	19,47	p < 0,01
	Bio/la sam uhićen/a.	1141	1,20	1	5	0,76	4,04	15,54	p < 0,01
	Odustao/la sam od škole/fakulteta.	1141	1,23	1	5	0,84	3,69	12,53	p < 0,01
	Bio/la sam član bande.	1141	1,19	1	5	0,76	4,13	16,15	p < 0,01
	Napao/la sam nekoga s idejom da ga ozbiljno ozlijedim	1141	1,24	1	5	0,80	3,61	12,39	p < 0,01
	Namjerno sam uništavao/la tuđu imovinu.	1141	1,29	1	5	0,87	3,25	9,86	p < 0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljev test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – *kurtosis* / mjera spljoštenosti.

Skalu poremećaja prehrane čini 6 čestica u kojima se najveća vrijednost pokazala u čestici *Osjećam krivnju tijekom uzimanja obroka zbog utjecaja koji će to imati na moju tjelesnu težinu* (M=2,08), a najmanja čestica odnosi se na korištenje diuretika ili laksative radi sprječavanja debljanja (M=1,24). Čestice *Razmišljam o pokušaju povraćanja nakon obroka kako bih skinuo/la kilograme* i *Namjerno koristim diuretike ili laksative kako bih spriječio/la debljanje* ostvaruju distribuciju podataka čiji su odgovori visoko zakrivljeni te aismetrični, odnosno različito distribuirani prema *Kurtosisu* i *Skewnessu*. *Kolmogorov-Smirnovljevom testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Ostali podatci prikazani su u Tablici 13.

Tablica 13 Deskriptivna analiza instrumenata *Skale poremećaji prehrane*

ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw	K	K-S
Izbjegavam jesti kada sam gladan/gladna.	1141	1,89	1	5	1,17	1,09	0,10	p < 0,01
Razmišljam o pokušaju povraćanja nakon obroka kako bih skinuo/la kilograme.	1141	1,39	1	5	0,93	2,49	5,33	p < 0,01
U kratkom razdoblju jedem preveliku količinu hrane.	1141	2,35	1	5	1,32	0,55	-0,86	p < 0,01
Namjerno koristim diuretike ili laksative kako bih spriječio/la debljanje.	1141	1,24	1	5	0,78	3,39	11,02	p < 0,01
Pred drugima jedem umjereno, a kada sam sam/a, „trpam“ velike količine hrane u sebe.	1141	1,69	1	5	1,14	1,55	1,27	p < 0,01
Osjećam krivnju tijekom uzimanja obroka zbog utjecaja koji će to imati na moju tjelesnu težinu.	1141	2,08	1	5	1,44	0,98	-0,53	p < 0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljev test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – *kurtosis* / mjera spljoštenosti.

Skala procjene uloge i korištenja društvenih mreža podijeljena je u dva dijela: procjenu uloge korištenja društvenih mreža i *online* rizičnog ponašanja. U prvom dijelu pokazalo se kako je najveća vrijednost analiziranih čestica u čestici *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima*. (M=4,23), a najmanja u čestici *Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze* (M=3,00). *Online* rizična ponašanja najviše se odnose na neistine na društvenim mrežama koje su ispitanici sami iskusili (M=2,01), a najmanja vrijednost odnosi se na *Širio/la sam neistine o drugoj osobi na društvenim*

mrežama (M=1,64). Zakrivljenost i spljoštenost distribucije podataka u prihvatljivim su vrijednostima. *Kolmogorov-Smirnovljevim testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Ostali podatci prikazani su u Tablici 14.

Tablica 14 Deskriptivna analiza instrumenata *Skala procjene uloge i korištenje društvenih mreža*

	ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw.	K	K-S
Uloga društvenih mreža	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	1141	3,67	1	5	1,08	-0,53	-0,17	p<0,01
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	1141	3,89	1	5	1,02	-0,71	0,08	p<0,01
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	1141	4,23	1	5	0,96	-1,26	1,23	p<0,01
	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	1141	3,00	1	5	1,18	0,06	-0,78	p<0,01
	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	1141	3,96	1	5	1,00	-0,81	0,25	p<0,01
	Društvene mreže imaju informativni karakter.	1141	3,86	1	5	0,97	-0,51	-0,20	p<0,01
	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	1141	3,54	1	5	1,12	-0,37	-0,52	p<0,01
	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	1141	3,63	1	5	1,07	-0,38	-0,45	p<0,01
Rizično online ponašanje	Putem društvenih mreža dijelio/la sam eksplicitni sadržaj druge osobe.	1141	1,76	1	5	1,28	1,45	0,71	p<0,01
	Putem društvenih mreža dijeljen je eksplicitni sadržaj koji sam privatno slao/slala drugoj osobi.	1141	1,66	1	5	1,19	1,63	1,39	p<0,01
	Širio/la sam neistine o drugoj osobi na društvenim mrežama.	1141	1,64	1	5	1,15	1,71	1,79	p<0,01
	O meni su širene neistine putem društvenih mreža.	1141	2,01	1	5	1,32	0,99	-0,32	p<0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljevi test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – *kurtosis* / mjera spljoštenosti.

Deskriptivnom analizom instrumenata *Skale rizičnog seksualnog ponašanja* pokazalo se da je najveća vrijednost u čestici koja se odnosi na često mijenjanje seksualnih partnera (M=1,34), a najmanja vrijednost u čestici obolijevanja od seksualnog prenosivih bolesti (M=1,15). Sve čestice imaju izraženu asimetriju distribucije podataka uz visoku zakrivljenost distribucije podataka. *Kolmogorov-Smirnovljevim testom* (K-S) utvrđena je nenormalnost distribucije

podataka te će se u daljnjoj obradi primjenjivati neparametrijska analiza podataka. Preostali podatci prikazani su u Tablici 15.

Tablica 15 Deskriptivna analiza instrumenata *Skale rizičnog seksualnog ponašanja*

ČESTICE	N	M	Min	Max	SD	Skw.	K	K-S
Često mijenjam seksualne partnere.	1141	1,34	1	5	0,95	2,91	7,53	p<0,01
Imam seksualne odnose pod utjecajem opijata.	1141	1,32	1	5	0,93	3,01	8,13	p<0,01
Obolijevam od seksualno prenosivih bolesti.	1141	1,15	1	5	0,69	4,84	22,79	p<0,01

* N – broj ispitanika, M – aritmetička sredina, Min – minimalna vrijednost, Max – maksimalna vrijednost, SD – standardna devijacija, K-S – Kolmogorov-Smirnovljevi test, Skw – *skewness* / mjera zakrivljenosti, K – *kurtosis* / mjera spljoštenosti.

4.3. Značajnost domena situacijske dokolice adolescenata s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Razlike aktivnosti slobodnoga vremena promatrane unutar teorijske situacijske dokolice s obzirom na obilježja ispitanika analizirane su primjenjivanjem neparametrijske statistike zbog podataka koji nisu normalno distribuirani prema *Kolmogorov-Smirnovljevu testu*. U daljnjoj analizi primijenili su se testovi *Mann-Whitney U test* za nezavisne uzorke te *Kruskal-Wallis testom* za utvrđivanje razlike između dva ili više neovisna uzorka. Sociodemografske razlike ispitivane su u odnosu na skalu situacijske dokolice prema komponenti domena situacijske dokolice. Tablica 16 prikazuje rezultate za nezavisne uzorke s obzirom na spol. Utvrđene su značajne razlike po spolu shodno domenama situacijske dokolice ($p < 0,001^{***}$). Ispitanice su pokazale ($M=2,36$) kako su češće sudionice aktivnosti slobodnoga vremena za koje smatraju kako pripadaju povremenoj dokolici.

Tablica 16 Razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na spol adolescenata

VARIJABLA	SPOL ISPITANIKA	N	M	SD	U	Z
Domene situacijske dokolice	muško	402	1,78	0,95	102356	8,69^{***}
	žensko	739	2,36	0,89		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Kako bi se analizirale razlike situacijske dokolice s obzirom na mjesto života ispitanika, primijenjen je *Mann-Whitney U test* za nezavisne uzorke. Pokazalo se kako postoje značajne razlike u odnosu na analizirane domene situacijske dokolice ($p < 0,05^*$). Ispitanici čije je mjesto života na selu ($M=2,11$) pokazali su da češće sudjeluju u aktivnostima povremene dokolice.

Tablica 17 Razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na mjesto života adolescenata

VARIJABLA	MJESTO ŽIVOTA	N	M	SD	U	Z
Domene situacijske dokolice	grad	781	2,11	0,96	129746	-2,09[*]
	selo	360	2,25	0,93		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Za razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na dob adolescenata primijenjen je *Mann-Whitney U test* za nezavisne uzorke. Pokazalo se da postoje značajne razlike u odnosu

na analizirane domene situacijske dokolice ($p < 0,05^*$). Stariji ispitanici ($M=2,25$) češće se uključuju u projektne aktivnosti u odnosu na mlađe koji su više dio povremene dokolice.

Tablica 18 Razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na dob adolescenata

VARIJABLA	DOB	N	M	SD	U	Z
Domena situacijske dokolice	mlađi	685	2,09	0,96	142763	2,46*
	stariji	456	2,25	0,95		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

U Tablici 19 prikazane su razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na regiju života adolescenata. Kako bi se utvrdile navedene razlike, primijenjen je te *Kruskal-Wallis test* za utvrđivanje razlike između dvaju ili više neovisnih uzoraka. Utvrđene su značajne razlike ($p < 0,05$) u domenama situacijske dokolice s obzirom na regiju stanovanja ispitanika. Za utvrđivanje između kojih je regija utvrđena statistička razlika primijenjena je višestruka usporedba *p* vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p < 0,05$) između regija Slavonije i Baranje te Istre i Kvarnera s otocima. Ispitanici iz Slavonije i Baranje više su uključeni u projektne aktivnosti ($M=2,26$) dok ispitanici iz Istre i Kvarnera s otocima pohađaju aktivnosti povremene dokolice ($M=1,94$).

Tablica 19 Razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na regiju života adolescenata

VARIJABLA	REGIJA	N	M	SD	H
Domena situacijske dokolice	Dalmacija	472	2,15	0,96	10,38*
	Istra i Kvarner s otocima	124	1,94	0,97	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	2,14	0,95	
	Slavonija i Baranja	326	2,26	0,93	

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Za razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na trenutni status adolescenata primijenjen je *Mann-Whitney U test* za nezavisne uzorke. Pokazalo se kako postoje značajne razlike u odnosu na analizirane domene situacijske ($p < 0,05^*$). Studenti ($M=2,25$) češće se uključuju u aktivnosti projektne dokolice u odnosu na učenike koji su više dio aktivnosti povremene dokolice.

Tablica 20 Razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na trenutačni status adolescenata

VARIJABLA	TRENUTAČNI STATUS	N	M	SD	U	Z
Domene situacijske dokolice	studentica/student	439	2,25	0,95	141692	2,29*
	učenica/učenik	702	2,10	0,96		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kruskal-Wallis test primijenjen je i za utvrđivanje razlika materijalnog statusa i domena situacijske dokolice. Ispitanici koji su se izjašnjavali o visokom materijalnom statusu (M=1,90) pokazali su kako su skloniji prakticirati aktivnosti ozbiljne dokolice za razliku od ispitanika srednjeg (M=2,19) i niskog (M=2,26) materijalnog statusa. Navedeno ukazuje na značajne razlike (p<0,01**). Za utvrđivanje između kojeg materijalnog statusa je utvrđena statistički značajna razlika primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike (p<0,01) između osrednjeg i visokog materijalnog statusa.

Tablica 21 Razlike domena situacijske dokolice po materijalnom statusu adolescenata

VARIJABLA	MATERIJALNI STATUS	N	M	SD	H
Domene situacijske dokolice	nizak	81	2,26	0,93	12,47**
	osrednji	915	2,19	0,95	
	visok	145	1,90	0,97	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se utvrdile razlike domena situacijske dokolice s obzirom na akademski uspjeh adolescenata, primijenjen je *Kruskal-Wallis test*. Nisu utvrđene značajne razlike u domenama situacijske dokolice i akademskog uspjeha adolescenata. Podatci su prikazani u Tablici 22.

Tablica 22 Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na akademski uspjeh adolescenata

VARIJABLA	AKADEMSKI USPJEH	N	M	SD	H
Domene situacijske dokolice	5 (izvrstan)	472	2,11	0,97	5,91
	4 (vrlo dobar)	523	2,23	0,94	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	2,05	0,96	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Radi utvrđivanja razlike između zastupljenosti domena situacijske dokolice prema sociodemografskom aspektu suživota primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Nisu utvrđene statistički značajne razlike. Svi podatci prikazani su u Tablici 23.

Tablica 23 Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na suživot adolescenata

VARIJABLA	SUŽIVOT	N	M	SD	U	Z
Domene situacijske dokolice	s obitelji	987	2,14	0,96	72638	-0,88
	izvan obitelji	154	2,23	0,92		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Radi utvrđivanja razlike domena situacijske dokolice i sociodemografskog aspekta naobrazba oca primijenjen je *Kruskal-Wallis test*. Utvrđene su statistički značajne razlike ($p < 0,001$). Za utvrđivanje između koje naobrazbe oca je utvrđena statistički značajna razlika primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p < 0,01$) između VŠS/VSS i SSS. Ispitanici čiji otac ima obrazovanje VŠS/VSS češće su na povremenim aktivnostima, dok ispitanici čiji otac ima obrazovanje SSS uključuju se u aktivnosti ozbiljnije karaktera. Cjelovit prikaz podataka dostupan je u Tablici 24.

Tablica 24 Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na naobrazbu oca

VARIJABLA	NAOBRAZBA OCA	N	M	SD	H
Domene situacijske dokolice	VŠS i VSS	343	2,00	0,96	14,73***
	SSS	749	2,21	0,95	
	NKV i KV	49	2,39	0,89	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 25 prikazani su podatci *Kruskal-Wallis test* domena situacijske dokolice i sociodemografskom aspekta naobrazba majke. Utvrđeno je kako postoje statistički značajne razlike (p<0,001). Za utvrđivanje između koje naobrazbe majke je utvrđena statistički značajna razlika primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike (p<0,001) između VŠS/VSS i SSS te između VŠS/VSS i NKV/KV uz statističku značajnost p<0,01. Ispitanici čija majka ima naobrazbu VŠS/VSS češće se uključuju u ozbiljnu dokolicu (M=1,99).

Tablica 25 Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na naobrazbu majke

VARIJABLA	NAOBRAZBA MAJKE	N	M	SD	H
Domene situacijske dokolice	VŠS i VSS	425	1,99	0,96	23,83***
	SSS	664	2,23	0,95	
	NKV i KV	51	2,51	0,81	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Mann-Whitney U testom utvrđene su značajne statističke razlike (p<0,05*) u domenama situacijske dokolice i zaposlenja roditelja/skrbnika. Ispitanici čije su *oba roditelja/skrbnika nezaposlena* (M=2,27) učestalije pohađaju aktivnosti slobodnoga vremena za koje smatraju kako pripadaju ozbiljnoj dokolici. S druge strane, ispitanici čija su *oba roditelja/skrbnika zaposlena* (M=2,11) skloniji su učestalije pohađati aktivnosti povremene dokolice. Ostali podatci dostupni su u Tablici 26.

Tablica 26 Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na zaposlenje roditelja/skrbnika

VARIJABLA	ZAPOSLLENJE RODITELJA/SKRBNIKA	N	M	SD	U	Z
Domene situacijske dokolice	nezaposlenost	319	2,27	0,92	120664	2,09*
	zaposlenost	822	2,11	0,96		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.4. Značajnost rizičnih stilova ponašanja, korištenja društvenih mreža i zastupljenosti aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se ispitale razlike rizičnih stilova ponašanja, korištenja društvenih mreža i zastupljenosti aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja primijenjen je *Mann-Whitney U test* te *Kruskal-Wallis test*. Pojedine su vrijednosti čestica zbrojene i formirane nove skale rizičnih stilova ponašanja: *Delinkventno ponašanje*, *Online rizično ponašanje*, *Poremećaji prehrane* i *Rizično seksualno ponašanje*. Ostali rizični stilovi ponašanja nisu zbrajani jer je ispitivanje bilo kroz jednu česticu, i to: *Konзумacija alkohola*, *Konзумacija droga*, *Konзумacija cigareta i/ili e-cigareta*.

Tvrđnje *Nosim ili sam nosio/la oružje*; *Nešto sam ukrao/la*; *Bio/la sam izbačen/a iz škole ili fakulteta.*; *Prodao/la sam drogu*; *Ukrao/la sam ili sam pokušao/la ukrasti motorno vozilo*; *Bio/la sam uhićen/a*; *Odustao/la sam od škole/fakulteta*; *Bio/la sam član bande*; *Napao/la sam nekoga s idejom da ga ozbiljno ozlijedim*; *Namjerno sam uništavao/la tuđu imovinu* zbrojene su i pridružene skali *Delinkventno ponašanje*.

Tvrđnje *Putem društvenih mreža dijelio/la sam eksplicitni sadržaj druge osobe*; *Putem društvenih mreža dijeljen je eksplicitni sadržaj koji sam privatno slao/slala drugoj osobi*; *Širio/la sam neistine o drugoj osobi na društvenim mrežama* zbrojene su i pridružene skali *Online rizično ponašanje*.

Tvrđnje *Izbjegavam jesti kada sam gladan/gladna*; *Razmišljam o pokušaju povraćanja nakon obroka kako bih skinuo/la kilograme*; *U kratkom razdoblju jedem preveliku količinu hrane*; *Namjerno koristim diuretike ili laksative kako bih spriječio/la debljanje*; *Pred drugima jedem umjereno, a kada sam sam/a, „trpam“ velike količine hrane u sebe*; *Osjećam krivnju tijekom uzimanja obroka zbog utjecaja koji će to imati na moju tjelesnu težinu* zbrojene su i pridružene skali *Poremećaji prehrane*.

Tvrđnje *Često mijenjam seksualne partnere*; *Imam seksualne odnose pod utjecajem opijata*; *Obolijevam od seksualno prenosivih bolesti* zbrojene su i pridružene skali *Rizično seksualno ponašanje*.

Kako bi se ispitale statistički značajne razlike rizičnih stilova ponašanja i spola ispitanika, primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Razlike su ispitivane na skalama *Konзумacija cigareta ili e-cigareta*, *Konзумacija alkohola*, *Konзумacija marihuane*, *Konзумacija droge*, *Delinkventno ponašanje*, *Online rizično ponašanje*, *Poremećaji prehrane*, *Rizično seksualno ponašanje*.

Pokazale su se statistički značajne razlike u svim varijablama osim u varijabli *Konzumacija alkohola*. Ispitanice su pokazale kako značajno češće ($p < 0,001$) konzumiraju cigarete i/ili e-cigarete ($M=2,39$) od ispitanika ($M=2,03$). Značajne razlike ($p < 0,01$) pokazale su se i kod konzumacije marihuane. Ispitanici značajno češće konzumiraju marihuanu ($M=1,50$) od ispitanica ($M=1,29$). Ispitanici također značajno češće konzumiraju droge ($M=1,32$) od ispitanica ($M=1,12$). Statistički značajne razlike ($p < 0,001$) pokazale su se i u varijabli *Delinkventno ponašanje*. Ispitanici su izrazili značajno češću ($p < 0,001$) zastupljenost delinkventnog ponašanja ($M=14,42$) u usporedbi s ispitanicama ($M=11,42$). *Online rizično ponašanje* također je statistički značajnije ($p < 0,001$) za ispitanike ($M=5,96$), dok su odgovori ispitanica značajno niže vrijednosti ($M=4,57$). U varijabli *Poremećaji prehrane* višu vrijednost odgovora imaju ispitanice ($M=10,24$) od ispitanika ($M=10,86$), što čini značajnu statističku razliku ($p < 0,05$). U posljednjoj varijabli *Rizično seksualno ponašanje* također se pokazala statistički značajnost ($p < 0,001$). Viša vrijednost odgovora očituje se kod ispitanika ($M=4,49$) dok je niža vrijednost zastupljena kod ispitanica ($M=3,45$). Ostali podaci dostupni su u Tablici 27.

Tablica 27 Rizični stilovi ponašanja s obzirom na spol ispitanika

VARIJABLA	SPOL ISPITANIKA	N	M	SD	U	Z																																																																										
Konzumacija cigareta ili e-cigareta	muško	402	2,03	1,54	132186,5	3,43***																																																																										
	žensko	739	2,39	1,68			Konzumacija alkohola	muško	402	2,82	1,46	142101	-1,24	žensko	739	2,70	1,40	Konzumacija marihuane	muško	402	1,50	1,14	137891	-3,15**	žensko	739	1,29	0,83	Konzumacija droge	muško	402	1,32	0,96	138479	-4,25***	žensko	739	1,12	0,59	Delinkventno ponašanje	muško	402	14,24	8,64	112735	-7,89***	žensko	739	11,42	4,54	Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***	žensko	739	4,57	2,83	Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko
Konzumacija alkohola	muško	402	2,82	1,46	142101	-1,24																																																																										
	žensko	739	2,70	1,40			Konzumacija marihuane	muško	402	1,50	1,14	137891	-3,15**	žensko	739	1,29	0,83	Konzumacija droge	muško	402	1,32	0,96	138479	-4,25***	žensko	739	1,12	0,59	Delinkventno ponašanje	muško	402	14,24	8,64	112735	-7,89***	žensko	739	11,42	4,54	Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***	žensko	739	4,57	2,83	Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53								
Konzumacija marihuane	muško	402	1,50	1,14	137891	-3,15**																																																																										
	žensko	739	1,29	0,83			Konzumacija droge	muško	402	1,32	0,96	138479	-4,25***	žensko	739	1,12	0,59	Delinkventno ponašanje	muško	402	14,24	8,64	112735	-7,89***	žensko	739	11,42	4,54	Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***	žensko	739	4,57	2,83	Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53																			
Konzumacija droge	muško	402	1,32	0,96	138479	-4,25***																																																																										
	žensko	739	1,12	0,59			Delinkventno ponašanje	muško	402	14,24	8,64	112735	-7,89***	žensko	739	11,42	4,54	Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***	žensko	739	4,57	2,83	Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53																														
Delinkventno ponašanje	muško	402	14,24	8,64	112735	-7,89***																																																																										
	žensko	739	11,42	4,54			Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***	žensko	739	4,57	2,83	Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53																																									
Online rizično ponašanje	muško	402	5,96	3,58	113815,5	-7,33***																																																																										
	žensko	739	4,57	2,83			Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*	žensko	739	10,86	5,12	Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53																																																				
Poremećaji prehrane	muško	402	10,24	4,98	136556	2,27*																																																																										
	žensko	739	10,86	5,12			Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***	žensko	739	3,45	1,53																																																															
Rizično seksualno ponašanje	muško	402	4,49	3,05	122386,5	-7,08***																																																																										
	žensko	739	3,45	1,53																																																																												

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Kako bi se analizirale razlike rizičnih stilova ponašanja ispitanika s obzirom na mjesto života (grad i selo), primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Statistički značajna razlika ($p < 0,01$) utvrđena

je samo u varijabli *Konzumacija alkohola*. Utvrđeno je kako ispitanici sa sela (M=2,90) u nešto većem omjeru konzumiraju alkohol u odnosu na ispitanike iz grada (M=2,66).

Tablica 28 Razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na mjesto života ispitanika

VARIJABLA	MJESTO ŽIVOTA	N	M	SD	U	Z																																																																										
Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta	grad	781	2,22	1,65	131918,5	-1,87																																																																										
	selo	360	2,35	1,62			Konzumacija alkohola	grad	781	2,66	1,43	127080	-2,67**	selo	360	2,90	1,39	Konzumacija marihuane	grad	781	1,39	0,98	136527,5	1,24	selo	360	1,32	0,89	Konzumacija droge	grad	781	1,18	0,73	140397,5	0,08	selo	360	1,21	0,79	Delinkventno ponašanje	grad	781	12,39	6,12	134394	1,40	selo	360	12,47	7,08	Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14	selo	360	5,07	3,20	Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo
Konzumacija alkohola	grad	781	2,66	1,43	127080	-2,67**																																																																										
	selo	360	2,90	1,39			Konzumacija marihuane	grad	781	1,39	0,98	136527,5	1,24	selo	360	1,32	0,89	Konzumacija droge	grad	781	1,18	0,73	140397,5	0,08	selo	360	1,21	0,79	Delinkventno ponašanje	grad	781	12,39	6,12	134394	1,40	selo	360	12,47	7,08	Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14	selo	360	5,07	3,20	Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39								
Konzumacija marihuane	grad	781	1,39	0,98	136527,5	1,24																																																																										
	selo	360	1,32	0,89			Konzumacija droge	grad	781	1,18	0,73	140397,5	0,08	selo	360	1,21	0,79	Delinkventno ponašanje	grad	781	12,39	6,12	134394	1,40	selo	360	12,47	7,08	Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14	selo	360	5,07	3,20	Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39																			
Konzumacija droge	grad	781	1,18	0,73	140397,5	0,08																																																																										
	selo	360	1,21	0,79			Delinkventno ponašanje	grad	781	12,39	6,12	134394	1,40	selo	360	12,47	7,08	Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14	selo	360	5,07	3,20	Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39																														
Delinkventno ponašanje	grad	781	12,39	6,12	134394	1,40																																																																										
	selo	360	12,47	7,08			Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14	selo	360	5,07	3,20	Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39																																									
Online rizično ponašanje	grad	781	5,05	3,18	139934,5	-0,14																																																																										
	selo	360	5,07	3,20			Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24	selo	360	10,80	5,19	Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39																																																				
Poremećaji prehrane	grad	781	10,56	4,96	139361	-0,24																																																																										
	selo	360	10,80	5,19			Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14	selo	360	3,89	2,39																																																															
Rizično seksualno ponašanje	grad	781	3,78	2,18	140063,5	-0,14																																																																										
	selo	360	3,89	2,39																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Radi primjene *Mann-Whitney U testa* dob ispitanika rekodirana je u dvije kategorije: stariji i mlađi ispitanici. Utvrđena je statistički značajna razlika u varijablama: *Konzumiranje droge*, *Delinkventno ponašanje*, *Online rizično ponašanje*, *Poremećaj prehrane*. Mlađi su ispitanici skloniji konzumiranju droga (M=1,24), delinkventnijem ponašanju (M=13,09), *online* rizičnom ponašanju (M=5,47) te poremećaju prehrane (M=11,16) u odnosu na starije koji u svim navedenim varijablama ostvaruju niže vrijednosti aritmetičke sredine.

Tablica 29 Razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na dob ispitanika

VARIJABLA	DOB	N	M	SD	U	Z																																																																										
Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta	stariji	456	2,34	1,73	152732,5	0,71																																																																										
	mlađi	685	2,21	1,58			Konzumacija alkohola	stariji	456	2,82	1,34	146330	1,85	mlađi	685	2,68	1,48	Konzumacija marihuane	stariji	456	1,33	0,88	155919	0,08	mlađi	685	1,39	1,00	Konzumacija droge	stariji	456	1,11	0,56	150107	-2,50*	mlađi	685	1,24	0,85	Delinkventno ponašanje	stariji	456	11,40	4,26	135506,5	-4,44***	mlađi	685	13,09	7,47	Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***	mlađi	685	5,47	3,40	Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi
Konzumacija alkohola	stariji	456	2,82	1,34	146330	1,85																																																																										
	mlađi	685	2,68	1,48			Konzumacija marihuane	stariji	456	1,33	0,88	155919	0,08	mlađi	685	1,39	1,00	Konzumacija droge	stariji	456	1,11	0,56	150107	-2,50*	mlađi	685	1,24	0,85	Delinkventno ponašanje	stariji	456	11,40	4,26	135506,5	-4,44***	mlađi	685	13,09	7,47	Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***	mlađi	685	5,47	3,40	Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53								
Konzumacija marihuane	stariji	456	1,33	0,88	155919	0,08																																																																										
	mlađi	685	1,39	1,00			Konzumacija droge	stariji	456	1,11	0,56	150107	-2,50*	mlađi	685	1,24	0,85	Delinkventno ponašanje	stariji	456	11,40	4,26	135506,5	-4,44***	mlađi	685	13,09	7,47	Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***	mlađi	685	5,47	3,40	Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53																			
Konzumacija droge	stariji	456	1,11	0,56	150107	-2,50*																																																																										
	mlađi	685	1,24	0,85			Delinkventno ponašanje	stariji	456	11,40	4,26	135506,5	-4,44***	mlađi	685	13,09	7,47	Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***	mlađi	685	5,47	3,40	Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53																														
Delinkventno ponašanje	stariji	456	11,40	4,26	135506,5	-4,44***																																																																										
	mlađi	685	13,09	7,47			Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***	mlađi	685	5,47	3,40	Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53																																									
Online rizično ponašanje	stariji	456	4,44	2,71	127672,5	-5,87***																																																																										
	mlađi	685	5,47	3,40			Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**	mlađi	685	11,16	5,45	Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53																																																				
Poremećaji prehrane	stariji	456	9,86	4,23	139001	-3,18**																																																																										
	mlađi	685	11,16	5,45			Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44	mlađi	685	3,93	2,53																																																															
Rizično seksualno ponašanje	stariji	456	3,65	1,73	154517,5	0,44																																																																										
	mlađi	685	3,93	2,53																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 30 prikazani su rezultati *Kruskal-Wallis testa* s obzirom na regiju stanovanja. Statistički značajna razlika utvrđena je u *varijablama Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete* ($p<0,01$) i *Delinkventno ponašanje* ($p<0,001$). Za utvrđivanje između kojih regija utvrđena je statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p<0,05$) između regija Dalmacije i Zagreba i središnje Hrvatske u konzumaciji cigareta. Ispitanici s područja Zagreba i središnje Hrvatske skloniji su konzumiranju cigareta ($M=2,50$) u odnosu na ispitanike iz Dalmacije ($M=2,11$). Značajna razlika utvrđena je u delinkventnom ponašanju između regije Zagreba i središnje Hrvatske u odnosu na ostale regije Dalmacije ($p<0,001$), Istre i Kvarnera s otocima ($p<0,05$), Slavonije i Baranje ($p<0,001$). Ispitanici s područja Zagreba i središnje Hrvatske skloniji su delinkventom ponašanju ($M=13,60$) u odnosu na ostatak regija koji ostvaruju niže vrijednosti aritmetičkih sredina.

Tablica 30 Razlike rizičnih stilova ponašanja prema regijama ispitanika

VARIJABLA	REGIJA	N	M	SD	H
Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete	Dalmacija	472	2,08	1,58	13,41**
	Istra, Kvarner s otocima	124	2,11	1,57	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	2,50	1,75	
	Slavonija i Baranja	329	2,41	1,65	
Konzumiram alkohol	Dalmacija	472	2,65	1,42	4,04
	Istra, Kvarner s otocima	124	2,83	1,51	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	2,73	1,46	
	Slavonija i Baranja	329	2,84	1,37	
Konzumiram marihuanu	Dalmacija	472	1,32	0,88	7,25
	Istra, Kvarner s otocima	124	1,43	1,04	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	1,52	1,16	
	Slavonija i Baranja	329	1,29	0,87	
Konzumiram drogu	Dalmacija	472	1,15	0,64	2,93
	Istra, Kvarner s otocima	124	1,23	0,84	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	1,22	0,75	
	Slavonija i Baranja	329	1,22	0,84	
Delinkventno ponašanje	Dalmacija	472	11,74	5,09	31,31***
	Istra, Kvarner s otocima	124	12,5	7,20	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	13,60	7,47	
	Slavonija i Baranja	329	12,57	7,01	
Online rizično ponašanje	Dalmacija	472	4,75	3,02	7,94
	Istra, Kvarner s otocima	124	5,37	3,49	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	5,17	3,19	
	Slavonija i Baranja	329	5,29	3,26	
Poremećaji prehrane	Dalmacija	472	10,57	4,92	6,09
	Istra, Kvarner s otocima	124	11,25	5,53	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	11,15	5,34	
	Slavonija i Baranja	329	10,16	4,76	
Rizično seksualno ponašanje	Dalmacija	472	3,66	1,88	4,23
	Istra, Kvarner s otocima	124	4,37	3,13	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,76	2,15	
	Slavonija i Baranja	329	3,86	2,36	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se analizirale sociodemografske razlike ispitanika s obzirom na njihov trenutačni status primijenjena je *Mann-Whitney U test*. Na skalama *Konsumiram cigarete i/ili e-cigarete*, *Konsumiram alkohol*, *Konsumiram marihuanu* i *Rizično seksualno ponašanje* nisu se pokazale statistički značajne razlike. Na ostalim skalama pokazale su se statistički značajne razlike (p<0,001; p<0,01; p<0,05). Učenici/ce pokazali su veću sklonost konzumiranju droge

(M=1,23), delinkventnom ponašanju (M=13,00), *online* rizičnom ponašanju (M=5,48) te poremećaju prehrane (M=11,19) u odnosu na studente/ice. Podatci su prikazani u Tablici 31.

Tablica 31 Razlike trenutačnog statusa ispitanika s obzirom na sociodemografska obilježja

VARIJABLA	STATUS	N	M	SD	U	Z
Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta	student/ica	439	2,32	1,73	152365	0,35
	učenik/ica	702	2,23	1,59		
Konzumacija alkohola	student/ica	439	2,82	1,36	145580	1,61
	učenik/ica	702	2,69	1,46		
Konzumacija marihuane	student/ica	439	1,37	0,93	150455,5	1,06
	učenik/ica	702	1,36	0,97		
Konzumacija droge	student/ica	439	1,13	0,60	148767,5	-2,21*
	učenik/ica	702	1,23	0,83		
Delinkventno ponašanje	student/ica	439	11,48	4,59	135519,5	-4,02***
	učenik/ica	702	13,00	7,30		
<i>Online</i> rizično ponašanje	student/ica	439	4,37	2,62	124040	-6,22***
	učenik/ica	702	5,48	3,42		
Poremećaji prehrane	student/ica	439	9,75	4,17	134267,5	-3,69**
	učenik/ica	702	11,19	5,44		
Rizično seksualno ponašanje	student/ica	439	3,68	1,84	153032,5	0,28
	učenik/ica	702	3,90	2,46		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 32 prikazani su rezultati razlika (*Kruskal-Wallis test*) rizičnih stilova ponašanja s obzirom na materijalni status ispitanika. Statistički značajne razlike (p<0,05) nisu se pokazale na skalama *Konзумiram cigarete i/ili e-cigarete*; *Konзумiram marihuanu* i skali *Poremećaji prehrane*. Statistički značajne razlike (p<0,05) utvrđene su na skalama *Konзумiram alkohol*, *Konзумiranje drogu*, *Delinkventno ponašanje*, *Online rizično ponašanje*, *Rizično seksualno ponašanje*. Za utvrđivanje između kojeg materijalnog statusa je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike (p<0,05) između srednjeg i visokog materijalnog statusa u varijabli *Konзумiranje alkohola*. Ispitanici visokog materijalnog statusa skloniji su većem konzumiranju alkohola (M=3,04) u odnosu na ispitanike srednjeg materijalnog statusa. Utvrđene su značajne razlike u varijabli *Konзумiranje droga* između srednjeg i visokog materijalnog statusa (p<0,05). Ispitanici visokog materijalnog statusa češće konzumiraju droge (M=1,41) u odnosu na srednji materijalni status. Značajna razlika (p<0,05) utvrđena je u *Delinkventom ponašanju* između srednjeg i visokog materijalnog

statusa. Ispitanici visokog materijalnog statusa skloniji su delinkventom ponašanju ($M=14,52$) u odnosu na adolescente srednjeg materijalnog statusa. Analizom višestruke usporedbe utvrđene su razlike i u varijablama *Online rizičnog ponašanja* ($p<0,001$) te *Rizičnog seksualnog ponašanja* ($p<0,001$) između srednjeg i visokog materijalnog statusa. U objema varijablama ispitanici visokog materijalnog statusa skloniji su rizičnijem ponašanju u odnosu na srednji materijalni status.

Tablica 32 Razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na materijalni status ispitanika

VARIJABLA	MATERIJALNI STATUS	N	M	SD	H
Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete	nizak	81	2,07	1,70	6,12
	osrednji	915	2,24	1,63	
	visok	145	2,49	1,65	
Konzumiram alkohol	nizak	81	2,62	1,49	7,49*
	osrednji	915	2,70	1,41	
	visok	145	3,04	1,46	
Konzumiram marihuanu	nizak	81	1,47	1,18	0,82
	osrednji	915	1,34	0,91	
	visok	145	1,46	1,11	
Konzumiram drogu	nizak	81	1,17	0,72	9,65***
	osrednji	915	1,16	0,67	
	visok	145	1,41	1,10	
Delinkventno ponašanje	nizak	81	12,93	6,54	11,87**
	osrednji	915	12,04	5,66	
	visok	145	14,52	9,75	
Online rizično ponašanje	nizak	81	5,20	3,40	13,99***
	osrednji	915	4,90	3,07	
	visok	145	5,97	3,59	
Poremećaji prehrane	nizak	81	10,47	4,82	0,13
	osrednji	915	10,59	4,95	
	visok	145	11,02	5,67	
Rizično seksualno ponašanje	nizak	81	3,84	2,17	28,06***
	osrednji	915	3,66	2,01	
	visok	145	4,77	3,26	

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Kako bi se utvrdile razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na akademski uspjeh, primijenjen je *Kruskal-Wallis test*. Statistički značajna razlika ($p<0,05$) nije se pokazala u varijablama *Online rizično ponašanje* i *Poremećaji prehrane*. Statistički značajne razlike utvrđene su na varijablama: *Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete* ($p<0,001$), *Konzumiram alkohol* ($p<0,001$), *Konzumiram marihuanu* ($p<0,001$), *Konzumiram drogu* ($p<0,001$),

Delinkventno ponašanje ($p < 0,01$), *Rizično seksualno ponašanje* ($p < 0,001$). Za utvrđivanje između kojeg akademskog uspjeha je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između izvrstan i vrlo dobar u varijabli *Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete* ($p < 0,001$). Ispitanici čiji je akademski uspjeh vrlo dobar skloniji su konzumiranju cigareta ($M=2,47$) u odnosu na ispitanike s odličnim uspjehom. Utvrđene su značajne razlike u varijabli *Konzumiranje alkohola* između ispitanika koji ostvaruju odličan akademski uspjeh u odnosu na vrlo dobar ($p < 0,001$) i dobar, dovoljan i nedovoljan ($p < 0,01$) akademski uspjeh. Ispitanici s izvrsnim akademskim uspjehom manje konzumiraju alkohol ($M=2,50$) od ostalih ispitanika s nižim akademskim uspjehom ($M=2,91$; $M=2,92$). U varijabli *Konzumiram marihuanu* utvrđena je statistički značajna razlika ($p < 0,05$) između odličnog i dobrog, dovoljnog i nedovoljnog akademskog uspjeha. Ispitanici nižeg akademskog uspjeha skloniji su konzumiranju marihuane ($M=1,68$) u odnosu na ispitanike akademskog uspjeha ($M=1,29$). Utvrđene su značajne razlike ($p < 0,05$) u varijabli *Konzumiranje droge* između izvrsnog i dobrog, dovoljnog i nedovoljnog akademskog uspjeha. Ispitanici nižeg akademskog uspjeha skloniji su češćem konzumiranju droga ($M=1,41$). U varijabli *Delinkventno ponašanje* utvrđene su značajne razlike između ispitanika čiji je akademski uspjeh dobar, dovoljan i nedovoljan i ispitanika izvrsnog ($p < 0,01$) i vrlo dobrog ($p < 0,05$) akademskog uspjeha. Ispitanike nižeg akademskog uspjeha češće karakteriziraju delinkventna ponašanja ($M=14,55$) u odnosu na više akademske uspjehe ($M=12,13$; $M=12,08$). Utvrđene su razlike u varijabli *Rizičnog seksualnog ponašanja* između ispitanika koji ostvaruju izvrstan akademski uspjeh i dobar, dovoljan i nedovoljan akademski uspjeh ($p < 0,01$). Ispitanici nižeg akademskog uspjeha skloniji su rizičnom seksualnom ponašanju ($M=4,44$) u odnosu na ispitanike izvrsnog akademskog uspjeha ($M=3,67$).

Tablica 33 Razlike rizičnog stila ponašanja s obzirom na posljednji akademski uspjeh

VARIJABLA	AKADEMSKI USPJEH	N	M	SD	H
Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete	5 (izvrstan)	472	1,99	1,47	16,79***
	4 (vrlo dobar)	523	2,47	1,73	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	2,42	1,73	
Konzumiram alkohol	5 (izvrstan)	472	2,50	1,41	23,72***
	4 (vrlo dobar)	523	2,91	1,39	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	2,92	1,49	
Konzumiram marihuanu	5 (izvrstan)	472	1,29	0,87	20,90***
	4 (vrlo dobar)	523	1,34	0,90	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	1,68	1,28	
Konzumiram drogu	5 (izvrstan)	472	1,17	0,70	16,12***
	4 (vrlo dobar)	523	1,15	0,67	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	1,41	1,07	
Delinkventno ponašanje	5 (izvrstan)	472	12,13	6,15	13,67**
	4 (vrlo dobar)	523	12,08	5,67	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	14,55	9,04	
Online rizično ponašanje	5 (izvrstan)	472	4,97	3,19	2,39
	4 (vrlo dobar)	523	5,01	3,06	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	5,51	3,54	
Poremećaji prehrane	5 (izvrstan)	472	10,57	5,22	1,31
	4 (vrlo dobar)	523	10,72	4,83	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	10,55	5,18	
Rizično seksualno ponašanje	5 (izvrstan)	472	3,67	2,15	18,16***
	4 (vrlo dobar)	523	3,78	2,10	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	4,44	2,89	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Mann-Whitney U testom kod analiziranih rizičnih stilova ponašanja i suživota ispitanika utvrđena je statistički značajna razlika (p<0,001) kod varijabli *Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete*, *Konzumiram marihuanu*, *Konzumiram drogu* (p<0,01) te statistički značajna razlika (p<0,001) kod varijable *Rizično seksualno ponašanje*. Ispitanici koji žive izvan obitelji skloniji

su konzumiranju cigareta (M=1,81), konzumiranju marihuane (M=1,68), konzumiranju droge (M=1,31) te rizičnom seksualnom ponašanju (M=4,31) u odnosu na ispitanike koji žive s obitelji. Cjelovit prikaz podataka dostupan je u Tablici 34.

Tablica 34 Razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na suživot ispitanika

VARIJABLA	SUŽIVOT	N	M	SD	U	Z																																																																										
Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta	s obitelji	987	2,18	1,60	63765,5	-3,59***																																																																										
	izvan obitelji	154	2,77	1,84			Konzumacija alkohola	s obitelji	987	2,72	1,42	72035	-1,07	izvan obitelji	154	2,86	1,46	Konzumacija marihuane.	s obitelji	987	1,31	0,88	66029	-4,13***	izvan obitelji	154	1,68	1,29	Konzumacija droge	s obitelji	987	1,17	0,72	71466	-2,68**	izvan obitelji	154	1,31	0,92	Delinkventno ponašanje	s obitelji	987	12,25	6,07	70136	1,81	izvan obitelji	154	13,49	8,35	Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71	izvan obitelji	154	5,16	3,55	Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji
Konzumacija alkohola	s obitelji	987	2,72	1,42	72035	-1,07																																																																										
	izvan obitelji	154	2,86	1,46			Konzumacija marihuane.	s obitelji	987	1,31	0,88	66029	-4,13***	izvan obitelji	154	1,68	1,29	Konzumacija droge	s obitelji	987	1,17	0,72	71466	-2,68**	izvan obitelji	154	1,31	0,92	Delinkventno ponašanje	s obitelji	987	12,25	6,07	70136	1,81	izvan obitelji	154	13,49	8,35	Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71	izvan obitelji	154	5,16	3,55	Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81								
Konzumacija marihuane.	s obitelji	987	1,31	0,88	66029	-4,13***																																																																										
	izvan obitelji	154	1,68	1,29			Konzumacija droge	s obitelji	987	1,17	0,72	71466	-2,68**	izvan obitelji	154	1,31	0,92	Delinkventno ponašanje	s obitelji	987	12,25	6,07	70136	1,81	izvan obitelji	154	13,49	8,35	Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71	izvan obitelji	154	5,16	3,55	Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81																			
Konzumacija droge	s obitelji	987	1,17	0,72	71466	-2,68**																																																																										
	izvan obitelji	154	1,31	0,92			Delinkventno ponašanje	s obitelji	987	12,25	6,07	70136	1,81	izvan obitelji	154	13,49	8,35	Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71	izvan obitelji	154	5,16	3,55	Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81																														
Delinkventno ponašanje	s obitelji	987	12,25	6,07	70136	1,81																																																																										
	izvan obitelji	154	13,49	8,35			Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71	izvan obitelji	154	5,16	3,55	Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81																																									
Online rizično ponašanje	s obitelji	987	5,04	3,12	73600	0,71																																																																										
	izvan obitelji	154	5,16	3,55			Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04	izvan obitelji	154	10,69	5,17	Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81																																																				
Poremećaji prehrane	s obitelji	987	10,63	5,02	75850	-0,04																																																																										
	izvan obitelji	154	10,69	5,17			Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***	izvan obitelji	154	4,31	2,81																																																															
Rizično seksualno ponašanje	s obitelji	987	3,74	2,14	67411,5	3,25***																																																																										
	izvan obitelji	154	4,31	2,81																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 35 prikazani su rezultati *Kruskal-Wallis testa* rizičnih stilova ponašanja ispitanika s obzirom na očevo obrazovanje. Statistički značajne razlike utvrdile su se u varijablama *Konзумiram cigarete i/ili e-cigarete* (p<0,01) i *Konзумiram alkohol* (p<0,001). Za utvrđivanje između koje naobrazbe oca je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između SSS i VSS/VSS u varijabla *Konзумiram cigarete i/ili e-cigarete* (p<0,01) i *Konзумiram alkohol* (p<0,001). Ispitanici čiji otac ima niže obrazovanje skloniji su konzumiranju cigareta i alkohola.

Tablica 35 Razlike rizičnih stilova ponašanja i naobrazbe oca

VARIJABLA	NAOBRAZBA OCA	N	M	SD	H
Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete	VŠS i VSS	343	1,98	1,48	12,24**
	SSS	749	2,38	1,70	
	NKV i KV	49	2,37	1,64	
Konzumiram alkohol	VŠS i VSS	343	2,50	1,44	15,92***
	SSS	749	2,85	1,40	
	NKV i KV	49	2,71	1,54	
Konzumiram marihuanu	VŠS i VSS	343	1,32	0,87	0,90
	SSS	749	1,37	0,97	
	NKV i KV	49	1,53	1,24	
Konzumiram drogu	VŠS i VSS	343	1,17	0,65	0,84
	SSS	749	1,19	0,77	
	NKV i KV	49	1,31	1,00	
Delinkventno ponašanje	VŠS i VSS	343	12,31	5,99	0,69
	SSS	749	12,36	6,35	
	NKV i KV	49	14,00	9,83	
Online rizično ponašanje	VŠS i VSS	343	5,13	3,27	1,56
	SSS	749	5,04	3,14	
	NKV i KV	49	4,76	3,24	
Poremećaji prehrane	VŠS i VSS	343	10,83	4,99	2,09
	SSS	749	10,48	4,94	
	NKV i KV	49	11,69	6,51	
Rizično seksualno ponašanje	VŠS i VSS	343	3,70	2,04	2,23
	SSS	749	3,83	2,25	
	NKV i KV	49	4,41	3,25	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se utvrdile statistički značajne razlike rizičnih stilova ponašanja i naobrazbe majke, primijenjen je *Kruskal-Wallis testa*. Statistički značajne razlike ($p<0,05$) pokazale su se kod varijabli *Konzumiram alkohol* i *Konzumiram drogu*. Za utvrđivanje između koje naobrazbe majke je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p<0,05$) između SSS i VŠS/VSS u varijabli *Konzumiram alkohol*. Ispitanici čija majka ima obrazovanje SSS skloniji su konzumiranju alkohola ($M=2,81$). Statistički značajna razlika utvrđena je i u varijabli *Konzumiram drogu* između ispitanika čija majka ima SSS i NKV/KV ($p<0,05$). Ispitanici čija majka ima obrazovanje NKV/KV skloniji su konzumiranju droge ($M=1,49$) u odnosu na ostale ispitanike.

Tablica 36 Razlike rizičnih stilova ponašanja i naobrazbe majke

VARIJABLA	NAOBRAZBA MAJKE	N	M	SD	H
Konzumiram cigarete i/ili e-cigarete	VŠS i VSS	425	2,18	1,61	2,79
	SSS	664	2,29	1,65	
	NKV i KV	51	2,59	1,77	
Konzumiram alkohol	VŠS i VSS	425	2,59	1,48	18,85*
	SSS	664	2,81	1,39	
	NKV i KV	51	2,98	1,38	
Konzumiram marihuanu	VŠS i VSS	425	1,39	1,01	2,67
	SSS	664	1,33	0,90	
	NKV i KV	51	1,57	1,24	
Konzumiram drogu	VŠS i VSS	425	1,22	0,81	8,80*
	SSS	664	1,15	0,65	
	NKV i KV	51	1,49	1,24	
Delinkventno ponašanje	VŠS i VSS	425	12,58	6,64	2,33
	SSS	664	12,13	5,79	
	NKV i KV	51	14,78	10,91	
Online rizično ponašanje	VŠS i VSS	425	5,16	3,36	0,40
	SSS	664	4,98	3,04	
	NKV i KV	51	5,24	3,47	
Poremećaji prehrane	VŠS i VSS	425	10,63	4,86	3,97
	SSS	664	10,53	5,05	
	NKV i KV	51	12,12	6,03	
Rizično seksualno ponašanje	VŠS i VSS	425	3,84	2,29	0,25
	SSS	664	3,77	2,10	
	NKV i KV	51	4,27	3,45	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se utvrdilo postojanje statistički značajnih razlika između rizičnih stilova ponašanja ispitanika i zaposlenja njihovih roditelja, primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Utvrđeno je kako nema statistički značajnih razlika ni u jednoj varijabli. Podatci su dostupni u Tablici 37.

Tablica 37 Razlike rizičnih stilova ponašanja s obzirom na zaposlenje roditelja ispitanika

VARIJABLA	ZAPOSLENJE RODITELJA/SKRBNIKA	N	M	SD	U	Z																																																																										
Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta	nezaposlen	319	2,39	1,72	124484	1,48																																																																										
	zaposlen	822	2,21	1,61			Konzumacija alkohola	nezaposlen	319	2,75	1,40	130403,5	0,14	zaposlen	822	2,74	1,44	Konzumacija marihuane	nezaposlen	319	1,35	0,96	130265,5	-0,27	zaposlen	822	1,37	0,96	Konzumacija droge	nezaposlen	319	1,15	0,67	128977,5	-0,96	zaposlen	822	1,21	0,78	Delinkventno ponašanje	nezaposlen	319	12,12	5,92	125959	-1,21	zaposlen	822	12,53	6,62	Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42	zaposlen	822	5,15	3,24	Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen
Konzumacija alkohola	nezaposlen	319	2,75	1,40	130403,5	0,14																																																																										
	zaposlen	822	2,74	1,44			Konzumacija marihuane	nezaposlen	319	1,35	0,96	130265,5	-0,27	zaposlen	822	1,37	0,96	Konzumacija droge	nezaposlen	319	1,15	0,67	128977,5	-0,96	zaposlen	822	1,21	0,78	Delinkventno ponašanje	nezaposlen	319	12,12	5,92	125959	-1,21	zaposlen	822	12,53	6,62	Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42	zaposlen	822	5,15	3,24	Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25								
Konzumacija marihuane	nezaposlen	319	1,35	0,96	130265,5	-0,27																																																																										
	zaposlen	822	1,37	0,96			Konzumacija droge	nezaposlen	319	1,15	0,67	128977,5	-0,96	zaposlen	822	1,21	0,78	Delinkventno ponašanje	nezaposlen	319	12,12	5,92	125959	-1,21	zaposlen	822	12,53	6,62	Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42	zaposlen	822	5,15	3,24	Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25																			
Konzumacija droge	nezaposlen	319	1,15	0,67	128977,5	-0,96																																																																										
	zaposlen	822	1,21	0,78			Delinkventno ponašanje	nezaposlen	319	12,12	5,92	125959	-1,21	zaposlen	822	12,53	6,62	Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42	zaposlen	822	5,15	3,24	Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25																														
Delinkventno ponašanje	nezaposlen	319	12,12	5,92	125959	-1,21																																																																										
	zaposlen	822	12,53	6,62			Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42	zaposlen	822	5,15	3,24	Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25																																									
Online rizično ponašanje	nezaposlen	319	4,83	3,04	124767	-1,42																																																																										
	zaposlen	822	5,15	3,24			Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03	zaposlen	822	10,60	4,93	Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25																																																				
Poremećaji prehrane	nezaposlen	319	10,73	5,31	130975,5	-0,03																																																																										
	zaposlen	822	10,60	4,93			Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28	zaposlen	822	3,84	2,25																																																															
Rizično seksualno ponašanje	nezaposlen	319	3,75	2,23	126670	-1,28																																																																										
	zaposlen	822	3,84	2,25																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.5. Razlike u zastupljenosti aktivnosti slobodnoga vremena i sociodemografskim obilježjima ispitanika

Kako bi se dobio uvid u statistički značajne razlike aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika i sociodemografskih aspekata, primijenjen je *Mann-Whitney U test* kao i *Kruskal-Wallis test*. Pojedine čestice zbrojene su i pridružene novim skalama radi preglednijeg uvida u dobivene podatke.

Pojedince čestice *Skale aktivnosti slobodnoga vremena* grupirane su i zbrojene kako bi se dobile nove skale radi zornijeg prikaza dobivenih podataka. Nove su skale: *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti*, *Individualne sportske aktivnosti*, *STEAM aktivnosti*, *Virtualne aktivnosti*, *Nestrukturirane društvene aktivnosti*, *Kulturno-turističke aktivnosti*.

Tvrđnje *Bavim se ekipnim sportom u klubu*, *Bavim se individualnim sportom u klubu*, *Posjećujem sportske događaje* zbrojene su i pridružene skali *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti*.

Tvrđnje *Bavim se ekipnim sportom rekreativno*, *Bavim se individualnim sportom rekreativno*, *Odlazim u teretanu i/ili na fitness* zbrojene su i pridružene skali *Individualne sportske aktivnosti*.

Tvrđnje *Sudjelujem na strukturiranim kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (unutar određene ustanove)*, *Sudjelujem na kreativnim i/ili umjetničkim radionicama (samostalno ili grupno izvan određene ustanove)*, *Sudjelujem na vođenim STEM radionicama*, *Bavim se STEM aktivnostima izvan određene ustanove i strukture* zbrojene su i pridružene skali *STEAM aktivnosti*.

Tvrđnje *Gledam TV*, *Igram videoigrice*, *Provodim vrijeme na društvenim mrežama* zbrojene su i pridružene skali *Virtualne aktivnosti*.

Tvrđnje *Družim se s prijateljima*, *Posjećujem kafiće i/ili noćne klubove*, *Posjećujem koncerte* zbrojene su i pridružene skali *Nestrukturirane društvene aktivnosti*.

Tvrđnje *Posjećujem kino i/ili kazalište*, *Posjećujem galerije i/ili muzeje*, *Čitam knjige*, *Putujem (turistički)* zbrojene su i pridružene skali *Kulturno-turističke aktivnosti*.

Kako bi se dobio uvid u razlike u zastupljenost aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika s obzirom na spol, primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Statistički značajne razlike ($p < 0,001$) pokazale su se u varijablama: *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti*, *Individualne sportske aktivnosti*, *STEAM aktivnosti*, *Virtualne aktivnosti*, *Nestrukturirane društvene aktivnosti*, *Kulturno-turističke aktivnosti*. Ispitanice su više uključene u nestrukturirane aktivnosti i kulturno-turističke, dok su ispitanici češće u sportskim aktivnostima i virtualnim. Svi podatci prikazani su u Tablici 38.

Tablica 38 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena prema spolu ispitanika

VARIJABLA	SPOL ISPITANIKA	N	M	SD	U	Z
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	žensko	739	7,28	3,43	102959	-8,61***
	muško	402	9,19	3,57		
Individualne sportske aktivnosti	žensko	739	7,25	3,41	120196,5	-5,36***
	muško	402	8,37	3,41		
STEAM aktivnosti	žensko	739	3,82	3,82	144719	0,75
	muško	402	4,43	4,43		
Virtualne aktivnosti	žensko	739	9,88	2,24	111031	-7,11***
	muško	402	10,93	2,51		
Nestrukturirane društvene aktivnosti	žensko	739	11,77	2,42	95581	10,03***
	muško	402	10,17	2,64		
Kulturno-turističke aktivnosti	žensko	739	11,79	3,39	94409,5	10,22***
	muško	402	9,59	3,63		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Primjenom *Mann-Whitney U testa* utvrđena je statistički značajna razlika ($p < 0,05$) zastupljenosti aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na mjesto života ispitanika, i to u samo jednoj varijabli *Individualne sportske aktivnosti*. Ispitanici koji žive u gradu ($M=7,95$) učestalo se uključuju u individualne sportske aktivnosti u odnosu na ispitanike sa sela ($M=6,98$). Ostali podatci dostupni su u Tablici 39.

Tablica 39 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena prema mjestu života ispitanika

VARIJABLA	MJESTO ŽIVOTA	N	M	SD	U	Z
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	grad	781	7,91	3,51	139234	-0,26
	selo	360	8,04	3,77		
Individualne sportske aktivnosti	grad	781	7,95	3,45	117355	4,51***
	selo	360	6,98	3,36		
STEAM aktivnosti	grad	781	7,13	3,98	130870	-1,95
	selo	360	7,57	4,17		
Virtualne aktivnosti	grad	781	10,21	2,37	135025	-1,08
	selo	360	10,35	2,44		
Nestrukturirane društvene aktivnosti	grad	781	11,19	2,62	139443	-0,22
	selo	360	11,24	2,61		
Kulturno-turističke aktivnosti	grad	781	11,17	3,60	130717,5	1,91
	selo	360	10,67	3,68		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Kako bi se dobio uvid u razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na dob ispitanika, podatci su rekodirani u dvije kategorije: *mlađi i stariji ispitanici*. Primijenjen je *Mann-Whitney U test* kojim je utvrđeno statistički značajna razlika ($p < 0,05$; $p < 0,001$) na skalama: *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti*, *Virtualne aktivnosti*, *Kulturno-turističke aktivnosti*. Mlađi ispitanici učestaliji su na sportskim aktivnostima i virtualnim, dok su stariji ispitanici češće dio kulturno-turističkih aktivnosti. Ostali podatci dostupni su u Tablici 40.

Tablica 40 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na dob ispitanika

VARIJABLA	DOB	N	M	SD	U	Z
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	stariji	456	7,64	3,53	143003	-2,43*
	mlađi	685	8,16	3,62		
Individualne sportske aktivnosti	stariji	456	7,82	3,43	148098	1,49
	mlađi	685	7,52	3,47		
STEAM aktivnosti	stariji	456	6,98	3,86	147684,5	-1,62
	mlađi	685	7,46	4,15		
Virtualne aktivnosti	stariji	456	9,59	2,32	113334	-7,92***
	mlađi	685	10,69	2,33		
Nestrukturirane društvene aktivnosti	stariji	456	11,39	2,52	145838	1,91
	mlađi	685	11,08	2,67		
Kulturno-turističke aktivnosti	stariji	456	11,45	3,61	137995	3,35***
	mlađi	685	10,72	3,62		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se utvrdile razlike aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika s obzirom na regiju stanovanja, primijenjen je *Kruskal-Wallis test*. Utvrđeno je kako su statistički značajne razlike ($p<0,01$; $p<0,001$) zastupljene u varijablama *Individualne sportske aktivnosti*, *STEAM aktivnosti*, *Virtualne aktivnosti*, *Kulturno-turističke aktivnosti*. Za utvrđivanje između kojih je regija utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama, primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između regije Slavonije i Baranje u odnosu na regije Dalmacije ($p<0,001$) i Istre i Kvarnera s otocima ($p<0,01$) u varijabli *Individualne sportske aktivnosti*. Ispitanici s područja Slavonije i Baranje manje su uključeni u individualne sportske aktivnosti. U varijabli *STEAM aktivnosti* utvrđene su razlike između regije Slavonije i Baranje te regije Zagreba i središnje Hrvatske ($p<0,05$). Ispitanici s područja Slavonije i Baranje uključeni su u STEAM aktivnosti. Značajna razlika utvrđena je između regija Slavonije i Baranje te Dalmacije u varijabli *Virtualne aktivnosti* ($p<0,001$). Ispitanici iz Slavonije i Baranje više su uključeni u virtualne aktivnosti u odnosu na ispitanike iz Dalmacije. U varijabli *Kulturno-turističke aktivnosti* statistički značajna razlika utvrđena je između regija Dalmacije i Slavonije i Baranje ($p<0,001$). Ispitanici s područja Dalmacije češće imaju kulturno-turističke aktivnosti. Ostali podatci dostupni su u Tablici 41.

Tablica 41 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na regiju stanovanja

VARIJABLA	REGIJA	N	M	SD	H
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	Dalmacija	472	8,00	3,46	4,41
	Istra, Kvarner s otocima	124	7,40	3,52	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	7,78	3,54	
	Slavonija i Baranja	329	8,20	3,83	
Individualne sportske aktivnosti	Dalmacija	472	8,00	3,41	20,68***
	Istra, Kvarner s otocima	124	8,25	3,65	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	7,46	3,42	
	Slavonija i Baranja	329	7,02	3,36	
STEAM aktivnosti	Dalmacija	472	7,22	3,98	12,52**
	Istra, Kvarner s otocima	124	6,93	4,24	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	6,74	3,67	
	Slavonija i Baranja	329	7,81	4,23	
Virtualne aktivnosti	Dalmacija	472	9,96	2,35	20,64***
	Istra, Kvarner s otocima	124	10,23	2,53	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	10,23	2,38	
	Slavonija i Baranja	329	10,70	2,35	
Nestrukturirane društvene aktivnosti	Dalmacija	472	11,44	2,49	7,59
	Istra, Kvarner s otocima	124	11,09	2,92	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	10,84	2,62	
	Slavonija i Baranja	329	11,16	2,64	
Kulturno-turističke aktivnosti	Dalmacija	472	11,53	3,57	24,04***
	Istra, Kvarner s otocima	124	11,12	3,84	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	10,99	3,47	
	Slavonija i Baranja	329	10,24	3,62	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 42 prikazani su rezultati razlika aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na trenutačni status ispitanika. Primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Utvrđene su statistički značajne razlike ($p < 0,05$; $p < 0,001$) u varijablama: *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti*, *Individualne sportske aktivnosti*, *Virtualne aktivnosti*, *Kulturno-turističke aktivnosti*. Učenici su više uključeni u aktivne i pasivne sportske aktivnosti te u virtualne, dok su studenti pokazali kako je njihova aktivnost učestalija u individualnim sportskim aktivnostima i kulturno-turističkim u odnosu na učenike.

Tablica 42 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na trenutačni status ispitanika

VARIJABLA	TRENUTAČNI STATUS	N	M	SD	U	Z
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	student/ica	439	7,64	3,49	141977,5	-2,25*
	učenik/ica	702	8,14	3,65		
Individualne sportske aktivnosti	student/ica	439	7,92	3,38	141568	2,32*
	učenik/ica	702	7,47	3,49		
STEAM aktivnosti	student/ica	439	6,97	3,81	146479,5	-1,46
	učenik/ica	702	7,46	4,18		
Virtualne aktivnosti	student/ica	439	9,48	2,30	106860	-8,79***
	učenik/ica	702	10,74	2,32		
Nestrukturirane društvene aktivnosti	student/ica	439	11,36	2,57	145449	1,61
	učenik/ica	702	11,12	2,64		
Kulturno-turističke aktivnosti	student/ica	439	11,56	3,59	131866,5	4,12***
	učenik/ica	702	10,67	3,61		

Bilješka: $p < 0,05$ *; $p < 0,01$ **; $p < 0,001$ ***.

Radi utvrđivanja razlika aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na materijalni statusi ispitanika primijenjen je *Kruskal-Wallis test*. Statistički značajne razlike utvrđene su kod svih varijabli osim u *Virtualnoj aktivnosti*. Za utvrđivanje između kojeg materijalnog statusa je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između srednjeg i visokog materijalnog statusa ($p < 0,01$) u varijabli *STEAM aktivnosti*. U varijablama *Nestrukturirane društvene aktivnosti*, *Aktivne i pasivne sportske aktivnosti* i *Kulturno-turističke aktivnosti* utvrđene su značajne razlike između visokog materijalnog statusa u odnosu na srednji ($p < 0,001$; $p < 0,05$) i niski ($p < 0,001$; $p < 0,05$) materijalni status. Značajna razlika utvrđena je između visokog u odnosu na niski i srednji materijalni status. Utvrđena je statistički značajna razlika ($p < 0,001$) između visokog i srednjeg materijalnog statusa u varijabli *Individualni sportske aktivnosti*. Detaljan prikaz dobivenih podataka nalazi se u Tablici 43.

Tablica 43 Razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na materijalni status ispitanika

VARIJABLA	MATERIJALNI STATUS	N	M	SD	H
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	nizak	81	7,31	3,36	23,47***
	osrednji	915	7,81	3,62	
	visok	145	9,19	3,31	
Individualne sportske aktivnosti	nizak	81	7,79	3,45	23,87***
	osrednji	915	7,42	3,41	
	visok	145	8,93	3,47	
STEAM aktivnosti	nizak	81	6,91	4,01	10,30**
	osrednji	915	7,14	3,96	
	visok	145	8,28	4,47	
Virtualne aktivnosti	nizak	81	10,23	2,66	3,39
	osrednji	915	10,19	2,34	
	visok	145	10,62	2,50	
Nestrukturirane društvene aktivnosti	nizak	81	10,60	3,09	20,49**
	osrednji	915	11,12	2,57	
	visok	145	12,08	2,44	
Kulturno-turističke aktivnosti	nizak	81	10,38	3,58	9,91**
	osrednji	915	10,93	3,61	
	visok	145	11,90	3,69	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***

Kruskal-Wallis testom pokazale su se statistički značajne razlike kod varijabli *Nestrukturirane društvene aktivnosti* i *Kulturno-turističke aktivnosti*. Za utvrđivanje između kojeg akademskog uspjeha je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između vrlo dobrog i odličnog ($p<0,001$), dobrog, dovoljnog i nedovoljnog ($p<0,01$) akademskog uspjeha u varijabli *Nestrukturirane društvene aktivnosti*. U varijabli *Kulturno-turističke aktivnosti* utvrđena je statistički značajna razlika između akademskog uspjeha vrlo dobrog i dobrog, dovoljnog, nedovoljnog ($p<0,05$). Ispitanici većeg akademskog uspjeha uključeni su kulturno-turističke aktivnosti od ispitanika nižeg akademskog uspjeha. Svi podaci prikazani su u Tablici 44.

Tablica 44 Razlike aktivnosti slobodnog vremena s obzirom na akademski uspjeh ispitanika

VARIJABLA	AKADEMSKI USPJEH	N	M	SD	H
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	5 (izvrstan)	472	7,94	3,64	3,12
	4 (vrlo dobar)	523	7,84	3,56	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	8,41	3,57	
Individualne sportske aktivnosti	5 (izvrstan)	472	7,44	3,48	3,62
	4 (vrlo dobar)	523	7,75	3,44	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	7,92	3,40	
STEAM aktivnosti	5 (izvrstan)	472	7,09	3,99	3,34
	4 (vrlo dobar)	523	7,43	4,06	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	7,26	4,18	
Virtualne aktivnosti	5 (izvrstan)	472	10,37	2,40	1,83
	4 (vrlo dobar)	523	10,20	2,34	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	10,06	2,54	
Nestrukturirane društvene aktivnosti	5 (izvrstan)	472	10,83	2,63	27,69***
	4 (vrlo dobar)	523	11,64	2,45	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	10,86	2,88	
Kulturno-turističke aktivnosti	5 (izvrstan)	472	11,02	3,63	8,27*
	4 (vrlo dobar)	523	11,24	3,68	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	10,18	3,34	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Mann-Whitney U testom utvrđeno je kako ispitanici žive s obitelji učestalije su uključeni u virtualne aktivnosti ($p < 0,05$). Ispitanici koji žive izvan obitelji skloniji su *STEAM aktivnostima* i *Kulturno-turističkim aktivnostima*. Svi podatci dostupni su u Tablici 45.

Tablica 45 Razlike aktivnosti slobodnog vremena s obzirom na suživot ispitanika

VARIJABLA	SUŽIVOT	N	M	SD	U	Z																																																				
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	s obitelji	987	8,00	3,60	72071,5	1,04																																																				
	izvan obitelji	154	7,66	3,54			Individualne sportske aktivnosti	s obitelji	987	7,60	3,44	71616,5	-1,16	izvan obitelji	154	7,94	3,55	STEAM aktivnosti	s obitelji	987	7,18	3,99	68375,5	-2,08*	izvan obitelji	154	7,85	4,34	Virtualne aktivnosti	s obitelji	987	10,33	2,37	66515	2,51*	izvan obitelji	154	9,75	2,48	Nestrukturirane društvene aktivnosti	s obitelji	987	11,22	2,61	74161,5	0,49	izvan obitelji	154	11,10	2,66	Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**	izvan obitelji
Individualne sportske aktivnosti	s obitelji	987	7,60	3,44	71616,5	-1,16																																																				
	izvan obitelji	154	7,94	3,55			STEAM aktivnosti	s obitelji	987	7,18	3,99	68375,5	-2,08*	izvan obitelji	154	7,85	4,34	Virtualne aktivnosti	s obitelji	987	10,33	2,37	66515	2,51*	izvan obitelji	154	9,75	2,48	Nestrukturirane društvene aktivnosti	s obitelji	987	11,22	2,61	74161,5	0,49	izvan obitelji	154	11,10	2,66	Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**	izvan obitelji	154	11,79	4,06								
STEAM aktivnosti	s obitelji	987	7,18	3,99	68375,5	-2,08*																																																				
	izvan obitelji	154	7,85	4,34			Virtualne aktivnosti	s obitelji	987	10,33	2,37	66515	2,51*	izvan obitelji	154	9,75	2,48	Nestrukturirane društvene aktivnosti	s obitelji	987	11,22	2,61	74161,5	0,49	izvan obitelji	154	11,10	2,66	Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**	izvan obitelji	154	11,79	4,06																			
Virtualne aktivnosti	s obitelji	987	10,33	2,37	66515	2,51*																																																				
	izvan obitelji	154	9,75	2,48			Nestrukturirane društvene aktivnosti	s obitelji	987	11,22	2,61	74161,5	0,49	izvan obitelji	154	11,10	2,66	Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**	izvan obitelji	154	11,79	4,06																														
Nestrukturirane društvene aktivnosti	s obitelji	987	11,22	2,61	74161,5	0,49																																																				
	izvan obitelji	154	11,10	2,66			Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**	izvan obitelji	154	11,79	4,06																																									
Kulturno-turističke aktivnosti	s obitelji	987	10,89	3,55	65616	-2,74**																																																				
	izvan obitelji	154	11,79	4,06																																																						

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Primjenom *Kruskal-Wallis testa* utvrđene su statistički značajne razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na očevu obrazovanje u pojedinim varijablama: *Individualne sportske aktivnosti* i *Kulturno-turističke aktivnosti*. Za utvrđivanje između koje naobrazbe oca je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između VŠS/VSS i NKV/KV ($p<0,001$) u varijabli *Individualne sportske aktivnosti*. Ispitanici čiji očevi imaju VŠS/VSS obrazovanje skloniji su individualnim sportskim aktivnostima. U varijabli *Kulturno-turističke aktivnosti* utvrđene su statistički značajne razlike ($p<0,05$) između VŠS/VSS i SSS. Cjelovit prikaz podataka dostupan je u Tablici 46.

Tablica 46 Razlike aktivnosti slobodnog vremena s obzirom na naobrazbu oca ispitanika

VARIJABLA	NAOBRAZBA OCA	N	M	SD	H
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	VŠS i VSS	343	8,25	3,58	6,05
	SSS	749	7,87	3,58	
	NKV i KV	49	7,14	3,77	
Individualne sportske aktivnosti	VŠS i VSS	343	8,03	3,45	11,01**
	SSS	749	7,54	3,44	
	NKV i KV	49	6,47	3,39	
STEAM aktivnosti	VŠS i VSS	343	7,34	4,08	0,33
	SSS	749	7,25	4,03	
	NKV i KV	49	7,10	4,05	
Virtualne aktivnosti	VŠS i VSS	343	10,26	2,39	1,90
	SSS	749	10,28	2,37	
	NKV i KV	49	9,73	2,70	
Nestrukturirane društvene aktivnosti	VŠS i VSS	343	11,13	2,55	1,03
	SSS	749	11,26	2,61	
	NKV i KV	49	11,04	3,10	
Kulturno-turističke aktivnosti	VŠS i VSS	343	11,44	3,66	8,60*
	SSS	749	10,86	3,58	
	NKV i KV	49	10,33	3,97	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

U Tablici 47 prikazani su podatci koji se odnose na razlike aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na obrazovanje majke. Utvrđena je statistički značajna razlika ($p<0,01$) u individualnim sportskim aktivnostima. Za utvrđivanje između koje naobrazbe majke je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p<0,05$) između VŠS/VSS i NKV/KV. Individualnim sportskim aktivnostima skloniji su ispitanici čija majka ima VŠS/VSS naobrazbu.

Tablica 47 Razlike aktivnosti slobodnog vremena s obzirom na naobrazbu majke

VARIJABLA	NAOBRAZBA MAJKE	N	M	SD	H
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	VŠS i VSS	425	8,05	3,57	5,55
	SSS	664	7,97	3,61	
	NKV i KV	51	6,86	3,49	
Individualne sportske aktivnosti	VŠS i VSS	425	8,00	3,48	9,75**
	SSS	664	7,48	3,39	
	NKV i KV	51	6,78	3,80	
STEAM aktivnosti	VŠS i VSS	425	7,28	4,17	0,41
	SSS	664	7,24	3,97	
	NKV i KV	51	7,33	3,95	
Virtualne aktivnosti	VŠS i VSS	425	10,27	2,48	0,65
	SSS	664	10,22	2,33	
	NKV i KV	51	10,47	2,48	
Nestrukturirane društvene aktivnosti	VŠS i VSS	425	11,10	2,66	3,68
	SSS	664	11,23	2,58	
	NKV i KV	51	11,78	2,69	
Kulturno-turističke aktivnosti	VŠS i VSS	425	11,24	3,72	2,27
	SSS	664	10,87	3,60	
	NKV i KV	51	11,00	3,32	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se analizirale razlike provođenja aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na zaposlenje roditelj/skrbnika, primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Statističke značajne razlike (p<0,001) utvrđene su kod aktivnih i pasivnih sportskih aktivnosti koje su se pokazale najučestalije kod ispitanika čiji su roditelji/skrbnici zaposleni (M=8,23). Ostali podatci dostupni su u Tablici 48.

Tablica 48 Razlike aktivnosti slobodnog vremena s obzirom na zaposlenje roditelja/skrbnika

VARIJABLA	ZAPOSLLENJE RODITELJA/SKRBNIKA	N	M	SD	U	Z
Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	nezaposlenost	319	7,22	3,55	108824	-4,48***
	zaposlenost	822	8,23	3,57		
Individualne sportske aktivnosti	nezaposlenost	319	7,32	3,40	121557	-1,92
	zaposlenost	822	7,77	3,47		
STEAM aktivnosti	nezaposlenost	319	7,21	3,91	130978,5	0,03
	zaposlenost	822	7,29	4,10		
Virtualne aktivnosti	nezaposlenost	319	9,96	2,42	120243,5	-2,19*
	zaposlenost	822	10,36	2,37		
Nestrukturirane društvene aktivnosti	nezaposlenost	319	11,05	2,71	126157	-1,00
	zaposlenost	822	11,27	2,57		
Kulturno-turističke aktivnosti	nezaposlenost	319	10,93	3,60	129826,5	-0,26
	zaposlenost	822	11,04	3,64		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.6. Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika

Kako bi se utvrdile razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na sociodemografske karakteristike ispitanika, primijenjen je *Mann-Whitney U test* kao i *Kruskal-Wallis test*. Analizirane su varijable: *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu; Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor; Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima; Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze; Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama; Društvene mreže imaju informativni karakter; Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije; Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.*

Kako bi se dobio uvid u razlike u zastupljenost aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika s obzirom na spol, primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Statistički značajne razlike ($p < 0,001$) pokazale su se u varijablama: *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu, Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima, Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.* Ispitanice su češće korištenje društvenih mreža u odnosu na ispitanike.

Tablica 49 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na spol ispitanika

VARIJABLA	SPOL ISPITANIKA	N	M	SD	U	Z																																																																										
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	muško	402	3,59	1,05	137120,5	2,24*																																																																										
	žensko	739	3,72	1,09			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	muško	402	3,89	0,99	148524	0,05	žensko	739	3,88	1,04	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	muško	402	4,11	1,01	132482,5	3,29**	žensko	739	4,29	0,93	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	muško	402	2,91	1,22	138627,5	1,92	žensko	739	3,05	1,15	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	muško	402	3,82	1,04	130571	3,56***	žensko	739	4,04	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83	žensko	739	3,91	0,92	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	muško	402	3,89	0,99	148524	0,05																																																																										
	žensko	739	3,88	1,04			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	muško	402	4,11	1,01	132482,5	3,29**	žensko	739	4,29	0,93	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	muško	402	2,91	1,22	138627,5	1,92	žensko	739	3,05	1,15	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	muško	402	3,82	1,04	130571	3,56***	žensko	739	4,04	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83	žensko	739	3,91	0,92	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05								
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	muško	402	4,11	1,01	132482,5	3,29**																																																																										
	žensko	739	4,29	0,93			Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	muško	402	2,91	1,22	138627,5	1,92	žensko	739	3,05	1,15	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	muško	402	3,82	1,04	130571	3,56***	žensko	739	4,04	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83	žensko	739	3,91	0,92	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05																			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	muško	402	2,91	1,22	138627,5	1,92																																																																										
	žensko	739	3,05	1,15			Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	muško	402	3,82	1,04	130571	3,56***	žensko	739	4,04	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83	žensko	739	3,91	0,92	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05																														
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	muško	402	3,82	1,04	130571	3,56***																																																																										
	žensko	739	4,04	0,96			Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83	žensko	739	3,91	0,92	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05																																									
Društvene mreže imaju informativni karakter.	muško	402	3,78	1,05	139263	1,83																																																																										
	žensko	739	3,91	0,92			Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06	žensko	739	3,57	1,10	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05																																																				
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	muško	402	3,49	1,15	143117	1,06																																																																										
	žensko	739	3,57	1,10			Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00	žensko	739	3,65	1,05																																																															
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	muško	402	3,58	1,09	143439,5	1,00																																																																										
	žensko	739	3,65	1,05																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se analizirale razlike u korištenju društvenih mreža ispitanika s obzirom na mjesto života (grad i selo), primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Nije utvrđena statistički značajna razlika u korištenju društvenih mreža s obzirom na mjesto života.

Tablica 50 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na mjesto života ispitanika

VARIJABLA	MJESTO ŽIVOTA	N	M	SD	U	Z																																																																										
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	grad	781	3,67	1,06	138233	-0,47																																																																										
	selo	360	3,68	1,12			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	grad	781	3,90	1,03	137120,5	0,70	selo	360	3,86	1,01	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	grad	781	4,22	0,97	139237	-0,28	selo	360	4,24	0,96	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	grad	781	2,97	1,18	134130,5	-1,29	selo	360	3,07	1,17	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	grad	781	3,97	1,01	137042	0,72	selo	360	3,95	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62	selo	360	3,84	0,96	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	grad	781	3,90	1,03	137120,5	0,70																																																																										
	selo	360	3,86	1,01			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	grad	781	4,22	0,97	139237	-0,28	selo	360	4,24	0,96	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	grad	781	2,97	1,18	134130,5	-1,29	selo	360	3,07	1,17	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	grad	781	3,97	1,01	137042	0,72	selo	360	3,95	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62	selo	360	3,84	0,96	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04								
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	grad	781	4,22	0,97	139237	-0,28																																																																										
	selo	360	4,24	0,96			Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	grad	781	2,97	1,18	134130,5	-1,29	selo	360	3,07	1,17	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	grad	781	3,97	1,01	137042	0,72	selo	360	3,95	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62	selo	360	3,84	0,96	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04																			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	grad	781	2,97	1,18	134130,5	-1,29																																																																										
	selo	360	3,07	1,17			Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	grad	781	3,97	1,01	137042	0,72	selo	360	3,95	0,96	Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62	selo	360	3,84	0,96	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04																														
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	grad	781	3,97	1,01	137042	0,72																																																																										
	selo	360	3,95	0,96			Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62	selo	360	3,84	0,96	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04																																									
Društvene mreže imaju informativni karakter.	grad	781	3,87	0,98	137502	0,62																																																																										
	selo	360	3,84	0,96			Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52	selo	360	3,56	1,11	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04																																																				
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	grad	781	3,53	1,13	137995,5	-0,52																																																																										
	selo	360	3,56	1,11			Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85	selo	360	3,59	1,04																																																															
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	grad	781	3,64	1,08	136337	0,85																																																																										
	selo	360	3,59	1,04																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Primjenom *Mann-Whitney U testa* utvrđena je statistički značajna razlika ($p < 0,01$; $p < 0,001$) u varijablama: *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze*, *Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama*. Mlađi ispitanici koriste društvene mreže za odmor i komunikaciju, dok stariji ispitanici društvene mreže primjenjuju u svojim poslovima ili fakultetskim obavezama.

Tablica 51 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na dob ispitanika

VARIJABLA	DOB	N	M	SD	U	Z																																																																										
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	stariji	456	3,68	1,11	153691,5	0,48																																																																										
	mlađi	685	3,67	1,06			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	stariji	456	3,72	1,03	131514,5	-4,74***	mlađi	685	4,00	1,00	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	stariji	456	4,15	0,96	142386,5	-2,76**	mlađi	685	4,28	0,96	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	stariji	456	3,25	1,11	124758	5,95***	mlađi	685	2,84	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	stariji	456	3,77	0,99	124902	-6,04***	mlađi	685	4,09	0,98	Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41	mlađi	685	3,86	1,01	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	stariji	456	3,72	1,03	131514,5	-4,74***																																																																										
	mlađi	685	4,00	1,00			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	stariji	456	4,15	0,96	142386,5	-2,76**	mlađi	685	4,28	0,96	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	stariji	456	3,25	1,11	124758	5,95***	mlađi	685	2,84	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	stariji	456	3,77	0,99	124902	-6,04***	mlađi	685	4,09	0,98	Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41	mlađi	685	3,86	1,01	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08								
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	stariji	456	4,15	0,96	142386,5	-2,76**																																																																										
	mlađi	685	4,28	0,96			Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	stariji	456	3,25	1,11	124758	5,95***	mlađi	685	2,84	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	stariji	456	3,77	0,99	124902	-6,04***	mlađi	685	4,09	0,98	Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41	mlađi	685	3,86	1,01	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08																			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	stariji	456	3,25	1,11	124758	5,95***																																																																										
	mlađi	685	2,84	1,20			Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	stariji	456	3,77	0,99	124902	-6,04***	mlađi	685	4,09	0,98	Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41	mlađi	685	3,86	1,01	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08																														
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	stariji	456	3,77	0,99	124902	-6,04***																																																																										
	mlađi	685	4,09	0,98			Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41	mlađi	685	3,86	1,01	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08																																									
Društvene mreže imaju informativni karakter.	stariji	456	3,86	0,91	154043	-0,41																																																																										
	mlađi	685	3,86	1,01			Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80	mlađi	685	3,56	1,16	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08																																																				
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	stariji	456	3,52	1,06	151964,5	-0,80																																																																										
	mlađi	685	3,56	1,16			Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93	mlađi	685	3,67	1,08																																																															
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	stariji	456	3,56	1,04	146071	-1,93																																																																										
	mlađi	685	3,67	1,08																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Primjenom *Kruskal-Wallis testa* nisu utvrđene razlike u korištenju društvenih mreža s obzirom na regiju stanovanja ispitanika. Svi podatci prikazani su u Tablici 52.

Tablica 52 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na regiju stanovanja ispitanika

VARIJABLA	REGIJA	N	M	SD	H
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	Dalmacija	472	3,70	1,06	2,05
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,74	1,12	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,64	1,08	
	Slavonija i Baranja	329	3,64	1,08	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	Dalmacija	472	3,83	1,03	2,66
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,95	1,03	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,93	1,02	
	Slavonija i Baranja	329	3,91	1,01	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	Dalmacija	472	4,16	0,98	5,35
	Istra, Kvarner s otocima	124	4,29	0,92	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	4,21	1,02	
	Slavonija i Baranja	329	4,31	0,91	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	Dalmacija	472	3,03	1,14	6,19
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,00	1,25	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	2,83	1,15	
	Slavonija Baranja	329	3,08	1,21	
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	Dalmacija	472	3,90	0,98	5,16
	Istra, Kvarner s otocima	124	4,01	1,05	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,94	1,09	
	Slavonija i Baranja	329	4,05	0,94	
Društvene mreže imaju informativni karakter.	Dalmacija	472	3,83	0,97	1,84
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,85	0,99	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,92	1,01	
	Slavonija i Baranja	329	3,86	0,95	
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	Dalmacija	472	3,52	1,10	2,19
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,51	1,17	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,48	1,17	
	Slavonija i Baranja	329	3,63	1,09	
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	Dalmacija	472	3,60	1,04	2,07
	Istra, Kvarner s otocima	124	3,56	1,06	
	Zagreb i središnja Hrvatska	216	3,60	1,13	
	Slavonija i Baranja	329	3,71	1,06	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Mann-Whitney U testom utvrđene su statistički značajne razlike u varijablama *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze*, *Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama*, *Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina*. Učenici su skloniji percipiranju društvenih mreža kao odmora i komunikacijskog kanala te su najskloniji odgovorima u kojima iskazuju kako vole provoditi vrijeme na društvenim mrežama i mišljenju da društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina. Varijabla *Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za*

poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze pokazala se značajnom za ispitanike koji su studenti (M=3,24). Svi podatci prikazani su u Tablici 53.

Tablica 53 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na trenutačni status ispitanika

VARIJABLA	STATUS	N	M	SD	U	Z																																																																										
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	student/ica	439	3,66	1,11	153448,5	-0,12																																																																										
	učenik/ica	702	3,68	1,06			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	student/ica	439	3,69	1,05	126507	-5,34***	učenik/ica	702	4,01	0,99	Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	student/ica	439	4,12	0,98	136702	-3,50***	učenik/ica	702	4,30	0,95	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	student/ica	439	3,24	1,11	124309	5,67***	učenik/ica	702	2,85	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	student/ica	439	3,74	1,00	120637,5	-6,50***	učenik/ica	702	4,10	0,97	Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02	učenik/ica	702	3,88	1,00	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	student/ica	439	3,69	1,05	126507	-5,34***																																																																										
	učenik/ica	702	4,01	0,99			Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	student/ica	439	4,12	0,98	136702	-3,50***	učenik/ica	702	4,30	0,95	Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	student/ica	439	3,24	1,11	124309	5,67***	učenik/ica	702	2,85	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	student/ica	439	3,74	1,00	120637,5	-6,50***	učenik/ica	702	4,10	0,97	Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02	učenik/ica	702	3,88	1,00	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07								
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	student/ica	439	4,12	0,98	136702	-3,50***																																																																										
	učenik/ica	702	4,30	0,95			Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	student/ica	439	3,24	1,11	124309	5,67***	učenik/ica	702	2,85	1,20	Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	student/ica	439	3,74	1,00	120637,5	-6,50***	učenik/ica	702	4,10	0,97	Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02	učenik/ica	702	3,88	1,00	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07																			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	student/ica	439	3,24	1,11	124309	5,67***																																																																										
	učenik/ica	702	2,85	1,20			Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	student/ica	439	3,74	1,00	120637,5	-6,50***	učenik/ica	702	4,10	0,97	Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02	učenik/ica	702	3,88	1,00	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07																														
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	student/ica	439	3,74	1,00	120637,5	-6,50***																																																																										
	učenik/ica	702	4,10	0,97			Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02	učenik/ica	702	3,88	1,00	Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07																																									
Društvene mreže imaju informativni karakter.	student/ica	439	3,83	0,93	148801	-1,02																																																																										
	učenik/ica	702	3,88	1,00			Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52	učenik/ica	702	3,58	1,15	Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07																																																				
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	student/ica	439	3,49	1,07	146153	-1,52																																																																										
	učenik/ica	702	3,58	1,15			Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**	učenik/ica	702	3,70	1,07																																																															
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	student/ica	439	3,51	1,05	137728,5	-3,14**																																																																										
	učenik/ica	702	3,70	1,07																																																																												

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kruskal-Wallis testom utvrđeno je kako ne postoje statistički značajne razlike odgovora ispitanika o aktivnostima slobodnoga vremena s obzirom na njihov materijalni status. Svi podatci prikazani su u Tablici 54.

Tablica 54 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na materijalni status ispitanika

VARIJABLA	MATERIJALNI STATUS	N	M	SD	H
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	nizak	81	3,57	1,15	0,39
	osrednji	915	3,69	1,06	
	visok	145	3,66	1,14	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	nizak	81	3,88	1,00	0,66
	osrednji	915	3,88	1,01	
	visok	145	3,91	1,13	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	nizak	81	4,11	1,06	2,28
	osrednji	915	4,23	0,96	
	visok	145	4,31	0,93	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	nizak	81	3,10	1,26	4,47
	osrednji	915	2,97	1,16	
	visok	145	3,19	1,20	
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	nizak	81	3,80	1,13	2,74
	osrednji	915	4,00	0,96	
	visok	145	3,84	1,13	
Društvene mreže imaju informativni karakter.	nizak	81	3,85	1,06	1,71
	osrednji	915	3,88	0,94	
	visok	145	3,73	1,09	
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	nizak	81	3,46	1,22	0,19
	osrednji	915	3,55	1,10	
	visok	145	3,53	1,17	
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	nizak	81	3,54	1,06	0,84
	osrednji	915	3,64	1,06	
	visok	145	3,59	1,12	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kruskal-Wallis testom utvrđeno su statističke značajne razlike u varijablama: *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor*, *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima*, *Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama*, *Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina*. Za utvrđivanje između kojeg akademskog uspjeha je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između akademskog uspjeha odličan i vrlo dobrog, dobrog, dovoljnog nedovoljnog u varijablama: *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu* (p<0,05; p<0,001), *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor* (p<0,05; p<0,001), *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima* (p<0,001; p<0,05), *Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama* (p<0,05; p<0,05), *Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina* (p<0,05; p<0,05). U svim varijablama ispitanici

čiji je akademski uspjeh odličan skloniji su korištenju društvenih mreža u različite svrhe. Cjelovit prikaz podataka vidljiv je u Tablici 55.

Tablica 55 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na akademski uspjeh ispitanika

VARIJABLA	AKADEMSKI USPJEH	N	M	SD	H
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	5 (izvrstan)	472	3,78	1,08	12,89**
	4 (vrlo dobar)	523	3,64	1,02	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,43	1,21	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	5 (izvrstan)	472	3,99	1,03	13,30**
	4 (vrlo dobar)	523	3,85	0,95	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,66	1,18	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	5 (izvrstan)	472	4,23	0,99	10,95**
	4 (vrlo dobar)	523	4,30	0,88	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,95	1,13	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	5 (izvrstan)	472	2,93	1,16	3,40
	4 (vrlo dobar)	523	3,06	1,17	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,04	1,26	
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	5 (izvrstan)	472	4,06	1,02	12,20**
	4 (vrlo dobar)	523	3,93	0,93	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,79	1,10	
Društvene mreže imaju informativni karakter.	5 (izvrstan)	472	3,87	0,98	0,46
	4 (vrlo dobar)	523	3,88	0,92	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,77	1,12	
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	5 (izvrstan)	472	3,53	1,12	0,70
	4 (vrlo dobar)	523	3,58	1,08	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,46	1,26	
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	5 (izvrstan)	472	3,67	1,08	8,85*
	4 (vrlo dobar)	523	3,66	1,02	
	3+2+1 (dobar, dovoljan, nedovoljan)	146	3,37	1,16	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Mann-Whitney U testom utvrđena je statistički značajna razlika ($p<0,05$) s obzirom na suživot ispitanika u varijabli *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor, Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama*. Ispitanici koji žive s obitelji više vole provoditi vrijeme na društvenim mrežama. Prikaz ostalih podataka vidljiv je u Tablici 56.

Tablica 56 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na suživot ispitanika

VARIJABLA	SUŽIVOT	N	M	SD	U	Z
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	s obitelji	987	3,70	1,06	70111	1,61
	izvan obitelji	154	3,51	1,18		
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	s obitelji	987	3,91	1,01	67735,5	2,28*
	izvan obitelji	154	3,71	1,07		
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	s obitelji	987	4,24	0,96	71505,5	1,29
	izvan obitelji	154	4,14	0,99		
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	s obitelji	987	2,97	1,17	67655,5	-2,26*
	izvan obitelji	154	3,21	1,20		
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	s obitelji	987	4,00	0,98	65552,5	2,89**
	izvan obitelji	154	3,75	1,06		
Društvene mreže imaju informativni karakter.	s obitelji	987	3,87	0,97	74531	0,40
	izvan obitelji	154	3,82	1,00		
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	s obitelji	987	3,55	1,11	74485	0,41
	izvan obitelji	154	3,48	1,21		
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	s obitelji	987	3,64	1,05	72421	0,98
	izvan obitelji	154	3,53	1,14		

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se utvrdile razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na očevu naobrazbu, primijenjena je *Kruskal-Wallis test*. Utvrđena je statistički značajna razlika ($p < 0,001$) u varijabli korištenja društvenih mreža za poslovne i fakultetske obaveze. Za utvrđivanje između koje naobrazbe oca je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike između SSS i NKV/KV ($p < 0,05$) u navedenoj varijabli. Pokazalo se kako ispitanici čiji su očevi završili SSS skloniji percepciji društvenih mreža prethodno navedenoj ulozi ($M=3,04$). Cjelovit prikaz podataka vidljiv je u Tablici 57.

Tablica 57 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na očevu naobrazbu

VARIJABLA	NAOBRAZBA OCA	N	M	SD	H
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	VŠS i VSS	343	3,73	1,06	3,69
	SSS	749	3,67	1,07	
	NKV i KV	49	3,37	1,18	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	VŠS i VSS	343	3,95	0,97	2,04
	SSS	749	3,87	1,03	
	NKV i KV	49	3,69	1,19	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	VŠS i VSS	343	4,26	0,95	0,74
	SSS	749	4,23	0,95	
	NKV i KV	49	4,06	1,23	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	VŠS i VSS	343	2,98	1,18	6,65*
	SSS	749	3,04	1,17	
	NKV i KV	49	2,61	1,20	
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	VŠS i VSS	343	3,95	1,06	0,75
	SSS	749	3,98	0,96	
	NKV i KV	49	3,80	1,15	
Društvene mreže imaju informativni karakter.	VŠS i VSS	343	3,85	0,98	0,01
	SSS	749	3,87	0,95	
	NKV i KV	49	3,80	1,21	
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	VŠS i VSS	343	3,54	1,13	2,09
	SSS	749	3,53	1,11	
	NKV i KV	49	3,73	1,19	
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	VŠS i VSS	343	3,67	1,09	0,99
	SSS	749	3,61	1,05	
	NKV i KV	49	3,55	1,16	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kruskal-Wallis testom utvrđeno je kako postoji statistički značajna razlika ($p < 0,01$) korištenja društvenih mreža s obzirom na naobrazbu majke, i to na varijabli *Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor*. Za utvrđivanje između koje naobrazbe majke je utvrđena statistički značajna razlika u navedenim varijablama primijenjena je višestruka usporedba p vrijednosti (*post-hoc pairwise*). Navedenom analizom utvrđene su značajne razlike ($p < 0,01$) između VŠS/VSS i SSS. Vrijednosti odgovara za navedenu varijablu najviše su kod ispitanika čije majke imaju završeno visokoškolsko obrazovanje (VŠS/VSS) ($M=4,02$) u usporedbi s ostalim kategorijama naobrazbe majka ostalih ispitanika. Cjelovit prikaz podataka vidljiv je u Tablici 58.

Tablica 58 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na naobrazbu majke

VARIJABLA	NAOBRAZBA MAJKE	N	M	SD	H
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za rasonodu.	VŠS i VSS	425	3,73	1,07	2,09
	SSS	664	3,63	1,08	
	NKV i KV	51	3,75	1,07	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	VŠS i VSS	425	4,02	0,98	13,14**
	SSS	664	3,79	1,04	
	NKV i KV	51	4,00	0,94	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	VŠS i VSS	425	4,27	0,95	1,83
	SSS	664	4,21	0,97	
	NKV i KV	51	4,10	1,04	
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze.	VŠS i VSS	425	2,93	1,20	3,77
	SSS	664	3,05	1,17	
	NKV i KV	51	3,08	1,13	
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	VŠS i VSS	425	4,00	1,02	4,22
	SSS	664	3,92	0,99	
	NKV i KV	51	4,16	0,88	
Društvene mreže imaju informativni karakter.	VŠS i VSS	425	3,87	0,99	0,69
	SSS	664	3,85	0,95	
	NKV i KV	51	3,92	1,00	
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	VŠS i VSS	425	3,51	1,17	1,65
	SSS	664	3,55	1,09	
	NKV i KV	51	3,71	1,14	
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	VŠS i VSS	425	3,61	1,12	0,15
	SSS	664	3,63	1,04	
	NKV i KV	51	3,71	0,92	

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Radi utvrđivanja statistički značajnih razlika korištenja društvenih mreža s obzirom na roditeljsko zaposlenje primijenjen je *Mann-Whitney U test*. Utvrđeno je kako ne postoje statistički značajne razlike korištenja društvenih mreža. Prikaz cjelovitih podataka dostupan je u Tablici 59.

Tablica 59 Razlike korištenja društvenih mreža s obzirom na zaposlenje roditelja

VARIJABLA	ZAPOSLENJE		N	M	SD	U	Z
	RODITELJA/ SKRBNIKA						
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za razonodu.	nezaposlen	319	3,68	1,07	130780	0,07	
	zaposlen	822	3,67	1,08			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za odmor.	nezaposlen	319	3,84	1,01	125521	-1,17	
	zaposlen	822	3,91	1,03			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je za komunikaciju s prijateljima.	nezaposlen	319	4,13	1,06	123727,5	-1,61	
	zaposlen	822	4,27	0,92			
Uloga društvenih mreža u mojem životu je većinom za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze	nezaposlen	319	3,10	1,20	122012,5	1,88	
	zaposlen	822	2,97	1,17			
Volim provoditi vrijeme na društvenim mrežama.	nezaposlen	319	3,91	0,98	124467,5	-1,40	
	zaposlen	822	3,98	1,01			
Društvene mreže imaju informativni karakter.	nezaposlen	319	3,87	0,95	130374	0,15	
	zaposlen	822	3,86	0,98			
Putem društvenih mreža saznajem izrazito važne životne informacije.	nezaposlen	319	3,52	1,12	129304,5	-0,37	
	zaposlen	822	3,55	1,12			
Društvene mreže služe za stjecanje različitih znanja i vještina.	nezaposlen	319	3,58	1,09	126410	-0,98	
	zaposlen	822	3,65	1,06			

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.7. Povezanost čimbenika i domena situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja adolescenata

Korelacijskom analizom (*Spearmanov koeficijent korelacije za neparametrijsku analizu podataka*) ispitivana je povezanost čimbenika situacijske dokolice u svim domenama situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja adolescenata. U analizu su uvrštene: *Skala situacijske dokolice* i komponentne *Skale „Zajednice koje brinu“* koje se odnose na rizične stilove ponašanja ispitanika. Svaka domena situacijske dokolice zasebno je analizirana u odnosu na čimbenike situacijske dokolice kao i rizične stilove ponašanja ispitanika.

Korelacijskom analizom čimbenika ozbiljne dokolice s rizičnim stilovima ponašanja u domenu ozbiljne dokolice utvrđene su statistički značajne negativne povezanosti (p<0,05) čimbenika *Trud i ustrajnost* s konzumacijom cigareta i/ili e-cigareta, konzumacijom droge i poremećajem prehrane (p<0,01) te s varijablom *Online rizičnim ponašanjem*. Viša razina talenata i vještina i samoizražavanja značajno je negativno povezana (p<0,05) s konzumacijom droge i delinkventnim ponašanjem. Dugoročni ishodi glavne aktivnosti slobodnoga vremena pokazali

su statistički značajnu negativnu povezanost ($p < 0,05$) s delinkventnim ponašanjem, *online* rizičnim ponašanje i poremećajem prehrane te u varijabli konzumacije droge ($p < 0,001$). Financijska korist od glavne aktivnosti slobodnoga vremena značajno je pozitivno povezana s konzumacijom marihuane, poremećajem prehrane ($p < 0,05$) te s konzumacijom droge i delinkventnim ponašanjem ($p < 0,05$) kao i *online* rizičnim ponašanjem i rizičnim seksualnim ponašanjem ($p < 0,001$). Jedinostveni *ethos* pozitivno je povezan s *online* rizičnim stilom ponašanja.

Adolescenti koji ulažu trud i ustrajni su u aktivnostima ozbiljne dokolice značajno manje konzumiraju cigareta i/ili e-cigarete, drogu te imaju smanjenu sklonost razvijanja poremećaja prehrane i *online* rizičnog ponašanja. Ulaganjem talenata i vještina uz izražavanje kroz aktivnosti ozbiljne dokolice smanjuje se i mogućnost konzumacije droge i razvoja delinkventnog ponašanja. Percepcija dugoročnih pozitivnih ishoda koji proizlaze iz aktivnosti ozbiljne dokolice zaštitni su čimbenik za razvoj delinkventnog i *online* rizičnog ponašanja, poremećaja prehrane, ali i za konzumaciju droge. S druge strane, financijska korist ostvarena u aktivnostima ozbiljne dokolice rizičan je čimbenik za konzumaciju marihuane i droge te razvoj poremećaja prehrane i delinkventnog ponašanja. Osjećaj jedinstvenog *ethosa* proizašao iz ozbiljne dokolice također je rizičan čimbenik za razvoj *online* rizičnog ponašanja. Cjelovit prikaz dostupan je u Tablici 60.

Tablica 60 Povezanost čimbenika i domena ozbiljne dokolice s rizičnim stilovima ponašanja (N=445)

VARIJABLA		1. Pušim cigarete ili e-cigarete	2. Konzumira m alkohol	3. Konzumira m marihuanu	4. Konzumira m drogu	5. Delinkvent no ponašanje	6. <i>Online</i> rizično ponašanje	7. Poremećaj prehrane	8. Rizično seksualno ponašanje	9. Trud i ustrajnost	10. Motivacija	11. Talenti i vještine	12. Samoizraž vanje	13. Ishodi aktivnosti	14. Financijska korist	15. Jedinstveni <i>ethos</i>
1.	r	/	0,50***	0,36***	0,28***	0,26***	0,13**	0,22***	0,24***	-0,14**	0,01	-0,03	-0,04	-0,04	0,01	-0,05
2.	r	0,50***	/	0,28***	0,23***	0,28***	0,16**	0,16**	0,32***	-0,07	0,07	-0,04	-0,02	0,00	0,00	-0,05
3.	r	0,36***	0,28***	/	0,73***	0,64***	0,25***	0,35***	0,54***	-0,09	-0,02	-0,02	-0,02	-0,07	0,12	0,00
4.	r	0,28***	0,23***	0,73***	/	0,81***	0,35***	0,45***	0,61***	-0,14**	0,00	-0,10*	-0,11*	-0,18***	0,14**	-0,03
5.	r	0,26***	0,28***	0,64***	0,81***	/	0,43***	0,50***	0,69***	-0,14**	0,00	-0,10*	-0,09*	-0,14*	0,15**	-0,02
6.	r	0,13**	0,16**	0,25***	0,35***	0,43***	/	0,31***	0,42***	-0,13**	0,06	-0,05	-0,03	-0,14**	0,24**	0,10*
7.	r	0,22***	0,16**	0,35***	0,45***	0,50***	0,31***	/	0,43***	-0,10*	0,07	-0,07	-0,01	-0,10*	0,12*	-0,02
8.	r	0,24***	0,32***	0,54***	0,61***	0,69***	0,42***	0,43***	/	-0,04	0,07	0,00	0,00	-0,06	0,23***	0,08
9.	r	-0,14*	-0,07	-0,09	-0,14*	-0,14	-0,13**	-0,10*	-0,04	/	0,39***	0,65***	0,55***	0,51***	0,15*	0,44**
10.	r	0,01	0,07	-0,02	0,00	0,00	0,06	0,07	0,07	0,39***	/	0,47***	0,44***	0,29***	0,19***	0,37***
11.	r	-0,03	-0,04	-0,02	-0,10*	-0,10*	-0,05	-0,07	0,00	0,65***	0,47***	/	0,64***	0,52***	0,17***	0,51***
12.	r	-0,04	-0,02	-0,02	-0,11*	-0,09	-0,03	-0,01	0,00	0,55***	0,44***	0,64***	/	0,54***	0,17***	0,56***
13.	r	-0,04	0,00	-0,07	-0,18***	-0,14*	-0,14*	-0,10*	-0,06	0,51***	0,29***	0,52***	0,54***	/	0,01	0,42***
14.	r	0,01	0,00	0,12*	0,14**	0,15**	0,24***	0,12*	0,23***	0,15**	0,19***	0,17***	0,17***	0,01	/	0,31***
15.	r	-0,05	-0,05	0,00	-0,03	-0,02	0,10*	-0,02	0,08	0,44***	0,37***	0,51***	0,56***	0,42***	0,31***	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Korelacijskom analizom čimbenika projektne dokolice s rizičnim stilovima ponašanja ispitanika utvrđene su tri statistički značajne povezanosti. Varijabla *Financijska korist* značajno je povezana s rizičnim seksualnim ponašanjem ($p < 0,05$) i *online* rizičnim ponašanjem ($p < 0,05$). Čestica *Jedinstveni ethos* statistički značajnu negativnu povezanost ostvaruje s rizičnim čimbenikom poremećaja prehrane ($p < 0,05$). Ostali čimbenici povremene dokolice nisu pokazali značajnu povezanost s rizičnim stilovima ponašanja ispitanika.

Dakle, ostvarivanjem financijske koristi kroz aktivnosti projektne dokolice adolescenti postaju skloniji razvoju rizičnog seksualnog ponašanja i *online* rizičnog ponašanja. S druge strane, adolescenti koji kroz aktivnosti projektne dokolice osjećaju jedinstveni *ethos* s ostatkom grupe smanjuju rizik za razvojem poremećaja prehrane. Svi podatci prikazani su u Tablici 61.

Tablica 61 Povezanost čimbenika i domena projektne dokolice s rizičnim stilovima ponašanja ispitanika (N=73)

VARIJABLA	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
	Pušim cigarete ili e-cigarete	Konzumira m alkohol	Konzumira m marihuanu	Konzumira m drogu	Delinkventno ponašanje	Online rizično ponašanje	Poremećaj prehrane	Rizično seksualno ponašanje	Trud i ustrajnost	Motivacija	Talenti i vještine	Samoizražavanje	Ishodi aktivnosti	Financijska korist	Jedinstveni ethos
1.	/	0,70***	0,53***	0,33**	0,42**	0,26*	0,19	0,38**	-0,18	0,00	-0,13	-0,20	-0,20	0,06	-0,01
2.	0,70***	/	0,49***	0,32**	0,36**	0,21	0,19	0,48***	-0,20	0,11	-0,10	-0,02	-0,11	0,13	0,10
3.	0,53***	0,49***	/	0,77***	0,72***	0,46***	0,27*	0,51***	-0,15	-0,02	-0,08	-0,09	-0,05	0,14	-0,01
4.	0,33*	0,32*	0,77***	/	0,70***	0,46***	0,25*	0,58***	-0,04	-0,02	0,07	0,05	0,01	0,20	0,06
5.	0,42**	0,36**	0,72***	0,70***	/	0,35**	0,32**	0,52***	-0,05	0,17	-0,01	-0,06	0,00	0,22	0,00
6.	0,26*	0,21	0,46***	0,46***	0,35*	/	0,10	0,53***	-0,26*	-0,07	-0,12	-0,14	-0,19	0,26*	-0,15
7.	0,19	0,19	0,27*	0,25*	0,32**	0,10	/	0,19	-0,17	-0,04	-0,20	-0,16	-0,17	-0,15	-0,25*
8.	0,38**	0,48***	0,51***	0,58***	0,52***	0,53***	0,19	/	-0,11	-0,01	-0,07	-0,13	-0,14	0,25*	-0,05
9.	-0,18	-0,20	-0,15	-0,04	-0,05	-0,26*	-0,17	-0,11	/	0,49***	0,65***	0,55***	0,62***	0,17	0,43***
10.	0,00	0,11	-0,02	-0,02	0,17	-0,07	-0,04	-0,01	0,49***	/	0,51***	0,48***	0,57***	0,35*	0,43***
11.	-0,13	-0,10	-0,08	0,07	-0,01	-0,12	-0,20	-0,07	0,65***	0,51***	/	0,75***	0,72***	0,22	0,55***
12.	-0,20	-0,02	-0,09	0,05	-0,06	-0,14	-0,16	-0,13	0,55***	0,48***	0,75***	/	0,78***	0,12	0,52***
13.	-0,20	-0,11	-0,05	0,01	0,00	-0,19	-0,17	-0,14	0,62***	0,57***	0,72***	0,78***	/	0,13	0,54***
14.	0,06	0,13	0,14	0,20	0,22	0,26*	-0,15	0,25*	0,17	0,35*	0,22	0,12	0,13	/	0,25*
15.	-0,01	0,10	-0,01	0,06	0,00	-0,15	-0,25*	-0,05	0,43***	0,43***	0,55***	0,52***	0,54***	0,25	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Analizirani čimbenici povremene dokolice s rizičnim stilovima ponašanja ispitanika pokazali su statistički značajnu povezanost u nekoliko varijabli. Viša razina truda i ustrajnosti u aktivnostima povremene dokolice negativno je povezana s delinkventnim ponašanjem, *online* rizičnim ponašanjem kao i poremećajem prehrane ($p < 0,01$). Varijabla *Talenti i vještine* statistički značajno ($p < 0,05$) negativno je povezana s delinkventnim ponašanjem, *online* rizičnim ponašanjem i poremećajem prehrane. *Motivacija* je značajno negativno povezana ($p < 0,05$) s delinkventnim ponašanjem. Viša percepcija dugoročnih ishoda bavljenjem težinskom aktivnosti slobodnoga vremena koja pripada projektnoj dokolici negativno je povezana s nizom rizičnih stilova ponašanja: konzumacijom marihuane i droge ($p < 0,01$), delinkventnim ponašanjem ($p < 0,001$), *online* rizičnim ponašanjem ($p < 0,001$) kao i poremećajem prehrane ($p < 0,01$). *Financijska korist* od aktivnosti povremene dokolice pozitivno je povezana s konzumiranjem alkohola ($p < 0,05$), konzumacijom marihuane ($p < 0,05$), konzumacijom droge ($p < 0,001$), delinkventnim ponašanjem ($p < 0,05$) i *online* rizičnim ponašanjem ($p < 0,001$). Značajno negativno povezan je *Jedinstveni ethos* s delinkventnim ponašanjem ($p < 0,05$).

Zaključno, ulaganjem truda i ustrajnosti uz ostvarivanje i korištenje talenata i vještina adolescenata u aktivnostima slobodnoga vremena značajno se smanjuje mogućnost razvoja delinkventnog i *online* rizičnog ponašanja kao i poremećaja prehrane. Također, povećanjem motivacije za aktivnost slobodnoga vremena smanjuje se i mogućnost razvoja delinkventnog ponašanja. Adolescenti koji izabrane aktivnosti slobodnoga vremena percipiraju kao dugoročno korisne imaju smanjenu tendenciju konzumacije marihuane i droge, delinkventnog i *online* rizičnog ponašanja kao i poremećaja prehrane. S druge strane, ostvarivanje financijske koristi kroz aktivnosti projektne dokolice rizično je za konzumaciju alkohola, marihuane, droge te za delinkventno i *online* rizično ponašanje. Svi podatci dostupni su u Tablici 62.

Tablica 62 Povezanost čimbenika i domena povremene dokolice s rizičnim stilovima ponašanja ispitanika (N=623)

VARIJABLA	1. Pušim cigarete ili e-cigarete	2. Konzumira m alkohol	3. Konzumira m marihuanu	4. Konzumira m drogu	5. Delinkventno ponašanje	6. Online rizično ponašanje	7. Poremećaj prehrane	8. Rizično seksualno ponašanje	9. Trud i ustrajnost	10. Motivacija	11. Talenti i vještine	12. Samoizražavanje	13. Ishodi aktivnosti	14. Financijska korist	15. Jedinstveni ethos
1.	/	0,56***	0,40***	0,25***	0,32***	0,21***	0,15***	0,35***	-0,07	0,00	-0,02	0,02	-0,03	0,08	0,04
2.	0,56***	/	0,37***	0,23***	0,35***	0,11*	0,19***	0,33***	-0,07	-0,02	-0,06	-0,04	-0,04	0,08*	0,05
3.	0,40***	0,37***	/	0,60***	0,48***	0,28***	0,18***	0,49***	-0,06	-0,06	-0,09*	-0,03	-0,12**	0,10*	-0,06
4.	0,25***	0,23***	0,60***	/	0,48***	0,31***	0,19***	0,44***	-0,05	0,00	-0,03	-0,06	-0,13**	0,17***	0,01
5.	0,32***	0,35***	0,48***	0,48***	/	0,36***	0,24***	0,42***	-0,14**	-0,08*	-0,14**	-0,12**	-0,18***	0,10*	-0,09*
6.	0,21***	0,11*	0,28***	0,31***	0,36***	/	0,18***	0,30***	-0,12**	0,02	-0,10*	-0,13**	-0,20***	0,27***	-0,04
7.	0,15**	0,19***	0,18***	0,19***	0,24***	0,18***	/	0,18***	-0,13**	-0,06	-0,13**	-0,18***	-0,13**	0,02	-0,05
8.	0,35***	0,33***	0,49***	0,44***	0,42***	0,30***	0,18***	/	0,01	0,03	0,01	0,01	-0,06	0,17***	0,02
9.	-0,07	-0,07	-0,06	-0,05	-0,14**	-0,12**	-0,13**	0,01	/	0,51***	0,71***	0,58***	0,46***	0,08*	0,36***
10.	0,00	-0,02	-0,06	0,00	-0,08*	0,02	-0,06	0,03	0,51***	/	0,59***	0,41***	0,26***	0,17***	0,35***
11.	-0,02	-0,06	-0,09*	-0,03	-0,14**	-0,10*	-0,13**	0,01	0,71***	0,59***	/	0,68***	0,46***	0,14**	0,46***
12.	0,02	-0,04	-0,03	-0,06	-0,12**	-0,13**	-0,18***	0,01	0,58***	0,41***	0,68***	/	0,61***	0,13**	0,53**
13.	-0,03	-0,04	-0,12**	-0,13**	-0,18***	-0,20***	-0,13**	-0,06	0,46***	0,26***	0,46***	0,61***	/	-0,05	0,52***
14.	0,08	0,08*	0,10*	0,17***	0,10*	0,27***	0,02	0,17***	0,08*	0,17***	0,14**	0,13**	-0,05	/	0,24***
15.	0,04	0,05	-0,06	0,01	-0,09*	-0,04	-0,05	0,02	0,36***	0,35***	0,46***	0,53***	0,52***	0,24***	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.8. Povezanost domena situacijske dokolice i kvaliteta obiteljskih, školskih, vršnjačkih, susjedskih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa

Kako bi se ispitala povezanost kvalitete obiteljskih, vršnjačkih, susjedskih, školskih i fakultetskih te medijskih odnosa, primijenjena je korelacijska analiza. U analizu su uvrštene komponentne *Skale „Zajednice koje brinu“* koje se odnose na obitelj, vršnjake, školu odnosno fakultet te je dodana i *Skala korištenja društvenih mreža* koja predstavlja medijske odnose ispitanika. U analizu su uvršteni i čimbenici situacijske dokolice s vrijednostima odgovora ispitanika koji su odgovarali ozbiljnoj dokolici. Korelacijskom analizom pokazalo se kako su svi analizirani odnosi statistički značajno povezani ($p < 0,001$) s ozbiljnom dokolicom. Najveću povezanost pokazuje varijabla *kvalitete obiteljskih odnosa* ($r = 0,38$), a najmanju *kvaliteta vršnjačkih odnosa* ($r = 0,18$). Svi podaci prikazani su u Tablici 63.

Tablica 63 Povezanost ozbiljne dokolice i kvalitete obiteljskih, vršnjačkih i susjedskih, medijskih odnosa ispitanika (N=445)

VARIJABLA		1. kvaliteta obiteljskih odnosa	2. kvaliteta vršnjačkih odnosa	3. susjedski odnosi	4. školski/ fakultetski odnosi	5. medijski odnosi	6. čimbenici situacijska dokolica (ozbiljna dokolica)
1.	r	/	0,14**	0,31***	0,33***	0,11*	0,38***
2.	r	0,14**	/	0,13**	0,15**	0,23***	0,19***
3.	r	0,31***	0,13**	/	0,32***	0,25***	0,30***
4.	r	0,33***	0,15**	0,32***	/	0,23***	0,33***
5.	r	0,11*	0,23***	0,25***	0,23***	/	0,24***
6.	r	0,38***	0,19***	0,30***	0,33***	0,24***	/

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Kako bi se ispitala povezanost povremene dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika, korištena je korelacijska analiza. U analizu su uvrštene *Skale o aktivnostima slobodnoga vremena* i *Skala situacijske dokolice* s vrijednostima odgovora ispitanika koji se odnose na ozbiljnu dokolicu. Korelacijskom analizom nije utvrđena statistički značajna povezanost ozbiljne dokolice i *STEAM aktivnosti, virtualne aktivnosti i kulturno-turističke*

aktivnosti dok su *nestrukturirane društvene aktivnosti, aktivne i pasivne sportske aktivnosti i individualne sportske aktivnosti* povezane s čimbenicima ozbiljne dokolice. Rezultati ukazuju na širok raspon aktivnosti slobodnoga vremena koje su povezane s ozbiljnom dokolicom koja je najviše povezana sa sportskim aktivnostima ($r=0,19$). Cjeloviti rezultati korelacijske analize prikazani su u Tablici 64.

Tablica 64 Povezanost ozbiljne dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika (N=445)

VARIJABLA		1. STEAM aktivnosti	2. Nestrukturirane društvene aktivnosti	3. Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	4. Individualne sportske aktivnosti	5. Virtualne aktivnosti	6. Kulturno- turističke aktivnosti	7. Čimbenici situacijska dokolica (ozbiljna dokolica)
1.	r	/	0,22***	0,09	0,19**	0,01	0,37***	0,09
2.	r	0,22***	/	0,24***	0,13*	0,20***	0,38***	0,16**
3.	r	0,09	0,24***	/	0,03	0,20***	0,02	0,19***
4.	r	0,19***	0,13*	0,03	/	0,05	0,20***	0,17***
5.	r	0,01	0,20***	0,20***	0,05	/	0,05	-0,03
6.	r	0,37***	0,38***	0,02	0,20***	0,05	/	0,06
7.	r	0,09	0,16**	0,19***	0,17***	-0,03	0,06	/

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Kako bi se ispitala povezanost kvalitete obiteljskih, vršnjačkih, susjedskih, školskih i fakultetskih te medijskih odnosa, primijenjena je korelacijska analiza. U analizu su uvrštene komponentne *Skale „Zajednice koje brinu“* koje se odnose na obitelj, vršnjake, školu odnosno fakultet te je dodana i *Skala korištenja društvenih mreža* koja predstavlja medijske odnose ispitanika. U analizu su uvršteni i čimbenici situacijske dokolice s vrijednostima odgovora ispitanika koji su odgovarali projektnoj dokolici. Utvrđena je statistički značajna povezanost povremene dokolice i kvalitete obiteljskih odnosa ($p<0,001$) te povremene dokolice sa školskim odnosno fakultetskim odnosima ($p<0,001$) i medijskim odnosima ($p<0,001$). Ostali korelati nisu pokazali statistički značajnu povezanost. Rezultati ukazuju kako su aktivnosti slobodnoga vremena percipirane kao projektna dokolica povezane s kvalitetnim obiteljskim

odnosima ($r=0,47$) i školskim/fakultetskim odnosima ($r=0,40$). Cjelovit prikaz podataka dobivenih korelacijskom analizom vidljiv je u Tablici 65.

Tablica 65 Povezanost projektne dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika (N=73)

VARIJABLA		1. Kvaliteta obiteljskih odnosa	2. Kvaliteta vršnjačkih odnosa	3. Susjedski odnosi	4. Školski/ Fakultetski odnosi	5. Medijski odnosi	6. Čimbenici situacijska dokolica (projektna dokolica)
1.	r	/	0,27**	0,25**	0,31**	0,25**	0,47***
2.	r	0,27**	/	-0,02	0,19	0,41***	0,21
3.	r	0,25**	-0,02	/	0,52***	0,36***	0,17
4.	r	0,31**	0,19	0,52***	/	0,43***	0,40***
5.	r	0,25**	0,41***	0,36***	0,43***	/	0,23**
6.	r	0,47***	0,21	0,17	0,40***	0,23**	/

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Kako bi se ispitala povezanost projektne dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika, korištena je Spearmanova korelacijska analiza. U analizu su uvrštene *Skale o aktivnostima slobodnoga vremena* i *Skala situacijske dokolice* s vrijednostima odgovora ispitanika koji se odnose na projektnu dokolicu. Statistički značajnu povezanost pokazuju nestrukturirani zabavni sadržaji i kulturno-turističke aktivnosti. Ostale varijable nisu pokazale statistički značajnu povezanost s projektnom dokolicom. Rezultati korelacijske analize prikazani su u Tablici 66.

Tablica 66 Povezanost projektne dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika

(N=73)

VARIJABLA		1. STEAM aktivnosti	2. Nestrukturirane društvene aktivnosti	3. Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	4. Individualne sportske aktivnosti	5. Virtualne aktivnosti	6. Kulturno- turističke aktivnosti	7. Čimbenici situacijska dokolica (projektna dokolica)
1.	r	/	-0,02	0,26**	0,36**	0,02	0,40***	0,04
2.	r	-0,02	/	0,12	0,01	0,24**	0,30***	0,37***
3.	r	0,26**	0,12	/	0,47***	0,19	0,38***	0,03
4.	r	0,36**	0,01	0,47**	/	-0,08	0,29***	0,03
5.	r	0,02	0,24**	0,19	-0,08	/	0,26**	0,02
6.	r	0,40***	0,30***	0,38***	0,29***	0,26**	/	0,23**
7.	r	0,04	0,37***	0,03	0,03	0,02	0,23**	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***

Kako bi se ispitala povezanost kvalitete obiteljskih, vršnjačkih, susjedskih, školski i fakultetskih te medijskih odnosa, primijenjena je korelacijska analiza. U analizu su uvrštene komponentne *Skale „Zajednice koje brinu“* koje se odnose na obitelj, vršnjake, školu odnosno fakultet te je dodana i *Skala korištenja društvenih mreža* koja predstavlja medijske odnose ispitanika. U analizu su uvršteni i čimbenici situacijske dokolice s vrijednostima odgovora ispitanika koji se u odgovarali povremenoj dokolici. Korelacijskom analizom utvrđena je značajna povezanost (p<0,001) povremene dokolice s kvalitetom obiteljskim, vršnjačkih, susjedskih, školskih odnosno fakultetskih i medijskih odnosa. Podatci su prikazani u Tablici 67.

Tablica 67 Povezanost povremene dokolice i kvalitete obiteljskih, vršnjačkih i susjedskih, medijskih odnosa ispitanika (N=623)

VARIJABLA		1. Kvaliteta obiteljskih odnosa	2. Kvaliteta vršnjačkih odnosa	3. Susjedski odnosi	4. Školski/ Fakultetski odnosi	5. Medijski odnosi	6. Čimbenici situacijska dokolica (povremena dokolica)
1.	r	/	0,21**	0,22**	0,28***	0,15*	0,32***
2.	r	0,21**	/	0,15*	0,16*	0,34***	0,28***
3.	r	0,22**	0,15*	/	0,27***	0,14*	0,22**
4.	r	0,28***	0,16*	0,27***	/	0,17*	0,42***
5.	r	0,15*	0,34***	0,14*	0,17*	/	0,23**
6.	r	0,32***	0,28***	0,22**	0,42***	0,23**	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

Kako bi se ispitala povezanost povremene dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika, korištena je korelacijska analiza. U analizu su uvrštene *Skale o aktivnostima slobodnoga vremena* i *Skala situacijske dokolice* s vrijednostima odgovora ispitanika koji se odnose na povremenu dokolicu. Pokazalo se kako su sve aktivnosti slobodnoga vremena statistički značajno povezane ($p < 0,05$) s tim da su *Nestrukturirane društvene aktivnosti* pokazale najveću povezanost ($r = 0,27$), a *virtualne aktivnosti* najmanju ($r = 0,08$).

Tablica 68 Povezanost povremene dokolice s aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika

(N=623)

VARIJABLA		1. STEAM aktivnosti	2. Nestrukturirane društvene aktivnosti	3. Aktivne i pasivne sportske aktivnosti	4. Individualne i sportske aktivnosti	5. Virtualne aktivnosti	6. Kulturno- turističke aktivnosti	7. Čimbenici situacijska dokolica (povremena dokolica)
1.	r	/	0,05	0,40***	0,26***	0,08	0,32***	0,04
2.	r	0,05	/	0,20**	0,08*	0,16*	0,36***	0,27***
3.	r	0,40***	0,20**	/	0,46***	0,17**	0,21**	0,20**
4.	r	0,26***	0,08*	0,46***	/	0,03	0,17**	0,19**
5.	r	0,08	0,16*	0,17**	0,03	/	0,08*	0,08*
6.	r	0,32	0,36***	0,21**	0,17**	0,08*	/	0,23**
7.	r	0,04	0,27***	0,20**	0,19**	0,08*	0,23**	/

Bilješka: p<0,05*; p<0,01**; p<0,001***.

4.9. Hijerarhijska regresijska analiza domena situacijske dokolice u odnosu na rizične stilove ponašanja

Kako bi se provjerila prediktivna valjanost domena situacijske dokolice, to jest ozbiljne, povremene i projektne dokolice, provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Navedene domene analizirane su odvojeno. Prva analizirana domena jest ozbiljne dokolice. U prvom koraku uključene su sociodemografske varijable: *Spol*, *Materijalni status*, *Akademski uspjeh*, *Naobrazba oca*, *Naobrazba majke*. Nijedna sociodemografska varijabla nije se pokazala statistički značajnom. U drugom koraku dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu odnosa u *obitelji* te *školi/fakultetu*. Značajni prediktori pokazali su se *obiteljski odnosi* ($\beta=0,28$; $p<0,01$) i *školski/fakultetski odnosi* ($\beta=0,24$; $p<0,01$). U trećem koraku dodani su rizični stilovi ponašanja te su se uz značajne obiteljske, školske/fakultetske odnose pokazali značajni i rizični čimbenici *konzumiranje marihuane* ($\beta=0,15$; $p<0,01$) i *konzumiranje droge* ($\beta=-0,21$; $p<0,01$). Negativni predznak varijable konzumacija droge ukazuje na to da povećanje kriterijske varijable aktivnosti ozbiljne dokolice dovest će do smanjenja prediktorske varijable konzumacije droge i obrnuto. Hijerarhijsko regresijskom analizom objašnjeno je 18 %

varijance ozbiljne dokolice te je značajan na razini $p < 0,001$. Prediktorska varijabla *kvaliteta obiteljskih odnosa* najviše doprinosi kriterijskoj varijabli čiji parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) iznosi 0,27. Cjelovit prikaz analize dostupan je u Tablici 69.

Tablica 69 Sažetak hijerarhijske analize prediktora ozbiljne dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	-0,04	2,04	-0,001	1,96	1,88	0,05	2,40	2,01	0,06
Materijalni status	4,03	2,18	0,09	2,08	2,02	0,05	3,02	2,08	0,07
Akademski uspjeh	-0,60	1,45	-0,02	-2,02	1,34	-0,07	-2,08	1,35	-0,07
Naobrazba oca	-2,05	2,19	-0,05	-2,44	2,01	-0,06	-2,83	2,03	-0,07
Naobrazba majke	-1,41	2,14	-0,04	0,18	1,97	0,01	0,03	1,97	0,001
Kvaliteta obiteljskih odnosa				0,93	0,15	0,28**	0,89	0,16	0,27***
Školski/fakultetski odnosi				0,51	0,10	0,24**	0,52	0,10	0,24***
Rizično seksualno ponašanje							1,07	0,57	0,12
Poremećaj prehrane							0,14	0,23	0,03
Online rizično ponašanje							0,12	0,32	0,02
Delinkventno ponašanje							-0,19	0,28	-0,06
Konzumiram cigarete ili e-cigarete							-1,07	0,74	-0,08
Konzumiram alkohol							-0,41	0,77	-0,03
Konzumiram marihuanu							3,47	1,57	0,15**
Konzumiram drogu							-6,11	2,51	-0,21*
R²	0,11			0,42			0,46		
R Square Change	0,01			0,18			0,21		
Adjusted R²	0,001			0,16			0,18		
df	5			7			15		
F	1,07			13,72***			7,46***		

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

Analizom prediktivnih varijabli domena povremene situacijske dokolice u prvom hijerarhijskom regresijskom modelu utvrđena je značajna povezanost sa sociodemografskim varijablama *materijalnog statusa* ($\beta=0,10$; $p < 0,05$) i *naobrazba oca* ($\beta=0,09$; $p < 0,05$). U

drugom modelu dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu obiteljski i školski/fakultetski odnosa. U navedenom modelu spol ostaje statistički značajan te mu se pridružuju *kvaliteta obiteljskih odnosa* ($\beta=0,22$; $p<0,01$) i *školskih/fakultetskih odnosa* ($\beta=0,38$; $p<0,01$). U trećem koraku dodani su rizični stilovi ponašanja, ali statistička značajnost nije se promijenila. Hijerarhijskom regresijskom analizom objašnjeno je 24 % varijance povremene dokolice te je značajan na razini $p<0,001$. Prediktorska varijabla *školski/fakultetski odnosi* najviše doprinosi kriterijskoj varijabli čiji parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) iznosi 0,38. Cjelovit prikaz analize dostupan je u Tablici 70.

Tablica 70 Sažetak hijerarhijske analize prediktora povremene dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	3,81	2,41	0,06	5,09	2,12	0,09*	4,73	2,22	0,08*
Materijalni status	5,73	2,43	0,10*	1,53	2,16	0,03	1,51	2,20	0,03
Akademski uspjeh	-0,17	1,53	-0,004	-2,72	1,36	-0,07	-2,52	1,37	-0,07
Naobrazba oca	4,58	2,21	0,09*	3,15	1,95	0,07	3,48	1,95	0,07
Naobrazba majke	-1,87	2,07	-0,04	-0,22	1,83	-0,01	-0,19	1,83	-0,004
Kvaliteta obiteljskih odnosa				0,75	0,13	0,22**	0,72	0,14	0,21**
Školski/fakultetski odnosi				0,97	0,09	0,38**	0,97	0,09	0,38**
Rizično seksualno ponašanje							1,12	0,63	0,09
Poremećaj prehrane							-0,29	0,20	-0,06
Online rizično ponašanje							-0,14	0,34	-0,02
Delinkventno ponašanje							-0,28	0,28	-0,07
Konzumiram cigarete ili e-cigarete							0,98	0,66	0,07
Konzumiram alkohol							0,07	0,80	0,004
Konzumiram marihuanu							-0,57	1,43	-0,02
Konzumiram drogu							-0,23	2,00	-0,01
R²		0,15			0,50			0,51	
R Square Change		0,02			0,25			0,26	
Adjusted R²		0,01			0,24			0,24	
df		5			7			15	
F		2,67*			28,45***			13,95***	

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Analiza prediktivnih varijabli domena projektne situacijske dokolice u prvom hijerarhijskom regresijskom modelu u kojemu su uvrštene sociodemografske varijable nije pokazala značajnost. U drugom modelu dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu obiteljskih i školskih/fakultetskih odnosa koje ostvaruju statističku značajnost. U trećem koraku dodani su rizični stilovi ponašanja, ali statistička značajnost nije se promijenila. Hijerarhijsko regresijskom analizom objašnjeno je 18 % varijance povremene dokolice te je statistički značajna na razini $p < 0,05$. Prediktorska varijabla školski/fakultetski odnosi najviše doprinosi kriterijskoj varijabli čiji parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) iznosi 0,38.

Tablica 71 Sažetak hijerarhijske analize prediktora projektne dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	1,46	7,27	0,03	4,98	6,46	0,09	4,37	8,20	0,08
Materijalni status	2,47	7,54	0,04	-1,87	6,59	-0,03	0,38	7,25	0,01
Akademski uspjeh	1,82	4,87	0,05	-4,06	4,54	-0,10	-6,51	5,16	-0,17
Naobrazba oca	-0,92	6,92	-0,02	4,76	6,11	0,10	3,41	7,09	0,07
Naobrazba majke	-3,74	6,34	-0,09	-2,87	5,55	-0,07	-0,67	7,09	-0,02
Kvaliteta obiteljskih odnosa				1,07	0,35	0,34**	1,11	0,40	0,36**
Školski/fakultetski odnosi				0,90	0,31	0,35**	0,98	0,34	0,38**
Rizično seksualno ponašanje							-2,50	1,70	-0,29
Poremećaj prehrane							0,16	0,67	0,04
Online rizično ponašanje							-0,14	1,11	-0,02
Delinkventno ponašanje							0,48	0,72	0,18
Konzumiram cigarete ili e-cigarete							-4,00	2,80	-0,26
Konzumiram alkohol							3,68	2,71	0,22
Konzumiram marihuanu							-2,76	4,66	-0,13
Konzumiram drogu							3,18	5,55	0,14
R²		0,14			0,53			0,59	
R Square Change		0,01			0,28			0,35	
Adjusted R²		-0,06			0,35			0,18	
df		5			7			15	
F		0,18			3,63**			2,06*	

Bilješka: $p < 0,05^*$; $p < 0,01^{**}$; $p < 0,001^{***}$.

4.10. Hijerarhijska regresijska analiza domena situacijske dokolice i mikrosustavnih čimbenika

Kako bi se provjerila prediktivna valjanost domena situacijske dokolice, to jest ozbiljne, povremene i projekte dokolice, provedena je hijerarhijska regresijska analiza. Navedene domene analizirane su odvojeno. Prva analizirana domena jest ozbiljne dokolice. U prvom koraku uključene su sociodemografske varijable: *Spol*, *Materijalni status*, *Akademski uspjeh*, *Naobrazba oca*, *Naobrazba majke*. Ni jedna sociodemografska varijabla nije se pokazala statistički značajnom. U drugom koraku dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu odnosa u *obitelji* te *vršnjačkih odnosa*. Kao značajni prediktori pokazali su se *obiteljski odnosi* ($\beta=0,33$; $p<0,01$) i *vršnjački odnosi* ($\beta=0,14$; $p<0,01$). U trećem koraku dodani su odnosi u *školi/fakultetu* i *susjedski odnosi* koji su se pokazali značajnim za ozbiljnu dokolicu zajedno s *obiteljskim* i *vršnjačkim odnosima*. Hijerarhijsko regresijskom analizom objašnjeno je 19 % varijance ozbiljne dokolice te je značajan za ozbiljnu dokolicu ($p<0,01$). Prediktorska varijabla *kvaliteta obiteljskih odnosa* najviše doprinosi kriterijskoj varijabli čiji parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) iznosi 0,24. Cjelovit prikaz analize dostupan je u Tablici 72.

Tablica 72 Sažetak hijerarhijske analize prediktora ozbiljne dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	-0,04	2,04	-0,001	0,54	1,96	0,01	1,68	1,91	0,04
Materijalni status	4,03	2,18	0,09	1,39	2,06	0,03	1,38	1,99	0,03
Akademski uspjeh	-0,60	1,46	-0,02	-1,38	1,37	-0,05	-1,82	1,32	-0,06
Naobrazba oca	-2,05	2,19	-0,05	-2,38	2,05	-0,06	-2,38	1,98	-0,06
Naobrazba majke	-1,41	2,14	-0,04	-0,94	2,01	-0,02	0,35	1,95	0,01
Kvaliteta obiteljskih odnosa				1,10	0,15	0,33**	0,81	0,16	0,24**
Vršnjački odnosi				0,70	0,24	0,14**	0,54	0,23	0,11*
Susjedski odnosi							0,48	0,16	0,14**
Školski/fakultetski odnosi							0,41	0,10	0,19**
R²		0,11			0,38			0,45	
R Square Change		0,01			0,14			0,21	
Adjusted R²		0,001			0,13			0,19	
df		5			7			9	
F		1,07			10,44***			12,52***	

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Analizom prediktivnih varijabli domena povremene situacijske dokolice u prvom hijerarhijskom regresijskom modelu utvrđena je značajna povezanost sa sociodemografskim varijablama *materijalnog statusa* ($\beta=0,10$; $p<0,05$) i *naobrazba oca* ($\beta=0,09$; $p<0,05$). U drugom modelu dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu obiteljskih i školskih/fakultetskih odnosa. U navedenom modelu sociodemografske varijable više nisu značajne, nego se značajnost pojavljuje u varijablama *kvalitete obiteljskih odnosa* ($\beta=0,28$; $p<0,01$) i *vršnjačkih odnosa* ($\beta=0,20$; $p<0,01$). U trećem koraku dodani su *susjedski* ($\beta=0,09$; $p<0,05$) i *školski/fakultetski odnosi* ($\beta=0,34$; $p<0,01$) koji zajedno s prethodnim varijablama ostvaruju značajnost za povremenu dokolicu ispitanika. Hijerarhijsko regresijskom analizom objašnjeno je 26 % varijance povremene dokolice te je model statistički značajan na razini $p<0,001$. Prediktorska varijabla školski/fakultetski odnosi najviše doprinosi kriterijskoj varijabli uz parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) koji iznosi 0,34.

Tablica 73 Sažetak hijerarhijske analize prediktora povremene dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1			MODEL 2			MODEL 3		
	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	3,81	2,41	0,06	0,96	2,32	0,02	2,97	2,16	0,05
Materijalni status	5,73	2,43	0,10*	3,60	2,29	0,06	1,26	2,14	0,02
Akademski uspjeh	-0,17	1,53	-0,004	-1,83	1,44	-0,05	-2,68	1,34	-0,07
Naobrazba oca	4,58	2,21	0,09*	4,03	2,07	0,08	2,93	1,92	0,06
Naobrazba majke	-1,87	2,07	-0,04	-1,78	1,94	-0,04	-0,35	1,80	-0,01
Kvaliteta obiteljskih odnosa				0,98	0,13	0,28**	0,65	0,13	0,19**
Vršnjački odnosi				1,11	0,22	0,20**	0,77	0,21	0,14**
Susjedski odnosi							0,35	0,15	0,09*
Školski/fakultetski odnosi							0,87	0,10	0,34**
R²		0,15			0,38			0,52	
R Square Change		0,02			0,15			0,27	
Adjusted R²		0,01			0,14			0,26	
df		5			7			9	
F		2,67*			15,13***			25,15***	

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

Analizom prediktivnih varijabli domena projektne situacijske dokolice u prvom hijerarhijskom regresijskom modelu u kojemu su uvrštene sociodemografske varijable nije se pokazala značajnost. U drugom modelu dodane su varijable koje se odnose na kvalitetu obiteljskih i vršnjačkih odnosa. U trećem koraku *obiteljski odnosi* ostvaruju značajnost ($\beta=0,35$; $p<0,01$) i *školski/fakultetski odnosi* ($\beta=0,38$; $p<0,01$). Hijerarhijsko regresijskom analizom objašnjeno je 18 % varijance povremene dokolice te je statistički značajan na razini $p<0,01$. Školski/fakultetski odnosi najviše doprinose kriterijskoj varijabli čiji parcijalni regresijski koeficijent (β -beta) iznosi 0,38.

Tablica 74 Sažetak hijerarhijske analize prediktora projektne dokolice

Prediktorske varijable	MODEL 1		MODEL 2				MODEL 3		
	B	SE (B)	B	B	SE (B)	β	B	SE (B)	β
Spol	1,46	7,27	0,03	0,06	6,93	0,001	3,58	7,11	0,06
Materijalni status	2,47	7,54	0,04	-0,37	7,01	-0,01	-1,97	6,74	-0,03
Akademski uspjeh	1,82	4,87	0,05	0,73	4,49	0,02	-4,02	4,61	-0,10
Naobrazba oca	-0,92	6,92	-0,02	3,17	6,50	0,07	4,98	6,25	0,10
Naobrazba majke	-3,74	6,34	-0,09	-5,09	5,84	-0,12	-3,31	5,68	-0,08
Kvaliteta obiteljskih odnosa				1,30	0,36	0,42	1,08	0,36	0,35**
Vršnjački odnosi				0,26	0,60	0,05	0,10	0,58	0,02
Susjedski odnosi							-0,26	0,51	-0,07
Školski/fakultetski odnosi							0,98	0,36	0,38**
R²		0,11			0,44			0,53	
R Square Change		0,01			0,19			0,28	
Adjusted R²		-0,06			0,11			0,18	
df		5			7			9	
F		0,18			2,21			2,78**	

Bilješka: $p<0,05^*$; $p<0,01^{**}$; $p<0,001^{***}$.

V. RASPRAVA

Cilj ovoga istraživanja bio je povezati domene i čimbenike situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja adolescenata. Ispitivale su se razlike domena situacijske dokolice s obzirom na sociodemografske čimbenike ispitanika. Također, ispitivane su razlike rizičnih stilova ponašanja ispitanika, medijskih odnosa i aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografske čimbenike. Kako bi se dobila šira slika važnosti percipiranih aktivnosti slobodnoga vremena kroz čimbenike i domene situacijske dokolice, navedeno se povezalo s rizičnim stilovima ponašanja kao kvalitetom obiteljskih, školskih, vršnjačkih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa ispitanika. Osim toga, ispitala se prediktivnost obiteljskih i školskih odnosa te rizičnih stilova ponašanja u odnosu na povremenu dokolicu. S druge strane, ispitivala se prediktivnost kvalitete vršnjačkih, školskih i susjedskih odnosa u odnosu na bavljene ozbiljnom dokolicom. Sve navedene analize u velikom broju slučajeva pokazale su razlike i povezanosti između analiziranih korelata.

H1: Očekuju se značajne razlike u domenama situacijske dokolice ispitanika s obzirom na sociodemografska obilježja.

Rezultati ovoga istraživanja pokazali su kako postoje statistički značajne razlike domena situacijske dokolice s obzirom na spol ispitanika. Odgovori ispitanika ukazuju na to da su ispitanici skloniji aktivnostima ozbiljne dokolice, dok odgovori ispitanica pokazuju sklonost k aktivnosti povremene i projektne dokolice. Domene situacijske dokolice kao i navedeno teorijsko uporište uglavnom su do sada istraživani unutar jedne aktivnosti slobodnoga vremena koja se promatra kao ozbiljna dokolica. Ovo istraživanje daje širu perspektivu zastupljenosti svih domena situacijske dokolice u životima adolescenata kao populacijski nezastupljenom uzorku ove teorijske paradigme. U nedostatku istraživanja koje bi moglo biti kvalitetno polazište za uspoređivanje razlika domena situacijske dokolice, kao usporedivo polazište u obzir će biti uzeta struktura kao kriterij aktivnosti slobodnoga vremena. Upravo se strukturirane aktivnosti slobodnoga vremena uspoređuju s ozbiljnom dokolicom, iako je struktura samo jedan integralni dio ozbiljne dokolice uz odnos prema glavnoj aktivnosti slobodnoga vremena. S druge strane, povremena dokolica često se korelira s aktivnostima kojima nedostaje struktura (Stebbins, 2001; 2015). U skladu s navedenim, može se zaključiti kako su dobiveni rezultati u

skladu s velikim brojem znanstvenim istraživanja koja potvrđuju veću zastupljenost strukturiranih aktivnosti kod ispitanika nego ispitanica. Strukturiranije aktivnosti najčešće su zastupljene kod ispitanika u formi sporta, dok se nestrukturiranost aktivnosti koja u ovom slučaju korelira s povremenom dokolicom očituje kroz socijalizacijske aktivnosti, ali i volonterske koji su značajnije za ispitanice (Opić i Đuranović, 2014; Sivan i sur., 2017; Sivan i sur., 2019; Livazović i Kakuk, 2020). Ako se u obzir uzmu samo istraživanja pojedinih domena situacijske dokolice, onda je razvidno kako u dostupnim znanstvenim istraživanjima prevladavaju znanstveni zaključci da ne postoje statistički značajne razlike s obzirom na spol ispitanika u kontekstu bavljenja pojedinom domenom situacijske dokolice (Weiss, 2001; Tian i sur., 2020). Navedene znanstvene zaključke svakako treba uzeti u obzir, ali uz napomenu kako se radi o odrasloj populaciji ispitanika, što je značajna razlika s obzirom na populaciju ispitanika ovoga rada.

Rezultati dobiveni usporedbom domena situacijske dokolice s obzirom na mjesto života, odnosno grad i selo ukazuju kako su ispitanici iz grada skloniji aktivnostima ozbiljne dokolice. Uzimajući u obzir samo fenomen slobodnoga vremena u odnosu na ruralno i urbano mjesto života, može se reći da su dobiveni rezultati u skladu s prethodnim istraživanjima (Ilišin, 1999; Jenko, Miholić, Hraski, Juranić 2016; Ferreira i sur., 2018). No, ako se u obzir uzmu samo domene situacijske dokolice, u nedostatku istraživanja koja uspoređuju sve navedene domene situacijske dokolice, potrebno je uzeti važne odrednice domena situacijske dokolice usporedive s dobivenim rezultatima. Ako se poveže ozbiljna dokolica sa strukturiranim aktivnostima kao polaznom točkom usporedbe, onda se može zaključiti da je navedeno potvrđeno i u ostalim znanstvenim istraživanjima. Za ruralna područja značajno je što imaju manje sadržaja slobodnoga vremena u kontekstu strukturiranih i sadržajno različitih aktivnosti. S druge strane, gradovi ovisno o veličini pružaju veću mogućnost različitih aktivnosti slobodnoga vremena iz kojih se može razviti karijera, ali i njima se baviti ozbiljnije, što i definira ozbiljnu dokolicu kao način provođenja slobodnoga vremena (Zhang, 2018). Dobiveni rezultati potvrđuju prethodne znanstvene zaključke koji ukazuju na to da je ozbiljnost aktivnosti slobodnoga vremena promatranih kao ozbiljna dokolica na drugačijoj razini od onih koji se događaju u gradu. Iako ispitanici mogu smatrati da je njihova aktivnost slobodnoga vremena pripadajuća domeni ozbiljne dokolice, usporedno sa sudionicima ozbiljne dokolice u gradu vidljive su niže vrijednosti, to jest manja ozbiljnost bavljenja određenom aktivnošću (Liu, Caneday i Tapps, 2013). Niža razina ozbiljnosti bavljenja glavnom aktivnosti slobodnoga vremena lako se može

smatrati i povremenom dokolicom jer se zbog smanjene ukupne razine ozbiljnosti bavljenja aktivnosti smanjuju i čimbenici situacijske dokolice, što anulira inicijalni potencijal razvoja karijere kao jednog od glavnih čimbenika ozbiljne dokolice. Razlog smanjenju ozbiljnosti u glavnim aktivnostima slobodnoga vremena ispitanika na selu može se povezati sa smanjenom dostupnošću aktivnosti. Time se smanjuje i mogućnost identifikacije s aktivnošću kao i pronalaska one aktivnosti koja bi odgovarala pojedincu u skladu s njegovim talentima, motivacijom i težnjama ili se pojedinim aktivnostima pojedinci bave iz dosade (Motamendi i sur., 2020).

Utvrđeni rezultati analize značajnosti razlika domena situacijske dokolice s obzirom na dob ispitanika pokazali su statistički značajne razlike. Stariji ispitanici značajnije provode slobodno vrijeme na aktivnostima koje percipiraju kao projektnu dokolicu u odnosu na mlađe ispitanike koji su skloniji aktivnostima povremene dokolice. Projektna dokolica za razliku od povremene dokolice nije uvjetovana strukturom, nego trajanjem i vrstom organizacije. Za razliku od povremene dokolice, u projektnoj dokolici pojedinac ulaže napore za ostvarenje cilja određenog projekta te upotrebljava svoja znanja i vještine. Projektna dokolica može se smatrati aktivnošću za koju je osoba motivirana, ali je kraćeg trajanja (Stebbins, 2023). Dobiveni rezultati imaju znanstveno uporište u prethodno provedenim recentnim znanstvenim istraživanjima, ali i razvojnim teorijama (Erikson, 1959; Marcia, 1966, 1980; Codina, Pestana i Stebbins, 2017). Ključna stavka koja može objasniti veću ozbiljnost bavljenja glavnom aktivnošću slobodnoga vremena kod starijih ispitanika jest uobičajena promjena stavova prema aktivnostima slobodnoga vremena tijekom godina, kao i veća motivacija za bavljenjem određenom aktivnošću u slobodnome vremenu. Utvrđeno je da su stariji adolescenti motiviraniji za aktivnosti slobodnoga vremena (Padhy i sur., 2015). Dobiveni podatci mogu se povezati s razvojnim fazama pojedinca. Eriksonova (1959) psihosocijalna-razvojna teorija objašnjava kako su adolescenti u potrazi za vlastitim ulogama te u tom slučaju probaju različite aktivnosti koje im u tom mogu pomoći. Razlike u ozbiljnosti bavljenja aktivnostima u slobodnom vremenu mogu se objasniti difuzijom identiteta mladih jer traganjem za vlastitim identitetom isprobavaju različite aktivnosti (Marcia, 1996, 1980). Stoga, zbog nesigurnosti, mladi slobodnovremenskim aktivnostima pristupaju površno i nesigurno. Poznato je kako aktivnosti slobodnoga vremena imaju važnu ulogu o identitetsko-formativnom aspektu za vrijeme adolescencije (Shaw, 1995; Campbell, 2007; Freire, 2012; Freire i sur., 2016). Zbog toga, dobiveni rezultati su očekivani jer ukazuju na potvrde razvojnih teorija adolescencije koje

koreliraju sa smanjenom ozbiljnošću bavljenja određenom aktivnosti slobodnoga vremena kod mlađih adolescenata. Povećanjem starosti adolescenata formira se i identitet, a adolescenti koji su bliže odrasloj dobi imaju razvijenu potrebu i želju za određenom aktivnosti slobodnoga vremena kojom se žele baviti na višoj razini ozbiljnosti.

Analiza domena situacijske dokolice s obzirom na regiju stanovanja ispitanika pokazala je kako u ovom uzorku postoje statistički značajne razlike. Dobiveni podatci sugeriraju da je regija stanovanja bitna za bavljenje određenom domenom situacijske dokolice. Uporište presumpcija potencijalnih razlika leži u navodima Stebbinsa (1982, 2015), osnivača ove teorije, da bavljenje aktivnostima slobodnoga vremena, promatranima kroz situacijsku dokolicu, može biti kulturološki uvjetovano. Prema tome, može se zaključiti da su kulturološke razlike analiziranih regija značajne ako je u fokusu sumativna razina ozbiljnosti u aktivnostima slobodnoga vremena. S druge strane, potvrđuje se univerzalna primjenjivost ove teorijske paradigme kroz glavnih šest čimbenika situacijske dokolice prema dostupnim aktivnostima određenog podneblja.

Dobiveni podatci razlika domena situacijske dokolice s obzirom na trenutačni status ispitanika pokazuju kako osobe koje su studenti statistički značajnije percipiraju aktivnosti slobodnoga vremena kao projektnu dokolicu. S druge strane, učenici su skloniji slobodno vrijeme provoditi na aktivnostima povremene dokolice. Navedeno je u skladu s promišljanjima i istraživanjima osnivača teorije situacijske dokolice. On naglašava kako pojedinci često zbog svojih obaveza imaju problem pronalaska optimalne aktivnosti slobodnoga vremena s kojom bi se pojedinac identificirao. Time se izuzima iz aktivnosti ozbiljne dokolice, a alternativu pronalazi u aktivnostima povremene dokolice koja sama po sebi ima trenutačan učinak zadovoljstva, k tome da za nju u veličini slučajeva nisu potrebna dodatna znanja i vještine. Takva vrsta aktivnosti često ima regenerativnu ulogu, to jest pojedincima služi kao vrsta odmora i nadoknade energije izgubljene poslovnim aktivnostima (Stebbins, 1982). Istraživanje Aguila i sur. (2008) utvrdilo je da kod studenata španjolskih fakulteta važan utjecaj imaju postmaterijalističke i materijalističke vrijednosti koje ovisno o razini utjecaja uvjetuju uključenost u aktivnosti slobodnoga vremena. Navode kako utjecaj postmaterijalističkih vrijednosti usmjerava studente prema aktivnostima slobodnoga vremena kao što su posjećivanje političkih skupova i sudjelovanja u njima. S druge strane, studenti čiji je utjecaj vezan za materijalističke vrijednosti vežu se za pretežito zabavne aktivnosti kao što su igranje videoigara. Važnost ovog istraživanja u kontekstu rada očituje se u činjenici da se kod

postmaterijalističkog utjecaja aktivnosti slobodnoga vremena mogu smatrati aktivnostima projektne dokolice. Autori navode kako je vidljiva promjena trenda studenata koji se odmiču od materijalističkih vrijednosti i okreću prema postmaterijalističkim, što uvjetuje i njihovu organizaciju i karakter aktivnosti slobodnoga vremena.

Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na materijalni status ispitanika pokazale su kako ispitanici koji percipiraju svoj materijalni status kao visok imaju tendenciju bavljenja aktivnostima ozbiljne dokolice, to jest aktivnostima slobodnoga vremena pristupaju ozbiljnije, što dokazuju više razine čimbenika ozbiljne dokolice. Podatci pokazuju da osobe niskog materijalnog statusa češće prakticiraju aktivnosti slobodnoga vremena koje su kraćeg trajanja, neredovitog rasporeda i uglavnom zabavnog karaktera, to jest aktivnosti povremene dokolice. Navedeni rezultati u skladu su s prethodnim istraživanjima koja su istraživala slobodno vrijeme kao fenomen u korelaciji s materijalnim statusom (Poole, 1986; Santos, Elcutas i Mota, 2004; Rački, 2016; Badura i sur., 2021). Značajno je kako su aktivnosti slobodnoga vremena nedostupnije osobama slabijeg materijalnog statusa, što se i u ovom slučaju pokazalo ključno. Identifikacija s aktivnošću koja posljedično rezultira većom posvećenošću i ozbiljnošću u vidu bavljenja određenom aktivnošću moguća je jedino ako pojedinac pronađe aktivnost koja odgovara njegovim željama, ali i talentima. Kod pojedinaca slabijeg materijalnog statusa slobodan izbor aktivnosti znatno je smanjen. Pojedincima višeg materijalnog statusa dostupan je širi spektar aktivnosti koje mogu probati te se potencijalno mogu pronaći u aktivnostima koje odgovaraju njihovim željama, interesima i talentima. Navedeno je ključno za uključivanje u aktivnosti ozbiljne dokolice (Stebbins, 1982, 1992, 2007, 2009, 2015, 2017). Izuzeće navedenih čimbenika može voditi do kratkotrajnih aktivnosti koje polaznicima pružaju brzi osjećaj zadovoljstva, dok dugoročno ne okupiraju pojedinca u vidu povećanog interesa za bavljenjem određenom aktivnošću. U skladu s tim, očekivano je da odgovori osoba slabijeg materijalnog statusa gravitiraju povremenoj dokolici koju karakteriziraju opisane osobine.

Analizom domena situacijske dokolice pokazalo se da ne postoje statistički značajne razlike s obzirom na akademski uspjeh ispitanika. Dostupna recentna istraživanja ukazuju na to da uključenost u aktivnosti slobodnoga vremena može biti prediktor boljeg akademskog uspjeha (Bergin, 1992; Badura i sur., 2016; Badura i sur., 2018; Martins i sur., 2020). Ovim istraživanjem nije utvrđena prediktivna vrijednost slobodnog vremena u odnosu na viši akademski uspjeh. Većina znanstvenih radova analizira strukturirane aktivnosti slobodnoga vremena u odnosu na nestrukturirane aktivnosti slobodnoga vremena. Struktura je jedan dio

teorije situacijske dokolice, a ozbiljna dokolica uglavnom, ali ne nužno obuhvaća strukturirane aktivnosti slobodnoga vremena. Stea i Torstveit (2014) istraživali su životni stila adolescenata u odnosu na akademski uspjeh. Ispitanici koji su postizali visok akademski uspjeh prijavljivali su zdraviji i uredeniji životni stil, što je uključivalo i njihovo slobodno vrijeme. Značajno za rezultate ovoga istraživanja jest što je odnos prema dnevnim obavezama bio pozitivniji, što uključuje i slobodno vrijeme. S obzirom na to da je odnos prema slobodnome vremenu zastupljen kroz situacijsku dokolicu ključan za određivanje karaktera dokolice, očekivalo se kako će i u ovom istraživanju akademski uspjeh biti različit s obzirom na akademski uspjeh, što se nije pokazalo točnim. Radi dobivanja jasnijih pokazatelja utjecaja na odnos prema aktivnosti slobodnoga vremena, potrebno je uvažiti i ostale čimbenike koji mogu dodatno objasniti dobivene rezultate kao što su školsko okruženje, sociometrijski status učenika, ali i količina školskih/fakultetskih obaveza.

Sociodemografski aspekt suživota nije pokazao statistički značajnu razliku s obzirom na domene situacijske dokolice. Uporište pretpostavke kako će suživot pojedinca biti značajan za izbor aktivnosti slobodnoga vremena može se očitovati i u *Teoriji socijalnog učenja* koja promatra pojedinca koji donosi odluke na temelju vlastitih uvjerenja koja proizlaze iz njegove interakcije s okolinom. Osim toga, opravdanost navedene inicijalne pretpostavke može se pronaći i u *Teoriji o konvencionalnim dogovorima i socijalnoj privrženosti* čiji je fokus usmjeren na vanjski utjecaj pojedinca koji uvjetuje njegove daljnje životne odluke. Posljednja teorija koja predstavlja dodatno uporište inicijalne pretpostavke o značajnosti suživota na domene situacijske dokolice jest *Kognitivno-afektivna teorija* koja pojedinca promatra u odnosu na socijalne odnose unutar njegove okoline koji posljedično utječu na njegovo donošenje odluka u životu (Johnson, 2002; Bašić, 2009). Gaspani (2019) je intervjuirao adolescente od 15 godina do 24 godine o njihovu slobodnom vremenu te ga povezivao sa sociodemografskim aspektima ispitanika. Pokazalo se kako ispitanici koji žive sami imaju značajno manje aktivnosti koje percipiraju kao ozbiljnu dokolicu. Ispitanici koji su živjeli s roditeljima ili su imali svoju obitelj imali su različite kombinacije zastupljenosti aktivnosti ozbiljne i povremene dokolice. Kraus, Stašova i Junova (2020) objašnjavaju kompleksnost utjecaja obitelji na slobodno vrijeme njihove djece. Obitelj može utjecati na izbor aktivnosti kroz savjetovanje, roditeljskim primjerom provođenja slobodnoga vremena, slobodnim vremenom koje obitelj provodi zajedno. No autori naglašavaju da je navedeni utjecaj obitelji na izbor aktivnosti uvjetovan i ostalim obiteljskim čimbenicima kao što su veličina obitelji,

životni uvjeti, struktura obitelji te obiteljskim normama i vrijednostima. Sve navedeno implicira da je obiteljski utjecaj uvjetovan većim brojem čimbenika koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem. Navedena činjenica potencijalno može objasniti nepostojanost razlika između života u i izvan obitelji u odnosu na provođenje slobodnoga vremena, odnosno domene situacijske dokolice.

Analizom razlika domena situacijske dokolice s obzirom na očevu naobrazbu pokazalo se da ispitanici čiji očevi nisu završili srednju školu (SSS) imaju tendenciju bavljenja povremenom dokolicom. S druge strane, ispitanici čiji su očevi sveučilišni prvostupnici (VŠS) pokazuju da su najskloniji aktivnostima ozbiljne dokolice. Dosadašnja istraživanja pokazala su kako je razina obrazovanja roditelja izrazito bitna, ali i povezana s aktivnostima slobodnoga vremena mladih (Bartko i Eccles, 2003; Feldman i Matjasko; Fraguera-Vale i sur., 2021). Thoidis, Ioannis i Chaniotakis (2022) tvrde da veći stupanj obrazovanja roditelja vodi do većeg usmjeravanja u izboru i načinu provođenja slobodnoga vremena djece i mladih. Više naobrazba pokazala se povezanom s uključivanjem njihove djece u strukturirane aktivnosti koje većinom imaju obrazovni, umjetnički ili društveno korisni karakter. Djeca obrazovnijih očeva sklonija su pohađati glazbene škole, čitati, posjećivati muzeje i kazališta i volontirati. S druge strane, djeca očeva niže naobrazbe sklonija su nestrukturiranim aktivnostima (Dimitris, 2015). Obrazovniji očevi skloniji su poticati djecu na učenje, što ponekad osim odgojno-obrazovnih aktivnosti unutar škole uključuje i aktivnosti slobodnoga vremena obrazovnoga sadržaja (Barnett, 2008). Obrazovniji očevi posjeduju višu razinu općeg znanja, stoga se i intenzivnije zanimaju za razvoj vještina vlastite djece te ih usmjeravaju prema korisnim aktivnostima (Arisoy i Tutkun, 2012). Osim strukture aktivnosti, integralan dio situacijske dokolice jest i odnos te značenje aktivnosti za pojedinca. U tom kontekstu, izbor aktivnosti slobodnoga vremena može se promatrati i kroz *Teoriju značenja* (Morris, 1946). Ona objašnjava kako je ponašanje pojedinca uvjetovano njegovom interakcijom s okolinom koja utječe na postavljanje životnih ciljeva, ali i na davanje značenja situacijama i događajima u vlastitom životu. U tom kontekstu može se promatrati i utjecaj oca koji u interakciji sa svojim djetetom u skladu s vlastitom vizijom korisnosti i važnosti pojedinih aktivnosti slobodnoga vremena usmjerava i daje značenje aktivnostima slobodnoga vremena djeteta. Shodno tome, očeva naobrazba pokazala se važnom u izboru i odnosu prema aktivnostima slobodnoga vremena, što se očituje u izboru aktivnosti u kontekstu situacijske dokolice.

Razlike domena situacijske dokolice s obzirom na naobrazbu majke pokazale su slične rezultate kao i kod varijable *naobrazba oca*. Ispitanici čije majke imaju visoko obrazovanje (*poslijediplomsko fakultetsko obrazovanje (specijalistički studij, doktorat) (mr. sc. / dr. sc.)*) skloniji su vrijeme provoditi u aktivnostima koje percipiraju kao ozbiljnu dokolicu. S druge strane, ispitanici čije majke imaju nezavršenu osnovnu školu (NKV) ili završenu osnovnu školu (KV) najučestalije provode slobodno vrijeme u aktivnostima koje smatraju povremenom i projektnom dokolicom. U nedostatku znanstvenih istraživanja koja povezuju razinu obrazovanja i teorijski okvir situacijske dokolice, za usporedbu dobivenih rezultata u obzir je uzeta struktura aktivnosti. S obzirom na to da se aktivnosti slobodnoga vremena često poistovjećuju s ozbiljnom dokolicom, a nestrukturirane s povremenom, može se reći kako su dobiveni rezultati očekivani. Obrazovanije majke sklonije su poticati uključivanje djece u aktivnosti s jasnijom strukturom i organizacijom (Miller, O'Connor i Sirignano, 1995; Anderson, Funk i Smith, 2003). Razlog tomu može biti želja majke k usmjeravanju djeteta prema višoj razini obrazovanja, a slobodno se vrijeme percipira kao optimalan potencijal za razvoj vještina koje će se konkretizirati unutar odgojno-obrazovnoga sustava te na kraju obrazovnog statusa djeteta (Hille, Arnold i Schupp, 2014).

Analizom zaposlenja roditelja/skrbnika i domena situacijske dokolice pokazalo se kako ispitanici čija su oba roditelja zaposlena češće provode slobodno vrijeme u ozbiljnoj dokolici, dok ispitanici čiji roditelji/skrbnici nisu zaposleni pokazuju tendenciju spram aktivnostima povremene dokolice. S obzirom na to da ozbiljnu dokolicu karakterizira općenito pozitivan odnos prema aktivnosti kojom se pojedinac bavi, ali i visoka razina ozbiljnosti, jasno je da navedenu aktivnosti treba izabrati kako bi na takav način bila percipirana. Pitanje statusa zaposlenja usko je povezano s materijalnim statusom ispitanika. Stoga ne čudi da oba zaposlena roditelja u većini slučajeva mogu priuštiti više aktivnosti slobodnoga vremena ili mijenjanje aktivnosti u potrazi za optimalnom aktivnošću. To može objasniti veću zastupljenost ozbiljne dokolice kod ispitanika čija oba roditelja rade. Nasuprot tome, u potencijalnom nedostatku materijalnih sredstava kod nezaposlenih roditelja, smanjena je i mogućnost isprobavanja aktivnosti, što u konačnici može rezultirati nepronalaskom aktivnosti s kojima se pojedinac identificira (Bartko i Eccles, 2003; Feldman i Matjasko, 2007; Sauerwein, Theis i Fischer, 2016). Navedeno potencijalno može rezultirati većom zastupljenosti aktivnosti povremene dokolice. Ako se u obzir uzme samo struktura aktivnosti, navodi se mogu i potvrditi. Dosadašnja istraživanja (Stanton-Salazar, 2001; Laure, 2002; White i Gager, 2007) pokazuju

da djeca roditelja niskog socioekonomskog statusa, što može biti izazvano nedostatkom zaposlenja, značajno manje sudjeluju u izvanškolskim aktivnostima. Navedeno posljedično može objasniti dobivene rezultate koji u fokusu imaju situacijsku dokolicu.

Shodno svemu navedenom, može se potvrditi hipoteza odnosno kako su utvrđene značajne razlike u domenama situacijske dokolice s obzirom na dob, spol, mjesto stanovanja, trenutni status, materijalni status, akademski uspjeh, naobrazbu oca i majke te status zaposlenja roditelja ispitanika.

H2: Očekuje se značajna razlika rizičnih stilova ponašanja, korištenja društvenih mreža i aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika.

Analizirani podatci rizičnih stilova ponašanja s obzirom na spol pokazali su da postoje statistički značajne razlike. U gotovo svim analiziranim varijablama rizičnog ponašanja, ispitanici su pokazali veću rizičnost, ali i statistički značajniju razliku, osim u konzumaciji alkohola i droge. Konzumacija cigareta i/ili e-cigarete u uzorku ovoga istraživanja pokazala se značajnija za ispitanice nego ispitanike. Navedeno se ne slaže s ESPAD-ovim (2022) posljednjim istraživanjem na uzorku hrvatskih adolescenata u čijem istraživanju nije bilo razlike s obzirom na spol u konzumaciji cigareta dok su ispitanici učestalije konzumirali e-cigarete. Razlika između rezultata ovoga istraživanja te ESPAD-ova istraživanja jest u dobi ispitanika. ESPAD-ovo istraživanje obuhvatilo je samo šesnaestogodišnjake dok je ovo istraživanje obuhvatilo širu populaciju adolescenata. Konzumacija alkohola nije pokazala statistički značajne razlike, što je u skladu s ESPAD-ovim (2022) istraživanjem te može ukazivati na ujednačenu prihvaćenost alkohola u društvu bez obzira na spol.

Konzumacija marihuane i droga općenito te delinkventno ponašanje značajniji su za ispitanike nego ispitanice. Dobiveni podatci ukazuju na kontinuitet znanstvenih istraživanja koja na uzorku adolescenata pokazuju iste rezultate. Veći broj znanstvenika u svojim istraživanjima pokazuje značajnu razliku u delinkvenciji u čijim uzorcima mladići gotovo uvijek pokazuju veću zastupljenost navedeno rizičnog ponašanja (Loeber, Capaldi i Costello, 2013; Cho i sur., 2014; Vrselja, 2017; O'Neill, 2020). Autori navode da je i delinkvencija značajan prediktor za kasniju konzumaciju droga, stoga ne čudi i veća zastupljenost tog rizičnog stila ponašanja i u ovome uzorku. Razlika u korist ispitanika potvrđena je u drugim brojnim znanstvenim

istraživanja (Schulte, Ramo, Brown, 2009; Mennis i Mason, 2012; Cho i sur., 2014). Ispitanici ovoga uzorka značajnije od ispitanica prijavljuju rizično seksualno ponašanje. To je potvrđeno i na uzorku hrvatskih adolescenata u posljednjem ESPAD (2022) istraživanju provedenom 2019. godine. Navedena tendencija povezuje se s konzumacijom alkohola. Do istih saznanja dolaze Berhan i Berhan (2015) koji navode kako 75 % uzorka njihovih ispitanika od 15 godina do 24 godine prijavljuje rizično seksualno ponašanje u posljednjih 12 mjeseci. Huteter i Nagy (2019) objašnjavaju da razlika može biti zbog statusa koji osobe muškog spola imaju kada mijenjaju više partnerica i upuštaju se u navedeni vid rizika, dok je situacija s djevojkama suprotna. Poremećaji prehrane u ovom istraživanju pokazali su se značajniji za ispitanice. Navedeno je u skladu s prethodno provedenim istraživanjima domaćih i stranih autora koji su dobili iste rezultate (Livazović i Mudrinić, 2017; Griffiths i sur., 2018; McBride i sur., 2019). Navedeni autori objašnjavaju da do toga može doći zbog utjecaja društvenih mreža te postavljenih standarda ljepota na koje se djevojke ugledaju. *Online* rizično ponašanje također se pokazalo spolno uvjetovanim. Ispitanici su značajnije uključeni od ispitanica u navedeni rizik. Unutar ove varijable obuhvaćen je seksting i širenje dezinformacija o drugoj osobi putem *online* ili virtualnih kanala. Iako postoji velik broj autora koji su dobili iste rezultate, još uvijek postoji znanstveno nesuglasje po pitanju navedenog fenomena. Jedan dio autora navodi kako su adolescenti skloniji slanju, ali i primanju neprimjerenog sadržaja putem virtualnih platformi (West i sur., 2014; Gamez-Gaudix i sur., 2017a; Mariamo i sur., 2024). S druge strane, postoji skupina autora koji navode kako su adolescentice sklonije takvoj vrsti rizičnog ponašanja, značajnije od adolescenata (Reyns i sur., 2013; Ybarra i Mitchell, 2014). Postoji i treća skupina autora koji smatraju kako navedeni rizik nije spolno uvjetovan (Rice i sur., 2012; Campbell i Park, 2014; Vanden Abeele i sur., 2014). Shodnom svemu navedenom, može se zaključiti da su potrebna dodatna istraživanja koja bi potencijalno dala odgovor o tome što uvjetuje ovakvo ponašanje s obzirom na to da ono uvijek nije povezano sa spolom u adolescenciji. Jedan dio varijable odnosi se i na širenje lažnih informacija o drugoj osobi putem različitih virtualnih kanala, što predstavlja jedan vid elektroničkog nasilja. Većina autora dobiva jednake rezultate kao i u ovom istraživanju, odnosno veću uključenost osoba muškog spola u navedeno rizično ponašanje (Baldry, 2015; Guo, 2016; Barlett i sur., 2021; Giordano i sur., 2021; Alrajeh i sur., 2021; Davidovitch i Yavich, 2023). Empirijski nalazi spolnih razlika i *online* rizičnog ponašanja nisu ujednačeni te nekoliko autora navodi kako su djevojke značajnije uključene u ovu vrstu rizika od mladića (Connell i sur., 2014; Laftman i sur., 2015, Buelga, Belen Martinez-Ferrer, Jesus Cava, 2017; Marinoni, Zanetti i Caravita, 2023). Rezultati ovoga istraživanja kao

i prethodnih empirijskih nalaza pokazuju da bi se u daljnjim istraživanjima ove tematike radi dobivanja čvršće veze između spola i *online* rizičnog ponašanja trebalo uvažiti i dodatne okolinske i/ili sociodemografske aspekte. Promatrani u cjelini, sa spolom, potencijalno bi mogli utvrditi obrazac nastanka ove vrste rizičnog ponašanja.

Analizom varijable „Mjesto života“ utvrđena je značajna razlika u konzumaciji alkohola, pri čemu alkohol značajno češće konzumiraju ispitanici ruralnih sredina. Ruralna sredina smatra se rizičnim čimbenikom za razvoj problema alkoholizma (Friesen i sur., 2022). S druge strane, nisu utvrđene značajne razlike u prisutnosti ostalih rizičnih stilova ponašanja s obzirom na mjesto života ispitanika. Rezultati ovoga istraživanja nisu u skladu s prethodnim empirijskim nalazima koja zaključuju kako postoji razlika u pojavnosti rizičnih stilova ponašanja u odnosu na mjesto života. Coughlin i sur. (2019) analizirali su konzumaciju marihuane od 2007. do 2017. na području Sjedinjenih Američkih Država. Pokazalo se kako je u navedenom periodu značajno porasla konzumacija marihuane, s tim da je konzumacija izraženija u urbanim dijelovima države. Iste podatke dobio je i veći broj autora različitih kulturoloških pozadina ispitanika (Pawlowitz i sur. 2013; Zenić i sur., 2015; Hasin i sur., 2019). S druge strane, postoji manji broj autora kao što su Warren, Smalley i Barefoot (2017) te Atav i Spencer (2002) čiji podatci ukazuju na suprotno, odnosno veći rizik od konzumacije marihuane i ostalih supstanci kod ispitanika koji žive u ruralnim područjima. Sklonost delinkventnom ponašanju u ovom uzorku nije se pokazala uvjetovanom s obzirom na mjesto života ispitanika. Dosadašnji empirijski nalazi nisu ujednačeni te postoji skupina autora koja dobiva iste rezultate, odnosno ne pronalaze povezanost mjesta života i pojavnosti delinkventnog ponašanja (Farrell i sur., 2005; Blackmon, Al-anazi i Al-Shamli, 2011; Blackmon, Robison i Rhodes, 2016). S druge strane, Biggar i sur. (2016) u svojem istraživanju identificiraju značajno više zaštitnih čimbenika za potencijalni razvoj delinkvencije kod ispitanika iz ruralnog područja u odnosu na ispitanike koji žive u urbanim središtima. Empirijsko istraživanje Weeninka (2011) također pokazuje kako je sklonost delinkventnom ponašanju značajnija kod adolescenata koji žive u gradovima u odnosu na adolescente koji žive na selu. Lysterly i Rhoades (1981) uspoređivali su sklonost delinkventnom ponašanju u odnosu na mjesto života, ali uz dodatan aspekt posvećenosti ispitanika unutar zajednice (obitelj, crkva, škola, vršnjaci i zakon). Ispitanici iz ruralnih mjesta stanovanja bili su posvećeniji za obavljanje dužnosti unutar zajednica i poštivanje pravila u odnosu na djecu iz grada, što je u konačnici rezultiralo i manjom sklonosti delinkventnom ponašanju. Kokoravec, Meško i Marshall (2021) i Brown (2003) navode kako

se sela i gradovi razlikuju po razini urbanosti odnosno ruralnosti što potencijalno može uvjetovati razlike u dobivenim podacima u odnosu mjesta života i delinkventnog ponašanja. Time se potencijalno može objasniti neujednačenost znanstvenih rezultata mjesta života i delinkventnog ponašanja. Analizom dobivenih podataka nije utvrđena ni uvjetovanost prisutnosti poremećaja prehrane s obzirom na mjesto stanovanja. Dosadašnja istraživanja pokazala su kako su adolescenti koji žive u gradu skloniji razvoju poremećaja prehrane (Senekal i sur., 2001; Preti i sur., 2007; Penelo i sur., 2013). Hahn i sur. (2023) objašnjavaju da navedeni podatci možda nisu točni zbog manjka sustavnog istraživanja navedenih razlika, to jest čestog fokusa isključivo na urbani kontekst odrastanja i pretpostavke kako djeca i mladi nemaju poremećaja prehrane ako žive u ruralnim dijelovima svojih država. Razlog nepostojanja uvjetovanosti poremećaja prehrane i mjesta života može se objasniti zaključcima Terhoevena i sur. (2020) koji objašnjavaju kako je glavni uzrok poremećaja prehrane izloženost medijima, a ne mjesto stanovanja. S obzirom na to da su tehnološkim napretkom internet, mediji i društvene mreže široko dostupni, anulira se mjesto stanovanja kao potencijalno rizičan ili zaštićen čimbenik kod sklonosti razvoju poremećaja prehrane. Rizično seksualno ponašanje također se nije pokazalo statistički značajnim u odnosu na mjesto stanovanja. Navedeni rezultati ne slažu se s dosadašnjim znanstvenim istraživanjima koji u kontinuitetu pokazuju da je ruralna sredina rizična okolina za razvoj rizičnog seksualnog ponašanja kod adolescenata (Voeten i sur., 2004; Tesmei, 2014; Ng i Kaye, 2015; Thompson i sur., 2018). Iako postoje empirijska istraživanja koje predstavljaju uporište pretpostavke razlika rizičnih stilova ponašanja u odnosu na mjesto života, to se u ovom istraživanju, osim kod konzumacije alkohola, nije pokazalo točnim. Očito je kako postoje dodatni čimbenici kao što su veličina grada/sela, stupanj urbanosti i/ili ruralnosti te uvjeti života zajednice, koji bi se trebali uvrstiti u daljnja istraživanja kako bi povezanost istraživanih korelata bila jasnija.

Analizom rizičnih stilova ponašanja u odnosu na dob ispitanika utvrđene su razlike u konzumaciji droge, delinkventnom ponašanju, *online* rizičnom ponašanju te poremećaju prehrane. Kod svih statistički značajnih varijabli određeno rizično ponašanje zastupljenije je kod mlađih ispitanika. Ostale dobne kategorije koje obuhvaćaju ispitanike od 19 godina do 23 godine jednim dijelom obuhvaćaju kasnu adolescenciju, ali i ulazak u odraslu dob ili produljenu adolescenciju, što je uvjetovano individualnim razvojem. Iako je navedene kategorije teško strogo razdvajati zbog toga što je adolescencija individualna i uvjetovana okolinskim čimbenicima razvoja, dobiveni podatci ukazuju na općenito poznate činjenice

(Kuterovac Jagodić, 2010; Salmela-Aro, 2011; Arnett, 2013), to jest očekivano veći broj rizičnih stilova ponašanja za vrijeme adolescencije (Douvan i Adelson, 1966; Susman i sur., 1987; Lacković-Grgin, 1988, 2006; Berk, 2008). Dobiveni podatci vezani za konzumaciju štetnih supstanci slažu se s dobivenim rezultatima prethodnih znanstvenih istraživanja (Kazdin i sur. 1989; Weiner i sur., 2003; Tur-Porcar i sur., 2019). Navode kako je razvidan uzlazni trend konzumacije štetnih supstanci sve do kraja srednje adolescencije koji se u toj dobi zaustavlja i počinje opadati, što je i slučaj u rezultatima ovoga istraživanja. Povezanost dobi i delinkventnog ponašanja također ima uporište u dosadašnjim znanstvenim nalazima koje navedeno rizično ponašanje povezuju s nižim adolescentskim uzrastom odnosno ranom ili srednjom adolescencijom (Moffit i sur., 1993; Weiner i sur., 2003; Landsheer i van Dijkum, 2005; Jackson i sur., 2023). *Online* rizično ponašanje također je u skladu s dosadašnjim znanstvenim spoznajama koje ukazuju na konstanto povećanje trenda navedenog rizika od početka adolescencije pa sve do 17. godine (Gámez-Guadix i sur., 2017a, Gámez-Guadix i sur., 2017b; Gámez-Guadix i Mateos-Pérez, 2019). Uvažavajući teorijske okvire koji istražuju tematiku adolescencije, očekivani su i rezultati vezani za poremećaje prehrane koja može biti indikator nesigurnosti u vlastiti izgled, što je značajno za ranu i srednju adolescenciju (Neinstein, 2002; Đuranović, 2013). Dobiveni rezultati koji se u potpunosti ne slažu s dostupnom znanstvenom literaturom jesu oni koji se odnose na poremećaje prehrane i rizično seksualno ponašanje. Breton i sur. (2022) u longitudinalnom istraživanju pokazali su kako su simptomi pojave poremećaja prehrane najizraženiji do 15 godine, što je u suglasju s rezultatima ovoga istraživanja. Slične podatke iznose Allen i sur. (2013) koji tvrde da pojedini aspekti koji se odnose na poremećaje prehrane svoj vrhunac dosežu u 17. godini. Rezultati koji su očekivani, a nisu potvrđeni jesu oni vezani za rizično seksualno ponašanje koje se obično veže uz razdoblje od 14. do 17. godine, odnosno uz prve seksualne odnose koji su većinom rizični, a ovise o razvojnoj fazi pojedinca (Neinstein, 2002; Lacković-Grgin, 2006). Upravo individualnost razvojnih faza adolescencije može biti razlog dobivenih podataka prema kojima i ispitanici od 18 godina ulaze u kategoriju s većim rizičnim seksualnim ponašanjem. Osim toga, može se zaključiti da bi se navedeni rizični stilovi ponašanja mogli promatrati i u širim dobnim kategorijama, ali i u kontekstu napuštanja obiteljskog doma u kasnijoj adolescentskoj fazi te potencijalnom utjecaju promjene okoline na ponašanje u kontekstu rizičnog seksualnog ponašanja.

Regionalne razlike rizičnih stilova ponašanja ispitanika pokazuju da su Zagreb i središnja Hrvatska te Istra i Kvarner s otocima područja koja u odnosu na ostale dvije regije imaju izraženije razvojne rizike koji se očituju kroz značajno veću zastupljenost rizičnih stilova ponašanja. Za Zagreb i središnju Hrvatsku najznačajniji su rizični stilovi ponašanja koji se odnose na konzumaciju cigareta i/ili e-cigareta i delinkventnog ponašanja. Dobiveni podatci teže su usporedivi jer je rijetka znanstvena literatura koja istražuje navedenu problematiku. Jedno od rijetkih istraživanja koje prema podjeli na regije istražuje pojavnost rizičnih stilova ponašanja jest istraživanje Adamović, Gvozdanović i Potočnik (2023). Autorice su analizom dobivenih podataka došle do zaključka kako je konzumacija cigareta značajno veća u Zagrebu i Splitu u odnosu na sjevernu Hrvatsku i Slavoniju. Dobiveni zaključci podudaraju se s dobivenim rezultatima ovoga istraživanja za područje Zagreba u kontekstu konzumacije cigareta i/ili e-cigareta. S druge strane, ne podudara se za područje Splita odnosno Dalmacije. Jedan dio podataka dobiven u ovom istraživanju, a koji se pokazao sličan u istraživanju „Pozitivan razvoj adolescenata“ jest onaj koji se odnosi na delinkventno ponašanje (Ferić, 2018). U reprezentativnom uzorku zagrebačkih srednjoškolaca od 14 do 19 godina pokazalo se kako je delinkventno ponašanje odnosno nasilje najprisutnije u navedenoj populaciji. Navedeno istraživanje ne uspoređuje sklonost delinkventnom ponašanju u odnosu na druge regije. Unatoč tome, indikativno je da usporedno s analiziranim podacima ovoga istraživanja sklonost delinkvenciji opet prijavljuju adolescenti iz grada Zagreba, i to značajno više od ispitanika drugih regija. Dobiveni rezultati ovoga istraživanja kao i prethodno navedenih sugeriraju da je rizičnost za razvoj određenih rizičnih stilova ponašanja značajno veća u gradu Zagrebu nego u drugim regijama. S druge strane, trenutno ne postoji veći broj znanstvenih istraživanja s kojim bi se dobiveni rezultati usporedili, stoga je teško generalizirati i zaključivati o rizičnosti određenog područja na temelju manjeg broja znanstvenih istraživanja.

Analizom podataka varijable „Trenutačni status“ u odnosu na rizične stilove ponašanja zaključeno je da više rizičnih stilova ponašanja pokazuju učenici u odnosu na studente. Statistički značajna razlika očituje su konzumaciji droge, delinkventom ponašanju, *online* rizičnom ponašanju i poremećajima prehrane. Adolescencija je razdoblje povećanih rizika koje ovisno o rizičnom stilu ponašanja svoj *peak* doseže oko 17. ili 18 godine (Douvan i Adelson, 1966; Susman i sur., 1987; Lacković-Grgin, 1988, 2006; Berk, 2008). Navedena dob značajna je za srednju školu odnosno učenike. U kontekstu ovoga istraživanja i teorijskog okvira adolescencije može se reći kako su dobiveni rezultati zbog razvojne faze u kojoj se učenici

nalaze očekivani. Iako postoji teorijsko uporište i objašnjenje navedene problematike, Colman i sur. (2009) upozoravaju da prisutnost problema u ponašanje za vrijeme adolescencije značajno utječe na daljnji život, odnosno odraslu dob. U njihovu longitudinalnom istraživanju većina ispitanika koji su za vrijeme adolescencije prijavljivali probleme u ponašanju nastavila je imati probleme i u odrasloj dobi, što se manifestiralo na njihov obiteljski i profesionalni život. Stoga, iako adolescencija predstavlja razvojno izazovno razdoblje života, ponašajne devijacije trebale bi se prevenirati kako pojedinci ne bi imali dugoročne posljedice.

Statistički značajna razlika sklonosti rizičnih stilova ponašanja u odnosu na materijalni status ispitanika pokazala se u konzumaciji droge i alkohola, delinkventom ponašanju, *online* rizičnom ponašanju i rizičnom seksualnom ponašanju. Ispitanici visokog materijalnog statusa izvještavaju o najvećoj učestalosti navedenih vrsta rizičnog ponašanja. Iako se može činiti kako materijalni status može biti povezan s boljim životnim uvjetima koji znače i anuliranje rizika, ovo istraživanje pokazuje suprotno. S druge strane, dobiveni se rezultati ne slažu s nizom znanstvenih radova koji navode kako je viši socioekonomski status zaslužan za pozitivne ponašajne obrasce, ali i da služi kao preventivni razvojni čimbenik (Wu i sur., 2015; McGrath i Elgar, 2015; Simons i sur., 2016; Luo, Liu i Zhang, 2019; Liu i sur., 2020; Malakar i sur., 2021; Ouyang, Ding i Xu, 2022). Racz, McMahon i Luthar (2011) objašnjavaju da djeca i mladi iz imućnih obitelji često nisu obuhvaćeni istraživanjima, što može dati pogrešnu sliku o visokom riziku djece i mladih koji dolaze iz obitelji nižeg materijalnog statusa. Kako bi se dobio uvid u sklonost rizičnom ponašanju kod djece i mladih iz imućnih obitelji, navedeni autori proveli su istraživanje o sklonosti eksternaliziranim poremećajima u ponašanju kao i korištenju alkohola, cigareta, marihuane i droge te ranom seksualnom odnosu. Utvrđeno je da su adolescenti iz imućnih obitelji jednako skloni rizičnim ponašanjima kao i njihovi vršnjaci nižeg materijalnog statusa. Autori uporište objašnjenja utvrđenih rezultata navode kroz *Teoriju problematičnog ponašanja*. Ona objašnjava kako pozadinske varijable demografsko-socijalne strukture koja uključuje materijalni status posredno mogu utjecati na socijalno-psihološke varijable koje izravno utječu na varijable socijalnog ponašanja odnosno sustav ponašanja u cjelini (Jesor, 1987, 1991). Na istom su tragu Ljubotina i Galić (2002) koji navode kako obitelji koje nisu percipirane kao visokorizične za razvoj poremećaja u ponašanju često imaju djecu i mlade koji pokazuju sklonost prema rizičnim stilovima ponašanja. U tom kontekstu mogu se promatrati i imućne obitelji koje zbog svojeg materijalnog statusa često nisu promatrane kao obitelji u riziku ili izvor problema u ponašanju, ali unatoč tome njihova djeca i mladi upuštaju

se u širok spektar rizičnog ponašanja. Dodatno objašnjenje sklonosti rizičnom ponašanju adolescenata iz obitelji visokog materijalnog statusa navode Hiltunen i sur. (2022) koji su istraživali sklonost konzumaciji alkohola u navedenoj populaciji. Utvrđena je visoka sklonost pretjeranoj konzumaciji alkohola. Prekomjernu konzumaciju omogućila im je visoka platežna moć, a prekomjerno ispijanje alkohola imalo je cilj pokazati svoj društveni status i materijalnu nadmoć. Osim toga, to ih je povezivalo s adolescentima koji su pokazivali iste sklonosti. Time bi stvarali neformalne grupe mladih s istom sklonosti prekomjerne konzumacije alkohola koja je bila usmjerena prema ostatku društva nižeg materijalnog statusa kao izraz moći.

Analizom rizičnih stilova ponašanja i akademskoga uspjeha ispitanika utvrđeno je kako su ispitanici nižeg akademskog uspjeha (dobar, dovoljan i nedovoljan) pokazali veću sklonost rizičnim stilovima ponašanja dok odgovori izvrsnih učenika ukazuju na značajno manju sklonost rizičnim stilovima ponašanja. Brojni znanstveni radovi donose iste zaključke, odnosno potvrđuju da su adolescenti koji postižu niži akademski uspjeh podložniji razvoju internaliziranih i eksternaliziranih problema u ponašanju (Moilanen, Shaw i Maxwell, 2010; Kantomaa i sur., 2010; McLeod, Uemura, Rohrman, 2012; Zimmermann i sur., 2013; Dias i sur., 2022). Longitudinalnim istraživanjem Gremmen i sur. (2019) utvrdili su kako je visok akademski uspjeh zaštitni čimbenik za konzumaciju alkohola kod adolescenata zbog toga što učenici koji postižu visok akademski uspjeh formiraju grupe vršnjaka s istim ili sličnim akademskim uspjehom te pozitivno utječu jedni na druge. S druge strane, formiranje se grupa očituje i kod učenika s nižim akademskim uspjehom koji se međusobno poistovjećuju te potiču u zanemarivanju školskih obaveza, ali i nepoželjnim rizičnim ponašanjima. Time se pokazala važnost akademskog uspjeha u više čimbenika koji su međusobno povezani i uvjetuju pojavnost ponašajnih devijacija. Dobiveni zaključci mogu se povezati i s *Teorijom socijalnog učenja* koja objašnjava kako se ponašanje okoline reflektira na samog pojedinca (Badura, 1986). U tom kontekstu, učenici i studenti koji postižu nizak akademski uspjeh međusobnom interakcijom potiču nastavak akademske neuspješnosti, a posljedično razvijaju i veću sklonost prema rizičnim stilovima ponašanja.

Rizični stilovi ponašanja s obzirom na suživot ispitanika pokazali su statistički značajne razlike u konzumaciji cigareta i/ili e-cigareta, droge, marihuane i u rizičnom seksualnom ponašanju. Dobiveni rezultati pokazuju da je život izvan obitelji značajnije rizičan za pojedina ponašanja. Budući da uzorak ovoga istraživanja obuhvaća učeničku i studentsku populaciju, život izvan obitelji podrazumijeva boravak u studentskim smještajima, što uključuje suživot s cimerima ili

partnerima. Također, obuhvaća i život srednjoškolaca u đaćkim domovima kada pohađaju srednju školu u udaljenim gradovima. Prethodna istraživanja ukazuju na to kako su osobe koje žive u studentskim smještajima izložene povećanom riziku za konzumaciju marihuane (Bell, Wechsler i Johnston, 1997; Allen i Holder, 2014; Khodamoradi, Sanaei, i Khanlarzadeh, 2024). Razlozi tomu su što su udaljeni od svojih obitelji, susreću se s novom okolinom i novom vrstom stresa izazvanom fakultetskim obavezama. Marihuanu percipiraju kao način opuštanja od svega navedenoga, što često vodi do daljnjih negativnih posljedica kako za mentalno zdravlje tako i daljnje probleme u ponašanju. Osobe koje žive izvan obitelji sklonije su rizičnom seksualnom ponašanju. Dosadašnji znanstveni nalazi objašnjavaju da je navedeni rizik posebno izražen kod studenata smještenih studentskim domovima, pri čemu su rizični seksualni odnosi često rezultat vršnjačkog utjecaja cimera ili drugih sustanara (Duncan i sur., 2005; Eisenberg, Golberstein i Whitlock, 2014; Ajilore, 2015; Li i Guo, 2016; Hittner, Owens i Swickert, 2016). Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta značajno je veća među ispitanicima koji žive izvan obiteljskog doma. Ispitanici koji žive izvan obitelji, odnosno ispitanici smješteni u studentskim i učeničkim domovima češće su u interakciji s vršnjacima. Prema Resenu (2018), vršnjački utjecaj na konzumaciju cigareta jači je od roditeljskog, što može objasniti rezultate ovog istraživanja. S druge strane, Komro i sur. (2003) te Cambron i sur. (2018) objašnjavaju kako je roditeljski odnos, očitovan kroz postavljena obiteljska pravila, ključan za prevenciju konzumacije cigareta kod adolescenata. Time se može zaključiti da život u obitelji nije univerzalan zaštitni čimbenik spram konzumaciji cigareta, nego je uvjetovan obiteljskim odnosom prema cigaretama. Iako dobiveni rezultati sugeriraju kako je suživot u adolescenciji važan čimbenik potencijalne konzumacije cigareta i/ili e-cigareta, respektirajući prethodne znanstvene nalaze, dobiveni podatci ne mogu se generalizirati. Radi dobivanja objektivnijeg i detaljnijeg uvida u uvjetovanost konzumacije cigareta s obzirom na suživot, potrebno je u budućim istraživanjima uvažiti dodatne obiteljske i vršnjačke čimbenike.

Naobrazba oca i majke također se pokazala kao statistički značajni korelat u odnosu na rizične stilove ponašanja adolescenata. Konzumacija cigareta i/ili e-cigareta i alkohola statistički je značajna za ispitanike čiji očevi imaju završeno obrazovanje ekvivalentno srednjoj stručnoj spremi. Slični podatci dobiveni su i za majčino obrazovanje uz napomenu kako konzumacija cigareta i/ili e-cigareta nije pokazala statistički značajne razlike između kategorija. Rezultati koji ukazuju na povezanost obrazovnog statusa roditelja ujednačeni su prethodnim istraživanjima. Assari i sur. (2020) utvrdili su da je visok obrazovni roditeljski stupanj zaštitni

čimbenik spram konzumaciji cigareta. S tim se slaže istraživanje Yáñez i sur. (2017) na čijem su se uzorku adolescenata pokazali prethodni navodi. Jedno od objašnjenja dobivenih rezultata ovoga istraživanja, ali i prethodnih empirijskih istraživanja potencijalno se sastoji u tome što su roditelji nižeg obrazovnog statusa u odnosu na više obrazovane roditelje skloniji konzumaciji cigareta (Radić i sur., 2011). Izloženost navedenom rizičnom ponašanju potencijalno može stvoriti smanjenu percepciju rizika za mladu osobu.

Dobiveni rezultati naobrazbe roditelja i konzumacije alkohola djelomično se slažu s dosadašnjim istraživanjima koja nisu ujednačena. Brojna istraživanja pokazala su kako je konzumacija alkohola negativno povezana s obrazovanjem roditelja (Lowry i sur., 1996; Melotti i sur., 2013; Tucker i sur., 2013; Pedersen i sur., 2013). S druge strane, dio autora izvještava o pozitivnoj povezanosti obrazovanja roditelja s konzumacijom alkohola ispitanika (Wang i sur., 2009; Stafstrom i sur., 2014; Abebe i sur., 2015). Wells i Östberg (2018) navode razliku u količini i učestalosti konzumacije alkohola i obrazovanja roditelja. Zaključuju da je učestalija konzumacija alkohola kod adolescenata povezana s višim obrazovanjem roditelja. S druge strane, veće količine ispijanja alkohola povezane su s nižim obrazovanjem roditelja, odnosno adolescenti čiji roditelji imaju nižu naobrazbu ne piju često, ali kada se za to ukaže prilika, alkohol konzumiraju u velikim količinama. Kendler i sur. (2014) utvrđuju kako je naobrazba roditelja prediktor za konzumaciji alkohola adolescenata, ali se kroz različitu dob adolescenata različito i manifestira. Niska naobrazba roditelja prediktor je za konzumaciju alkohola kod šesnaestogodišnjaka, dok je visoka roditeljska naobrazba prediktor za pretjeranu i učestalu konzumaciju alkohola kod osamnaestogodišnjaka. Respektirajući rezultate ovoga istraživanja kao i prethodnih znanstvenih istraživanja, može se zaključiti da su rezultati naobrazbe roditelja i konzumacije alkohola neujednačeni. No drugi obiteljski čimbenici pokazuju jasniji obrazac konzumacije alkohola kod adolescenata. Jedan od navedenih čimbenika jest roditeljski stil. Autoritativan roditeljski stil smatra se zaštitnim čimbenikom za konzumaciju alkohola dok je zanemarujući roditeljski stil rizičan za konzumaciju alkohola kod adolescenata (Garcia i Gracia, 2009; Čablova, Pazderkova, Miovisky, 2013; Martinez-Loredo i sur., 2016). Osim roditeljskog stila, važan obiteljski čimbenik koji je je u prethodnim istraživanjima utvrđen kao značajan prediktor za konzumaciju alkohola jest odnos, pravila i nadzor koji roditelji imaju prema alkoholu. Roditelji koji dopuštaju adolescentima konzumaciju alkohola te oni koji imaju pozitivan stav prema alkoholu u konačnici predstavljaju dugoročan razvojni rizik za konzumaciju alkohola kod svoje djece, adolescenata. S druge

strane, razgovor s djecom kao i pravovremeno ukazivanje na negativne posljedice alkohola mogu predstavljati važan preventivni aspekt za daljnju konzumaciju alkohola kod adolescenata (Moore i sur., 2010; Murphy i sur., 2016; Staff i Maggs, 2020).

Analizom naobrazbe roditelja i konzumacija droge pokazalo se da je naobrazba majke povezana s konzumacijom droge kod adolescenata. Gerra i sur. (2020) svojim su istraživanjem pokazali kako je niži obrazovni status roditelja povezan s epizodičnom i čestom konzumacijom droge. Slične rezultate dobivaju Perez i sur. (2018) koji navode da je nizak roditeljski obrazovni status rizičan čimbenik za konzumaciju droge djece iz tih obitelji. Iste zaključke dobivaju Aschengrau, Grippo i Winter (2021) koji su utvrdili kako je niža naobrazba majke povezana s razvojem rizika konzumacija droge adolescenata. Povezanost naobrazbe majke s konzumacijom droge kod njihove djece adolescenata posebno se očituje kod majki koje imaju završeno srednjoškolsko obrazovanje. Njihova djeca sklona su konzumirati više vrsta droga, kokain, inhalante i psihoaktivne droge. U istom istraživanju utvrđeno je da je visokoškolska naobrazba majki koja se podrazumijeva najmanje četiri godine fakultetskog obrazovanja bila zaštićen čimbenik za konzumaciju droga kod njihove djece. Osim obrazovnog statusa majke, za potencijalan razvoj rizika kod adolescenata važna je i prethodna konzumacija droge majke. Haider i sur. (2009) utvrdili su kako su osobe manjeg obrazovnog statusa sklonije konzumaciji droga, što se posljedično može reflektirati na njihovu djecu. Djeca majki koje su konzumirale ili još uvijek za vrijeme majčinstva konzumiraju drogu učestalije konzumiraju drogu (Miech i Chilcoat, 2005). Shodno svemu navedenom, može se zaključiti da su dobiveni rezultati u skladu s dostupnim rezultatima prethodnih istraživanja koji pokazuju jasnu poveznicu naobrazbe majke, ali i roditelja općenito s konzumacijom droge kod njihove djece u adolescentskoj dobi.

Statističkom analizom značajnosti (ne)zaposlenosti roditelja i rizičnih stilova ponašanja utvrđeno je da ne postoje statistički značajne razlike. Prisutnost nezaposlenosti u obitelji posljedično bi mogla značiti i niži materijalni status obitelji koji se smatra razvojnim rizičnim čimbenikom za djecu i mlade (Williams, Ayers i Arthuer, 1997; Fraser, 1997; Frasilho i sur., 2017). Promatrajući dobivene rezultate u tom kontekstu, može se reći kako su dobiveni rezultati neočekivani. (Ne)zaposlenost se može promatrati i kroz ekološku perspektivu, gdje navedeni čimbenik posredno može utjecati na razvoj djeteta ili mlade osobe. Rizično ponašanje dobiva se kada je jedan rizičan čimbenik u interakciji s jednim ili više drugih rizičnih čimbenika, što potencijalno može objasniti izuzeće postojanosti statistički značajnih razlika između ispitanika

sa zaposlenim odnosno nezaposlenim roditeljima (Bašić, 2009). Moreno-Maldonado i sur. (2020) objašnjavaju kako se roditeljska nezaposlenost ne mora nužno negativno manifestirati na život adolescenta kroz rizične stilove ponašanja. Iako navedeni autori nezaposlenost smatraju rizičnim čimbenikom, naglašavaju da je ključna uloga okoline, posebno pozitivnog odnosa s prijateljima i članovima obitelji koji predstavljaju zaštitni čimbenik koji u tom slučaju anulira rizičnost proizašlu iz roditeljske nezaposlenosti. Navedeni zaključak autora može biti dodatno potencijalno objašnjenje dobivenih rezultata ovog istraživanja.

Analizom razlika aktivnosti slobodnoga vremena s obzirom na spol ispitanika pokazale su se statistički značaje razlike u svim aktivnostima osim u STEAM aktivnostima. Nestrukturirane društvene aktivnosti kao i kulturno-turističke značajnije su za ispitanice, dok su sve vrste sportskih i virtualnih aktivnosti značajniji za ispitanike. Dobiveni podaci u skladu su s obrascem provođenja slobodnoga vremena mladih u dosadašnjim istraživanjima. Livazović i Kakuk (2020) u svojem istraživanju navode kako su mladići skloniji provoditi vrijeme na sportskim aktivnostima, dok su djevojke sklonije nestrukturiranim aktivnostima u kojima ostvaruju interakciju s drugima te opuštajućim aktivnostima. Leonhardt i Overa (2021) kao i Iglesias Caride, Domínguez Alonso i González Rodríguez (2022) navode da su virtualne aktivnosti, koje se ponajviše odnose na igranje videoigara, značajnije za mladiće, što se slaže i s ovim istraživanjem.

Razlike aktivnosti slobodnoga vremena pokazale su se značajnima i s obzirom na dob ispitanika. Aktivne i pasivne sportske kao i virtualne aktivnosti značajnije su za mlađe ispitanike, odnosno one koji imaju od 15 do 18 godina. Stariji ispitanici, od 19 godina do 23 godine, značajno češće slobodno vrijeme provode na kulturno-turističkim aktivnostima. Kjønneksen, Torsheim i Wold (2008) u svojem desetgodišnjem longitudinalnom istraživanju navode da je primjetno smanjenje zastupljenosti tjelesne aktivnosti između adolescenata i osoba koje su na kraju adolescencije ili su već postali mlađe odrasle osobe. Navedeno se može poistovjetiti i s rezultatima ovoga istraživanja, s tim da se tjelesna aktivnost može promatrati kroz zastupljenost sportskih aktivnosti. Zastupljenost kulturno-turističkih aktivnosti kod starijih ispitanika može se objasniti kroz prizmu razvojnih faza adolescenata. Značajno je da osobe koje se nalaze u fazi kasne adolescencije i oni adolescenti koji gravitiraju k odrasloj dobi imaju jasnu tendenciju donošenja samostalnih odluka i iskazivanju autonomije (Curtis, 2015). Analizirajući prediktore bavljenja određenom aktivnošću slobodnoga vremena adolescenata, Pavlović i Ilić (2022: 96-97) za kulturološke aktivnosti navode kako su one značajne za osobe

koje traže „intelektualnu autonomiju“ kao i da se žele „osloniti na vlastite prosudbe“, što se slaže s dobivenim rezultatima ovoga istraživanjima u kontekstu dobi, ali i znanstvenim zaključcima i razvojnim fazama adolescencije.

Analizom mjesta života (grad ili selo) i aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika utvrđeno je kako su ispitanici koji žive u gradu skloniji provoditi slobodno vrijeme u individualnim sportskim aktivnosti. Sylejmani i sur. (2019) navode da urbanije sredine pružaju širi spektar sportskih aktivnosti, što može povećati bavljenje određenom sportskom aktivnošću. S obzirom na to da se u ovom istraživanju unutar individualnih sportskih aktivnosti nalaze pohađanje teretana i/ili fitnessa te individualni sportovi za koje je potrebna značajnija sportska infrastruktura, dobiveni podatci u skladu su s navedenom tvrdnjom autora. Ostale aktivnosti koje nisu pokazale statistički značajnu razliku potencijalno mogu ukazivati na sličnu dostupnost ili sličan interes adolescenata s obzirom na mjesto stanovanja. Ferreira Regis i sur. (2016) navode kako se urbana i ruralna mjesta pojedinačno razlikuju, odnosno stupanj urbanosti i ruralnosti kao i infrastruktura za slobodno vrijeme mladih različiti su, što uvjetuje i životni stil i slobodnovremenske interese adolescenata.

Regija se također pokazala statistički značajnom u odnosu na aktivnosti slobodnoga vremena ispitanika. Ispitanici s područja Dalmacije skloniji su provoditi slobodno vrijeme na individualnim sportskim i kulturno-turističkim aktivnostima. S druge strane, ispitanici s područja Slavonije i Baranje značajno više od ostalih vršnjaka iz drugih regija provode slobodno vrijeme u virtualnim te STEAM aktivnostima. Zbog kulturoloških, ali i geografskih razlika, rezultati su očekivani. Znanstveno-istraživački deficit problematiziranja slobodnoga vremena u kontekstu regionalnih razlika ograničava usporedivost dobivenih podataka s dostupnom literaturom. Različite razine dostupnosti aktivnosti slobodnoga vremena uvjetuju bavljenje određenom aktivnošću (Motamendi i sur., 2020). Dodatan razlog razlika u aktivnostima slobodnoga vremena između dviju i više populacija svakako je kulturološka razlika koja može uvjetovati bavljenje određenom aktivnošću i činiti razliku između različitih geografskih cjelina (Stebbins, 2021). Treće potencijalno objašnjenje razlike provođenja slobodnoga vremena, svakako je i značenje same aktivnosti slobodnoga vremena za pojedinca, koja može biti uvjetovana okolinskim čimbenicima pojedine populacije (Caldwell i Faulk, 2013). Uzimajući sve navedeno u obzir, može se reći da su dobiveni rezultati očekivani.

Analizom aktivnosti slobodnoga vremena u odnosu na trenutačni status ispitanika (učenici i studenti) utvrđeno je da su aktivne i pasivne sportske aktivnosti značajnije za učenike, to jest mlađu populaciju ispitanika ovoga istraživanja. To se može objasniti već navedenom smanjenom tendencijom bavljenja sportskim aktivnostima nakon 18. godine (Kjønniksen, Torsheim i Wold, 2008). S druge strane, individualne sportske aktivnosti pokazale su se značajnima za studente. Promatrajući dobivene rezultate kroz paradigmu smanjene tjelesne aktivnosti studenata naspram učenicima, dobiveni rezultati mogu biti neočekivani. No dobiveni rezultati mogu se promatrati kroz svjesnost važnosti tjelesne aktivnosti koja se značajno zastupljena u nadolazećim generacijama studenata (Mandic i sur., 2017). Svjesnost se ponajviše se odnosi na povezivanje tjelesne aktivnosti s boljim zdravstvenim statusom, što se konkretizira kroz određenu sportsku aktivnost koja se u ovom uzorku pokazala značajnom u individualnom obliku. Ye i sur. (2018) tvrde kako se virtualne aktivnosti i korištenje ekrana u adolescenciji smanjuje sa starijom dobi zbog povećanih životnih zahtjeva i izazova. Usporedivo s rezultatima ovoga istraživanja, navedene teza može se pokazati točnom jer mlađi ispitanici, odnosno učenici, prijavljuju značajnije korištenje slobodnoga vremena u virtualnom prostoru. Posljednju statistički značajnu razliku pokazali su rezultati koji se odnose na kulturno-turističke aktivnosti. Kao što je već navedeno, one su značajnije za starije adolescente, što je primjenjivo i u kontekstu objašnjenja dobivenih rezultata, odnose razlike učenika i studenata (Pavlović i Ilić, 2022).

Pokazalo se da su aktivnosti slobodnoga vremena uvjetovane procijenjenim materijalnim statusom ispitanika. Razlike su se pokazale u svim aktivnostima slobodnoga vremena osim u virtualnim, što može ukazivati na široku dostupnost i univerzalnu primjenjivost u kontekstu slobodnoga vremena. Unatoč lakom i brzom pristupu internetu kao i uređajima putem kojih se virtualne aktivnosti provode, znanstvena istraživanja sugeriraju kako se razlikuju virtualne aktivnosti s obzirom na materijalni status. Mladi koji dolaze iz imućnih obitelji virtualne aktivnosti koriste u svrhu doznavanja novih informacija. S druge strane, mladi iz obitelji nižeg materijalnog statusa slobodno vrijeme na virtualnim aktivnostima koriste pretežito za zabavu (Notten i sur., 2009; Yates, Kirby i Lockley, 2015). Sve ostale aktivnosti značajnije su za ispitanike koji svoj materijalni status procjenjuju kao visok. Dobiveno može ukazivati na to njihov materijalni status omogućava bavljenje širokim spektrom aktivnosti u slobodnome vremenu. Badura i sur. (2021) dolaze do istih zaključaka. Navode kako adolescenti koji dolaze iz obitelji s nižim materijalnim statusom značajno manje provode slobodno vrijeme u

organiziranim slobodnovremenskim aktivnostima. Dobiveni podatci slažu se s rezultatima istraživanja Vrkić-Dimić (2005) kao i Livazovića i Kakuk (2020) koji ukazuju na istu pojavu. STEM aktivnosti predstavljaju izvanškolske aktivnosti u kojima je prisutna jedna od najvećih razlika s obzirom na materijalni status. Djeca te kasnije adolescenti čiji je materijalni status visok češće i ranije od vršnjaka čiji je materijalni status srednji i/ili nizak pohađaju STEM aktivnosti. Odrastanjem, navedena nejednakost postaje još veća (McGuire i sur. 2024). Slična situacija događa se i kod sportskih aktivnosti. Adolescenti nižeg materijalnog statusa značajno manje pohađaju sportske aktivnosti u odnosu na adolescente višeg materijalnog statusa (Tandon i sur., 2021). Dobiveni rezultati upućuju na to kako je pohađanje izvanškolskih aktivnosti uvjetovano materijalnim statusom. S obzirom na to da svi nemaju jednake uvjete pristupanja i pohađanja izvanškolskih aktivnosti, otežava se ostvarivanje optimalnih slobodnovremenskih uvjeta (osobno, društveno i ekološko slobodno vrijeme). Time se ograničavaju i pozitivni utjecaji na razvoj mladih. Kako bi se anulirao utjecaj materijalnog statusa na pohađanje izvanškolskih aktivnosti potrebni su naponi lokalne zajednice kao i državnih institucije koje bi omogućile pohađanje izvanškolskih aktivnosti u skladu s interesom pojedinca, a ne dostupnošću s obzirom na materijalni status.

Akademski uspjeh također se pokazao statistički značajnim kod nestrukturiranih društvenih aktivnosti i kod kulturno-turističkih aktivnosti. Navedene aktivnosti pokazale su se najznačajnije za ispitanike čiji je posljednji akademski uspjeh vrlo dobar (4). Dosadašnja povezanost navedenih korelata istraživana je u recipročnom odnosu. Znanstvena literatura ukazuje na pojedine obrasce koji su u skladu s dobivenim rezultatima ovoga istraživanja. Istraživanje Sauerweina, Theisa i Fischera (2016) pokazalo je da su kulturološke aktivnosti značajnije za osobe boljeg akademskog uspjeha. Nestrukturirane aktivnosti obično su značajne za adolescente s lošijim akademskim uspjehom (Bartko i Eccles, 2003; Eccles, i sur., 2003). Badura i sur. (2016, 2021) na uzorku čeških adolescenata utvrdili kako su učenici koji postižu bolji školski uspjeh skloniji aktivnostima organiziranoga karaktera dok su nestrukturirane aktivnosti značajnije za učenike nižeg školskog uspjeha. U kontekstu ovoga istraživanja, suprotnost organiziranim aktivnostima su nestrukturirane aktivnosti koje su u rezultatima ovoga istraživanja pokazale značajnima za vrlo dobre (4) učenike i studente. Uzimajući u obzir navedeno, može se reći kako dobiveni podatci nisu u skladu s dosadašnjim istraživanjima. No, potrebno je naglasiti kako je ovo istraživanje provedeno nakon pandemije Covida-19, za koju su znanstvenici pokazali kako je trajno promijenila obrasce slobodnoga vremena mladih.

Španjolski adolescenti prijavili su značajne promjene u životnom stilu što se posebno odnosilo na slobodno vrijeme. Značajno je kako su navodili da smatraju kako je pandemije utjecala na njihovo slobodno vrijeme za koje smatraju da neće biti isto ili se vratiti na stanje kao prije pandemije (Lazsano, Doistua i Madariaga, 2022). Također, za vrijeme pandemije Covida-19 značajno se povećalo i korištenje ekrana (mobitel, računalo, TV) što se nastavilo i u vremenu poslije pandemije (Barbieri i sur., 2024). Respektirajući dobivene empirijske nalaze prethodnih istraživanja, razvidna je promjena u obrascima provođenja slobodnoga vremena nakon pandemije što može biti razlog neočekivanim rezultatima ovoga istraživanja. Društvene promjene potencijalno su snažno utjecale na mlade što je anuliralo prethodni uobičajen obrazac strukture aktivnosti i akademskoga uspjeha mladih.

Rezultati statistički značajnih razlika aktivnosti slobodnoga vremena u odnosu na život u ili izvan obitelji također su pokazali nekoliko značajnih varijabli. Pokazalo se kako ispitanici koji žive izvan obitelji značajnije prakticiraju provođenje slobodnoga vremena kroz STEAM i kulturno-turističke aktivnosti. S druge strane, virtualne aktivnosti značajnije su za ispitanike koji žive u svojoj obitelji. Ako se uzme u obzir uzme kako uzorak studenata, to jest starijih ispitanika u većoj mjeri živi izvan obitelji odnosno u studentskim smještajima, a učenici unutar svoje obitelji, onda su dobiveni rezultati jednim dijelom u skladu s dosadašnjim istraživanjima. Kao što je već navedeno, kulturološke aktivnosti značajnije su za starije adolescente (Pavlović i Ilić, 2022), a virtualne aktivnosti za mlade (Lucena i sur., 2015). STEAM aktivnosti u dosadašnjim istraživanjima slobodnoga vremena slabije su zastupljene, što otežava uspoređivanje dobivenih rezultata s postojećim rezultatima. No značajna zastupljenost STEAM aktivnosti ispitanika koji žive izvan obitelji potencijalno može ukazivati na potencijalan trend davanja važnosti i povećanom značenju ovog tipa aktivnosti kod starijih adolescenata, ako se u obzir uzme paradigma da su ispitanici koji žive izvan obitelji većinom stariji ispitanici odnosno studenti. Objašnjenje može biti i u promjenama na tržištu rada. Značajan deficit STEM zanimanja može biti jedan od razloga za značajno veću sklonost STEAM aktivnostima kod osoba koje žive izvan obitelji što se u ovom uzorku pretežito odnosi na studente (Lyte i Shin, 2020). Shodno stanju na tržištu rada, STEM aktivnosti mogu predstavljati priliku za zapošljavanje što može biti potaknuti mlade na uključivanje u takvu vrstu aktivnosti. S druge strane, utjecaj obitelji na izbor izvanškolskih aktivnosti je značajan, ali većina roditelja nije upoznata s mogućnostima, potrebom i dostupnošću STEM aktivnost što može biti potencijalan

razlog razlika zastupljenosti STEAM aktivnosti s obzirom na suživot ispitanika ovoga istraživanja (Watson, Duncan i Peters, 2022).

Obrazovanje roditelja odnosno skrbnika u ovom istraživanju pokazalo je nekoliko statistički značajnijih razlika s obzirom na aktivnosti slobodnoga vremena. Viša naobrazba oca i majke pokazala se statistički značajnom za bavljenje individualnim sportskim aktivnostima u odnosu na ispitanike čiji su roditelji niže obrazovane osobe (NKV i KV). Maric i sur. (2020) naglašavaju kako su obrazovaniji roditelji upoznatiji s važnošću tjelesne aktivnosti koja posredno utječe na cjelokupan zdravstveni status. Zbog toga, značajno češće, za razliku od slabije obrazovanih roditelja, potiču svoju djecu na tjelesnu aktivnosti. Kulturno-turističke aktivnosti također su najznačajnije za ispitanike čiji očevi imaju viši obrazovni status, no statistički značajna razlika očituje se u odnosu na ispitanike čiji očevi imaju srednju stručnu spremu. Za kulturno-turističke aktivnosti potrebna su dodatna materijalna izdvajanja. Za pretpostaviti je kako roditelji više naobrazbe imaju veće materijalne mogućnosti kojima mogu potaknuti djecu na kulturno-turističke aktivnosti što potvrđuju i prethodna znanstvena istraživanja (Bodovski i Farkas, 2008; Cheadle i Amato, 2011; Lellok, 2014). Takva vrsta provođenja slobodnoga vremena posebno je značajna, jer putovanja mogu biti novi načini stjecanja znanja kod mladih čija se važnost posebno očituje iz obrazovne perspektive. S druge strane, odlazak od obitelji radi putovanja značajno je radi osamostaljivanja što je važno za cjelokupan razvoj adolescenata (Tang i sur., 2024).

Zaposlenost roditelja pokazala je statistički značajne razlike kod aktivnih i pasivnih sportskih i virtualnih aktivnosti. Dobiveni podatci o sportu u skladu su s prethodnim znanstvenim istraživanjima koja sugeriraju da zaposlenost, koja može rezultirati srednjim do visokim materijalnim statusom roditelja, ima povezanost s bavljenjem sportskim aktivnostima, što su pokazala i ranija istraživanja (Grzywacz i Marks, 2001; Lee i Cubin, 2002; Varo i sur., 2003; Tandon i sur., 2021). S druge strane, dobiveni rezultati vezani za virtualne aktivnosti, što uključuje igranje videoigara i gledanje TV-a, nisu u skladu s dosadašnjim istraživanjima. Molborn i sur. (2022) navode kako ne postoje razlike u korištenju ekrana u odnosu na socioekonomski status u njihovom uzorku ispitanika. Time se virtualne aktivnosti smatraju univerzalnim načinom provođenja slobodnoga vremena te se kao takve smatraju jednako dostupne svima. Tandon i sur. (2012) kao i Cameron i sur. (2015) nisu istog mišljenja. Njihovi rezultati pokazuju da su virtualne aktivnosti odnosno korištenje ekrana značajniji kod ispitanika čiji roditelji imaju niži materijalni status posredno dobiven roditeljskim nezaposlenjem. Sve

navedeno ukazuje na suprotno od dobivenog u ovom istraživanju. Objašnjenje dobivenih rezultata može se objasniti prezaposlenošću roditelja koji zbog dužeg ostajanja na poslu ili većeg broja radnih sati propuštaju ograničiti virtualne aktivnosti svoje djece (Yamada, Sekine i Tatsuse, 2018). U tom slučaju, unatoč zaposlenju koje može biti pozitivno za razvoj adolescenta u kontekstu osiguravanja jednakih mogućnosti, s druge strane može se negativno manifestirati na cjelokupan razvoj zbog neuspjavanja provođenja pravila i postavljanja granica za ponašanja koja se ne smatraju primjerenima.

Analiza razlika i odnosa te korištenja društvenih mreža s obzirom na spol ukazuju na ono što je većina znanstvenih istraživanja pokazala, a to je veću razinu korištenja društvenih mreža i pozitivnije stavove spram društvenim mrežama. Dobiveni rezultati pokazuju da ispitanice više vole provoditi vrijeme na društvenim mrežama te ih značajnije percipiraju kao komunikacijski kanal, ali i prostor razonode. Iste rezultate dobili su Mazman i Usluel (2011) u čijem uzorku ispitanika koji koriste *Facebook* djevojke značajno češće koriste navedenu društvenu mrežu. Općeniti znanstveni nalazi idu u istom smjeru, to jest učestalijem korištenju društvenih mreža kod djevojaka, što potencijalno može biti povezano s pozitivnijom percepcijom korištenja društvenih mreža (Frison i Eggermon, 2016; Twenge i Martin, 2020; Twenge i Farley, 2021; Svensson, Johnson i Olsson, 2022).

Ovim istraživanjem utvrđene su razlike u pojedinim varijablama koje se odnose na percepciju društvenih mreža i dob ispitanika. Mlađi ispitanici značajno pozitivnije percipiraju društvene mreže te ih značajnije koriste za komunikacija s prijateljima, a vrijeme provedeno na društvenim mrežama značajnije percipiraju kao odmor. Stariji ispitanici pak značajnije koriste društvene mreže za poslovne i/ili fakultetske odnosno školske obaveze. Dobiveni rezultati očekivani su zbog znanstvenih podataka prethodnih istraživanja. Nekoliko znanstvenih istraživanja (Carbonelli i sur., 2017; Riva, 2019; Tremolada, Siligradi i Taverna, 2022) pokazuje kako se u adolescenciji korištenje društvenih mreža s godinama povećava, ali se smatra da je incidencija korištenja društvenih mreža najveća u dobnoj skupini od 15 do 17 godina koja je obuhvaćena i u ovom istraživanju u kategoriji mlađih ispitanika. Tumačenje rezultata koji govore u korist starijih ispitanika i korištenja društvenih mreža koje imaju poslovnu ili fakultetsku svrhu govore o promjeni uloga društvenih mreža koje su komplementarne sa životnim promjenama starijih ispitanika.

Kada je riječ o mjestu života te percepciji društvenih mreža, ovo istraživanje nije pokazalo statistički značajne razlike s obzirom na grad ili selo kao životni prostor ispitanika. Dosadašnja istraživanja pokazala su da je općenito korištenje interneta zastupljenije kod adolescenata koji žive u gradu (Zygo i sur., 2015), što uključuje i društvene mreže. Rackhonda (2016) pak izvještava kako u njihovu uzorku ispitanika, osobe s ruralnog područja češće koriste društvene mreže, ali u ne u značajno većem omjeru u odnosu na vršnjake iz grada. Cui i sur. (2022) objašnjavaju kako su društvene mreže široko dostupne te da je važno istraživati razlike u pretraživanom sadržaju između urbanih i ruralnih sredina, jer su u tom području one izražene. Pojedinci iz ruralnih sredina skloniji su pretraživanju sadržaja vezanog za zdravlje i odnose. S druge strane, pojedinci iz urbanih sredina više pretražuju sadržaje vezane za posao politiku i ekonomiju. U kontekstu ovoga istraživanja može se zaključiti da su društvene mreže postale univerzalan komunikacijski kanal adolescenata zbog interakcijske potrebe adolescentske dobi te se za njima poseže kao oblikom afirmacije u društvu vršnjaka. Također, važna su daljnja istraživanja u smjeru kategorijalnih preferencija koje se pretražuju na društvenim mrežama kako bi se dobio jasniji uvid u interesnu sferu mladih.

Regionalne razlike korištenja i uloge društvenih mreža pokazale su se samo kod percepcije društvenih mreža kao oblika rasonode, i to kod ispitanika Istre i Kvarnera s otocima i primorjem. S obzirom na ograničenost dostupnih znanstvenih i statističkih zaključaka, dobiveni podatci nisu objektivno usporedivi. Budući da se samo jedna varijabla pokazala statistički značajna, može se zaključiti ono što je već navedeno, odnosno društvene mreže se mogu smatrati univerzalnim komunikacijskim kanalom adolescenata. ESPAD (2019) istraživanje također je potvrdilo široku rasprostranjenost društvenih među mladima u Hrvatskoj, ali i u Europi. Dobivene informacije važan su podatak za stvaranje novih i ažuriranje starih preventivnih školskih programa, jer nekolicina znanstvenih nalaza sugerira kako društvene mreže mogu imati negativan utjecaj na mlade. To se posebno očituje u kontekstu negativne percepcije vlastitog izgleda (Griffiths i sur., 2018; McBride i sur., 2019). S druge strane, javljaju se i novi poremećaji koji su uvjetovani korištenjem društvenih mreža, kao što su *phubbing* i FoMo (*Fear of Missing Out*) (Eswarmangalam i Iffath, 2024; Hatipoğlu, Aldemir, Gürel, 2024). Sve navedeno ukazuje kako korištenje društvenih mreža kod mladih zahtijeva pozornost kako odgojno-obrazovnih ustanova, tako i roditelja te znanstvene zajednice.

Razlike između učenika i studenata opet su pokazale statistički značajne, i to u korist učenika u vidu općenito pozitivnije percepcije društvenih mreža. To se očituje u odgovorima koji su povezani s percepcijom društvenih mreža kao prostorom odmora, komunikacije s prijateljima, u općenitom iskazu sviđanja društvenih mreža, kao i u pozitivnoj percepciji društvenih mreža kao kanala za stjecanje znanja i vještina. S druge strane, studenti značajnije percipiraju društvene mreže kao alat koji im služi za poslovne odnosno fakultetske obveze. Sve navedeno ukazuje na značajno pozitivniju percepciju mlađih ispitanika u odnosu na starije. U razvojnom kontekstu, to je objašnjivo kroz percepciju razvoja vlastitog identiteta, ali i buntovništva u kojem društvene mreže mogu služiti kao alat za stvaranje novog svijeta u kojem se nalaze u adolescentskoj dobi izrazito važne osobe, vršnjaci (Bradford-Brown i Klute, 2003). Društvene mreže u ranoj i srednjoj adolescenciji, što korelira s dobi učenika, imaju važnu ulogu u stvaranju prijateljstava i komunikacije ostvarene izvan roditeljskog nadzora, što ih čini popularnima i za učenike izrazito važnim načinom provođenja slobodnoga vremena (Turkle, 2011; Antheunis, Schouten i Kraemer, 2016). U kontekstu dobivenih rezultata ovoga istraživanja, uvažavajući prethodne znanstvene navode, može se zaključiti da su dobiveni rezultati očekivani i u skladu s dostupnom znanstvenom literaturom.

Kada je riječ o društvenim mrežama i materijalnom statusu ispitanika, ni u tom sociodemografskom aspektu nisu se pokazale značajne statističke razlike. Correa (2015) i Micheli (2016) navode iste znanstvene zaključke, odnosno nepostojanje socioekonomske barijere u vidu korištenja društvenih mreža. Iako su u navedene razlike prije postojale, brzim tehnološkim napretkom, ali i razvojem društvene ovisnosti o tehnologiji, materijalni status kao isključujući aspekt korištenja društvenih mreža prestao je postojati. Shodno tome, može se zaključiti da su društvene mreže postale komunikacijski alat uravnotežene i dostupne upotrebe. Moore i Blackmon (2022) navode kako je brz tehnološki napredak što uključuje dostupnost korištenja društvenih mreža značajno doprinio smanjenju društvenih nejednakosti, jer mladi bez obzira na materijalni status mogu sudjelovati u istom, virtualnom svijetu. Unatoč, lakoj dostupnosti, razlika u korištenju društvenih mreža očituje se rizičnom ponašanjem. Niži materijalni status prediktivan je za razvoj poremećaja prekomjernog korištenja uređaja za pristupanje virtualnim svjetovima, ovisnostima o društvenim mrežama, ali i za smanjenu digitalnu pismenost (Faltýnková i sur., 2020; Sun i sur., 2021; Ren, Zhu i Yang, 2022).

Analizom akademskog uspjeha ispitanika i percepcije društvenih mreža pokazalo se da učenici s vrlo dobrim (4) i izvrsnim (5) uspjehom društvene mreže percipiraju pozitivnije u odnosu na

lošije učenike odnosno studente. Pozitivnija percepcija očituje se kroz odgovore na tvrdnje o društvenim mrežama kao obliku razonode, odmora, načina komunikacije te alata za stjecanje znanja i vještina, ali i općenito iskazana svidanja društvenih mreža. Ako se dobiveni rezultati promatraju kroz prizmu slobodnoga vremena i odnosa strukture aktivnosti i akademskog uspjeha, može se reći kako su rezultati neočekivani. Provođenje slobodnoga vremena na društvenim mrežama smatra se nestrukturiranim oblikom provođenja slobodnoga vremena, što se povezuje s učenicima odnosno studentima čiji je akademski status niži (Bartko i Eccles, 2003; Eccles, i sur., 2003). U tom kontekstu, dobiveni rezultati nisu u suglasju s relevantnim znanstvenim okvirom. Dobiveni podatci ne pokazuju na učestalost korištenja društvenih mreža, ali dosadašnja istraživanja u tom kontekstu pokazuju zanimljive podatke. AlOqlah (2023) i Azizi, Soroush i Khatony (2019) navode da je učestalije korištenje društvenih mreža povezano s nižim akademskim uspjehom. Uvažavajući navedeno, može se reći kako unatoč pozitivnijoj percepciji društvenih mreža, bolji studenti odnosno učenici potencijalno ne koriste značajno više društvene mreže od vršnjaka s lošijim akademskim uspjehom. Uvažavajući navedeno, može se reći kako pozitivnija percepcija društvenih mreža ne znači i učestalije korištenje društvenih što je izvor za razvoj različitih rizičnih stilova ponašanja.

Rezultati ovoga istraživanja pokazali su kako postoje statistički značajne razlike između ispitanika s obzirom na to žive li s ili izvan obitelji u odnosu na percepciju društvenih mreža. Ispitanici koji žive s obitelji iskazuju značajnije pozitivan stav u općenitoj preferenciji prema društvenim mrežama koje ujedno i značajnije percipiraju kao prostor za odmor. S druge strane, ispitanici koji žive izvan obitelji društvene mreže značajnije vide kao prostor za poslovne odnosno školske i fakultetske obaveze. Pokazalo se kako je uloga obitelji u formaciji stavova prema društvenim mrežama u pojedinim aspektima bitna. Poznato je da je problem društvenih mreža u samoregulaciji korisnika društvenih mreža, pogotovo za vrijeme adolescencije u čemu roditeljski nadzor, ali i dogovorena pravila mogu pomoći u vidu prevencije prekomjernog korištenja društvenih mreža (O'Keeffe i Clarke-Pearson, 2011). Baš zbog toga, društvene mreže mogu se potencijalno smatrati poželjnijima kod ispitanika koji žive u obitelji u odnosu na ispitanike koji zbog izuzetosti ili smanjenog roditeljskog nadzora mogu imati veću dostupnost koja posredno može značiti i promjenu stava prema društvenim mrežama. Afirmacija mladih izvan obitelji otvara nove izazove i obaveze koji se mogu očitovati kroz zaposlenja ili studentske obaveze koje su najčešći razlog života izvan obitelji. Rezultati koji idu u prilog ispitanicima koji značajnije percipiraju društvene mreže kao prostor korišten za

poslovne i/ili fakultetske odnosno školske obaveze upravo se zbog toga mogu smatrati očekivanima. U tom kontekstu, Buckley i Nimmon (2020) navode da društvene mreže mogu biti značajna pomoć studentima u njihovim studentskim obavezama, što može dodatno objasniti rezultate dobivene ovim istraživanjem.

Analizom naobrazbe oca pokazale su se statistički značajne razlike u percepciji društvenih mreža kao prostora za poslovne i/ili školske/fakultetske obaveze odnosno kod percepcije društvenih mreža prostorom odmora. U prvom slučaju to se odnosilo na razliku između očeva sa srednjoškolskim obrazovanjem i očeva bez završenog obrazovanja ili samo sa završenim osnovnoškolskim obrazovanjem. O'Keeffe i Clarke-Pearson (2011) tvrde kako određeni roditelji mogu imati visoka tehnološka znanja, što im pomaže uputiti djecu u korištenje društvenih mreža. U tom kontekstu, očekivano je da takvi očevi imaju više obrazovanje od ispitanika čiji očevi nemaju završeno osnovnoškolsko obrazovanje ili imaju završenu osnovnu školu. Zbog toga, djecu mogu upućivati na drugačije načine korištenja društvenih mreža koje im mogu pomoći u stvaranju dodane vrijednosti u njihovu životu, u ovom slučaju poslovne, fakultetske/školske benefite. Korištenje Interneta i alata koji mogu uključivati i društvene mreže, za školske odnosno obrazovne svrhe smatraju se značajnom prednošću u daljnjem obrazovnom razvoju (Robinson, Wiborg i Schulz, 2018; Shen, 2018). Ispitanici koji imaju obrazovanje majke skloniji su percipirati društvene mreže kao vrstu odmora. To se ne slaže sa znanstvenim istraživanjima koja istražuju roditeljsku naobrazbu u odnosu na korištenje društvenih mreža u adolescentskoj dobi. Odnosno obrazovani roditelji skloniji su koristiti Internet što uključuje i društvene mreže za obrazovne svrhe, a roditelji niže naobrazbe za zabavu. Također, roditeljsko korištenje društvenih mreža i Interneta povezuje se i s adolescentima. Učeni primjerom, adolescenti usvajaju obrasce korištenja Interneta i društvenih mreža što primjenjuju u vlastitom životu (Bonfadelli, 2002; Peter i Valkenburg, 2006; Micheli, 2015).

Percepcija društvenih mreža nije se pokazala statistički značajnom u odnosu na zaposlenost roditelja. Uzimajući u obzir dobivene podatke, ali i prethodne rezultate ovoga istraživanja može se reći da se još jednom potvrdila široka dostupnost društvenih mreža te da je zbog dinamičnih tehničkih promjena i općenitog tehnološkog napretka omogućena široka dostupnost interneta i društvenih mreža. Tehnološki napredci nadilaze socioekonomske barijere koje su u počecima korištenja interneta i društvenih mreža bile prisutne (Correa, 2015; Michelli, 2016). Respektirajući dosadašnji tehnološki napredak uz predikciju nastavka razvoja internetskih

usluga, kao i nastanka novih društvenih mreža, važno je i dalje promatrati interakcijski aspekt adolescenata na internetu kako u općenitom kontekstu sociodemografije tako i u aspektu obiteljskih odrednica.

Analizirajući dobivene rezultate, hipoteza o postojanju razlika između sociodemografskih aspekata ispitanika te rizičnih stilova ponašanja, aktivnosti slobodnoga vremena i uloga društvenih mreža u životu adolescenata može se djelomično prihvatiti.

H3: Očekuje se povezanost čimbenika i domena situacijske dokolice i rizičnih stilova ponašanja ispitanika.

Rezultati ovog istraživanja pokazali su statistički značajnu povezanost čimbenika situacijske dokolice s obzirom na domene situacijske dokolice i rizične stilove ponašanja. Dosadašnja istraživanja situacijske dokolice nisu povezivala domene navedenog teorijskog okvira s rizičnim stilovima ponašanja, što otežava usporedbu dobivenih rezultata s postojećim znanstvenim okvirom. Iz tog razloga dobiveni rezultati imaju dodatnu znanstvenu vrijednost. Ono što je usporedivo jest subjektivna percepcija slobodnoga vremena na kojoj teorija situacijske dokolice počiva. Caldwell (2008) naglašava da je upravo subjektivna percepcija slobodnoga vremena izrazito važna u određivanju daljnjih ponašajnih rizika. Ona se u ovom istraživanju očituje kroz određivanje pripadnosti slobodnoga vremena domenama situacijske dokolice (povremena, ozbiljna i projektna). Time se određuje odnos i uloga aktivnosti slobodnoga vremena u životu pojedinca. Kada se navedeno promatra unutar perspektive strukture aktivnosti, očekivana je negativna povezanost strukturiranih aktivnosti s rizičnim stilovima ponašanja dok se kod nestrukturiranih aktivnosti očekuje povezanost s rizičnim stilovima ponašanja. Povremena dokolica u tom se kontekstu smatra potencijalno najnestrukturiranim oblikom provođenja slobodnoga vremena uz površan odnos polaznika prema samoj aktivnosti. Određuje ju kratko i neustaljeno trajanje, trenutno zadovoljstvo i mogućnost sudjelovanja u takvoj aktivnosti bez upotrebe posebnih znanja i vještina (Stebbins, 1997, 2001). Za očekivati je kako će pojedini čimbenici biti povezani s rizičnim stilovima ponašanja, što dobiveni rezultati istraživanja djelomično i pokazuju. Nestrukturirane aktivnosti smatraju se razvojno rizičnim aktivnostima, no u ovom slučaju samo se čimbenik financijske koristi pokazao kao razvojno rizičan (Bartko i Eccles, 2003; Eccles i sur., 2003; Caldwell, 2008; Lerner i sur., 2011; Martins i sur., 2021). Navedeni fenomen pokazao se u i ostalim

domenama, u ozbiljnoj i projektnoj dokolici, iako kod manjeg broja rizičnih stilova ponašanja. Dobiveni obrazac značajan je jer anulira ulogu strukture aktivnosti te u fokus stavlja odnos prema aktivnosti, ali i značenje aktivnosti za pojedinu osobu. Ako se u obzir uzme samo čimbenik financijske koristi, onda se pokazuje kako je produkt aktivnosti slobodnoga vremena rizičan, a on je posljedica samog provođenja aktivnosti slobodnoga vremena u obliku određene domene. Financijska korist sama po sebi nije pogrešna, ali u ovom istraživanju se pokazalo kako u slobodnom vremenu, bez obzira na strukturu aktivnosti, daje novu rizičnu dimenziju za osobe koje zarađuju od aktivnosti slobodnoga vremena.

Negativna povezanost ostalih čimbenika situacijske dokolice s rizičnim stilovima ponašanja, prisutne ponajviše u ozbiljnoj i povremenoj dokolici, ukazuje na važne kvalitete provođenja slobodnoga vremena. U tom kontekstu visoka razina truda i ustrajnosti te motivacije pokazuje se kao otpornik za rizične stilove ponašanje. Viša razina percepcije korištenja talenata i vještine kao i potencijala za samoizražavanjem kroz aktivnosti slobodnoga vremena ukazuje na pozitivne obrasce provođenja slobodnoga vremena. Caldwell (2007) naglašava da se osjećajem korištenja vlastitih talenata za mlade otvaraju nove perspektive koje imaju pozitivan utjecaj na njihov razvoj. Aktivnosti slobodnoga vremena u kojima se pojedinac trudi i pokazuje ustrajnost značajan su zaštićeni čimbenik za razvoj internaliziranih poremećaja u ponašanju te konzumacije opijata osoba što je posebno važno za razvojni aspekt u adolescenciji (Kristjansson i sur., 2010, 2016; Santini i sur., 2017, 2018). To je posebno značajno ako se aktivnosti slobodnoga vremena događaju izvan školskog okruženja, što dodaje dodatni poticaj za nastavkom bavljenja takvom vrstom aktivnošću. Uz to, pozitivna percepcija dugoročnih benefita aktivnosti i identifikacija s aktivnošću uz osjećaj pripadnosti grupi, konkretizirana u čimbeniku jedinstveni *ethos*, ukazuje na kvalitetu slobodnovremenskih aktivnosti koje mogu preventivno djelovati na rizične stilove ponašanja. Pripadnost grupi već je poznati zaštitni čimbenik, dok ostali čimbenici daju dodatnu dimenziju u identifikaciji pozitivnih obrazaca ponašanja u slobodnome vremenu u preventivnom i afirmativnom smislu (Ruvalcaba i sur., 2017). Navedeno ukazuje na to da unatoč različitim strukturama i karakteristikama aktivnosti za osobu je ključno ono kakvu ulogu navedena aktivnost u životu pojedinca ima, što znači da ne postoji neispravan izbor po pitanju strukture aktivnosti, nego samo po pitanju odnosa i značenja. To se slaže sa zaključcima Iso-Ahole i Baumeistera (2023) koji navode da je srž aktivnosti slobodnoga vremena u značenju te iste aktivnosti za život pojedinca, što svatko određuje za sebe. Osiguravanjem osobnog zadovoljstva (osobno slobodno vrijeme),

ispunjavanjem optimalnih uvjeta za odabranu aktivnost slobodnoga vremena (ekološko slobodno vrijeme) te uz zadovoljavajuću interakciju s grupom koja se bavi istom aktivnošću (društveno slobodno vrijeme) ostvaruju se pozitivni razvojni uvjeti za adolescente. Stvara se ukupan pozitivan subjektivan osjećaj i odnos prema odabranoj aktivnosti slobodnoga vremena. Osim toga, takve aktivnosti djeluju preventivno i imaju ulogu zaštitnog čimbenika (Caldwell i Faulk, 2013).

S obzirom na rezultate ovoga istraživanja, **prihvaća se** hipoteza o postojanju značajne povezanosti čimbenika i domena situacijske dokolice i rizičnih stilova ponašanja adolescenata.

H4: Očekuje se povezanost domena situacijske dokolice i kvalitete obiteljskih, školskih, vršnjačkih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa ispitanika.

Rezultati ovoga istraživanja pokazuju da je kvaliteta obiteljskih, školskih, vršnjačkih, medijskih i slobodnovremenskih odnosa značajno povezana s domenama situacijske dokolice. Prva promatrana kategorija jesu odnosi unutar mikrosustava čija je povezanost izražena u povremenoj i ozbiljnoj te manje u projektnoj dokolici. Navedene povezanosti očekivane su za ozbiljnu dokolicu zbog naglašenog interakcijskog aspekta kroz čimbenike *jedinstvenog ethosa* i *socijalnog života*. Kroz navedene čimbenike pojedinci pronalaze osobe sličnog slobodnovremenskog interesa, čime se međusobno povezuju te posljedično imaju kvalitetne međusobne odnose (Stebbins, 1982, 1992, 1997, 2001, 2005, 2007, 2021). Shodno površnijem odnosu spram aktivnostima slobodnoga vremena, dosadašnje razmišljanje autora teorije situacijske dokolice ide u smjeru manjeg povezivanja sa samom aktivnošću i općenite potrage za osobama koje se bave istom aktivnošću, a bave se povremenom dokolicom. Dobiveni rezultati ovoga istraživanja opovrgavaju teorijske navode te ukazuju na značajnu povezanost i povremene dokolice s vršnjacima, ali i ostalim dionicima mikrosustava. Projektna dokolica najmanje je povezana domena, no ukazuje na značajno kvalitetne obiteljske, školske i medijske odnose. Ako se u obzir uzme da je najznačajnija aktivnost slobodnoga vremena ona koja se smatra projektnom dokolicom volontiranja, onda su dobiveni rezultati u skladu s dosadašnjim istraživanjima. Parnell (2010) u svojem istraživanju pokazuje kako je volontiranje značajno povezano s boljim akademskim uspjehom, što potencijalno može označavati bolji odnos osobe prema školi odnosno fakultetu. Ako se u obzir uzme da je fokus volontiranja na promicanju nematerijalnih vrijednosti, očekivano je da će i osobe koje su okrenute prema pridonosenju

zajednici biti privrženije svojoj obitelji te s njima ima bolji odnos (Oesterle, Johnson i Mortimer, 2004). Navedeno ukazuje na očekivan obrazac povezanosti projektne dokolice s odnosima unutar mikrosustava. Povezanosti domena situacijske dokolice, ponajviše ozbiljne i povremene, pokazuju kako je odlučivanje o aktivnosti slobodnoga vremena, uz vlastito određivanje uloge pojedine aktivnosti, bez obzira na strukturu izrazito važno jer može biti značajan razvojni benefit, što je izrazito važno u adolescentskom razdoblju.

Aktivnosti slobodnoga vremena i njihova povezanost s domenama situacijske dokolice također su se pokazale značajnima. Dosadašnja paradigma situacijske dokolice nužno ne ograničava podjelu aktivnosti slobodnoga vremena, nego stavlja fokus na odnos prema navedenoj aktivnosti. Navedeni teorijski okvir, s obzirom na odnos prema određenoj aktivnosti, dopušta kategoriziranje iste aktivnosti različitih polaznika u različite domene (Stebbins, 2007, 2021). U tom kontekstu pokazalo se da se širokim spektrom aktivnosti bave polaznici povremene dokolice, što je u skladu s očekivanjem koje ide u smjeru hedonističkog karakteriziranja aktivnosti povremene dokolice (Stebbins, 1997). Glavna distinkcija između ozbiljne i povremene dokolice jest u većoj ozbiljnosti kojom se pristupa aktivnosti, ali i mogućnosti karijernog napretka te postojanju „specifičnih znanja i vještina“ koji su potrebni kako bi se ozbiljnom dokolicom bavilo (Stebbins, 1992: 3; Livazović, 2018). U tom pogledu, očekivana je povezanost ozbiljne dokolice s većinom sportskih aktivnostima, što potvrđuju istraživanja ovog teorijskog okvira, i to ponajviše u sportskom kontekstu (Collinson i Hockey, 2007; Andrews, 2008; Axelson, 2009; Andersson i Getz 2020; Bizen i Ninomiya, 2022; Akoğuz Yazıcı, 2023). Projektna dokolica pokazala je najmanje povezanosti s aktivnostima slobodnoga vremena, ali u očekivanim okvirima. Ako se uzme u obzir kako je projektna domena situacijske dokolice temeljena na vremenski određenim i često kratkotrajnim aktivnostima slobodnoga vremena (putovanja, volontiranja) onda se može reći da su dobiveni rezultatima očekivani i u potpunosti usklađeni s dostupnim znanstvenim teorijskim okvirom (Stebbins, 2005).

S obzirom na dobivene rezultate ovog istraživanja, hipoteza o postojanju značajnih povezanosti domena situacijske dokolice i odnosa unutar mikrosustava te aktivnosti slobodnoga vremena može se **prihvatiti**.

H5: Očekuje se kako će obiteljski i školski odnosi te rizični stilovi ponašanja biti prediktori povremene dokolice.

Provedenim istraživanjem pokušalo se utvrditi koji su prediktori bavljenja povremenom dokolicom uvažavajući sociodemografske aspekte spola, procijenjenog materijalnog statusa, akademskog uspjeha kao i roditeljske naobrazbe. Osim toga, analizirana je kvaliteta obiteljskih i školskih odnosno vršnjačkih odnosa, a od negativnih rizični stilovi ponašanja. Kao prediktori povremene dokolice u prvom koraku analizirani su sociodemografski aspekti od kojih su se materijalni status i očeva naobrazba pokazali značajnim. U drugom koraku uz sociodemografske aspekte analizirane su varijable mikrosustava kvaliteta obiteljskih i školskih odnosno fakultetskih odnosa. Spol je ostao značajan prediktor te pridodane varijable kvalitete obiteljskih odnosa i školskih i fakultetskih odnosa dok očeva naobrazba više nije bila značajna. U trećem posljednjem koraku dodani su rizični stilovi ponašanja: rizično seksualno ponašanje, poremećaji prehrane, *online* rizično ponašanje, delinkventno ponašanje, konzumacija cigareta, marihuane, droge i alkohola. Niti jedan od navedenih rizičnih stilova ponašanja nije se pokazao značajnim te su kao značajni prediktori ostali spol i kvaliteta obiteljskih i školskih odnosno fakultetskih odnosa koji čine konačne prediktore povremene dokolice. Analizirajući sve navedeno, hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je kako su značajni prediktori bavljenja aktivnosti slobodnoga vremena u obliku povremene dokolice očekivane varijable obiteljskih i školskih odnosno fakultetskih odnosa. Neočekivani prediktor je spol dok se nijedan rizičan stil ponašanja nije pokazao značajnim prediktorom. Dobiveni podatci još jednom pokazuju značaj najbliže okoline adolescenata obitelji i škole koja se i naglašava kao ključan rizični, ali i zaštitni čimbenik u okviru bioekološke teorije (Bronfenbrenner i Morris, 2006), ali i općenito razvojnom aspektu mlade osobe. Fokus navedene teorije jest na procesu, osobi, kontekstu i vremenu pojedinca. Uvažavajući navedene ključne elemente, može se vidjeti kako je recipročan odnos roditelja i adolescenata te odgojno-obrazovnih djelatnika i adolescenta jedna od važnijih razvojnih komponenta koja se u kontekstu mikrosustava očituje i u odnosu prema slobodnome vremenu (Moen, Elder, Lüscher, 1995; Friedman i Wachs, 1999; Bronfenbrenner i Morris, 2006; Halsall, Manion i Henderson, 2018). Kontinuitet znanstvenih istraživanja spolnih razlika i aktivnosti slobodnoga vremena potencijalno objašnjava i prediktivnost navedene sociodemografske varijable kod povremene dokolice, pogotovo zbog širokog spektra aktivnosti slobodnoga vremena koje odgovaraju teorijskom okviru povremene dokolice (Opić i Đuranović, 2014; Livazović i Kakuk, 2020; Gvozdanović i sur., 2019,

Matijašević i Maglica, 2022). Izostanak rizičnih stilova ponašanja kao prediktora povremene dokolice koja je u kontekstu strukture aktivnosti označena kao potencijalno rizičan način slobodnoga vremena može se objasniti kroz prizmu inicijalnog shvaćanja odnosa unutar situacijske dokolice. Stebbins (2007, 2021) naglašava važnost vlastite odluke i izbora aktivnosti kao važne komponente u uspješnoj konkretizaciji potencijalnih benefita slobodnoga vremena. MacCosham i sur. (2015) naglašavaju kako neustaljene aktivnosti slobodnoga vremena, percipirane kao povremena dokolica mogu biti i pozitivne, jer u izazovnim životnim trenutcima mogu služiti kao alat koji pomaže osobi prebroditi teške životne situacije. Dobiveni podatci također mogu ukazivati na zadovoljstvo aktivnošću slobodnoga vremena koja je u trenutku istraživanja bila „glavna“ aktivnost slobodnoga vremena pa su pretpostavljene ponašajne devijacije izostale.

Ukupnom analizom objašnjeno je 24 % varijance, što ukazuje na složenost fenomenologije slobodnoga vremena odnosno povremene dokolice.

Kako bi se dobiveni podatci usporedili s ostalim domenama situacijske dokolice, hijerarhijskom regresijskom analizom analizirana su ozbiljna i projektna dokolica. Prediktorske varijable dodane su istim redoslijedom. U ozbiljnoj dokolici u prvom koraku nijedan sociodemografski aspekt nije se pokazao značajnim. Drugi korak pokazao je da su obiteljski odnosno školski te fakultetski odnosi značajan prediktor ozbiljne dokolice. Na kraju, dodavanjem rizičnih stilova ponašanja pokazalo se kako su prediktori ozbiljne dokolice uz obitelj i školu/fakultet i konzumacija marihuane i droge kao negativnog prediktora. Dobiveni rezultati ponovno ukazuju na važnost uže okoline adolescenata za bavljenje određenom aktivnosti slobodnoga vremena. Iznenadujuća je pojava konzumacije marihuane kao prediktora ozbiljne dokolice, ali i droge kao negativnog prediktora. Zbog fleksibilnije i nestalne strukture aktivnosti, rizični stilovi ponašanja bili su očekivani za povremenu dokolicu. Motamendi i sur. (2020) navode kako je pogrešna motivacija potencijal za stvaranje negativnih posljedica iz aktivnosti slobodnoga vremena, što se može povezati s pojavom rizičnih stilova ponašanja. Navedeno je ispravno uz premisu kako postoje adolescenti koji se bave određenom aktivnošću slobodnoga vremena uz visoku razinu ozbiljnosti, ali u konačnici se ne pronalaze unutar navedene aktivnosti, što rezultira profiliranjem ispitanika kao pojedinaca čiji je odnos prema aktivnosti očekivano ozbiljan, ali uz negativne posljedice. Drugo potencijalno objašnjenje pojavnosti konzumacije marihuane može se objasniti time što je većina aktivnosti ozbiljne dokolice povezana sa sportom. Eccles i sur. (2003) tvrde da sport može biti i rizičan razvojni

čimbenik, dok brojna istraživanja ukazuju na povećan trend konzumacije marihuane u profesionalnom sportu (Hilderbrand, 2011; Clark, 2017; Docter i sur., 2020; Mantin, 2022). Ako se u obzir uzme sport kao najzastupljeniji oblik ozbiljne dokolice te visoki sportski zahtjevi, ali i naponi te istraživački trendovi koji pokazuju jasnu tendenciju povećanja prevalencije marihuane, dobiveni rezultati u skladu su s navedenim trendom. Droga kao negativan prediktor pokazuje da ozbiljna dokolica može biti zaštitni čimbenik za konzumaciju droge. Povezujući navedeno s činjenicom da je marihuana prediktor ozbiljne dokolice, a droga negativan prediktor, može se vidjeti kako postoji različita percepcija navedenih supstanci u životima adolescenata.

Objašnjenje varijance fenomena ozbiljne dokolice od 18 % ukazuje na značajnu kompleksnost istraživane problematike. Navedeno je povratna informacija za daljnjim uvažavanjem korelata koji mogu utjecati na izbor i bavljenje određenom aktivnosti slobodnoga vremena, ali i uvažavanjem dodatnih čimbenika kao što su prisutnost internaliziranih poremećaja u ponašanju koji mogu dodatno razjasniti pojavnost rizika ove domene situacijske dokolice.

Jednakom procedurom analizirani su prediktori projektne dokolice. U prvom koraku nisu se pokazali značajni prediktori dok su u drugom i trećem koraku bili isti prediktori – obiteljski i školski to jest fakultetski odnosi. Kao i u ostalim domenama situacijske dokolice varijable mikrosustava pokazuju kontinuiranu značajnost obitelji i odnosa u školi/fakultetu na način i odnos prema slobodnom vremenu. Kod projektne dokolice značajan je deficit kontinuiteta bavljenja određenom aktivnošću, ali isto tako motiviranost i zanesenost određenom aktivnošću kojom će se pojedinac baviti kraći vremenski period potencijalno mogu anulirati razvojne riziku u vidu razvoja rizičnih stilova ponašanja (Stebbins, 2005). Jedna od glavnih aktivnosti projektne dokolice je volontiranje. Iz perspektive aktivnosti slobodnoga vremena, ono se pokazalo zaštitnim čimbenikom za razvoj rizičnih stilova ponašanja što je povezano i s rezultatima ovoga istraživanja u kontekstu projektne dokolice (Ranapurwala, Casteel i Peek-Asa, 2016; Badura i sur., 2018; Kislyakov, Shmeleva i Gowin, 2019).

Analizom je utvrđeno kako je varijanca objašnjena 18 % i opetovano ukazuje na složenost istraživanog fenomena.

Uspoređivanjem podataka vezanih za dobivene prediktore u svim domenama razvidno je kako su obiteljski odnosi, iako značajni, najlošiji kod ispitanika povremene dokolice dok je kvaliteta

vršnjačkih odnosa najviša. Shodno tome, može se zaključiti da je socijalni aspekt i vršnjački utjecaj izrazito važan za aktivnosti povremene dokolice.

Uvažavajući dobivene podatke, hipoteza o rizičnim stilovima ponašanja i obiteljskim odnosno školskim te fakultetskim odnosima može se **djelomično prihvatiti**.

H6: Očekuju se kako će kvalitetniji obiteljski, vršnjački, školski i susjedski odnosi biti prediktori ozbiljne dokolice.

Provedenim istraživanjem nastojalo se utvrditi koji su mikrosustavni čimbenici prediktori bavljenja aktivnostima slobodnoga vremena kao ozbiljnom dokolicom. Prvim korakom analizirani su sociodemografski aspekti ispitanika, odnosno spol, materijalni status, akademski uspjeh, naobrazba oca i majke. Niti jedan od navedenih aspekata nije se pokazao značajnim. U drugom koraku dodane su varijable kvalitete obiteljskih i vršnjačkih odnosa koje su se pokazale značajne. U trećem koraku, uz sve navedene varijable, uvrštene su i analizirane dodatne varijable mikrosustava, odnosno susjedski te školski i fakultetski odnosi. Uz kvalitetu obiteljskih i vršnjačkih odnosa, susjedski i školski te fakultetski odnosi pokazali su se značajnim prediktorima za bavljenjem ozbiljnom dokolicom. Dobiveni podatci pokazuju izrazitu važnost dionika mikrosustava za bavljenje ozbiljnom dokolicom. Sekeran i sur. (2017) dolaze do istih zaključaka u širem kontekstu promatranja slobodnoga vremena. Navode kako povoljni mikrosustavni odnosi pozitivno utječu na bavljenje aktivnošću slobodnoga vremena. Konkretno, bolji obiteljski odnosi, ali i razvojne okolnosti povezuju se s manjom zastupljenošću aktivnosti slabije strukture koja se u ovom slučaju može poistovjetiti s povremenom dokolicom. Hovell, Wahlgren i Gehrman (2002) kao i Martínez-Andrés i sur. (2020) navode kako su obiteljski, vršnjački i školski kontekst izrazito bitni za uključivanje pojedinca u aktivnosti slobodnoga vremena. Mikanović i Jevtić (2015) kao i Kraus, Stašova i Junova (2020) posebno izdvajaju obitelj koja značajno utječe na izbor aktivnosti slobodnoga vremena. No, naglašavaju kako je taj utjecaj uvjetovan samim odnosima unutar obitelji, veličinom obitelji, načinom usmjeravanja i savjetovanja kao i načinom provođenja slobodnoga vremena same obitelji. Važnost vršnjačkog utjecaja objašnjavaju Goliath i Pretorious (2016) koji navode kako su adolescenti skloni homogeniziranju unutar vršnjačkih grupa koje imaju isti ili sličan obrazac ponašanja. Okupljaju se oko istih ideja i ponašajnih obrazaca koji ako su pozitivni, mogu biti snažan razvojno-preventivni alat kod ponašajnih devijacija. U kontekstu

ozbiljne dokolice, pripadnost grupi očituje se kroz *jedinstveni ethos* koji predstavlja okupljanje pojedinaca oko istih ideala, odnosno aktivnosti slobodnoga vremena s visokom razinom ozbiljnosti i uključenosti. Mikrosustavni doprinos izbora aktivnosti slobodnoga vremena može se promatrati i kroz *LACE* model koji objašnjava kako je društveno slobodno vrijeme važan aspekt stvaranju pozitivnog subjektivnog osjećaja prema aktivnostima slobodnoga vremena (Caldwell, 2011). Kao treća važna kategorija utjecaja na aktivnosti slobodnoga vremena, odnosno ozbiljnu dokolicu su i školski odnosi. Oni osim samog vršnjačkog utjecaja koji je prisutan u školi obuhvaćaju učitelje i nastavnike. Važnost utjecaja na slobodno vrijeme iz školske perspektive otvara mogućnost pedagoškog djelovanja kroz odgojnu perspektivu za slobodno vrijeme (Pejić Paka i Vidulin, 2016). Važan preventivni aspekt koji se pokazao izraženim prediktorom za bavljenje aktivnostima ozbiljne dokolice je susjedstvo. Hawking, Horn i Arthur (2003) navode kako je slaba povezanost sa susjedstvom potencijalno razvojno-rizičan čimbenik. Usporedno s dobivenim rezultatima ovoga istraživanja može se vidjeti kako je okolinski poticaj zajednice odnosno susjedstva izražen pri izboru aktivnosti. U tom kontekstu, razvidna je potreba pedagoškog obrazovanja šire okoline kako bi okolinsko usmjeravanje bilo pozitivno za samog pojedinca, posebno za pojedince koji se nalaze u adolescentskoj razvojnoj fazi. Dobiveni rezultati ukazuju na pedagoški potencijal slobodnoga vremena koji se može konkretizirati kroz obiteljske, susjedske i školske odnose koji su se uz vršnjačke pokazali značajnima za ozbiljnu dokolicu. Dobiveni rezultati ukazuju kako pravilnim usmjeravanjem kroz primarno obiteljske, susjedske i školske odnose, slobodno vrijeme može postati preventivan i afirmativan dio života pojedinca. Sam pojedinac u njemu postaje *homo socius*, odnosno produktivan pojedinac koji se unatoč postojanju raznih manipulativnih okolinskih čimbenika usmjerava prema produktivnosti, svojem interesu, otkrivanju vlastitih talenata i vještina (Martinić, 1977). Navedeno ukazuje i na važnost daljnjeg istraživanja slobodnoga vremena u kontekstu bioekološke teorije i dodatno istraživanje pojedinačnih mikrosustavnih čimbenika u kontekstu slobodnoga vremena i situacijske dokolice. Ukupnom analizom objašnjeno je 19 % varijance, što ukazuje na složenost istraživanog fenomena i na potrebu za dodatnim varijablama koje bi bolje objasnile istraživani fenomen.

Kako bi se analizirana domena stavila u kontekst cjelokupnog teorijskog okvira situacijske dokolice, analizirane su i povremena te projektna dokolica. Jednakim redosljedom dodavane su i analizirane varijable kao i kod ozbiljne dokolice. Kod povremene dokolice, u prvom koraku značajnima su se pokazale varijable materijalnog statusa i očeve naobrazbe. Značajnost

navedenih varijabli nije se pokazala nakon dodavanja kvalitete obiteljskih i vršnjačkih odnosa u drugom koraku. Dodavanjem odnosa u susjedstvu i školi odnosno fakultetu pokazalo se kako su svi mikrosustavni čimbenici značajni i za povremenu dokolicu. Navedeno ukazuje na ponovnu važnost odnosa najuže okoline adolescenata za bavljenje određenom aktivnošću slobodnoga vremena bez obzira na stupanj ozbiljnosti aktivnosti kojom se pojedinac bavi. Iako je bilo za očekivati da će povremena dokolica percipirana kao nestrukturiraniji oblik provođenja slobodnoga vremena u odnosu na ozbiljnu dokolicu imati drugačije prediktore to se u ovom slučaju nije pokazalo (Eccles i sur. 2003; Bartko i Eccles, 2003, Stebbins, 2007, 2021). S obzirom na razvojno-rizičan potencijal povremene dokolice zbog nestrukturiranog oblika provođenja slobodnoga vremena, potrebno je u budućim istraživanjima dodatno obratiti pozornost na vrstu vršnjačkog utjecaja na aktivnosti povremene dokolice (Badura, 2018). Odnosno, uvidjeti sadržajnost aktivnosti povremene dokolice kojom se adolescenti bave. Ukupnom analizom ovog fenomena objašnjeno je 26 % varijance, što ukazuje na potrebu uvrštavanja dodatnih varijabli koje ovom analizom nisu obuhvaćene kako bi fenomen povremene dokolice bio detaljnije objašnjen.

Projektna dokolica također je analizirana jednakim postupkom te je utvrđeno kako su prediktori za bavljenjem takvom vrstom aktivnosti kvalitetni obiteljski te školski odnosno fakultetski odnosi. Za razliku od prethodno analiziranih domena, značajnost dobivenih varijabli pokazala se slabijom. Ipak dobiveni prediktori mogu se povezati sa značenjem i vrijednostima koje određena aktivnost, u ovom slučaju projektna dokolica, može za pojedinca imati (Iso-Ahola i Baumeister, 2003). Upravo su obitelji i škola/fakultet nositelji i prenositelji značenja i vrijednosti koje se mogu pronaći kroz aktivnosti slobodnoga vremena, posebno kroz težinske aktivnosti projektne dokolice kao što je volontiranje. Dodatno pojašnjenje projektne dokolice i obiteljskih odnosa leži u činjenici koju navodi Stebbins (2005), a to je da jednokratne aktivnosti percipirane kao projekti često mogu biti povezane sa zajedničkim obiteljskim aktivnostima ili mogu biti usmjerene ka obitelji. Ukupnom analizom objašnjeno je 18 % varijance, što ukazuje na potrebnu uvrštavanje dodatnih varijabli kako bi objašnjenje bilo potpunije.

Ako se u obzir uzmu svi rezultati domena situacijske dokolice i značajnih prediktora, razvidno je da su za ozbiljnu dokolicu najznačajniji susjedski odnosi, dok su obiteljski i školski/fakultetski odnosi najznačajniji za projektnu dokolicu, a vršnjački za povremenu dokolicu.

Dobiveni rezultati pokazuju kako su čimbenici mikrosustava značajni prediktori za bavljenjem ozbiljnom dokolicom, što znači da se hipoteza može **prihvatiti**.

VI. ZAKLJUČAK

Tematika slobodnoga vremena povijesno je imala važnu ulogu koja se nastavila sve do danas. Shodno tome, teorijski dio rada obuhvaća važne povijesne prekretnice poimanja i problematike slobodnoga vremena, što čini temelj za promatranje slobodnoga vremena u suvremenom kontekstu. Povijesnim prikazom potkrijepljena je potreba znanstveno-istraživačke uloge koja u trenutnim okolinskim uvjetima može istražiti i dati preporuke za optimiziranja konceptualizacije slobodnoga vremena u svrhu razvojnih boljitaka. Navedeni teorijski povijesni okvir prikazuje i razvoj misli i načina promatranja slobodnoga vremena, što je izrazito važno kako bi se mogle promatrati suvremene teorije o slobodnome vremenu. U definiranju slobodnoga vremena postoje razilaženja teoretičara i znanstvenika posebno po pitanju određivanja dokolice i besposlice. Novije teorije o slobodnome vremenu nadilaze navedeno polemiziranje te ne dijele strogo navedene koncepte, nego se fokusiraju na odnos pojedinca prema aktivnostima slobodnoga vremena bez dijeljenja aktivnosti samo po strukturi. Suvremeni kontekst slobodnoga vremena, posebice teorija situacijske dokolice, sintetizira interakciju pojedinca prema slobodnome vremenu, slobodnovremensku strukturu i socijalno-okolinski aspekt slobodnoga vremena. Slobodnom vremenu u suvremenom kontekstu pedocentristički se pristupa stavljajući pojedinca, dijete i mladu osobu, u središte gdje su njihove potrebe, želje i motivi najvažnije slobodnovremenske odrednice i znanstveno-istraživačko polazište. Iako interdisciplinarni fenomen, slobodno vrijeme zauzima važnu ulogu u pedagogiji. To se očituje u odgojnom, preventivnom i intervencijskom potencijalu slobodnoga vremena koje u interakciji s ostalim čimbenicima uže okoline djeteta može imati pozitivne, ali i negativne posljedice na dijete i mladu osobu. Slobodno se vrijeme nalazi na ekološkoj periferiji i društvenom egzozustavu uz neizostavan afirmativni aspekt u svim razvojnim aspektima pojedinca.

To je posebno značajno za period adolescencije koja je poznata kao razdoblje povećanih razvojnih rizika. Prva teorijska istraživanja slobodnoga vremena adolescenciju su karakterizirala kao izrazito problematičan životni period koji u suvremenim okvirima otvara novu paradigmu adolescencije pozitivnog razvoja mladih. Trenutačna pedagoška praksa, ali i pedagojska znanost ukazuju na potencijal razvoja alata u okolini adolescenata koji osiguravanjem zaštitnih čimbenika omogućuju lakši prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob. Slobodno vrijeme u tom kontekstu posebno je značajno zbog svojeg neobvezujućeg karaktera i potencijala zadovoljavanja interesa pojedinca. Omogućuje odmak od svakodnevnih formalnih

obaveza, što pruža mogućnost individualizacije i udovoljava adolescentskoj potrebi osamostaljenja kao i pronalaska vlastitog identiteta. Adolescencija se promatra kao izrazito konfliktno razdoblje koje se kao takvo ponajviše očituje u obiteljskim odnosima. U tom kontekstu, u ovoj buntovnoj fazi, slobodno vrijeme može imati i izrazito rizičan karakter. Zbog potrebe stvaranja vlastitog identiteta, uz vršnjački utjecaj, slobodno vrijeme može služiti kao iskazivanje neslaganja s obiteljskim pravilima i društvenim normama, što dodatno ukazuje na potrebu za istraživanjem mikro- i mezosustava adolescenata uz naglasak na slobodno vrijeme i uvažavanje ostalih razvojnih relevantnih korelata.

Suvremeni kontekst rizičnih ponašanja, uz već poznate rizike kao što su konzumacija različitih opijata, delinkventno ponašanje, poremećaji prehrane i rizično seksualno ponašanje, dobio je i novu dimenziju – virtualnu. Iz nje se razvijaju i novi rizici koji se očituju kroz seksting i *online* međuvršnjačko nasilje. Rizični stilovi ponašanja prvi su korak prema razvoju problema u ponašanju koji mogu imati i zakonske posljedice. Interval od rizika do problema pruža mogućnost kvalitetne intervencije, ali i prevencije nastanka ozbiljnijih ponašajnih devijacija, dok slobodno vrijeme može biti kvalitetan alat u tom procesu. Složenija rizična ponašanja zahtijevaju aktivno uključivanje najuže okoline koja obuhvaća obitelj, školu, vršnjake i susjedstvo. Ujednačenim uključivanjem zajednice omogućuje se kvalitetno preventivno djelovanje, ali i važna odgojna te afirmativna komponentna u adolescentskoj fazi. Najuža okolina kao i rizici te zaštita koja iz njih može proizlaziti izrazito su važni zbog međusobne interakcije koja je ključna za razvoj rizika odnosno zaštite.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na važnost čimbenika mikrosustava promatranog kroz bioekološki model u kontekstu slobodnoga vremena te konceptualnog okvira situacijske dokolice. Promatrana interakcija zajednice pojedinca i domena situacijske dokolice pokazuju složenost istraživanih fenomena, ali i daje jasniju sliku potencijalnog razvoja rizičnih stilova ponašanja te uloge slobodnoga vremena u životu adolescenata.

Ovaj rad prikazao je složenost slobodnoga vremena u životu adolescenata kroz teoriju situacijske dokolice u kontekstu razvoja rizičnih stilova ponašanja uz interakciju s čimbenicima mikrosustava, Domene situacijske dokolice prikazuju različite odnose prema glavnim aktivnostima slobodnoga vremena mladih. Navedene domene, uz sociodemografske aspekte i mikrosustavne odnose, povezuju se s rizičnim stilovima ponašanja. Različiti rizični stilovi ponašanja pokazali su se povezivi s već poznatim sociodemografskim korelatima i

mikrosustavnim odnosima, ali i nekim novim korelatima kao što su čimbenici ozbiljne dokolice. Iako se pokušalo obuhvatiti što više korelata u okvirima izvedivoga, vidljiva je daljnja potreba istraživanja fenomenologije situacijske dokolice u kontekstu rizičnih stilova ponašanja uz uvažavanje dodatnih korelata koji nisu obuhvaćeni ovim istraživanjem.

Znanstveni doprinos disertacije vidljiv je kroz konstrukciju i prilagođavanje mjernih instrumenata situacijske dokolice koji su u dosadašnjim znanstveno-istraživačkim okvirima slobodnoga vremena Hrvatske, ali i Europe izrazito ograničeno zastupljeni. Dodatan doprinos očituje se u izostavljanju izoliranog promatranja ozbiljne dokolice te koreliranju domena situacijske dokolice kao što su povremena i projektna koje su slabije zastupljene u odnosu na ozbiljnu dokolicu u dosadašnjim istraživanjima. Također, dosadašnja ograničena povezanost navedenih domena s rizičnim stilovima ponašanja kao i u istraživanju u razvojnom kontekstu adolescenata daje na dodatnoj znanstveno-istraživačkoj težini. To se posebno očituje u identifikaciji prediktora za bavljenje svakom pojedinom domenom situacijske dokolice. Posljedično, ovo istraživanje daje općenit uvid u načine provođenja slobodnoga vremena i rizičnih stilova ponašanja adolescenata na većem uzorku, i to za razdoblje poslije pandemije COVID-19 koje je značajno zbog društvenih promjena koje su nastupile za vrijeme pandemije s posljedicama nakon nje.

Pedagoški doprinos rada očituje se u boljem razumijevanju odnosa adolescenata prema slobodnome vremenu, važnosti obitelji, vršnjaka, škole/fakulteta i susjedstva u odnosu na adolescente i njihovo slobodno vrijeme. Uz to, navedeni korelati povezuju se i s potencijalnim rizicima. Sam uvid u slobodno vrijeme može služiti kao osvješćivanje važnosti slobodnoga vremena u odgojno-afirmativnom kontekstu, što je posebno značajno za odgojitelje, učitelje i nastavnike, trenere i roditelje koji imaju mogućnost odgajati za slobodno vrijeme, ali i u slobodnome vremenu. Dobiveni rezultati mogu biti kvalitetno polazište za buduće školske preventivne programe čiji će naglasak biti na odgoju za slobodno vrijeme koji se očituje kroz identifikaciju rizičnih čimbenika, poučavanju vještinama optimalne organizacije slobodnoga vremena i identifikaciji talenata koji se konkretiziraju kroz aktivnosti i u aktivnostima slobodnoga vremena. Osim slobodnoga vremena, ovaj rad daje uvid u rizične stilove ponašanja koji su trenutno aktualni u adolescentskoj dobi, što je također vrijedna povratna informacijama školama za preventivne, a roditeljima za odgojno-afirmativne aktivnosti. Dodatna pedagoška važnost dobivenih rezultata i ovoga rada očituje se u potencijalu za stvaranje sustava i strategija koje će jačati kompetencije odgojno-obrazovnih djelatnika i roditelja vezane za tematiku

slobodnoga vremena. Rezultati ovoga istraživanja još jednom pokazali su izrazitu važnost najuže okoline pojedinca, obitelji, vršnjaka, škole te fakulteta, ali i susjedstva. U svim navedenim odnosima važna je pedagoška komponentna kako bi svi od navedenih odnosa dosegli optimalnu razinu. Zaključno, dobiveni rezultati mogu služiti kao jedno od relevantnih uporišta za stvaranja novih i oblikovanja starih kurikula za obrazovanje odgojno-obrazovnih djelatnika, i to u kontekstu jačanja kompetencija za organizaciju i odgoj za slobodno vrijeme kao i za općenito područje prevencije rizičnih stilova ponašanja.

Osim doprinosa ovoga rada, postoji i nekoliko ograničenja koja je nužno naglasiti u vidu tumačenja dobivenih rezultata. Uzorak adolescenata koji je sudjelovao u istraživanju nije reprezentativan, nego prigodan što, iako nudi kvalitetnu povratnu informaciju navedene tematike, s druge strane ima smanjenu mogućnost generalizacije dobivenih rezultata. Dobiveni rezultati proizlaze iz samoprocjene ispitanika, što ne mora nužno značiti objektivnost. U tom kontekstu, nemoguće je procijeniti stvarno stanje prijavljivanih ponašanja ispitanika iz anketnog upitnika. To je posebno značajno za rizične stilove ponašanja koji se potencijalno mogu prijavljivati u manjoj mjeri nego što su u stvarnosti prisutni. Potrebno je naglasiti i individualnost svake osobe te, unatoč dobivenim podacima koji generaliziraju i povezuju određene skupine i kategorije ispitanika, ne moraju biti nužno povezivi s osobom koja se u njima nalazi. Jedan od načina boljeg praćenja rizičnih stilova ponašanja kao i aktivnosti slobodnoga vremena jest kroz kontinuirano praćenje ispitanika putem etično prihvatljivih metoda kao što su mobilne aplikacije (uz privolu), ali i aktivnije uključivanje osoba u okolini ispitanika čija je percepcija također vrijedna u istraživanoj tematici. Također, radi dobivanja detaljnijih rezultata važno je u istraživanje uključiti dodatne relevantne varijable koje bi doprinijele većoj objektivnosti i boljem uvidu unutar istraživane problematike.

S obzirom na to da su slobodno vrijeme, ali i rizični stilova ponašanja interdisciplinarni fenomeni, radi dobivanja boljeg uvida u pojedinačne koncepte i njihovu povezanost svakako bi bilo poželjno uključivanje i stručnjaka drugih područja društvenih znanosti, kao i stručnjaka iz prirodnoga, tehničkoga i humanističkoga područja. Time bi se potencijalno doprinijelo stvaranju sinteze prirodnih i tehnoloških dostignuća te društveno-humanističke znanstveno-istraživačke paradigme na boljitak objektivizacije ove interdisciplinarnе fenomenologije. Uvažavanje svih relevantnih činjenica i podataka bez obzira na znanstveno područje potencijalno omogućuje stvaranje novih načina i modela istraživanja slobodnoga vremena i rizičnih stilova ponašanja čiji bi rezultati imali široku i preciznu upotrebu. Pod tim se u prvom

redu misli na jačanje kapaciteta zajednice za organizaciju slobodnoga vremena djece i mladih čije bi optimiziranje imalo funkciju jačanja kompetencija pojedinca, pomoći u afirmaciji i prepoznavanja vlastitih talenata i interesa. Osim toga, interdisciplinarno istraživanje tematike rizika i zaštite važno je zbog precizne identifikacije potencijalnih rizika čiji bi rezultati pomogli jačanju okolinskih zaštitnih čimbenika kroz aktivnosti slobodnoga vremena. Iako navedeno zahtijeva dodatne resurse za znanstveno-istraživačke aktivnosti, visoka razina pojavnosti s tendencijom rasta rizičnih stilova ponašanja, ali i problema u ponašanju općenito, uz poznatu važnost slobodnoga vremena koje može biti izrazito snažan preventivni te odgojno-afirmativni alat jaki su argumenti za daljnje promišljanje u smjeru ulaganja resursa za rješavanje navedene problematike.

LITERATURA

- 1) Abbott-Chapman, J., & Robertson, M. (2001). Youth, leisure and home: Space, place and identity. *Loisir et société/Society and Leisure*, 24(2), 485-506.
- 2) Abebe, D.S., Hafstad GS, Brunborg GS, et al. (2015). Binge drinking, cannabis and tobacco use among ethnic Norwegian and ethnic minority adolescents in Oslo, Norway. *J Immigr Minor Health*.17:992–1001.
- 3) Abramovitch, R., Corter, C., & Lando, B. (1979). Sibling interaction in the home. *Child development*, 997-1003. *Academic Journal of Education and Social Sciences*, 3(1), 15–23.
- 4) Achenbach, T. M. (1966). The classification of children's psychiatric symptoms: A factor-analytic study. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(7), 1–37. <https://doi.org/10.1037/h0093906>
- 5) Adamović, M., Gvozdanović, A., & Potočnik, D. (2023). Socioekonomski i rodni aspekti rizičnih ponašanja mladih u Hrvatskoj. *Sociologija i prostor*, 61(1), 3-30.
- 6) Adams, G.R., Gullota, T. (1983). *Adolescent life experience*, Belmont: Brooks/Cole.
- 7) Aguila, C., Sicilia-Camacho, A., Rojas Tejada, A. J., Delgado-Noguera, M. A., & Gard, M. (2008). Postmodern values and leisure in young Spanish university students: An exploratory study. *Leisure Sciences*, 30(4), 275-292.
- 8) Aguirre-Cardona, L. A., Rubio-Florido, I., & Puerto-Rodríguez, E. A. (2021). Leisure, work and simultaneous study in distance and virtual students/ Ocio, trabajo y estudio simultáneo de estudiantes en modalidad a distancia y virtual. *Retos*, 42, 375-383.
- 9) Ajduković, M. (2001) Ekološki multidimenzionalni pristup sagledavanju činitelja rizika i zaštite u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. U J.Bašić, J. Janković (ur.), *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*, (str. 47-62). Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
- 10) Ajduković, M., Kregar Orekšović, K. i Laklija, M. (2007). teorija privrženosti i suvremeni socijalni rad. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (1), 59-91. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/11494>
- 11) Ajilore, O. (2015). Identifying peer effects using spatial analysis: the role of peers on risky sexual behavior. *Review of Economics of the Household*, 13, 635-652.
- 12) Akoğuz Yazıcı, N. (2023). A study on the serious leisure time perceptions of street basketball players in terms of different variables. *Journal of Education and Recreation Patterns (JERP)*, 4 (1), 01-13

- 13) Al-anazi, H., & Al-Shamli, A. (2011). Sensation seeking and delinquency among Saudi adolescents. *European Journal of Social Sciences*, 21(2), 265-286.
- 14) Allaby, M. & Shannon, C.S. (2020) "I just want to keep in touch": Adolescents' experiences with leisure-related smartphone use, *Journal of Leisure Research*, 51:3, 245-263, DOI: 10.1080/00222216.2019.1672506
- 15) Allen, J., & Holder, M. D. (2014). Marijuana use and well-being in university students. *Journal of Happiness Studies*, 15, 301-321.
- 16) Allen, J.P., Hauser, S. T., O'Connor, T. G., & Bell, K. L. (2002). Prediction of peer-rated adult hostility from autonomy struggles in adolescent-family interactions. *Development and Psychopathology*, 14, 123-137.
- 17) Allen, K. L., Crosby, R. D., Oddy, W. H., & Byrne, S. M. (2013). Eating disorder symptom trajectories in adolescence: effects of time, participant sex, and early adolescent depressive symptoms. *Journal of eating disorders*, 1, 1-14.
- 18) AlOqlah, R. M. A. (2023). The Effect of Using Social Networks on Students' Academic Performance in Saudi Universities. *Information Sciences Letters*. 2, 795-805.
- 19) Alrajeh, S. M., Hassan, H. M., Al-Ahmed, A. S., & Alsayed Hassan, D. (2021). An investigation of the relationship between cyberbullying, cybervictimization and depression symptoms: A cross sectional study among university students in Qatar. *PloS one*, 16(12), e0260263.
- 20) American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- 21) Anderson, J. C., Funk, J. B., Elliott, R., & Smith, P. H. (2003). Parental support and pressure and children's extracurricular activities: Relationships with amount of involvement and affective experience of participation. *Applied Developmental Psychology*, 24, 241-257.
- 22) Andersson, T., & Getz, D. (2020). Specialization versus diversification in the event portfolios of amateur athletes. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, DOI: 10.1080/15022250.2020.1733653.
- 23) Andrews, W. L. (2008). *Amateur hockey coaches: Careers and lifestyles*. Saarbrücken, Germany: VDM Verlag Dr. Müller.
- 24) Andrić, V. i Čudina, V. (1986). *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.

- 25) Antheunis, M. L., Schouten, A. P., & Krahmer, E. (2016). The role of social networking sites in early adolescents' social lives. *The Journal of Early Adolescence*, 36(3), 348-371.
- 26) APA (2002). *Developing adolescents: A reference for professionals*. Washington, DC: American Psychological Society.
- 27) Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric disease and treatment*, 9, 449–461. <https://doi.org/10.2147/NDT.S39776>
- 28) Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric disease and treatment*, 9, 449–461. <https://doi.org/10.2147/NDT.S39776>
- 29) Arbunić, A. (2004). Roditelji i slobodno vrijeme djece (Parents and childrens free time). *Pedagogijska istraživanja*, 1(2), 221-230.
- 30) Archibald, A. B., Graber, J. A., Brooks – Gunn, J. (2003). Pubertal Processes and Physiological Growth in Adolescence. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 24-47.
- 31) Arisoy, P., & Tutkun, Ö. F. (2012). Case about orientation of primary school students to out-of-school time activities. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 55, 1027-1035
- 32) Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- 33) Arnett, J. J. (2002). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. In J. J. Arnett (Ed.), *Readings on adolescence and emerging adulthood* (pp.17-31). Upper Saddle River: Prentice Hall.
- 34) Arnett, J. J. (2013). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. Upper Saddle River, N.J: Pearson Prentice Hall
- 35) Aronowitz, S., & DiFazio, W. (1994). *The jobless future*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- 36) Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Pollard, J. A., Catalano, R. F., and Baglioni Jr., A. J. (2002). Measuring risk and protective factors for substance use, delinquency, and other adolescent problem behaviors: The Communities That Care Youth Survey. *Eval. Rev.* 26: 575–601.
- 37) Aschengrau, A., Grippo, A., & Winter, M. R. (2021). Influence of family and community socioeconomic status on the risk of adolescent drug use. *Substance Use & Misuse*, 56(5), 577-587.

- 38) Ashford, J., Smith, F., van Lier, A.C.P, Cuijpers, P., Koot, M.H. (2008). Early risk indicators of internalizing problems in late childhood: a 9-year longitudinal study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49, 7, 774-
- 39) Assari, S., Boyce, S., Caldwell, C. H., & Bazargan, M. (2020). Parent education and future transition to cigarette smoking: Latinos' diminished returns. *Frontiers in Pediatrics*, 8, 457.
- 40) Atav, S., & Spencer, G. A. (2002). Health risk behaviors among adolescents attending rural, suburban, and urban schools: A comparative study. *Family & community health*, 25(2), 53-64.
- 41) Auhuber, L., Vogel, M., Grafe, N., Kiess, W., & Poulain, T. (2019). Leisure Activities of Healthy Children and Adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 16(12), 2078. <https://doi.org/10.3390/ijerph16122078>
- 42) Axelson, M. (2009). The power of leisure: "I was an anorexic; I'm now a healthy triathlete." *Leisure Sciences*, 31, 330-346.
- 43) Azizi, S.M., Soroush, A. & Khatony, A. The relationship between social networking addiction and academic performance in Iranian students of medical sciences: a cross-sectional study. *BMC Psychol* 7, 28 (2019). <https://doi.org/10.1186/s40359-019-0305-0>
- 44) Bachman, J. G., Johnston, L. D., O'Malley, P. M., & Schulenberg, J. (1996). Transitions in drug use during late adolescence and young adulthood. In J. A. Graber, J. Brooks-Gunn & A. Petersen (Eds.), *Transitions through adolescence: Interpersonal domains and context* (111-140). Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- 45) Badura, P., Hamrik, Z., Dierckens, M., Gobiņa, I., Malinowska-Cieślik, M., Furstova, J., ... & Pickett, W. (2021). After the bell: adolescents' organised leisure-time activities and well-being in the context of social and socioeconomic inequalities. *J epidemiol community health*, 75(7), 628-636.
- 46) Badura, P., Madarasova Geckova, A., Sigmundova, D., Sigmund, E., van Dijk, J. P., & Reijneveld, S. A. (2018). Can organized leisure-time activities buffer the negative outcomes of unstructured activities for adolescents' health?. *International journal of public health*, 63, 743-751.
- 47) Badura, P., Sigmund, E., Madarasova Geckova, A., Sigmundova, D., Sirucek, J., van Dijk, J. P., & Reijneveld, S. A. (2016). Is participation in organized leisure-time activities associated with school performance in adolescence?. *PLoS One*, 11(4), e0153276.
- 48) Bakić, D. (2001). Prikaz nekih modela institucionalnog tretmana počinitelja kaznenih djela. *Ljetopis socijalnog rada*, 8 (1), 35-50. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/3551>

- 49) Baldry A. C., Farrington D. P., Sorrentino A. (2015). "Am I at risk of cyberbullying"? A narrative review and conceptual framework for research on risk of cyberbullying and cybervictimization: the risk and needs assessment approach. *Aggress. Violent Behav.* 23, 36–51. 10.1016/j.avb.2015.05.014
- 50) Bandura, A., & National Inst of Mental Health. (1986). Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice-Hall, Inc.
- 51) Bank, L., Burraston, B., & Snyder, J. (2004). Sibling conflict and ineffective parenting as predictors of adolescent boys' antisocial behavior and peer difficulties: Additive and interactional effects. *Journal of research on adolescence*, 14(1), 99-125.
- 52) Barbieri, V., Piccoliori, G., Engl, A., & Wiedermann, C. J. (2024). Impact of Digital Media, School Problems, and Lifestyle Factors on Youth Psychosomatic Health: A Cross-Sectional Survey. *Children*, 11(7), 795.
- 53) Barlett C. P., Seyfert L. W., Simmers M. M., Hsueh Hua Chen V., Cavalcanti J. G., Krahé B., et al. (2021). Cross-cultural similarities and differences in the theoretical predictors of cyberbullying perpetration: results from a seven-country study. *Aggress. Behav.* 47, 111–119. 10.1002/ab.21923
- 54) Barnett, L. A. (2008). Predicting Youth Participation in Extracurricular Recreational Activities: Relationships with Individual, Parent, and Family Characteristics. *Journal of Park & Recreation Administration*, 26(2).
- 55) Barniskis, S. C. (2023). Serious and casual leisure in public library makerspaces: The two-audience conundrum and research agenda. *Library & Information Science Research*, 45(2), 101241.
- 56) Bartko W, Eccles J. (2003) Adolescent Participation in Structured and Unstructured Activities: A Person-Oriented Analysis. *Jf Youth Adolescence*, 32(4): 233-41.
- 57) Barton, W. H., Watkins, M., & Jarjoura, R. (1997). Youths and communities: Toward
- 58) Bašić, J. (2000.) Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži: teorijsko motrište. U: Bašić, J., Janković, J. (eds.). Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži. Zagreb: Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju, str. 31-46.
- 59) Bašić, J. (2009). Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih, Školska knjiga, Zagreb.

- 60) Bašić, J., Ferić, M. & Kranželić, V. (2001) *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- 61) Bašić, J., Žižak, A., & Koller-Trbović, N. (2004). Prijedlog pristupa rizičnim ponašanjima i poremećajima u ponašanju djece i mladih. *Bašić J, Koller-Trbović N i Uzelac S (ed) Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 147-154.*
- 62) Baudrillard, J. (2004). *The Gulf War Did Not Take Place*. Sydney, Power Publications.
- 63) Baumrind, D. (1989). Rearing competent children. In W. Damon (Ed.), *Child development today and tomorrow* (pp. 349–378). Jossey-Bass/Wiley.
- 64) Bek, L. E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 65) Bell, R., Wechsler, H., & Johnston, L. D. (1997). Correlates of college student marijuana use: Results of a US national survey. *Addiction, 92*(5), 571-581.
- 66) Belošević, M. i Ferić, M. (2022). Quality of Youth Leisure – Traits and Opportunities for Prevention Planning. *Croatian Journal of Education, 24*(2), 641-671. <https://doi.org/10.15516/cje.v24i2.4486>.
- 67) Belton, T., & Priyadharshini, E. (2007). Boredom and schooling: a cross-disciplinary exploration. *Cambridge Journal of Education, 37*(4), 579–595.
- 68) Ben-Zur, H. (2003). Happy adolescents: The link between subjective well-being, internal resources, and parental factors. *Journal of Youth and Adolescence, 32*(2), 67–79. <https://doi.org/10.1023/A:1021864432505>
- 69) Benedict, R. (1938). Continuities and discontinuities in cultural conditioning. *Psychiatry, 1*(2), 161-167.
- 70) Benson, P. L. (2003). Developmental assets and asset-building community: Conceptual and empirical foundations. In: R. M. Lerner & P. L. Benson (eds.), *The Search Institute series on developmentally attentive community and society. Developmental assets and asset-building communities: Implications for research, policy, and practice*. New York, NY, US: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 19–43.
- 71) Benson, P. L., Scales, P. C., Hamilton, S. F. & Sesma Jr., A. (2006). *Positive youth development: Theory, research, and applications*. Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- 1) Bergin, D. A. (1992). Leisure activity, motivation, and academic achievement in high school students. *Journal of leisure Research, 24*(3), 225-239.
- 72) Berhan, Y., & Berhan, A. (2015). A meta-analysis of risky sexual behaviour among male youth in developing countries. *AIDS research and treatment, 2015*

- 73) Berk, L. E. (2007). Development through the lifespan. Person Education.
- 74) Biggar Jr, R. W., Forsyth, C. J., Chen, J., & Richard, T. A. (2016). Protective factors for deviance: A comparison of rural and urban youth. *Deviant Behavior*, 37(12), 1380-1391.
- 75) Biglan, A., Brennan, P. A., Foster, S. L., & Holder, H. D. (2004). *Helping adolescents at risk: Prevention of multiple problem behaviors*. Guilford Press.
- 76) Birckmayer, J.D., Holder, H.D., Yacoubian, G.S., Friend, K.B. (2004): A general causal model to guide alcohol, tobacco, and illicit drug prevention: Assessing the research evidence. *Journal of Drug Education*. 34 (2). 121-153.
- 77) Bizen, Y., & Ninomiya, H. (2022) Understanding the relationships between motivation, constraints, and constraint negotiation in volunteer participation in a marathon event. *Journal of Leisure Research*, 53(5), 728-747, DOI: 10.1080/00222216.2022.2072181.
- 78) Blackmon, B. J., Robison, S. B., & Rhodes, J. L. (2016). Examining the influence of risk factors across rural and urban communities. *Journal of the Society for Social Work and Research*, 7(4), 615-638.
- 79) Blažević, I. i Matijašević, B. (2021). Umjetničke aktivnosti u školi kao oblik provođenja slobodnog vremena osnovnoškolaca. *Acta Iadertina*, 18 (2), 207-224. <https://doi.org/10.15291/ai.3604>
- 80) Bloom, M. (1996). *Primary prevention practices* (Vol. 5). Sage.
- 81) Bloss, P. (1954). Prolonged adolescence: The formulation of a syndrome and its therapeutic implications. *American Journal of Orthopsychiatry*, 24(4), 733–742. doi:10.1111/j.1939-0025.1954.tb06143.x
- 82) Bloss, P. (1979) *The Adolescent Passage: Developmental Issues*. International Universities Press, New York.
- 83) Blumer, H. (1978) Society as symbolic interaction, in Manis, J.G. & Meltzer, B.N. (Eds.), *Symbolic interaction: A reader in social psychology*, Allyn and Bacon, Inc., Boston.
- 84) Blyth, D. A., Simmons, R. G., & Carlton-Ford, S. (1983). The adjustment of early adolescents to school transitions. *The Journal of early adolescence*, 3(1-2), 105-120.
- 85) Bodovski, K., & Farkas, G. (2008). “Concerted cultivation” and unequal achievement in elementary school. *Social Science Research*, 37(3), 903-919.
- 86) Bohnert A, Garber J. (2007) Prospective Relations Between Organized Activity Participation and Psychopathology During Adolescence. *J Abnorm Child Psychol*, 35(6): 1021-33.

- 87) Bond, L., Thomas, L., Toumbourou, J., Patton, G., Catalano, R. (2000.) Improving the Lives of Young Victorians in Our Community: a survey of risk and protective factors. Melbourne: Centre for Adolescent Health
- 88) Bonfadelli, H. (2002). The Internet and knowledge gaps: A theoretical and empirical investigation. *European Journal of communication*, 17(1), 65-84.
- 89) Borowsky, I. W., Ireland, M., & Resnick, M. D. (2002). Violence risk and protective factors among youth held back in school. *Ambulatory pediatrics*, 2(6), 475-484.
- 90) Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). Osnove socijalne pedagogije. Zagreb. Školska knjiga.
- 91) Bowerman, C. (1959). and JW Kinch. Changes in family and peer orientations of children between the fourth and tenth grades, 206-211.
- 92) Bowker, G. C., & Star, S. L. (1999). Sorting things out: Classification and its consequences. Cambridge, MA: MIT Press.
- 93) Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment. Attachment and Loss. New York: Basic Books.
- 94) Bozzola, E., Spina, G., Agostiniani, R., Barni, S., Russo, R., Scarpato, E., Di Mauro, A., Di Stefano, A. V., Caruso, C., Corsello, G., & Staiano, A. (2022). The Use of Social Media in Children and Adolescents: Scoping Review on the Potential Risks. *International journal of environmental research and public health*, 19(16), 9960. <https://doi.org/10.3390/ijerph19169960>
- 95) Bracken, B. K., Rodolico, J., & Hill, K. P. (2013). Sex, age, and progression of drug use in adolescents admitted for substance use disorder treatment in the northeastern United States: comparison with a national survey. *Substance abuse*, 34(3), 263-272.
- 96) Bradford-Brown, B., & Klute, C. (2003). Friendships, cliques, and crowds. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 330-348). Malden: Blackwell Publishing.
- 97) Brady, S. S., Dolcini, M. M., Harper, G. W., & Pollack, L. M. (2009). Supportive friendships moderate the association between stressful life events and sexual risk taking among African American adolescents. *Health Psychology*, 28(2), 238–248. <https://doi.org/10.1037/a0013240>
- 98) Brajša-Žganec, A. (2003) Dijete i obitelj: emocionalni i socijalni razvoj. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- 99) Bränström, R., Sjöström, E., & Andreasson, S. (2008). Individual, group and community risk and protective factors for alcohol and drug use among Swedish adolescents. *European journal of public health, 18*(1), 12-18.
- 100) Braza, P., Carreras, R., Muñoz, J. M., Braza, F., Azurmendi, A., Pascual-Sagastizábal, E., ... SánchezMartín, J. R. (2015). Negative maternal and paternal parenting styles as predictors of children's behavioral problems: Moderating effects of the child's sex. *Journal of Child and Family Studies, 24*(4), 847–856. doi:10.1007/s10826-013-9893-0
- 101) Brendtro, L. K., & Ness, A. E. (2017). *Re-educating troubled youth*. Routledge.
- 102) Brendtro, L. K., & Ness, A. E. (2017). *Re-educating troubled youth*. Routledge.
- 103) Breton, É., Dufour, R., Côté, S.M. *et al.* Developmental trajectories of eating disorder symptoms: A longitudinal study from early adolescence to young adulthood. *J Eat Disord* **10**, 84 (2022). <https://doi.org/10.1186/s40337-022-00603-z>
- 104) Brim, O. G. (1958). Family structure and sex role learning by children: A further analysis of Helen Koch's data. *Sociometry, 21*(1), 1-16.
- 105) Brinksma, D. M., Dietrich, A., de Bildt, A., Buitelaar, J. K., van den Hoofdakker, B. J., Hoekstra, P. J., & Hartman, C. A. (2020). ADHD symptoms across adolescence: The role of the family and school climate and the DRD4 and 5-HTTLPR genotype. *European Child and Adolescent Psychiatry, 29*, 1049–1061. <https://doi.org/10.1007/s00787-019-01424-3>
- 106) Brkljačić, T., Sučić, I., & Brdovčak, B. (2017). Serious leisure activities and well-being of senior citizens: Case of contract bridge. *Rocznik Andragogiczny, 24*.
- 107) Brody G. H. (1998). Sibling relationship quality: its causes and consequences. *Annual review of psychology, 49*, 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.1>
- 108) Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard university press.
- 109) Bronfenbrenner, U., & Morris, P. A. (2006). The Bioecological Model of Human Development. In R. M. Lerner & W. Damon (Eds.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development* (pp. 793–828). John Wiley & Sons Inc.
- 110) Brook, J. S., Whiteman, M., Gordon, A. S., & Brook, D. W. (1990). The role of older brothers in younger brothers' drug use viewed in the context of parent and peer influences. *The Journal of genetic psychology, 151*(1), 59-75.
- 111) Brown, A. (2003). Climbing mountains: Children and young people's health and well-being in rural England. In *East Meets West: Building Bridges for Children. Conference presentation [online]*.

- 112) Brown, B. B., & Larson, J. (2009). Peer relationships in adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology: Contextual influences on adolescent development* (pp. 74–103). John Wiley & Sons, Inc..
<https://doi.org/10.1002/9780470479193.adlpsy002004>
- 113) Brown, J. R., Donelan-McCall, N., & Dunn, J. (1996). Why talk about mental states? The significance of children's conversations with friends, siblings, and mothers. *Child development*, 67(3), 836-849.
- 114) Buckley, H., & Nimmon, L. (2020). Learning in faculty development: The role of social networks. *Academic Medicine*, 95(11S), S20-S27.
- 115) Buelga, S., Martínez-Ferrer, B., & Cava, M. J. (2017). Differences in family climate and family communication among cyberbullies, cybervictims, and cyber bully–victims in adolescents. *Computers in Human Behavior*, 76, 164-173.
- 116) Bukowski, W.M., Hoza, B. (1989): *Popularity and Friendship: Issues in Theory, Measurement, and Outcome* (u) Bemdt, T.J., Ladd, G.W. (ur): *Peer Relationship in Child Development*, Wiley- Interscience Publication, John Wiley&Sons, Inc., New York, str. 15-45
- 117) Buljan Flander, G., Prijatelj, K., Raguž, A., Čagalj Farkas, M. i Selak Bagarić, E. (2021). Rasprostranjenost i navike sekstinga kod djece srednjoškolske dobi u Hrvatskoj. *Napredak*, 162 (1 - 2), 7-25. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/259414>
- 118) Burt, M. R., Resnick, G., & Novick, E. R. (1998). *Building supportive communities for at-risk adolescents: It takes more than services*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10255-000>
- 119) Butcher, J.N., Mineka, S., , Hooley, J.M, et al. (2010) *Abnormal psychology*, first Canadian edition. Toronto, ON: Pearson Education.
- 120) Calafat, A., García, F., Juan, M., Becoña, E., & Fernández-Hermida, J. R. (2014). Which parenting style is more protective against adolescent substance use? Evidence within the European context. *Drug and Alcohol Dependence*, 138, 185–192. doi:10.1016/j.drugalcdep.2014.02.705
- 121) Caldwell L. (2004a) *TimeWise: Taking Charge of Leisure Time curriculum for middle school students*. Scott Valley: CA:ETR Associates.
- 122) Caldwell, L. L. (2008). Adolescent development through leisure: A global perspective. *World Leisure Journal*, 50(1), 3-17.

- 123)Caldwell, L. L. (2008). Adolescent development through leisure: A global perspective. *World Leisure Journal*, 50(1), 3-17.
- 124)Caldwell, L. L. (2008). Adolescent development through leisure: A global perspective. *World Leisure Journal*, 50(1), 3-17. <http://doi.org/10.1080/04419057.2008.9674523>
- 125)Caldwell, L. L. (2017). Leisure ☆. Reference Module in. *Neuroscience and Biobehavioral Psychology*, 1–10. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-809324-5.06048-x>.
- 126)Caldwell, L. L., & Faulk, M. (2013). Adolescent leisure from a developmental and prevention perspective. *Positive leisure science: From subjective experience to social contexts*, 41-60.
- 127)Caldwell, L. L., & Smith, E. A. (2006). *Leisure as a Context for Youth Development and Delinquency Prevention*. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 39(3), 398–418. doi:10.1375/acri.39.3.398
- 128)Caldwell, L. L., Bradley, S., & Coffman, D. (2009). A person-centered approach to individualizing a school-based universal preventive intervention. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*, 35(4), 214–219. doi:10.1080/00952990903005932
- 129)Cambron, C., Kosterman, R., Catalano, R.F. *et al.* Neighborhood, Family, and Peer Factors Associated with Early Adolescent Smoking and Alcohol Use. *J Youth Adolescence* 47, 369–382 (2018). <https://doi.org/10.1007/s10964-017-0728-y>
- 130)Cameron, A. J., Spence, A. C., Laws, R., Hesketh, K. D., Lioret, S., & Campbell, K. J. (2015). A review of the relationship between socioeconomic position and the early-life predictors of obesity. *Current obesity reports*, 4, 350-362.
- 131)Campbell, J. (2007). *Adolescent identity development: the relationship with leisure lifestyle and motivation* (Master's thesis, University of Waterloo).
- 132)Campbell, S. W., & Park, Y. J. (2014). Predictors of mobile sexting among teens: Toward a new explanatory framework. *Mobile Media & Communication*, 20 (1), 20-39.
- 133)Caolter, F. (2006). Public Policy and Leisure. U: Kennedy, E. i Poussard, H. (Eds). *Defining The Field: 30 years of the Leisure Studies Association*. (59-72) Brighton: Leisure Studies Association.
- 134)Car, S. (2013). Adolescencija 21. stoljeća: društvena uvjetovanost, temeljne karakteristike i pedagoški izazovi. *Pedagoška istraživanja*, 10 (2), 285-292. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/129673>

- 135) Carbonell, X., Chamarro, A., Oberst, U., Rodrigo, B., & Prades, M. (2018). Problematic use of the internet and smartphones in university students: 2006–2017. *International journal of environmental research and public health*, 15(3), 475.
- 136) Caride Gomez, J. A. (2012). What time educates: leisure as a pedagogic and social construction. *Arbor-Ciencia Pensamiento Y Cultura*, 188(754), 301-313.
- 137) Catalano, R. F., & Hawkins, J. D. (1996). The social development model: A theory of antisocial behavior. In J. D. Hawkins (Ed.), *Delinquency and crime: Current theories* (pp. 149–197). Cambridge University Press.
- 138) Catalano, R.F. (2004): Applying the Research Base for Prevention Science: Communities that Care. Kentucky Prevention Embedding Group. Kentucky, 15,12.2004. (presentation) www.sdrp.org
- 139) Catalano, R.F., Hawkins, J.D., Berglund, M.L., Pollard, J.A., Arthur, M. (2002): Prevention Science and Positive Youth Development: Competitive or Cooperative Frameworks? *Journal of Adolescent Health*, 31, 230-239.
- 140) CDC National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion (2002). Adolescent and School Health: Injury. Pristupljeno: 15.6.2023. <http://www.cdc.gov/nccdphp/dash/injury.html>
- 141) Chaudhary, P., M. Peskin, J. R. Temple, R. C. Addy, E. Baumler, S. ROSS. (2017). Sexting and Mental Health: A School-Based Longitudinal Study among Youth in Texas. *Journal of Applied Research on Children*. 8 (1): Article 11.
- 142) Cheadle, J. E., & Amato, P. R. (2011). A quantitative assessment of Lareau's qualitative conclusions about class, race, and parenting. *Journal of family Issues*, 32(5), 679-706.
- 143) Chen C, Wang I, Wang N, Lu M, Liu C, Chen W. (2019) Leisure activity participation in relation to alcohol purchasing and consumption in adolescence. *Addictive Behaviors*, 90: 294-300.
- 144) Chen, C.-C., & Liao, Y.-S. (2019) From satisfaction to satiation: The gradation model of satiation in casual leisure. *Annals of Leisure Research*, 22(2), 233-246, DOI: 10.1080/11745398.2018.1496462.
- 145) Chiu M., Gatov E., Fung K., Kurdyak P., Guttman A. (2020). Deconstructing the Rise in Mental Health-Related ED Visits Among Children And Youth in Ontario, Canada. *Health Aff.* ;39:1728–1736. doi: 10.1377/hlthaff.2020.00232.

- 146)Cho, S. B., Heron, J., Aliev, F., Salvatore, J. E., Lewis, G., Macleod, J., ... & Dick, D. M. (2014). Directional relationships between alcohol use and antisocial behavior across adolescence. *Alcoholism: Clinical and Experimental Research*, 38(7), 2024-2033.
- 147)Chun, S., Heo, J., & Lee, Y (2022). Savouring the ordinary moments in the midst of trauma: Benefits of casual leisure on adjustment following traumatic spinal cord injury. *Leisure Studies*, 42(2), 253-267, DOI: 10.1080/02614367.2022.2097299.
- 148)Cindrić, M. (1992) Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti učenika osnovne škole. *Život i škola* 41(1), 49-68.
- 149)Clark Goings, T., Salas-Wright, C. P., Belgrave, F. Z., Nelson, E. J., Harezlak, J. and Vaughn, M. G. (2019), 'Trends in binge drinking and alcohol abstinence among adolescents in the US, 2002-2016', *Drug and Alcohol Dependence* 200, pp. 115-123.
- 150)Clark, T. (2017). Drugs in professional sports. *The Oxford handbook of American sports law*, 111.
- 151)Clarke, J., & Critcher, C. (1985). *The devil makes work: Leisure in capitalist Britain*. Macmillan.
- 152)Codina, N., Pestana, J. V., & Stebbins, R. A. (2017). Serious and casual leisure activities in the construction of young adult identity: A study based on participants' self-descriptions. *OBETS: Revista de Ciencias Sociales*, 12(1), 65-80.
- 153)Codina, N., Pestana, J. V., & Stebbins, R. A. (2017). Serious and casual leisure activities in the construction of young adult identity: A study based on participants' self-descriptions. *OBETS: Revista de Ciencias Sociales*, 12(1), 65-80.
- 154)Cohen, G. (1987) *Social Change and the Life Course*, Routledge, New York.
- 155)Colin, V. L. (1996). *Human Attachment*. New York: McGraw-Hill Companies.
- 156)Collinson, J. A., & Hockey, J. (2007). "Working out" identity: Distance runners and the management of disrupted identity. *Leisure Studies*, 26, 381-398.
- comprehensive strategies for youth development. *Social Work*, 42, 483-493.
- 157)Conger, J.J. (1991). *Adolescence and Youth*, New York: Harper Collins Publ. Inc.
- 158)Conger, R. D., & Rueter, M. A. (1996). Siblings, parents, and peers: A longitudinal study of social influences in adolescent risk for alcohol use and abuse. In G. H. Brody (Ed.), *Sibling relationships: Their causes and consequences* (pp. 1–30). Norwood, NJ: Ablex

- 159)Connell N. M., Schell-Busey N. M., Pearce A. N., Negro P. (2014). Badgrlz? Exploring sex differences in cyberbullying behaviors. *Youth Violence Juv. Justice* 12, 209–228. 10.1177/1541204013503889
- 160)Correa, T. (2015). Digital skills and social media use: How Internet skills are related to different types of Facebook use among “digital natives”. *Information, Communication & Society*, 1–13.
- 161)Cosma, A., Pavelka, J., & Badura, P. (2021). Leisure Time Use and Adolescent Mental Well-Being: Insights from the COVID-19 Czech Spring Lockdown. *International journal of environmental research and public health*, 18(23), 12812. <https://doi.org/10.3390/ijerph182312812>
- 162)Coughlin, L. N., Bonar, E. E., Bohnert, K. M., Jannausch, M., Walton, M. A., Blow, F. C., & Ilgen, M. A. (2019). Changes in urban and rural cigarette smoking and cannabis use from 2007 to 2017 in adults in the United States. *Drug and alcohol dependence*, 205, 107699.
- 163)Crispin L, Nikolaou D, Fang Z. (2016) Extracurricular participation and risky behaviours during high school. *Applied Economics*, 49(34): 3359-71.
- 164)Criss, M. M., & Shaw, D. S. (2005). Sibling relationships as contexts for delinquency training in low-income families. *Journal of family psychology*, 19(4), 592.
- 165)Criss, M. M., Smith, A. M., Morris, A. S., Liu, C., & Hubbard, R. L. (2017). Parents and peers as protective factors among adolescents exposed to neighborhood risk. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 53, 127-138.
- 166)Cui, J., Zhang, T., Jaidka, K., Pang, D., Sherman, G., Jakhetiya, V., ... & Guntuku, S. C. (2022). Social media reveals urban-rural differences in stress across China. In *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media* (Vol. 16, pp. 114-124).
- 167)Cullinan, D. (2004). Classification and definition of emotional and behavioral disorders. U: Rutherford, R.B., Quinn, M.M. and Mathur, S.R. (Eds.): *Handbook of reserch in emotional and behavioral disorders*. New York: The Guilford Press, 32-53.
- 168)Cunningham, H. (1980). *Leisure in the Industrial Revolution c1780-c1880*. London: Croom Helm.
- 169)Cunningham, H. (1985) *Leisure, in The Working Class England, 1875-1914*. London: Croom Helm.
- 170)Curtis, A.C. (2015). Defining adolescence. *Journal of Adolescent and Family Health*, 7 (2), 1-39.

- 171)Čablová, L., Pazderková, K., & Miovský, M. (2014). Parenting styles and alcohol use among children and adolescents: A systematic review. *Drugs: education, prevention and policy*, 21(1), 1-13.
- 172)Dahl, R. (2003). Beyond raging hormones: The tinderbox in the teenage brain. *Cerebrum*, 5(3), 7-22.
- 173)Darcy, S., Maxwell, H., Grabowski, S. & Onyx, J. (2019). Artistic impact: From casual and serious leisure to professional career development in disability arts. *Leisure Sciences*, DOI:10.1080/01490400.2019.161346.
- 174)Darling, N. (1999). Parenting Style and Its Correlates. ERIC Digest.
- 175)Davidovitch, N., & Yavich, R. (2023). The Association Between Social Media Use, Cyberbullying, And Gender. *Problems of Education in the 21st Century*, 81(6), 776.
- 176)De Grazia, S. (1964). Of time, work, and leisure.
- 177)Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2012b). Self-determination theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology*. Vol. 1 (pp. 416–437). Thousand Oaks, CA: Sage.
- 178)Deci, E. L., i Ryan, R. M. (2000a). The ‘what’ and ‘why’ of goal pursuits: Human need and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11, 227–268.
- 179)Deci, E. L., i Ryan, R. M. (2012a). Motivation, personality, and development within embedded social contexts: An overview of self-determination theory. In R. M. Ryan (Ed.), *The Oxford handbook of human motivation* (pp. 85–110). Oxford, England: Oxford Library of Psychology.
- 180)Deci, E., & Ryan, R. (Eds.). (2002). *Handbook of self-determination research*. Rochester, NY: TheUniversity of Rochester Press.
- 181)Defoe, I. N., Keijsers, L., Hawk, S. T., Branje, S., Dubas, J. S., Buist, K., . . . & Meeus, W. (2013). Siblings versus parents and friends: Longitudinal linkages to adolescent externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 54(8), 881–889. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12049>
- 182)Defoe, I. N., Keijsers, L., Hawk, S. T., Branje, S., Dubas, J. S., Buist, K., ... Meeus, W. (2013). Siblings versus parents and friends: Longitudinal linkages to adolescent externalizing problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 54, 881–889. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12049>

- 183) Delaney, R. J. (1998). *Fostering Changes: Treating Attachment-disordered Foster Children*. Oklahoma City: Wood "N" Barnes Publishing.
- 184) Delle Fave, A., & Bassi, M. (2000). The quality of experience in adolescents' daily lives: Developmental perspectives. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 126(3), 347–367.
- 185) Despot, B. (1976), *Plaidoyer za dokolicu*, Beograd: Predsedništvo Konferencije Saveza socijalističke omladine Jugoslavije.
- 186) Dias, P., Veríssimo, L., Carneiro, A., & Figueiredo, B. (2022). Academic achievement and emotional and behavioural problems: The moderating role of gender. *Clinical child psychology and psychiatry*, 27(4), 1184-1196.
- 187) Dilley, R. E., & Scraton, S. J. (2010). Women, climbing and serious leisure. *Leisure Studies*, 29, 125–142.
- 188) Dimitris, K. (2015). The Influence of Family on Adolescents' Use of Leisure. *Multilingual*
- 189) Dobrenić, T. i Poldrugáč, V. (1974). *Neki društveno-moralni stavovi omladine s poremećajima u ponašanju*. Zagreb: Fakultet za defektologiju sveučilišta u Zagrebu.
- 190) Docter, S., Khan, M., Gohal, C., Ravi, B., Bhandari, M., Gandhi, R., & Leroux, T. (2020). Cannabis use and sport: a systematic review. *Sports health*, 12(2), 189-199.
- 191) Dodaj, A., Sesar, K., i Cvitković, M. (2019a). Sexting and emotional difficulties in high school pupils. *International Journal of Academic Research in Psychology*, 6(1), 1–16.
- 192) Dodaj, A., Sesar, K., i Jerinić, S. (2019b). A prospective study of highschool adolescent sexting behavior and psychological distress. *The Journal of Psychology*, 30, 1-18.
- 193) Donath, C., Graessel, E., Baier, D., Bleich, S., & Hillemacher, T. (2014). Is parenting style a predictor of suicide attempts in a representative sample of adolescents? *BMC Pediatrics*, 14(1), 113. doi:10.1186/1471-2431-14-113
- 194) Donoso, M., Collins, A. G., & Koechlin, E. (2014). Human cognition. *Foundations of human reasoning in the prefrontal cortex*. *Science (New York, N.Y.)*, 344(6191), 1481–1486. <https://doi.org/10.1126/science.1252254>
- 195) Donovan, J.E. (2004): Adolescent alcohol initiation: A review of psychosocial risk factors. *Journal of Adolescent Health*. 35(6). 529.

- 196)Dotterer, A. M., McHale, S. M., Crouter, A. C. (2007). Implications of Out-of-School Activities for School Engagement in African American Adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(4), 391-401.
- 197)Douglas, M. (1993). The idea of home: A kind of space. In M. Arien (ed.) *Home a place in the world*. New York: New York University Press.
- 198)Douvan, E., Adelson, J. (1966). *The adolescent experience*, New York: Wiley.
- 199)Drouin, M., Ross, J. i Tobin, E. (2015). Sexting: A New, Digital Vehicle for Intimate Partner Aggression? *Computers in Human Behavior*, 50: 197-204.
- 200)Dryfoos, J. G. (1990). *Adolescents at risk: Prevalence and prevention*. New York: Oxford University Press.
- 201)Dryfoos, J. G. (1997): The prevalence of problem behaviors: Implications for programme. In Weissberg R.P., Gullota T.P., Hampton R.L., Ryan B.A., Adams G.R. (Eds.) *Implications for programs*. (In) Weissberg R.P., *Enhancing children's wellness*. Sage, Thousand Oaks. CA. 17-46.
- 202)Dubow, E. F., Tisak, J., Causey, D., Hryshko, A., & Reid, G. (1991). A two-year longitudinal study of stressful life events, social support, and social problem-solving skills: contributions to children's behavioral and academic adjustment. *Child development*, 62(3), 583–599. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01554.x>
- 203)Dumazedier, J. (1962). *Vers une Civilisation du Loisir?*. Paris: Du Seuil.
- 204)Dumazedier, J. (1972). *Rad i slobodno vrijeme*, U: Friedmann, G., Naville, P. (Ur), *Sociologija rada*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- 205)Duncan, G. J., Boisjoly, J., Kremer, M., Levy, D. M., & Eccles, J. (2005). Peer effects in drug use and sex among college students. *Journal of abnormal child psychology*, 33, 375-385.
- 206)Dunn, J., Grusec, J. E., & Hastings, P. D. (2007). *Handbook of socialization: Theory and research*.
- 207)Dux, G. (2017). *Die Zeit in der Geschichte: Ihre Entwicklungslogik vom Mythos zur Weltzeit*. Wiesbaden: Springer-Verlag.
- 208)Dworkin, J., Larson, R., Hansen D. (2003). Adolescents' Accounts of Growth Experiences in Youth Activities. *J Youth Adolescence*; 32(1): 17-26.
- 209)Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak*, 154(1-2), str. 31-46.

- 210)Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. Školski vjesnik: časopis za pedagoška i školska pitanja, 63(1-2), 119-132.
- 211)Eagleton, T. (2004). After theory. Penguin UK.
- 212)Eccles, J. S., Barber, B. L., Stone, M., & Hunt, J. (2003). Extracurricular activities and adolescent development. *Journal of social issues*, 59(4), 865-889.
- 213)Eccles, J. S., Vida, M. N., & Barber, B. (2004). The Relation of Early Adolescents' College Plans and Both Academic Ability and Task-Value Beliefs to Subsequent College Enrollment. *The Journal of Early Adolescence*, 24(1), 63–77. <https://doi.org/10.1177/0272431603260919>
- 214)Eccles, J., & Roeser, R. W. (2003). Schools as developmental contexts. In G. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 129-148). Malden: Blackwell Publishing.
- 215)Eisenberg, D., Golberstein, E., & Whitlock, J. L. (2014). Peer effects on risky behaviors: New evidence from college roommate assignments. *Journal of health economics*, 33, 126-138.
- 216)Elkind, D. (1994). A sympathetic understanding of the child: Birth to sixteen. Allyn and Bacon, 160 Gould Street, Needham Heights, MA 02194.
- 217)Elkind, D., & Bowen, R. (1979). Imaginary audience behavior in children and adolescents. *Developmental Psychology*, 15(1), 38–44. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.15.1.38>
- 218)Elkington, S., & Stebbins, R. A. (2014). *The serious leisure perspective: An introduction*. London, England: Routledge
- 219)Elliott, G. R., & Feldman, S. S. (1990). Capturing the adolescent experience. In S.S. Feldman & G.R. Elliot (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent* (pp. 1-13). Cambridge: Harvard University Press
- 220)Erikson, E. H. (1959). Identity and the life cycle. *Psychological Issues*, 1, 50-100.
- 221)Ertaş, M. (2022) Soccer matches as a serious leisure activity: the effect on fans' life satisfaction and psychological well-being, *World Leisure Journal*, 64:3, 272-289, DOI: 10.1080/16078055.2021.2021981
- 222)Eswarmangalam, A., & Iffath, A. (2024). FEAR OF MISSING OUT (FOMO)–CONCEPT AND IMPACT ON ADOLESCENTS. *Mindful Media: Mental Health Challenges in the Digital Age*, 130.

- 223) European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, (2020). *ESPAD report 2019 – Results from the European school survey project on alcohol and other drugs*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2810/877033>
- 224) Fagan, A.A., Hawkins, J.D., and Catalano, R.F. (2008), 'Using community epidemiologic data to improve social settings: the Communities That Care prevention system', in Shinn, M. and Yoshikawa, H. (eds), *Changing schools and community organizations to foster positive youth development*, Oxford University Press, New York.
- 225) Falcous, M. (2017). Why We Ride: Road Cyclists, Meaning, and Lifestyles. *Journal of Sport and Social Issues*, 41(3), 239–255. <https://doi.org/10.1177/0193723517696968>
- 226) Faltýnková, A., Blinka, L., Ševčíková, A., & Husarova, D. (2020). The associations between family-related factors and excessive internet use in adolescents. *International journal of environmental research and public health*, 17(5), 1754.
- 227) Farella Guzzo, M., & Gobbi, G. (2021). Parental Death During Adolescence: A Review of the Literature. *OMEGA - Journal of Death and Dying*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/00302228211033661>
- 228) Farrell, A. D., Sullivan, T. N., Esposito, L. E., Meyer, A. L., & Valois, R. F. (2005). A latent growth curve analysis of the structure of aggression, drug use, and delinquent behaviors and their interrelations over time in urban and rural adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 15(2), 179-204.
- 229) Favre, C. A., Aksoy, D., Janousch, C., & Garrote, A. (2022). Peer Status as a Potential Risk or Protective Factor: A Latent Profile Analysis on Peer Status and Its Association with Internalizing Symptoms in Adolescents with and without Parental Physical Abuse Experience. *Children (Basel, Switzerland)*, 9(5), 599. <https://doi.org/10.3390/children9050599>
- 230) Feinberg, M.E., Jones, D., Greenberg, M.T., Osgood, D.W. and Bontempo D. (2010), 'Effects of the Communities That Care model in Pennsylvania on change in adolescent risk and problem behaviors', *Prevention Science* 11(2), pp. 163-171.
- 2) Feldman, A. F., & Matjasko, J. L. (2007). Profiles and portfolios of adolescent school-based extracurricular activity participation. *Journal of Adolescence*, 30(2), 313–332. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2006.03.004>

- 231)Ferić Šlehan, M. i Kranželić, V. (2008). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u zajednici: razlike između percepcije mladih i njihovih roditelja. *Kriminologija & socijalna integracija*, 16 (1), 33-43. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/99108>
- 232)Ferić, M. (2018). Pozitivan razvoj adolescenata u Hrvatskoj: rezultati istraživanja. In *Državni stručni skup Vjetar u leđa*.
- 233)Ferreira, R. W., Varela, A. R., Monteiro, L. Z., Häfele, C. A., Santos, S. J. D., Wendt, A., & Silva, I. C. M. (2018). Sociodemographic inequalities in leisure-time physical activity and active commuting to school in Brazilian adolescents: National School Health Survey (PeNSE 2009, 2012, and 2015). *Cadernos de saude publica*, 34.
- 234)Firth, J., Torous, J., Stubbs, B., Firth, J. A., Steiner, G. Z., Smith, L., Alvarez-Jimenez, M., Gleeson, J., Vancampfort, D., Armitage, C. J., & Sarris, J. (2019). The "online brain": how the Internet may be changing our cognition. *World psychiatry : official journal of the World Psychiatric Association (WPA)*, 18(2), 119–129. <https://doi.org/10.1002/wps.20617>
- 235)Fothergill, K. E., Ensminger, M. E., Green, K. M., Crum, R. M., Robertson, J., & Juon, H. S. (2008). The impact of early school behavior and educational achievement on adult drug use disorders: A prospective study. *Drug and alcohol dependence*, 92(1-3), 191-199.
- 3) Fraguera-Vale, R., Varela-Crespo, L., Varela-Garrote, L., & Carretero-García, M. (2021). The influence of gender and family educational background on leisure satisfaction among Spanish adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth*, 26(1), 391-404.
- 236)Fraser, M. W. (1997). *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective*. Washington, DC: NASW press.
- 237)Fraser, M.W. (2004). The ecology of childhood: A multisystems perspective. U M. W. Fraser (Ur). *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective* 2nd Ed. (str. 1-12). Washington, D.C. NASW.
- 238)Frasquilho, D., de Matos, M. G., Marques, A., Gaspar, T., & Caldas-de-Almeida, J. M. (2017). Factors affecting the well-being of adolescents living with unemployed parents in times of economic recession: findings from the Portuguese HBSC study. *Public Health*, 143, 17-24.
- 239)Freire, T. (2012). Leisure experience and positive identity development in adolescents. In *Positive leisure science: From subjective experience to social contexts* (pp. 61-79). Dordrecht: Springer Netherlands.

- 240)Freire, T. (2013). Leisure experience and positive identity development in adolescents. In Positive leisure science: From subjective experience to social contexts (pp. 61-79). Dordrecht: Springer Netherlands.
- 241)Freire, T., Tavares, D., Silva, E., & Teixeira, A. (2016). Flow, leisure, and positive youth development. *Flow experience: Empirical research and applications*, 163-178.
- 242)Freud, A. (1969). Adolescence as a developmental disturbance. In G. Caplan & S. Lebovici (Eds.), *Adolescence* (pp. 5–10). New York: Basic Books
- 243)Freud, S. (1905). Three Essays on the Theory of Sexuality. In J. Strachy, & A. Freud (Eds.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume VII (1901-1905): A Case of Hysteria, Three Essays on Sexuality and Other Works* (pp. 123-246). London: Hogarth Press.
- 244)Friedman, S. L., & Wachs, T. D. (1999). *Measuring environment across the life span: Emerging methods and concepts* (pp. xvii-419). American Psychological Association.
- 245)Friesen, E. L., Bailey, J., Hyett, S., Sedighi, S., de Snoo, M. L., Williams, K., ... & Kurdyak, P. (2022). Hazardous alcohol use and alcohol-related harm in rural and remote communities: a scoping review. *The Lancet Public Health*, 7(2), e177-e187.
- 246)Frison, E., & Eggermont, S. (2016). Exploring the relationships between different types of Facebook use, perceived online social support, and adolescents' depressed mood. *Social Science Computer Review*, 34(2), 153-171.
- 247)Gallant, K., Arai, S., & Smale, B. (2013). Celebrating, challenging and re-envisioning serious leisure. *Leisure/Loisir*, 37, 91–109.
- 248)Gámez Guadix, M., de Santisteban, P., & Resett, S. A. (2017). Sexting among Spanish adolescents: Prevalence and personality profiles.
- 249)Gámez-Guadix, M., & Mateos-Pérez, E. (2019). Longitudinal and reciprocal relationships between sexting, online sexual solicitations, and cyberbullying among minors. *Computers in Human Behavior*, 94, 70-76.
- 250)Gámez-Guadix, M., De Santisteban, P., & Alcazar, M.Á. (2017a). *The construction and psychometric properties of the questionnaire for online sexual solicitation and interaction of minors with adults*. Sexual Abuse 1079063217724766.
- 251)Gámez-Guadix, M., De Santisteban, P., & Resett, S. (2017b). Sexting among Spanish adolescents: Prevalence and personality profiles. *Psicothema*, 29(1), 29–34. <https://doi.org/10.7334/psicothema2016.222>.

- 252) Garcia, F., & Gracia, E. (2009). Is always authoritative the optimum parenting style? Evidence from Spanish families. *Adolescence*, 44, 101–131.
- 253) Garnezy, N., Masten, A. S., & Tellegen, A. (1984). The study of stress and competence in children: A building block for developmental psychopathology. *Child development*, 97-111.
- 4) Gaspani, F. (2019). Young adults NEET and everyday life: time management and temporal subjectivities. *Young*, 27(1), 69-88.
- 254) Gavazza, B. (2022). The Tragedian Agathon in Aristophanes and Plato: The Dramatic Construction of Deviant Behaviour. In: Gilhaus, L., Dorn, A., Herrad, I., Meurer, M. (eds) *Transgression and Deviance in the Ancient World*. Palgrave Macmillan, Stuttgart. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05873-7_2
- 255) Gerard, J. M., & Buehler, C. (1999). *Multiple Risk Factors in the Family Environment and Youth Problem Behaviors*. *Journal of Marriage and the Family*, 61(2), 343. doi:10.2307/353753
- 256) Gerra, G., Angioni, L., Zaimovic, A., Moi, G., Bussandri, M., Bertacca, S., Santoro, G., Gardini, S., Caccavari, R., Nicoli, M.A. (2004): Substance use among high school students: Relationships with temperament, personality traits, and parental care perception. *Substance Use and Misuse*. 39. 345–367.
- 257) Gerra, G., Benedetti, E., Resce, G., Potente, R., Cutilli, A., & Molinaro, S. (2020). Socioeconomic status, parental education, school connectedness and individual socio-cultural resources in vulnerability for drug use among students. *International journal of environmental research and public health*, 17(4), 1306.
- 258) Gibbs, J., Bennett, S. (1990). Together we can reduce the risks of alcohol and drug abuse among youth. Seattle, WA: Comprehensive Health Education Foundation.
- 259) Gillespie, D. L., Lefler, A., & Lerner, E. (2002). If it weren't for my hobby, I'd have a life: Dog sports, serious leisure, and boundary negotiations. *Leisure Studies*, 21, 285–304.
- 260) Giordano A. L., Prosek E. A., Watson J. C. (2021). Understanding adolescent cyberbullies: exploring social media addiction and psychological factors. *J. Child Adolesc. Counsel.* 7, 42–55. 10.1080/23727810.2020.1835420
- 261) Goetz, T., et al. (2014). Types of boredom: An experience sampling approach. *Motivation and Emotion*, 38(3), 401-419.

- 262)Goliath, V., & Pretorius, B. (2016). Peer risk and protective factors in adolescence: implications for drug use prevention. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 52(1). <https://doi.org/10.15270/52-1-482>
- 263)Gómez-Ortiz, O., Romera, E. M., & Ortega-Ruiz, R. (2016). Parenting styles and bullying. The mediating role of parental psychological aggression and physical punishment. *Child Abuse & Neglect*, 51, 132–143. doi:10.1016/j.chiabu.2015.10.025
- 264)Gould, J., Moore, D., McGuire, F., & Stebbins, R. (2008). Development of the serious leisure inventory and measure. *Journal of leisure research*, 40(1), 47-68.
- 265)Graham, S. i Bellmore, A. D. (2007). Peer victimization and mental health during early adolescence. *Theory into Practice*, 46(2), 138- 146.
- 266)Greenfield, P. M. (2002). The mutual definition of culture and biology in development. In H. Keller, Y. H. Poortinga & A. Scholmerich (Eds.), *Between culture and biology: Perspectives on ontogenetic development* (pp.57-76). Cambridge: Cambridge University Press.
- 267)Greenfield, P. M., Keller, H., Fuligni, A., & Maynard, A. (2003). Cultural pathways through universal development. *Annual Review of Psychology*, 54, 461-490.
- 268)Gremmen, M. C., Berger, C., Ryan, A. M., Steglich, C. E., Veenstra, R., & Dijkstra, J. K. (2019). Adolescents' friendships, academic achievement, and risk behaviors: Same-behavior and cross-behavior selection and influence processes. *Child Development*, 90(2), e192-e211.
- 269)Griffin, A. (2017). Adolescent neurological development and implications for health and well-being. In *Healthcare* (Vol. 5, No. 4, p. 62). MDPI.
- 270)Griffiths, S., Murray, S. B., Krug, I., & McLean, S. A. (2018). The Contribution of Social Media to Body Dissatisfaction, Eating Disorder Symptoms, and Anabolic Steroid Use Among Sexual Minority Men. *Cyberpsychology, behavior and social networking*, 21(3), 149–156. <https://doi.org/10.1089/cyber.2017.0375>
- 271)Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1986). Individuation in family relationships: A perspective on individual differences in the development of identity and role-taking skill in adolescence. *Human Development*, 29(2), 82–100. <https://doi.org/10.1159/000273025>
- 272)Grzywacz, J. G., & Marks, N. F. (2001). Social inequalities and exercise during adulthood: toward an ecological perspective. *Journal of Health and Social behavior*, 202-220.
- Guide. Marietta, GA: Active Parenting Publishers.

- 273)Guo S. (2016). A meta-analysis of the predictors of cyberbullying perpetration and victimization. *Psychol. Sch.* 53, 432–453. 10.1002/pits.21914
- 274)Gupta, S., & Bashir, L. (2018). Social networking usage questionnaire: development and validation in an Indian higher education context. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 19(4), 214-227.
- 275)Gurević, A. (1996). Nebe, peklo, svět. Cesty k lidove kultufe stfedoveku. Jinočany: H&H.
- Hall, S., Jefferson T. (1976). Resistance Through Rituals, Youth Subcultures in Post-War Britain. London: Hutchinson.
- 276)Gvozdanović, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D., Baketa, N., & Kovačić, M. (2019). *Youth study Croatia 2018/2019*. Friedrich Ebert Stiftung.
- 277)Hahn, S. L., Burnette, C. B., Borton, K. A., Mitchell Carpenter, L., Sonnevile, K. R., & Bailey, B. (2023). Eating disorder risk in rural US adolescents: What do we know and where do we go?. *International Journal of Eating Disorders*, 56(2), 366-371.
- 278)Haider, Syed Imran, et al. "The influence of educational level on polypharmacy and inappropriate drug use: a register-based study of more than 600,000 older people." *Journal of the American Geriatrics Society* 57.1 (2009): 62-69.
- 279)Hall, G. S. (1904). Adolescence: Its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education (Vols. 1-2). Norwalk, CT: Appleton-Century Crofts.
- 280)Halsall, T., Manion, I., & Henderson, J. (2018). Examining integrated youth services using the bioecological model: Alignments and opportunities. *International journal of integrated care*, 18(4).
- 281)Harachi, T.W. (2000): A Prevention Science Framework Aimed at Delinquency. (in Annual report for 2000 and Resource Materials Series No. 59. UNAFEI, Fuchu/Tokyo, Japan, 183-194. www.unafei.or.jp
- 282)Harland, P., Reijneveld, S., Brugman, E. et al. Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *European Child & Adolescent Psychiatry* 11, 176–184 (2002). <https://doi.org/10.1007/s00787-002-0277-z>
- 283)Harris, W. V. (Ed.). (2013). Mental disorders in the classical world. Brill.
- 284)Hartup, W. W. (1992). Friendships and their developmental significance. In H. McGurk (Ed.), *Childhood social development: Contemporary perspectives* (pp. 175–205). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

- 285)Hasin, D. S., Shmulewitz, D., & Sarvet, A. L. (2019). Time trends in US cannabis use and cannabis use disorders overall and by sociodemographic subgroups: a narrative review and new findings. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 45(6), 623-643.
- 286)Hatipoğlu, A., Aldemir, A., & Gürel, E. (2024). A Study on Phubbing, Differentiation of Self and Contribution in Adolescents. *Journal of Contemporary Medicine*, 14(4), 193-203.
- 287)Havighurst, R. (1972). *Developmental Taskas and Education*, New York: David McKay
- 288)Havik, T., & Ingul, J. M. (2021, September). How to understand school refusal. In *Frontiers in Education* (Vol. 6, p. 715177). Frontiers Media SA.
- 289)Hawkins, J. D., Arthur, M. W., & Catalano, R. F. (1995). Preventing substance abuse. In M. Tonry, & D. Farrington (Ed.), *Crime and justice. Building a safer society: strategic approaches to crime prevention*, vol. 19 (pp. 343 – 427). Chicago: University of Chicago Press.
- 290)Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Arthur, M. W. (2002). Promoting science-based prevention in communities. *Addictive behaviors*, 27(6), 951–976. [https://doi.org/10.1016/s0306-4603\(02\)00298-8](https://doi.org/10.1016/s0306-4603(02)00298-8)
- 291)Hawkins, J. D., Horn, M. L. V., & Arthur, M. W. (2004). *Community Variation in Risk and Protective Factors and Substance Use Outcomes. Prevention Science*, 5(4), 213–220. doi:10.1023/b:prev.0000045355.531
- 292)Hawkins, J.D., Oesterle, S., Brown, E.C., Abbott, R.D. and Catalano, R.F. (2014), ‘Youth problem behaviors 8 years after implementing the Communities That Care prevention system: a community-randomized trial’, *JAMA Pediatrics* 168(2), pp. 122-129.
- 293)Hawkins, J.D., Oesterle, S., Brown, E.C., Monahan, K.C., Abbott, R.D. and Arthur, M.W. (2012), ‘Sustained decreases in risk exposure and youth problem behaviors after installation of the Communities That Care prevention system in a randomized trial’, *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 166(2), pp. 141-148.
- 294)Hendry, L. B., Shucksmith, J., Love, J. G., Glendinning, A. (1993). *Young People's Leisure and Lifestyles*. New York: Routledge.
- 295)Herrero, J., Estévez, E., & Musitu, G. (2006). The relationships of adolescent school-related deviant behaviour and victimization with psychological distress: Testing a general model of the mediational role of parents and teachers across groups of gender and age. *Journal of adolescence*, 29(5), 671-690.

- 296)Hilderbrand, R. L. (2011). High-performance sport, marijuana, and cannabimimetics. *Journal of analytical toxicology*, 35(9), 624-637.
- 297)Hille, A., Arnold, A., & Schupp, J. (2014). Leisure behavior of young people: Education-oriented activities becoming increasingly prevalent. *DIW Economic Bulletin*, 4(1), 26-31.
- 298)Hindley, D. (2020) “More Than Just a Run in the Park”: An Exploration of Parkrun as a Shared Leisure Space, *Leisure Sciences*, 42:1, 85-105, DOI: 10.1080/01490400.2017.1410741
- 299)Hittner, J. B., Owens, E. C., & Swickert, R. J. (2016). Influence of social settings on risky sexual behavior. *SAGE Open*, 6(1), 2158244016629187.
- 300)Hoare E., Werneck A.O., Stubbs B., Firth J., Collins S., Corder K., van Sluijs E.M.F. (2020) Association of Child and Adolescent Mental Health with Adolescent Health Behaviors in the UK Millennium Cohort. *JAMA Netw. Open.*;3:e2011381. doi: 10.1001/jamanetworkopen.2020.11381.
- 301)Høeg B. L., Appel C. W., von Heymann-Horan A. B., Frederiksen K., Johansen C., Bøge P., . . . Bidstrup P. E. (2017). Maladaptive coping in adults who have experienced early parental loss and grief counseling. *Journal of Health Psychology*, 22(14), 1851–1861.
- 302)Hofer, M. (2010). Adolescents’ development of individual interests: A product of multiple goal regulation? *Educational Psychologist*, 45, 149–166. <https://doi.org/10.1080/00461520.2010.493469>
- 303)Holder, H. D., & Reynolds, R. (1998). Science and alcohol policy at the local level: a respectful partnership. *Addiction*, 93, 1467 – 1473.
- 304)Horvatić, Ž., & Cvitanović, L. (1999). Politika suzbijanja kriminaliteta. *Zagreb, MUP-RH*.
- 305)Houge, A., Liddle, H.A., Johnson-Leckrone, J. (2002): Family-based Prevention Counseling for High-Risk Young Adolescents: Immediate Outcomes. *Journal of Community Psychology*, 30, 1, 1-22.
- 306)Hovell, M. F., Wahlgren, D. R., & Gehrman, C. A. (2002). The behavioral ecological model. *Emerging theories in health promotion practice and research. Strategies for improving public health*, 347-385.
- 307)Howell, J. C. (2003), Preventing i Reducing Juvenile Delinquency. A Comprehensive Framework, Sage Publications: Thousand Oaks, London, New Delhi
https://doi.org/10.1207/S1532480XADS0402_5

- 308)Huizinga, M., Dolan, C. V. and van der Molen, M. W. (2006). Age-related change in executive function: developmental trends and a latent variable analysis. *Neuropsychologia*, 44(11), 2017–2036. doi:10.1016/j.neuropsychologia.2006.01.010
- 309)Huser, M., Small, S. A., Eastman, G. (2008): What research tells us about effective parenting education programs. What Works, Wisconsin Fact Sheet. Madison, WI: University of Wisconsin – Madison/Extension.
- 310)Huterer, N. i Nagy, A. (2019). Rizično seksualno ponašanje adolescenata . *Didaskalos: časopis Udruge studenata pedagogije Filozofskog fakulteta Osijek*, 3 (3.), 137-150. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/234852>
- 311)Huurre, T., Junkkari, H. & Aro, H. Long-term Psychosocial effects of parental divorce. *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 256, 256–263 (2006). <https://doi.org/10.1007/s00406-006-0641-y>
- 312)Iglesias Caride, G., Domínguez Alonso, J., & González Rodríguez, R. (2022). Gender and age influence on adolescents' video games use . *Psychology, Society & Education*, 14(2), 11–19. <https://doi.org/10.21071/psye.v14i2.14267>
- 313)Ilišin, V. (1999). Slobodno vrijeme mladih s posebnim osvrtom na ruralno-urbani kontinuum. *Sociologija sela*, 1(143), 21-44.
- 314)Ilišin, V. (1999). Young People's Leisure Time with Particular Regard to Rural-Urban Continuum. *Sociologija i prostor*, (143), 21-44. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/119964>
- 315)Ilišin, V. (2007). Slobodno vrijeme i interesi mladih .U: V.Ilišin, F.Radin (Ur.), *Mladi: problem ili resurs* (str.179-199.). Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- 316)Inhelder, B., & Piaget, J. (1958). *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic Books. <http://dx.doi.org/10.1037/10034-000>
- 317)International Narcotics Control Board (2013). *Report of the International Narcotics Control Board for 2012*. New York, NY: United Nations.
- 318)Irby, I., Tolman, J. (2002) *Rethinking Leisure Time: Expanding Opportunities for Young People and Communities*. Washington, The Forum for Youth Investment
- 319)Irby, I., Tolman, J. (2002). *Rethinking Leisure Time: Expanding Opportunities for Young People and Communities*. Washington: The Forum for Youth Investment.
- 320)Isik, U. (2017). *The role of serious leisure participation and hearing impairment in recognising different emotions (with dimensions of personality and emotional intelligence)*. Doctoral thesis. University of Dumlupinar, Health Sciences Institute, Kütahya.

- 321) Iso-Ahola, S. E., & Baumeister, R. F. (2023). Leisure and meaning in life. *Frontiers in psychology, 14*, 1074649.
- 322) Ivančić, T. (2019) Dijagnoza duše i hagioterapija. Teovizija: Zagreb
- 323) Jack, G. (2000). Ecological Influences on Parenting and Child Development. *The British Journal of Social Work, 30*(6), 703–720. <http://www.jstor.org/stable/23716192>
- 324) Jackson, D. B., Jones, M. S., Semenza, D. C., & Testa, A. (2023). Adverse childhood experiences and adolescent delinquency: a theoretically informed investigation of mediators during middle childhood. *International journal of environmental research and public health, 20*(4), 3202.
- 325) Janiri, D., Doucet, G. E., Pompili, M., Sani, G., Luna, B., Brent, D. A., & Frangou, S. (2020). Risk and protective factors for childhood suicidality: a US population-based study. *The Lancet Psychiatry, 7*(4), 317-326.
- 326) Janković, J. (2004). Pristupanje obitelji – Sustavni pristup. Zagreb: Alinea.
- 327) Janković, V. (1973), Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi. Zagreb: Pedagoško- književni zbor.
- 328) Jasuja, G.K., Chou, C.P., Berstein, K., Wang, E., McClure, M. and Pentz, M.A. (2005), ‘Using structural characteristics of community coalitions to predict progress in adopting evidence-based prevention programs’, *Evaluation and Program Planning* 28, pp. 173-184.
- 329) Jašović, Ž. (1983). Kriminologija maloljetničke delikvencije. Beograd: Naučna knjiga.
- 330) Jenko Miholić, S., Hraski, M. i Juranić, A. (2016). Differences between Urban and Rural Primary School Pupils in Participating in Kinesiology Activities and Spending Leisure Time. *Croatian Journal of Education, 18* (Sp.Ed.1), 247-258. <https://doi.org/10.15516/cje.v18i0.2168>
- 331) Jessor, R. (1987). Problem-behavior theory, psychosocial development, and adolescent problem drinking. *British Journal of Addiction, 82* (4), 331–342. 30.
- 332) Jessor, R. (1991). Risk behavior in adolescence: A psychosocial framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health, 12* (8), 331–342.
- 333) Jogdand, S. S., & Naik, J. (2014). Study of family factors in association with behavior problems amongst children of 6-18 years age group. *International journal of applied & basic medical research, 4*(2), 86–89. <https://doi.org/10.4103/2229-516X.136783>
- 334) Johnson, R. L. (2002). *Pathways to adolescent health: early intervention. Journal of Adolescent Health, 31*(6), 240–250. doi:10.1016/s1054-139x(02)00497-4

- 335) Jones, K., & Salzman, G. A. (2020). The Vaping Epidemic in Adolescents. *Missouri medicine*, 117(1), 56–58.
- 336) Jozić, B. (2014). Otium i negotium – Marulić o dokolici i radu. *Crkva u svijetu*, 49 (2), 248-258. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/126141>
- 337) Juul, K. (1980). Remediation models for emotionally disturbed children from an international perspective. Paper presented at the conference of the European Association for Social Education. Helsinki.
- 338) Kalter, N., Riemer, B., Brickman, A., & Chen, J. W. (1985). Implications of parental divorce for female development. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5), 538–544. [https://doi.org/10.1016/s0002-7138\(09\)60054-6](https://doi.org/10.1016/s0002-7138(09)60054-6)
- 339) Kang, H. Y., Kim, H. H., Choi, H. W., Lee, W. L., & Lee, C. W. (2017). Relationship between leisure facilitators and serious leisure among female Korean college soccer participants. *Asian Social Science*, 13(4), doi:10.5539/ass.v13n4p117.
- 340) Kantomaa, M. T., Tammelin, T. H., Demakakos, P., Ebeling, H. E., & Taanila, A. M. (2010). Physical activity, emotional and behavioural problems, maternal education and self-reported educational performance of adolescents. *Health education research*, 25(2), 368-379.
- 341) Kauffman, J.M. (2005). Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth. Eight edition. Upper Saddle River: Pearson.
- 342) Kazdin, A. E., Bass, D., Siegel, T., & Thomas, C. (1989). Cognitive-behavioral therapy and relationship therapy in the treatment of children referred for antisocial behavior. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 522-535.
- 343) Kearney, C. A. (2008). An interdisciplinary model of school absenteeism in youth to inform professional practice and public policy. *Educational Psychology Review*, 20, 257–282.
- 344) Keery, H., Boutelle, K., van den Berg, P., & Thompson, K. J. (2005). The impact of appearance-related teasing by family members. *Journal of Adolescent Health*, 37(2), 120–127. doi:10.1016/j.adohealth.2004.08.015
- 345) Kelly, J., and Kelly, J. R. (1994). Multiple dimensions of meaning in the domains of work, family, and leisure. *J. Leis. Res.* 26, 250–274. doi: 10.1080/00222216.1994.11969959
- 346) Kelly, J.R. (1987). *Freedom to Be: A New Sociology of Leisure* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429203756>

- 347) Kelly, J.R. (1999) *Leisure and Society: A Dialectical Analysis*, in Edgar L. Jackson and Thomas L. Burton, *Leisure Studies: Prospects for the Twenty-First Century*, Venture Publishing, State College, PA, 53-68.
- 348) Kendler, K. S., Gardner, C. O., Hickman, M., Heron, J., Macleod, J., Lewis, G., & Dick, D. M. (2014). Socioeconomic status and alcohol-related behaviors in mid-to late adolescence in the Avon Longitudinal Study of Parents and Children. *Journal of studies on alcohol and drugs*, 75(4), 541-545.
- 349) Kendler, K. S., Gardner, C. O., Hickman, M., Heron, J., Macleod, J., Lewis, G., & Dick, D. M. (2014). Socioeconomic status and alcohol-related behaviors in mid-to late adolescence in the Avon Longitudinal Study of Parents and Children. *Journal of studies on alcohol and drugs*, 75(4), 541-545.
- 350) Kendler, K. S., Ohlsson, H., Fagan, A. A., Lichtenstein, P., Sundquist, J., & Sundquist, K. (2018). Academic achievement and drug abuse risk assessed using instrumental variable analysis and co-relative designs. *JAMA psychiatry*, 75(11), 1182-1188.
- 351) Khodamoradi, M., Sanaei, Z., & Khanlarzadeh, E. (2024). Investigation of frequency and factors related to drug use in male students living in dormitories. *Journal of Substance Use*, 1-5.
- 352) Kil, N., Junhyoung, K., Jaesung, P. & Chungsup, L. (2021) Leisure boredom, leisure challenge, smartphone use, and emotional distress among U.S. college students: are they interrelated?, *Leisure Studies*, 40:6, 779-792, DOI: 10.1080/02614367.2021.1931414
- 353) Kim, B. K. E., Oesterle, S., Catalano, R. F., & Hawkins, J. D. (2015). *Change in protective factors across adolescent development. Journal of Applied Developmental Psychology*, 40, 26–37. doi:10.1016/j.appdev.2015.04.006
- 354) Kim, M.-L. 2022. “The Effect of Costs on Durable Benefits and Leisure Identity in Korean Badminton Participants by Level of Serious Leisure.” *Sustainability* 14 (7) (April 3): 4253. doi:10.3390/su14074253. <http://dx.doi.org/10.3390/su14074253>.
- 355) Kirby, D., Fraser, M. W. (1997), *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective*, NASW Press, Washington DC
- 356) Kislyakov, P. A., Shmeleva, E. A., & Gowin, O. (2019). Contemporary volunteering in the formation of prosocial behaviour of a person. *The Education and science journal*, 21(6), 122-145.

- 357)Kiuru, N. (2008). The role of adolescents' peer groups in the school context (No. 331). University of Jyväskylä.
- 358)Kjønniksen, L., Torsheim, T., & Wold, B. (2008). Tracking of leisure-time physical activity during adolescence and young adulthood: a 10-year longitudinal study. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 5, 1-11.
- 359)Klarin, M. (2006) Razvoj djece u socijalnom kontekstu. Jatrebarsko: Naklada Slap.
- 360)Klarin, M., Miletić, M. i Šimić Šašić, S. (2018). Problemi ponašanja kod djece i mladih - doprinos sociodemografskih obilježja, zadovoljstva obitelji i socijalne podrške. *Magistra Iadertina*, 13 (1), 70-90. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/217837>
- 361)Kleiber D. (1999). Leisure experience and human development. Boulder: Westview Press.
- 362)Kleiber, D., Larson, R., Csikszentmihalyi, M. (2014). The Experience of Leisure in Adolescence. In: Applications of Flow in Human Development and Education. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9094-9_23
- 363)Kliwer, W., Murrelle, L. (2007): Risk and protective factors for adolescent substance use: findings from a study in selected central American countries. *Journal of Adolescent Health*. 40. 448 – 455.
- 364)Kokoravec, I., Meško, G., & Marshall, I. H. (2021). Juvenile delinquency and victimisation: Urban vs rural environments. *Revija za kriminalistiko in kriminologiju/Ljubljana*, 72(4), 323-336.
- 365)Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih, U: J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac (ur.), Poremećaji u ponašanju: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko- rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 83-96.
- 366)Koller-Trbović, N., Mirosavljević, A., i Jeđud Borić, I. (2017). Procjena potreba djece i mladih s problemima u ponašanju-konceptualne i metodičke odrednice. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku
- 367)Koller-Trbović, N., Žižak, A. i Jeđud Borić, I. (2011). Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih. Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladih Vlade Republike Hrvatske. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti RH, Zagreb
- 368)Koller-Trbović, N., Žižak, A., i Bašić, J. (2001). Određenje, prevencija i tretman poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Dijete i društvo*, 3(3), 319-342.

- 369)Komro, K. A., McCarty, M. C., Forster, J. L., Blaine, T. M., & Chen, V. (2003). Parental, family, and home characteristics associated with cigarette smoking among adolescents. *American Journal of Health Promotion*, 17(5), 291-299
- 370)Kono, S., Nagata, S., & Gui, J. (2022). Relationships between leisure and life worth living: a content analysis of photographic data. *Annals of Leisure Research*, 1-17.
- 371)Konvencija o pravima djeteta (2001), Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb.
- 372)Kopić, M. (2007). Jean-François Lyotard, Postmoderno stanje. *Prolegomena*, 6 (1), 0-0. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/12400>
- 373)Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38 (1), 1-12. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/17642>
- 374)Kraus, B., Stašová, L., & Junová, I. (2020). *Contemporary family lifestyles in central and Western Europe: Selected cases* (p. 125). Springer Nature.
- 375)Kraus, L., & Nociar, A. (2016). ESPAD Report 2015 : Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. <https://doi.org/10.2810/022073>
- 376)Kraus, L., Room, R., Livingston, M., et al. (2019), 'Long waves of consumption or a unique social generation? Exploring recent declines in youth drinking', *Addiction Research & Theory*, doi:10.1080/16066359.2019.1629426.
- 377)Kraus, R. (1971). *Recreation and Leisure in Modern Society*. New York: Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- 378)Kristjansson, A. L., James, J. E., Allegrante, J. P., Sigfusdottir, I. D., & Helgason, A. R. (2010). Adolescent substance use, parental monitoring, and leisure-time activities: 12-year outcomes of primary prevention in Iceland. *Preventive medicine*, 51(2), 168-171
- 379)Kristjansson, A. L., Sigfusdottir, I. D., Thorlindsson, T., Mann, M. J., Sigfusson, J., & Allegrante, J. P. (2016). Population trends in smoking, alcohol use and primary prevention variables among adolescents in Iceland, 1997–2014. *Addiction*, 111(4), 645-652.
- 380)Krohn, M. D. (1986). The Web of Conformity: A Network Approach to the Explanation of Delinquent Behavior. *Social Problems*, 33(6), S81–S93. <https://doi.org/10.2307/800675>
- 381)Kuentzel, W. F. (2012). Comment on Scott: Is integration better? *Leisure Sciences*, 34, 375–376.

- 382)Kurock, R., Gruchel, N., Bonanati, S. et al. Family Climate and Social Adaptation of Adolescents in Community Samples: A Systematic Review. *Adolescent Res Rev* 7, 551–563 (2022). <https://doi.org/10.1007/s40894-022-00189-2>
- 383)La Torre-Cruz, D., García-Linares, M. C., & Casanova-Arias, P. F. (2014). Relationship between parenting styles and aggressiveness in adolescents. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 12(1), 147–169.
- 384)Lacković-Grgin, K. (1988). *Problemi adolescenata iz gradskih sredina*, Zadar: Narodni list.
- 385)Lacković-Grgin, K. (2006) *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- 386)Låftman S. B., Modin B., Östberg V. (2013). Cyberbullying and subjective health: a large-scale study of students in Stockholm, Sweden. *Child. Youth Serv. Rev.* 35, 112–119. 10.1016/j.chilyouth.2012.10.020
- 387)Landsheer, J. A., & van Dijkum, C. (2005). Male and female delinquency trajectories from pre through middle adolescence and their continuation in late adolescence. *Adolescence*, 40(160).
- 388)Lareau, A. (2002). Invisible inequality: Social class and childrearing in Black families and White families. *American Sociological Review*, 67, 747-776.
- 389)Larson, R. W. and Verma, S. (1999). How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin* 125, 701–736.
- 390)Larson, R. W., & Verma, S. (1999). How children and adolescents spend time across the world: Work, play, and developmental opportunities. *Psychological Bulletin*, 125(6), 701. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.701>.
- 391)Larson, R., & Richards, M. (1998). Waiting for the Weekend: Friday and Saturday Nights as the Emotional Climax of the Week. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 82, 37-51.
- 392)Laufer M. (1966). Object loss and mourning during adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 21(1), 269–293.
- 393)Lavrič, M., Tomanović, S., & Jusić, M. (2019). *Youth study southeast Europe 2018/2019*. Friedrich-Ebert-Stiftung.
- 394)Lazcano, I., Doistua, J., & Madariaga, A. (2022). Effects of the COVID-19 Pandemic on Leisure among the Youth of Spain. *Sustainability*, 14(7), 3993. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/su14073993>

- 395)Lazcano, I., Doistua, J., & Madariaga, A. (2022). Effects of the COVID-19 Pandemic on Leisure among the Youth of Spain. *Sustainability*, 14(7), 3993.
- 396)Lazcano, I., Doistua, J., & Madariaga, A. (2022). Effects of the COVID-19 Pandemic on Leisure among the Youth of Spain. *Sustainability*, 14(7), 3993. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/su14073993>
- 397)Le T. (2013) Does Participation in Extracurricular Activities Reduce Engagement in Risky Behaviours? Youth in focus project discussion paper series Dostupno na: <http://youthinfocus.anu.edu.au>
- 398)Lee, K.G. & Hwang, S. (2018) Serious leisure qualities and subjective well-being, *The Journal of Positive Psychology*, 13:1, 48-56, DOI: 10.1080/17439760.2017.1374437
- 399)Lee, R. E., & Cubbin, C. (2002). Neighborhood context and youth cardiovascular health behaviors. *American journal of public health*, 92(3), 428-436.
- 400)Lellock, J. S. (2014). *Socioeconomic status and youth participation in extracurricular arts activities* (Doctoral dissertation, Virginia Tech).
- 401)Leonhardt, M., & Overå, S. (2021). Are there differences in video gaming and use of social media among boys and girls?—A mixed methods approach. *International journal of environmental research and public health*, 18(11), 6085.
- 402)Lerner, R. M. (2002). *Concepts and theories of human development* (3rd ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- 403)Lerner, R. M. (2004). *Liberty: Thriving and civic engagement among america's youth*. Thousand Oaks: Sage.
- 404)Lerner, R. M., & Steinberg, L. (Eds.). (2009). *Handbook of adolescent psychology, volume 1: Individual bases of adolescent development* (Vol. 1). John Wiley & Sons.
- 405)Lerner, R. M., Almerigi, J. B., Theokas, C. & Lerner, J. V. (2005a). Positive youth development a view of the issues. *The Journal of Early Adolescence*, 25 (1), 10–16.
- 406)Lerner, R. M., Boyd, M. J., Kiely, M. K., Napolitano, C. M., Schmid, K. L., & Steinberg, L. (2011). The History of the Study of Adolescence. In *Encyclopedia of Adolescence* (pp. 169-176). Elsevier Inc..
- 407)Lerner, R. M., Fisher, C. B., & Weinberg, R. A. (2000). Toward a science for and of the people: Promoting civil society through the application of developmental science. *Child Development*, 71, 11-20.

- 408) Lerner, R. M., Lerner, J. V., Lewin-Bizan, S., Bowers, E. P., Boyd, M. J., Mueller, M. K., ... & Napolitano, C. M. (2011). Positive youth development: Processes, programs, and problematics. *Journal of Youth Development*, 6(3), 38-62.
- 409) Levinson, D.J. (1978) *The Season's of a Man's Life*, Knopf, New York.
- 410) Li, Y., & Guo, G. (2016). Peer influence on aggressive behavior, smoking, and sexual behavior: A study of randomly-assigned college roommates. *Journal of health and social behavior*, 57(3), 297-318.
- 411) Linda L. Caldwell, Cheryl K. Baldwin, Theodore Walls & Ed Smith (2004b) Preliminary Effects of a Leisure Education Program to Promote Healthy Use of Free Time among Middle School Adolescents, *Journal of Leisure Research*, 36:3, 310-335, DOI: [10.1080/00222216.2004.11950026](https://doi.org/10.1080/00222216.2004.11950026)
- 412) Lindeman, E. (1939). *Leisure--a national issue; planning for the leisure of a democratic people*.
- 413) Listernick, Z. I., & Badawy, S. M. (2021). Mental health implications of the COVID-19 pandemic among children and adolescents: What do we know so far?. *Pediatric Health, Medicine and Therapeutics*, 543-549.
- 414) lišić, Vlasta; Bouillet, Dejana; Gvozdanović, Anja; Potočnik, Dunja (2013): *Mladi u vremenu krize*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung/Institut za društvena istraživanja.
- 415) Liu, G. Z., Zhang, D. J., Zhu, Z. G., Li, J. J., & Chen, X. (2020). The effect of family socioeconomic status on adolescents' problem behaviors: the chain mediating role of parental emotional warmth and belief in a just world. *Psychol. Dev. Educ*, 36, 240-248.
- 416) Liu, H. S., Caneday, L., & Tapps, T. (2013). An exploratory study of serious leisure and lifestyle for amateur athletes. *LARNet: The Cyber Journal of Applied Leisure and Recreation Research*, 16(3), 13.
- 417) Livazović, G. (2012). Pedagoško utemeljenje kurikuluma socijalnih kompetencija u školi. *Pedagogijska istraživanja*, 9 (1/2), 59-79. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/113446>
- 418) Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20 (1), 1-22.
- 419) Livazović, G. (2018) *Uvod u pedagogiju slobodnoga vremena*. Filozofski fakultet u Osijeku: Osijek
- 420) Livazović, G. i Kakuk, (2020). S. Odgoj i socijalizacija u slobodnom vremenu: razlike u provođenju slobodnoga vremena djece osnovnoškolske dobi, korelati sociodemografskih obilježja i aktivnosti slobodnog vremena U: Peko, A.; Dubovicki, S.; Varga, R.; Huljev, A.

- (ur.), Didaktički izazovi III.: didaktička re-trospektiva i perspektiva - Kamo i kako dalje?: zbornik radova. (10–120). Osijek:Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayerau Osijeku
- 421)Livazović, G. i Mudrinić, I. (2017). Dissatisfaction with physical appearance and behaviors associated with eating disorders in adolescents. *Kriminologija & socijalna integracija*, 25 (1), 90-109. <https://doi.org/10.31299/ksi.25.1.3>
- 422)Livazović, G., & Mudrinić, I. (2017). Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i ponašanja povezana s poremećajima u prehrani adolescenata. *Kriminologija & socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 25(1), 71-89.
- 423)Lloyd, C. (1998). Risk factors for problem drug use: identifying vulnerable groups. *Drugs: education, prevention and policy*, 5(3), 217-232.
- 424)Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1986). The prediction of delinquency. U: H. C. Quay (Ed.), *Handbook of juvenile delinquency* (pp. 325–382). John Wiley & Sons, New York.
- 425)Loeber, R., Capaldi, D. M., & Costello, E. (2013). Gender and the development of aggression, disruptive behavior, and delinquency from childhood to early adulthood. In *Disruptive behavior disorders* (pp. 137-160). New York, NY: Springer New York.
- 426)Lombroso, C. (1918). *Crime: Its Causes and Remedies*. Boston.
- 427)Loredo, V. M., Artamendi, S. F., Weidberg, S., Valverde, I. P., Núñez, C. L., Hermida, J. R. F., & Villa, R. S. (2016). Parenting styles and alcohol use among adolescents: A longitudinal study. *EJIHPE: European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 6(1), 27-36.
- 428)Low, S., Shortt, J. W., & Snyder, J. (2012). Sibling influences on adolescent substance use: The role of modeling, collusion, and conflict. *Development and Psychopathology*, 24, 287–300. <https://doi.org/10.1017/S0954579411000836>
- 429)Lowry, R., Kann, L., Collins, J.L., et al. (1996). The effect of socioeconomic status on chronic disease risk behaviors among US adolescents. *JAMA*. 276:792–797.
- 430)Lucena, J. M. S. D., Cheng, L. A., Cavalcante, T. L. M., Silva, V. A. D., & Farias Júnior, J. C. D. (2015). Prevalence of excessive screen time and associated factors in adolescents. *Revista Paulista de Pediatria*, 33, 407-414.
- 431)Luo, S., Liu, Y., & Zhang, D. (2019). Socioeconomic status and young children's problem behaviours—mediating effects of parenting style and psychological suzhi. *Early Child Development and Care*.

- 432)Luyckx, K., Tildesley, E. A., Soenens, B., Andrews, J. A., Hampson, S. E., Peterson, M., & Duriez, B. (2011). Parenting and trajectories of children's maladaptive behaviors: A 12-year prospective community study. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 40(3), 468–478. doi:10.1080/15374416.2011.563470
- 433)Lyerly, R. R., & Skipper Jr, J. K. (1981). Differential rates of rural-urban delinquency: A social control approach. *Criminology*, 19(3), 385-399.
- 434)Lynch, M., & Cicchetti, D. (1997). Children's relationships with adults and peers: An examination of elementary and junior high school students. *Journal of School Psychology*, 35(1), 81–99. [https://doi.org/10.1016/S0022-4405\(96\)00031-3](https://doi.org/10.1016/S0022-4405(96)00031-3)
- 435)Lytle, A., & Shin, J. E. (2020). Incremental beliefs, STEM efficacy and STEM interest among first-year undergraduate students. *Journal of Science Education and Technology*, 29, 272-281.
- 436)Ljubotina, D., & Galić, J. (2002). Obiteljski odnosi i konzumacija droga na populaciji adolescenata grada Zagreba. *Ljetopis socijalnog rada*, 9(2), 207-232.
- 437)Maccoby, E. E., & Martin, J. A. (1983). Socialization in the Context of the Family: Parent-Child Interaction. In P. H. Mussen, & E. M. Hetherington (Eds.), *Handbook of Child Psychology: Vol. 4. Socialization, Personality, and Social Development* (pp. 1-101). New York: Wiley.
- 438)MacCosham B, Patry P, Beswick C, Gravelle F. Leisure lifestyle and dropout: Exploring the experience of amateur athletes in competitive sport. *International Journal of Sport Management, Recreation and Tourism*. 2015;20(2):20–39.
- 439)Mageau, G. A., Joussemet, M., Koestner, R., Moreau, E., & Forest, J. (2015). Validation of the perceived parental autonomy support scale (P-PASS). *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 47, 251–262.
- 440)Maglica, T. (2018). *Obilježja roditeljstva i odnos roditelja prema kockanju kao prediktori kockanja muške djece* (Disertacija). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:234646>
- 441)Maglica, T. i Džanko, P. (2016). Internalizirani problemi u ponašanju među splitskim srednjoškolicima. *Školski vjesnik*, 65 (4), 559-585. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/178257>
- 442)Mahoney, J.L., & Stattin, H. (2000). Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. *Journal of Adolescence*, 23(2), 113-127. <https://doi.org/10.1006/jado.2000.0302>

- 443)Majstorić, I. (2019). Demogeografski aspekt promjene obitelji i braka u Hrvatskoj. *Geografski horizont*, 65 (2), 17-36. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/239740>
- 444)Malakar, P. (2021). A Study on the Impact of Parent-child Relationship and Socioeconomic Status on Problem Behaviour among Children.
- 445)Mandic, S., Wilson, H., Clark-Grill, M., & O'Neill, D. (2017). Medical Students' Awareness of the Links between Physical Activity and Health. *Montenegrin Journal of Sports Science & Medicine*, 6(2).
- 446)Mantin, J. (2022). Professional Athletes: The Spark to Ignite Medical Marijuana Reciprocity. *Ariz. St. U. Sports & Ent. LJ*, 12, 111.
- 447)Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551–558. <https://doi.org/10.1037/h0023281>
- 448)Marcia, J. E. (1980). Identity in Adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of Adolescent Psychology*. New York: Wiley.
- 449)Marengo, D., Longobardi, C., Fabris, M. A., & Settanni, M. (2018). Highly-visual social media and internalizing symptoms in adolescence: The mediating role of body image concerns. *Computers in Human Behavior*, 82, 63-69.
- 450)Mariamo, A., Martin-Storey, A., Déry, M., Tomasiello, M., & Temcheff, C. E. (2024). Conduct problems and sexting: Gender differences. *Computers in Human Behavior*, 154, 108152
- 451)Maric, D., Kvesic, I., Lujan, I. K., Bianco, A., Zenic, N., Separovic, V., ... & Sekulic, D. (2020, December). Parental and familial factors influencing physical activity levels in early adolescence: a prospective study. In *Healthcare* (Vol. 8, No. 4, p. 532). MDPI.
- 452)Marinoni, C., Zanetti, M. A., & Caravita, S. C. (2023). Sex differences in cyberbullying behavior and victimization and perceived parental control before and during the COVID-19 pandemic. *Social Sciences & Humanities Open*, 8(1), 100731.
- 453)Martela, F. (2020). *A Wonderful Life: Insights on Finding a Meaningful Existence*. New York: Harper Design.
- 454)Martínez-Andrés, M., Bartolomé-Gutiérrez, R., Rodríguez-Martín, B., Pardo-Guijarro, M. J., Garrido-Miguel, M., & Martínez-Vizcaíno, V. (2020). Barriers and facilitators to leisure physical activity in children: a qualitative approach using the socio-ecological model. *International journal of environmental research and public health*, 17(9), 3033.

- 455)Martínez, I., Fuentes, M. C., García, F., & Madrid, I. (2013). The parenting style as protective or risk factor for substance use and other behavior problems among Spanish adolescents. *Adicciones*, 25(3). doi:10.20882/adicciones.51
- 456)Martinić, T. (1977). *Slobodno vrijeme i suvremeno društvo*. Zagreb: Izdavačka kuća Informator
- 457)Martins P, Oliveira V, Mendes S, Fernández-Pacheco G. (2020) After-school time use of urban adolescents: Effects on achievement, problem behaviors, and happiness. *J Leisure Res*, 52(3): 286-306
- 458)Martins, P. C., Oliveira, V. H., Mendes, S. M., & Fernández-Pacheco, G. (2021). After-school time use of urban adolescents: Effects on achievement, problem behaviors, and happiness. *Journal of Leisure Research*, 52(3), 286-306.
- 5) Martins, P. C., Oliveira, V. H., Mendes, S. M., & Fernández-Pacheco, G. (2021). After-school time use of urban adolescents: Effects on achievement, problem behaviors, and happiness. *Journal of Leisure Research*, 52(3), 286-306.
- 459)Mateša, I. (2016). Društveno- kulturna funkcija trgovačkog centra u praksama okolice. Filozofski fakultet, odsjek za kulturalne studije, Sveučilište u Rijeci.
- 460)Matić, R. (2003). *Društvena promocija nezakonja*. Zagreb: Hrvatska sveučilšna naklada.
- 461)Matijašević, B. i Maglica, T. (2022). Slobodno vrijeme u prevenciji problema u ponašanju djece i mladih. *Socijalna psihijatrija*, 50 (1), 75-92. <https://doi.org/10.24869/spsih.2022.75>
- 462)Maurer, B. T. (2020). The effect of digital media on children in their formative years. *JAAPA*, 33(5), 46-51.
- 463)Mc Grath, P. J., & Elgar, F. J. (2015). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*.
- 464)McBride, C., Costello, N., Ambwani, S., Wilhite, B., & Austin, S. B. (2019). Digital Manipulation of Images of Models' Appearance in Advertising: Strategies for Action Through Law and Corporate Social Responsibility Incentives to Protect Public Health. *American journal of law & medicine*, 45(1), 7–31. <https://doi.org/10.1177/0098858819849990>
- 465)McCandless, B. R. (1970). *Adolescents*. Hinsdale, IL: Dryden.
- 466)McClean, D. (2021). Early History of Leisure. U:Hurd, A., Anderson, D. M., & Mainieri, T. (Eds.). *Kraus' recreation and leisure in modern society* (49-91). Jones & Bartlett Learning.

- 467)McGuire, L., Marlow, C., Hoffman, A. J., Joy, A., Law, F., Hartstone-Rose, A., ... & Mulvey, K. L. (2024). Children's and adolescents' evaluations of wealth-related STEM inequality. *Social Development*, 33(1), e12710.
- 468)McHale, S. M., Updegraff, K. A., & Whiteman, S. D. (2012). Sibling Relationships and Influences in Childhood and Adolescence. *Journal of marriage and the family*, 74(5), 913–930. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2012.01011.x>
- 469)McLeod, J. D., Uemura, R., & Rohrman, S. (2012). Adolescent mental health, behavior problems, and academic achievement. *Journal of health and social behavior*, 53(4), 482–497.
- 470)McWhirter, J. J., McWhirter, B. T., McWhirter, A. M., & McWhirter, E. H. (1993). At-risk youth: A comprehensive response. Thomson Brooks/Cole Publishing Co.
- 471)Medrano, J. L. J., F. L. Rosales, M. Gámez-Guadix. (2018). Assessing the links of sexting, cybervictimization, depression, and suicidal ideation among university students. *Archives of Suicide Research*. 22 (1): 153–164.
- 472)Melotti, R., Lewis, G., Hickman, M., et al. (2013). Early life socio-economic position and later alcohol use: Birth cohort study. *Addiction*. 108:516–525.
- 473)Méndez I, Ruiz-Esteban C and López-García JJ (2017) Risk and Protective Factors Associated to Peer School Victimization. *Front. Psychol.* 8:441. doi: 10.3389/fpsyg.2017.00441
- 474)Mennis, J., & Mason, M. J. (2012). Social and geographic contexts of adolescent substance use: The moderating effects of age and gender. *Social networks*, 34(1), 150-157.
- 475)Menon, J. A., Mwaba, S., Thankian, K., & Lwatula, C. (2016). Risky sexual behaviour among university students. *International STD Research & Reviews*, 4(1), 1-7.
- 476)Mermelstein, R. J., Colvin, P. J., & Klingemann, S. D. (2009). Dating and changes in adolescent cigarette smoking: does partner smoking behavior matter?. *Nicotine & Tobacco Research*, 11(10), 1226-1230.
- 477)Merrill, R.M., Hanson, C.L. Risk and protective factors associated with being bullied on school property compared with cyberbullied. *BMC Public Health* 16, 145 (2016). <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2833-3>
- 478)Mešić – Blažević, Lj. (2007), Pedagoška prevencija poremećaja u ponašanju adolescenata, *Pedagoška istraživanja*, 4 (2), Pula

- 479)Micheli, M. (2015). What is new in the digital divide? Understanding internet use by teenagers from different social backgrounds. In *Communication and information technologies annual* (pp. 55-87). Emerald Group Publishing Limited.
- 480)Micheli, M. (2016). Social networking sites and low-income teenagers: between opportunity and inequality. *Information, Communication & Society*, 19(5), 565-581.
- 481)Michie, S. (2018). ABC of behaviour change theories. Silverback Publishing.
- 482)Miech, R., & Chilcoat, H. (2005). Maternal education and adolescent drug use: A longitudinal analysis of causation and selection over a generation. *Social science & medicine*, 60(4), 725-735.
- 483)Mikanović, B., & Jevtić, B. (2015). Pedagogija-osnovna znanja o vaspitanju (Pedagogy: Basic knowledge about upbringing). Laktaši: Graformark.
- 484)Miliša, Z. (2006), Manipuliranje potrebama mladih. Zagreb: MaRkom.
- 485)Miller, B. M., O'Connor, S., & Sirignano, S. W. (1995). Out-of-school time: A study of children in three low-income neighborhoods. *Child Welfare*, 74, 1249-1280.
- 486)Miller, J. G. (2002). Integrating cultural, psychological and biological perspectives in understanding and child development. In H. Keller, Y. H. Poortinga & A. Scholmerich (Eds.), *Between culture and biology: Perspectives on ontogenetic development* (pp.136-156). Cambridge: Cambridge University press.
- 487)Miller, N. P., & Robinson, D. M. (1963). *The leisure age: its challenge to recreation*. Wadsworth Publishing Company.
- 488)Miranda, R., Oriol, X. & Amutio, A. (2019). Risk and protective factors at school: Reducing bullies and promoting positive bystanders' behaviors in adolescence. *Scandinavian Journal of Psychology* 60, 106– 115.
- 489)Mišić, N. (2008). Teorija dokoličarske klase. Meditteran publishing, Novi Sad. Prevedeno: Veblen, T. B. (1899) *The Theory of the Leisure Class*. London, George Allen and Unwin, Ltd. Ruskin Houze, 40 Museum Street, W. C. 1.
- 490)Mlinarević, V., Miliša, Z. i Proroković, A. (2007). Slobodno vrijeme mladih u procesima modernizacije – usporedba slavonskih gradova i Zadra. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (1), 81-97. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118352>
- 491)Mlinarević, V., Nemet Brust, M. (2012). Izvannastavne aktivnosti u školskom kurikulumu. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera: Učiteljski fakultet u Osijeku.

- 492) Moen, P. E., Elder Jr, G. H., & Lüscher, K. E. (1995). *Examining lives in context: Perspectives on the ecology of human development* (pp. xx-708). American Psychological Association.
- 493) Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy [La conducta antisocial limitada a la adolescencia y la persistente a lo largo de la vida: una taxonomía del desarrollo. *Psychological Review*, 100 (4), 674–701.
- 494) Mohamed Amin, F., A. Lawend, J., Mustafa Abu Samra, O., & Nabeel Mohammad Abd-Elmageed, F. (2022). Leisure Time, Physical Activity, and Psychological Well-Being among Adolescents during COVID-19. *Egyptian Journal of Health Care*, 13(4), 214-224. doi: 10.21608/ejhc.2022.260322
- 495) Moilanen, K. L., Shaw, D. S., & Maxwell, K. L. (2010). Developmental cascades: Externalizing, internalizing, and academic competence from middle childhood to early adolescence. *Development and psychopathology*, 22(3), 635-653.
- 496) Moore, G. F., Rothwell, H., & Segrott, J. (2010). An exploratory study of the relationship between parental attitudes and behaviour and young people's consumption of alcohol. *Substance abuse treatment, prevention, and policy*, 5, 1-14.
- 497) Moore, J. Behaviorism. *Psychol Rec* 61, 449–463 (2011). <https://doi.org/10.1007/BF03395771>
- 498) Moore, R. L., & Blackmon, S. J. (2022). From the learner's perspective: A systematic review of MOOC learner experiences (2008–2021). *Computers & Education*, 190, 104596.
- 499) Moore, T. (1964). Utopia. Trans. Dolan, J.P. u: Green, J.J. i Dolan, J.P., edd. *The Essential Thomas Moore*, New York: New American Library.
- 500) Moreno-Maldonado, C., Jiménez-Iglesias, A., Rivera, F., & Moreno, C. (2020). Characterization of resilient adolescents in the context of parental unemployment. *Child Indicators Research*, 13(2), 681-702.
- 501) Morris, Charles W (1946). *Signs, Language and Behavior*. New York: Prentice-Hall.
- 502) Motamedi, M., Caldwell, L. L., Wegner, L., Smith, E. A., & Jones, D. (2016). Girls just want to know where to have fun: Preventing substance use initiation in an under resourced community in South Africa through HealthWise. *Prevention Science*, 17(6), 700–709. doi:10.1007/s11121-016-0654-3
- 503) Motamedi, M., Caldwell, L. L., Weybright, E. H., Jones, D., Wegner, L., & Smith, E. A. (2020). Doing a leisure activity because there is nothing else to do: Related outcomes and

- intervention effects for adolescents. *Journal of Leisure Research*, 51(1), 1–15.
<https://doi.org/10.1080/00222216.2019.1590748>
- 504) Motamedi, M., Caldwell, L. L., Weybright, E. H., Jones, D., Wegner, L., & Smith, E. A. (2019). Doing a leisure activity because there is nothing else to do: Related outcomes and intervention effects for adolescents. *Journal of Leisure Research*, 1–15. doi:10.1080/00222216.2019.1590748
- 505) Motamedi, M., Caldwell, L. L., Weybright, E. H., Jones, D., Wegner, L., & Smith, E. A. (2019). Doing a leisure activity because there is nothing else to do: Related outcomes and intervention effects for adolescents. *Journal of Leisure Research*, 1–15. doi:10.1080/00222216.2019.1590748
- 506) Mrazek, P. J., Haggerty, R. J. (1994), Reducing risks for mental disorders: Frontiers
- 507) Murphy, E., O’Sullivan, I., O’Donovan, D., Hope, A., & Davoren, M. P. (2016). The association between parental attitudes and alcohol consumption and adolescent alcohol consumption in Southern Ireland: a cross-sectional study. *BMC public health*, 16, 1-8.
- 508) Muuss, R. E. (1990). *Adolescent behavior and society: A book of readings* (4th ed.). New York: McGraw-Hill.
- 509) Nahrstedt, W. (1971). *Perspektiven für eine künftige Freizeitpädagogik*, U: Neue Praxis. Heft 2.
- 510) Nahrstedt, W. (1972). *Die Entstehung der Freizeit: dargestellt am Beispiel Hamburgs: ein Beitrag zur Strukturgeschichte und zur strukturgeschichtlichen Grundlegung der Freizeitpädagogik.* (No Title).
- 511) Nahrstedt, W. (1990). *Leben in freier Zeit: Grundlagen und Aufgaben der Freizeitpädagogik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- 512) Nahrstedt, W. (1995). *Freizeitpädagogik-Kulturarbeit-Reisepädagogik: Zur Metamorphose einer neuen erziehungswissenschaftlichen Teildisziplin.*
- 513) Nahrstedt, W. (1995). *Freizeitpädagogik-Kulturarbeit-Reisepädagogik: Zur Metamorphose einer neuen erziehungswissenschaftlichen Teildisziplin.*
- 514) Neiman, S. (2009). *Moral clarity: A guide for grown-up idealists* (Rev. ed). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- 515) Neinstein, L. S. (2002). *Adolescent health care: A practical guide* (4th ed.). Philadelphia: Lippincott

- 516)Newcomb, A. F., & Bukowski, W. M. (1983). Social impact and social preference as determinants of children's peer group status. *Developmental Psychology*, 19(6), 856–867. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.19.6.856>
- 517)Newman, B. M. (1989). The changing nature of the parent-adolescent relationship from early to late adolescence. *Adolescence*, 24(96), 915-924.
- 518)Ng, A. S., & Kaye, K. (2015). *Sex in the (Non)City: Teen Child-bearing in Rural America*. Washington, DC: The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy.
- 519)Notten, N., Peter, J., Kraaykamp, G., & Valkenburg, P. M. (2009). Research note: digital divide across borders—a cross-national study of adolescents' use of digital technologies. *European Sociological Review*, 25(5), 551-560.
- 520)Novak, M., Ferić, M., Kranželić, V. i Mihić, J. (2019). Konceptualni pristupi pozitivnom razvoju adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 26 (2), 155-184. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v26i2.294>
- 521)O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804.
- 522)O'Neill, K. K. (2020). Adolescence, Empathy, and the Gender Gap in Delinquency. *Feminist Criminology*, 15(4), 410-437.
- 523)Oatley K.(2004). *Emotions: A brief history*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- 524)Oesterle, S., Johnson, M. K., & Mortimer, J. T. (2004). Volunteerism during the transition to adulthood: A life course perspective. *Social forces*, 82(3), 1123-1149.
- 525)Ojeda, M.; R. Del Rey, M. Walrave, H. Vandebosch. (2020). Sexting in Adolescents: Prevalence and Behaviours. *Comunicar. Media Education Research Journal*. 28 (64): 9–19.
- 526)Oland, A. & Shaw, D. (2005). Pure versus co-occurring externalizing and internalizing symptoms in children: The potential role of socio-developmental milestones. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 8 (4), 247-270.
- 527)Opaschowski, H. W. (1977). *Freizeitpädagogik in der Schule: aktives Lernen durch animative Didaktik*. (No Title).
- 528)Opaschowski, H. W. (1977). *Freizeitpädagogik in der Schule: aktives Lernen durch animative Didaktik*. (No Title).
- 529)Opaschowski, H.W. (1971). *Freizeitberater – Playöder Fur ein neues Berufsd*. In: *Deutschejugend*. Heft 1.
- 530)Opić, S., & Đuranović, M. (2014). Leisure time of young due to some socio-demographic characteristics. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 159, 546-551.

- 531) Osgood D, Anderson A. (2004) Unstructured socializing and rates of delinquency. *Criminology*, 42(3): 519-50
- 532) Ouyang, Y., Ding, D., & Xu, X. (2022). Problem Behaviors of Adolescents: The Role of Family Socioeconomic Status, Parental Educational Expectations, and Adolescents' Confidence in the Future. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23), 15442.
- 533) Padhy, M., Valli, S. K., Pienyu, R., Padiri, R. A., & Chelli, K. (2015). Leisure motivation and well-being among adolescents and young adults. *Psychological Studies*, 60, 314-320.
- 534) Park, S., & Schepp, K. G. (2015). A systematic review of research on children of alcoholics: Their inherent resilience and vulnerability. *Journal of Child and Family Studies*, 24(5), 1222–1231.
- 535) Parker, J. G., & Asher, S. R. (1993). Friendship and friendship quality in middle childhood: Links with peer group acceptance and feelings of loneliness and social dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29(4), 611–621. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.29.4.611>
- 536) Parnell, A. R. (2010). *The relationship between volunteering and undergraduate academic achievement at Florida state university*. The Florida State University.
- 537) Pavlova, M. and Silbereisen, R. (2015). Leisure Activities Choices among Adolescents. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 10.1016/B978-0-08-097086-8.26003-0.
- 538) Pavlović, Z., & Stepanović Ilić, I. (2022). Basic values as predictors of leisure-time activities among adolescents. *Primenjena psihologija*, 15(1), 85-117.
- 539) Pawłowicz, U., Wasilewska, A., Olański, W., & Stefanowicz, M. (2013). Epidemiological study of acute poisoning in children: a 5-year retrospective study in the Paediatric University Hospital in Białystok, Poland. *Emergency Medicine Journal*, 30(9), 712-716.
- 540) Pedersen, W., von Soest, T. (2013). Socialization to binge drinking: A population-based, longitudinal study with emphasis on parental influences. *Drug Alcohol Depend.* 133:587–592.
- 541) Pejić Papak, P., Vidulin, S. (2016). *Izvannastavne aktivnosti u suvremenoj školi*. Školska knjiga: Zagreb.
- 542) Penelo E, Negrete A, Portell M, Raich RM (2013) Psychometric Properties of the Eating Disorder Examination Questionnaire (EDE-Q) and Norms for Rural and Urban Adolescent

- Males and Females in Mexico. PLoS ONE 8(12): e83245. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0083245>
- 543)Pérez, A., Osman, A., Peña, L., Abad-Vivero, E. N., Hardin, J. W., Sargent, J., ... & Mejía, R. (2018). Parent education and substance use among Latin American early adolescents. *Health behavior and policy review*, 5(3), 91-99.
- 544)Peter, J., & Valkenburg, P. M. (2006). Adolescents' internet use: Testing the "disappearing digital divide" versus the "emerging digital differentiation" approach. *Poetics*, 34(4-5), 293-305.
- 545)Petersen, A. C. (1988). Adolescent development. In M. R. Rosenzweig (Ed.), *Annual review of psychology* (Vol. 39, pp. 583-607). Palo Alto, CA: Annual Reviews.
- 546)Petraitis, J., Flay, B. R., & Miller, T. Q. (1995). Reviewing theories of adolescent substance use: organizing pieces in the puzzle. *Psychological bulletin*, 117(1), 67–86. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.1.67>
- 547)Pieper, J. (1963). *Leisure: The basis of culture*. New York: Random House.
- 548)Pieper, J. (2009). *Leisure: The basis of culture*. Ignatius Press.
- 549)Pisinger, V.S.C., Bendtsen, P., Hulvej Rod, M. *et al.* School factors and student drinking in high schools: a cross-sectional study of school policies and party regulation. *BMC Public Health* **20**, 236 (2020). <https://doi.org/10.1186/s12889-020-8317-5>
- 550)Plenković, J. (1997). *Slobodno vrijeme i odgoj*. Zadar. Filozofski fakultet u Zadru.
- 551)Pöggeler, F. (1995). Warum überhaupt Freizeitpädagogik Antworten als Resultat von drei Jahrzehnten.
- 552)Polić, M. i Polić, R. (2009). Vrijeme, slobodno od čega i za što?. *Filozofska istraživanja*, 29 (2), 255-270. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/41405>
- 553)Poole, M.E. (1986), Adolescent Leisure Activities: Social Class, Sex and Ethnic Differences. *Australian Journal of Social Issues*, 21: 42-56. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.1986.tb00813.x>
- 554)Popkin, M. (1993). Active parenting today: For parents of 2 to 12 year olds. *Parents*
- 555)Posner, J. K., & Vandell, D. L. (1999). After-school activities and the development of low-income urban children: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 35(3), 868-879. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.35.3.868>

- 556) Povšič, T., Kastelic, K., & Šarabon, N. (2022). The impact of COVID-19 restrictive measures on physical activity and sedentary behavior in children and adolescents: a systematic review. *Kinesiology*, 54(1), 175-191.
- 557) Pratt, C.C., Hernandez, R. (2003): Building Result thought Community Mobilization: From Wellness Goals to Community Outcome for Oregon's Children, Youth and Families. Oregon State University, Collage of Health and Human Services. Family Policy Program. Oregon Commission on Children and Families. Oregon.
- 558) Preti, A., Pinna, C., Nocco, S., Pilia, S., Mulliri, E., Micheli, V., ... & Masala, C. (2007). Rural/urban differences in the distribution of eating disorder symptoms among adolescents from community samples. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 41(6), 525-535.
- 559) Previšić, V. (1987). *Izvannastavne aktivnosti i stvaralaštvo*. Školske novine.
- 560) Previšić, V. (2000). Slobodno vrijeme između pedagojske teorije i odgojne prakse. *Napredak*, 141(4), 403 – 409. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- 561) Previšić, V. (2007a). Pedagogija: prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. *Pedagojska istraživanja*, 4 (2), 179-186. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/118322>
- 562) Previšić, V. (2007b), Pedagogija i metodologija kurikuluma. U: Previšić, V. (ur.), *Kurikulum: teorije – metodologija – sadržaj – struktura*. Zagreb, Školska knjiga, 15 - 34. Pristupljeno 23. svibnja, 2023. Pristupljeno: 18.3.2023.
- 563) Pulver, A., Davison, C., i Pickett, W. (2015). Time-use patterns and the recreational use of prescription medications among rural and small town youth: Rural youth recreational use of prescription meds. *The Journal of Rural Health: Official Journal of the American Rural Health Association and the National Rural Health Care Association*, 31(2), 217–228. <https://doi.org/10.1111/jrh.12103>.
- 564) Putnam, R. D. (1993). The Prosperous Community. *The American prospect*, 24, 35-42.
- 565) Puževski, V. (1988). Izvannastavne i izvanškolske aktivnosti u funkciji suvremenih tokova odgoja i obrazovanja. U: Rosić, V. (ur.), *Nastavnik u izvannastavnim i izvanškolskim aktivnostima*. Rijeka: Pedagoški fakultet u Rijeci, 17-29.
- 566) Quinby, R.K., Hanson, K., Brooke-Weiss, B., Arthur, M.W., Hawkins, J.D. and Fagan, A.A. (2008), 'Installing the Communities That Care prevention system: implementation

- progress and fidelity in a randomized controlled trial', *Journal of Community Psychology* 36(3), pp. 313-332.
- 567) Raboteg-Šarić, Z., Merkaš, M., Majić, M. (2011) Nada i optimizam adolescenata u odnosu na roditeljski odgojni stil. *Napredak: časopis za pedagoški teoriju i praksu* 152 (3-4), 373-388.
- 568) Raboteg-Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša-Žganec, A. (2002): Stilovi roditeljskog odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*. 11 (2-3). 239-263
- 569) Rachkonda, S. (2016). Adolescents Use of Internet and Social Networking Sites. *International Research Journal of Management, Sociology and Humanity*, 7(6), 63-73.
- 570) Racz, S. J., McMahon, R. J., & Luthar, S. S. (2011). Risky behavior in affluent youth: Examining the co-occurrence and consequences of multiple problem behaviors. *Journal of child and family studies*, 20, 120-128.
- 6) Rački, Ž. (2016). Diferencijacija, grupiranje i obogaćenje su prirodni kreativnih ponašanja sukladni obrazovni pristupi. U: *Željznov Seničar M (ur.). Zbornik II. Mednarodna strokovna konferenca o didaktiki in metodiki (Slovenija, Nizozemska, Hrvaška)*. Ljubljana: MiB d.o.o., 15–26.
- 571) Radic, S. D., Gvozdenovic, B. S., Pesic, I. M., Zivkovic, Z. M., & Skodric-Trifunovic, V. (2011). Exposure to tobacco smoke among asthmatic children: parents' smoking habits and level of education. *The International journal of tuberculosis and lung disease*, 15(2), 276-280.
- 572) Radzik, M., Sherer, S., & Neinstein, L. S. (2002). Psychosocial development in normal adolescents. In L. S. Neinstein (Ed.), *Adolescent health care: A practical guide* (4th ed., pp. 52-58). Philadelphia: Lippincott
- 573) Raine, G., Khouja, C., Scott, R., Wright, K. i Sowden, A. J. (2020). Pornography Use and Sexting Amongst Children and Young People: A Systematic Overview of Reviews. *Systematic Reviews*, 9: članak 283. DOI: 10.1186/s13643-020-01541-0.
- 574) Rajendran, K., Kruszewski, E., & Halperin, J. M. (2016). Parenting style influences bullying: A longitudinal study comparing children with and without behavioral problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 57(2), 188–195. doi:10.1111/jcpp.12433

- 575)Ranapurwala, S. I., Casteel, C., & Peek-Asa, C. (2016). Volunteering in adolescence and young adulthood crime involvement: a longitudinal analysis from the add health study. *Injury epidemiology*, 3, 1-10.
- 576)Rapoport, R., & Rapoport, R. N. (1974). Four Themes in the Sociology of Leisure. *The British Journal of Sociology*, 25(2), 215–229. <https://doi.org/10.2307/589313>
- 577)Regis, M. F., Oliveira, L. M. F. T. D., Santos, A. R. M. D., Leonidio, A. D. C. R., Diniz, P. R. B., & Freitas, C. M. S. M. D. (2016). Urban versus rural lifestyle in adolescents: associations between environment, physical activity levels and sedentary behavior. *Einstein (São Paulo)*, 14, 461-467.
- 578)Regoli, R. M., & Hewitt, J. D. (1994). *Delinquency in society: A child-centered approach*. McGraw-Hill Companies.
- 579)Reid, G. J., Hong, R. Y., & Wade, T. J. (2009). The relation between common sleep problems and emotional and behavioral problems among 2-and 3-year-olds in the context of known risk factors for psychopathology. *Journal of sleep research*, 18(1), 49-59.
- 580)Ren, W., Zhu, X., & Yang, J. (2022). The SES-based difference of adolescents' digital skills and usages: An explanation from family cultural capital. *Computers & Education*, 177, 104382.
- 581)Rena,S., Abedalaziz,N., Leng,C.H. (2013) The Relationship between Parenting Styles and Students' Attitude toward Leisure Time Reading. *Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 1 (2), 37-54.
- 582) Resen, H. M. (2018). Impact of parents and peers smoking on tobacco consumption behavior of university students. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention: APJCP*, 19(3), 677.
- 583)Restak, R. (2000) *Mysteries of the mind*. Washington, DC: National Geographic Society.
- 584)Rew, L., Tyler, D., Fredland, N., Hannah, D. (2012). Adolescents' concerns as they transition through high school. *Advances In Nursing Science*, 35 (3): 205-221
- 585)Reyns, B. W., Burek, M. W., Henson, B., & Fisher, B. S. (2013). The unintended consequences of digital technology: Exploring the relationship between sexting and cybervictimization. *Journal of Crime and Justice*, 36(1), 1-17.
- 586)Ribes-Iñesta, E. (2004). Behavior Is Abstraction, Not Ostension: Conceptual and Historical Remarks on the Nature of Psychology. *Behavior and Philosophy*, 32(1), 55–68. <http://www.jstor.org/stable/27759471>

- 587)Rice, E., Rhoades, H., Winetrobe, H., Sanchez, M., Montoya, J., Plant, A., & Kordic, T. (2012). Sexually explicit cell phone messaging associated with sexual risk among adolescents. *Pediatrics*, *130*(4), 667-673.
- 588)Rice, F. P. (1999), *The adolescent*. London: Allyn and Bacon.
- 589)Rifkin, J. (1995). *The end of work*. New York, NY: G.P. Putnam's Sons.
- 590)Rinaldi, C. M., & Howe, N. (2012). Mothers' and fathers' parenting styles and associations with toddlers' externalizing, internalizing, and adaptive behaviors. *Early Childhood Research Quarterly*, *27* (2), 266–273. doi:10.1016/j.ecresq.2011.08.001
- 591)Riva, G. (2019). *Nativi digitali* (pp. 1-218). il Mulino.
- 592)Roberts, K. (1978). *Contemporary society and the growth of leisure*. London; New York: Longman.
- 593)Robinson, L., Wiborg, Ø., & Schulz, J. (2018). Interlocking inequalities: Digital stratification meets academic stratification. *American Behavioral Scientist*, *62*(9), 1251-1272.
- 594)Rojek, C. (1997). Leisure theory: Retrospect and prospect. *Loisir et société/Society and Leisure*, *20*(2), 383-400.
- 595)Rojek, C. (2010). The labour of leisure: The culture of free time. *The labour of leisure*, 1-216.
- 596)Rollston, J. D. (1927). Alcoholism in classical antiquity. *Addiction*, *24*(3), 101–120. doi:10.1111/j.1360-0443.1927.tb04831.x
- 597)Rollins, B. C., & Thomas, D. L. (1979). Parental support, power, and control techniques in the socialization of children. *Contemporary theories about the family: research-based theories/edited by Wesley R. Burr...[et al.]*.
- 598)Rosić, V. (1998). *Obiteljska pedagogija*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- 599)Roth, J.L.; Brooks-Gunn, J. (2003). What exactly is a youth development program? Answers from research and practice. *Applied Developmental Science*, *7*, 94-111.
- 600)Roviš, D. i Bezinović, P. (2011). Vezanost za školu–analiza privrženosti školi i predanosti školskim obvezama kod srednjoškolaca. *Sociologija i prostor*, *49* (2), 185-208.
- 601)Rowhani-Rahbar, A., Oesterle, S., Gause, E. L., Kuklinski, M. R., Ellyson, A. M., Schleimer, J. P., Dalve, K., Weybright, E. H., Briney, J. S., & Hawkins, J. D. (2023). Effect of the Communities That Care Prevention System on Adolescent Handgun Carrying: A Cluster-Randomized Clinical Trial. *JAMA network open*, *6*(4), e236699. <https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2023.6699>

- 602) Rudan, V. (2004) Normalni adolescentni razvoj: Medix, specijalizirani medicinski dvomjesečnik, 10, 52., <https://hrcak.srce.hr/20237>
- 603) Russell, R. V. (2002). Pastimes: The Context of Contemporary Leisure. (2nd Ed.). Champagne, IL: Sagamore Publishing.
- 604) Rutherford, R. B., Quinn, M. M., & Mathur, S. R. (Eds.). (2007). Handbook of research in emotional and behavioral disorders. Guilford Press.
- 605) Rutter L.A., Thompson H.M., Howard J., Riley T.N., De Jesús-Romero R., Lorenzo-Luaces L. (2021). Social Media Use, Physical Activity, and Internalizing Symptoms in Adolescence: Cross-Sectional Analysis. *JMIR Ment. Health.* ;8:e26134. doi: 10.2196/26134.
- 606) Ruvalcaba, N. A., Gallegos, J., Borges, A., & Gonzalez, N. (2017). Extracurricular activities and group belonging as a protective factor in adolescence. *Psicología Educativa*, 23(1), 45-51.
- 607) Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68–78.
- 608) Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000c). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67.
- 609) Sahithya, B. R., Manohari, S. M., & Vijaya, R. (2019). Parenting styles and its impact on children – a cross cultural review with a focus on India. *Mental Health, Religion & Culture*, 22(4), 357–383. doi:10.1080/13674676.2019.1594178
- 610) Salmela-Aro, K. (2011). Stages of Adolescence. U: B. Brown i M. Prinstein (Ur.), *Encyclopedia of adolescence* (str.360-368). New York: Academic Press.
- 611) Salmela-Aro, K., Tynkkynen, L. (2012). Gender pathways in school burnout among adolescents. *Journal Adolescents*, 35 (4): 929-939.
- 612) Samek, D. R., Rueter, M. A., Keyes, M. A., McGue, M., & Iacono, W. G. (2015). Parent involvement, sibling companionship, and adolescent substance use: A longitudinal, genetically informed design. *Journal of Family Psychology*, 29, 614–623.
- 613) Sampson, R. (2001): How do Communities Undergrid or Undermine Human Development? Relevant Context and Social Mechanism. (in) Booth, A., Crouter, A. (eds.) *Does it take village? Community Effects on Children, Adolescents and Families*. Lawrence Erlbaum. Mahwah, JJ.. 3-30.

- 614) Santini, Z. I., Nielsen, L., Hinrichsen, C., Meilstrup, C., Koyanagi, A., Haro, J. M., ... & Koushede, V. (2018). Act-belong-commit indicators promote mental health and wellbeing among Irish older adults. *American journal of health behavior*, 42(6), 31-45.
- 615) Santini, Z. I., Nielsen, L., Hinrichsen, C., Tolstrup, J. S., Vinther, J. L., Koyanagi, A., ... & Koushede, V. (2017). The association between Act-Belong-Commit indicators and problem drinking among older Irish adults: Findings from a prospective analysis of the Irish Longitudinal Study on Ageing (TILDA). *Drug and Alcohol Dependence*, 180, 323-331.
- 616) Santos, M. P., Esculcas, C., & Mota, J. (2004). The relationship between socioeconomic status and adolescents' organized and nonorganized physical activities. *Pediatric Exercise Science*, 16(3), 210-218.
- 617) Sauerwein, M., Theis, D., & Fischer, N. (2016). How youths' profiles of extracurricular and leisure activity affect their social development and academic achievement. *IJREE—International Journal for Research on Extended Education*, 4(1), 17-18.
- 618) Sauerwein, M., Theis, D., & Fischer, N. (2016). How youths' profiles of extracurricular and leisure activity affect their social development and academic achievement. *IJREE—International Journal for Research on Extended Education*, 4(1), 17-18.
- 619) Scharf, M., Shulman, S., & Avigad-Spitz, L. (2005). Sibling relationships in emerging adulthood and in adolescence. *Journal of Adolescent Research*, 20, 64–90. <https://doi.org/10.1177/07435588404271133>
- 620) Schulte, M. T., Ramo, D., & Brown, S. A. (2009). Gender differences in factors influencing alcohol use and drinking progression among adolescents. *Clinical psychology review*, 29(6), 535-547.
- 621) Scraton, S. i Bramhan, P. (1995). *Leisure and Postmodernity*. U: Haralambos (ur.)
- 622) Sekaran, V. C., Kamath, V. G., Ashok, L., Kamath, A., Hegde, A. P., & Devaramane, V. (2017). Role of micro-and mesosystems in shaping an adolescent. *Journal of Nepal Paediatric Society*, 37(2), 178-183.
- 623) Selman, R.L. (1980). *The growth of interpersonal understanding: Developmental and clinical analysis*, New York: Academic Press
- 624) Senekal, M., Steyn, N. P., Mashego, T. A. B., & Nel, J. H. (2001). Evaluation of body shape, eating disorders and weight management related parameters in black female students of rural and urban origins. *South African Journal of Psychology*, 31(1), 45-53.

- 625)Serdar, E., Demirel, M., & Harmandar Demirel, D. (2022). The relationship between the leisure boredom, leisure satisfaction, and smartphone addiction: A study on university students. *International Journal of Technology in Education (IJTE)*, 5(1), 30-42. <https://doi.org/10.46328/ijte.235>
- 7) Shaw, S. M., Kleiber, D. A., & Caldwell, L. L. (1995). Leisure and identity formation in male and female adolescents: A preliminary examination. *Journal of leisure research*, 27(3), 245-263.
- 626)Shen, C. X. (2018). Does school-related Internet Information seeking improve academic self-efficacy? The moderating role of internet information seeking styles. *Computers in Human Behavior*, 86, 91-98.
- 627)Shen, X. S., & Yarnal, C. (2010). Blowing open the serious leisure-casual leisure dichotomy: What's in there? *Leisure Sciences*, 32, 162–179.
- 628)Shernoff, D. J., Csikszentmihalyi, M., Schneider, B., & Shernoff, E. S. (2014). Student Engagement in High School Classrooms from the Perspective of Flow Theory. *Applications of Flow in Human Development and Education*, 475–494. doi:10.1007/978-94-017-9094-9_24s
- 629)Shulman, S., & Knafo, D. (1997). Balancing Closeness and Individuality in Adolescent Close Relationships. *International Journal of Behavioral Development*, 21(4), 687–702. doi:10.1080/016502597384622
- 630)Silbereisen, R. K., & Todt, E. (1994). Adolescence - A matter of context. In R. K. Silbereisen, & E. Todt (Eds.), *Adolescence in context: The interplay of family, school, peers, and work in adjustment* (pp. 3–21). Springer-Verlag.
- 631)Simons, L. G., Wickrama, K. A. S., Lee, T. K., Landers-Potts, M., Cutrona, C., & Conger, R. D. (2016). Testing family stress and family investment explanations for conduct problems among African American adolescents. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 498-515.
- 632)Sivan, A., Tam, V. C. W., Siu, G. P. K., & Stebbins, R. A. (2020). Adolescents' self-exploration in leisure experience. *Leisure/ Loisir*, 44(4), 441-468. <https://doi.org/10.1080/14927713.2020.1815561>
- 633)Sivan, A., Tam, V., Siu, G., & Stebbins, R. (2019). Adolescents' choice and pursuit of their most important and interesting leisure activities. *Leisure Studies*, 38(1), 98-113
- 634)Sivan, A., Tam, V., Siu, G., Chan, A., & Stebbins, R. (2017). Taking leisure seriously: Adolescents' pursuit of their most important and interesting leisure activities. In *The Asian*

Conference on Education & International Development 2017, Official conference proceedings (pp. 107-119).

- 635) Skupnjak, D. (2012). Teorija razvoja i učenja I. Vygotskog, U. Bronfenbrennera i R. Feuersteina kroz prikaz slučaja. *Život i škola*, LVIII (28), 219-228. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/95253>
- 636) Sladović Franz, B. (2003) Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima. Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu ; Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- 637) Slot, E. M., Bronkhorst, L. H., Wubbels, T., & Akkerman, S. F. (2020). The role of school in adolescents' interest in daily life. *International Journal of Educational Research*, 104, 101643.
- 638) Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. I Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. EU Kids Online.
- 639) Small, S., Supple, A. (2001): Communities as Systems: Is a Community more than the sum of its Parts? (in) Booth, A., Crouter, A. (eds.) Does it take village? Community Effects on Children, Adolescents and Families. Lawrence Erlbaum, Mahwah, JJ., 160-173.
- 640) Smith, N. (1993). Homeless/Global: Scaling Places, Part II Section 6. In J. Bird et al., Mapping the futures: Local cultures; global change. London and New York: Routledge p. 87-119.
- 641) Smith, W. i Lockwood, J. (1993). Chambers Murray Latin-English Dictionary. London: Chambers.
- 642) Solaz, A., & Wolff, F. C. (2015). Intergenerational correlation of domestic work: Does gender matter?. *Annals of Economics and Statistics/Annales d'Économie et de Statistique*, (117/118), 159-184.
- 643) Solmeyer, A. R., McHale, S. M., & Crouter, A. C. (2014). Longitudinal associations between sibling relationship qualities and risky behavior across adolescence. *Developmental psychology*, 50(2), 600–610. <https://doi.org/10.1037/a0033207>
- 644) Sroufe, L. A., Duggal, S., Weinfield, N., & Carlson, E. (2000). Relationships, Development, and Psychopathology. In A. J. Sameroff, M. Lewis, & S. M. Miller (Eds.). *Handbook of Developmental Psychopathology* (2nd ed., pp. 75-91). New York, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4163-9_5
- 645) Staff, J., & Maggs, J. L. (2020). Parents allowing drinking is associated with adolescents' heavy alcohol use. *Alcoholism: clinical and experimental research*, 44(1), 188-195.

- 646)Stafstrom, M. (2014). Influence of parental alcohol-related attitudes, behavior and parenting styles on alcohol use in late and very late adolescence. *Eur Addict Res.* 20:233–240
- 647)Stanton-Salazar, R. D. (2001). *Manufacturing hope and despair: The school and kin support networks of U.S.-Mexican youth*. New York: Teachers College Press.
- 648)Stebbins, R. A. (1982). Serious Leisure: A Conceptual Statement. *The Pacific Sociological Review*, 25(2), 251–272. <https://doi.org/10.2307/1388726>
- 649)Stebbins, R. A. (1982). Serious leisure: A conceptual statement. *Pacific Sociological Review*, 25, 251-272.
- 650)Stebbins, R. A. (1992). *Amateurs, professionals and serious leisure*. Montréal, Canada: McGill-Queen's University Press.
- 651)Stebbins, R. A. (1992). *Amateurs, professionals, and serious leisure*. McGill-Queen's Press-MQUP.
- 652)Stebbins, R. A. (1996). Volunteering: A serious leisure perspective. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 25(2), 211-224.
- 653)Stebbins, R. A. (1997). Casual leisure: A conceptual statement. *Leisure Studies*, 16(1), 17-25.
- 654)Stebbins, R. A. (1998). After work: The search for an optimal leisure lifestyle. Detselig.
- 655)Stebbins, R. A. (2000). Obligation as an aspect of leisure experience. *Journal of Leisure Research*, 32(1), 152-155.
- 656)Stebbins, R. A. (2005). Project-based leisure: Theoretical neglect of a common use of free time. *Leisure Studies*, 24, 1-11.
- 657)Stebbins, R. A. (2005). Project-based leisure: theoretical neglect of a common use of free time. *Leisure Studies*, 24(1), 1-11.
- 658)Stebbins, R. A. (2005). Project-based leisure: theoretical neglect of a common use of free time. *Leisure Studies*, 24(1), 1-11.
- 659)Stebbins, R. A. (2007). *Serious leisure: A perspective for our time*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- 660)Stebbins, R. A. (2009). *Personal decisions in the public square: Beyond problem solving into a positive sociology*. Transaction Publishers.
- 661)Stebbins, R. A. (2016). The serious leisure perspective or the leisure experience perspective? A rejoinder to Veal.
- 662)Stebbins, R. A. (2020). *The serious leisure perspective: A synthesis*. Springer Nature.

- 663)Stebbins, R. A. (2021). *Rejoinder to Veal's "a critique of serious leisure as theory."* *Leisure Studies*, 40(4), 590–593. doi:10.1080/02614367.2021.1933576
- 664)Stebbins, R. A. (2023). *Project-Based Leisure: Toward Personal Well-Being and Community Involvement*. Springer Nature.
- 665)Stebbins, R.A. (2001) The costs and benefits of hedonism: some consequences of taking casual leisure seriously, *Leisure Studies*, 20:4, 305-309, DOI: 10.1080/02614360110086561
- 666)Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- 667)Steinberg, L., & Lerner, R. M. (2004). The Scientific Study of Adolescence: A Brief History. *The Journal of Early Adolescence*, 24(1), 45–54. <https://doi.org/10.1177/0272431603260879>
- 668)Steinberg, L., & Morris, A. S. (2001). Adolescent development. *Annual Review of Psychology*, 52, 83–110. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.83>
- 669)Steinberg, L., & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (pp. 103–133). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- 670)Stepanović, I., Videnović, M. i Plut, D. (2009). Obrasci ponašanja mladih tokom slobodnog vremena. *Sociologija*, 51(3), 247-261.
- 671)Stevanović, M. (2000). *Obiteljska pedagogija*. Varaždinske Toplice: Tonimir.
- 672)Stewart, C. (2002): Family factors of low-income African-American youth associated with substance use: An exploratory analysis. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*. 1 (1). 97-111.
- 673)Stikkelbroek Y., Bodden D. H., Reitz E., Vollebergh W. A., van Baar A. L. (2016). Mental health of adolescents before and after the death of a parent or sibling. *European Child Adolescent Psychiatry*, 25(1), 49–59.
- 674)Stocker, C. M., Burwell, R. A., & Briggs, M. L. (2002). Sibling conflict in middle childhood predicts children's adjustment in early adolescence. *Journal of Family Psychology*, 16(1), 50.
- 675)Strauss, W. & Howe, N. (1991) *The History of America's Future, 1584-2069*, William Morrow and Company, Inc., New York.

- 676) Sullivan, K., Cleary, M., and Sullivan, G. (2005). *Bullying en la Enseñanza Secundaria. El Acoso escolar: Cómo se Presenta y Cómo Afrontarlo [Bullying in Secondary School]*. Barcelona: CEAC.
- 677) Sun, X., Duan, C., Yao, L., Zhang, Y., Chinyani, T., & Niu, G. (2021). Socioeconomic status and social networking site addiction among children and adolescents: Examining the roles of parents' active mediation and ICT attitudes. *Computers & Education, 173*, 104292.
- 678) Super, D. E. (1984). Leisure: What It Is and Might Be. *Journal of Career Development, 11*(2), 71–80. <https://doi.org/10.1177/089484538401100203>
- 679) Susman, E. J., Inoff-Germain, G., Nottelmann, E. D., Loriaux, D. L., Cutler Jr, G. B., & Chrousos, G. P. (1987). Hormones, emotional dispositions, and aggressive attributes in young adolescents. *Child development, 1114-1134*.
- 680) Svensson, R., Johnson, B., & Olsson, A. (2022). Does gender matter? The association between different digital media activities and adolescent well-being. *BMC public health, 22*(1), 273.
- 681) Svjetska zdravstvena organizacija. (2018). International classification of diseases for mortality and morbidity statistics (11th Revision) Pristupljeno: 27.5.2023. Dostupno na: <https://icd.who.int/browse11/1-m/en#/http%3a%2f%2fid.who>
- 682) Sylejmani, B., Myrtaj, N., Maliqi, A., Gontarev, S., Georgiev, G., & Kalac, R. (2019). Physical fitness in children and adolescents in rural and urban areas. *Journal of Human Sport and Exercise*.
- 683) Tandon, P. S., Kroshus, E., Olsen, K., Garrett, K., Qu, P., & McCleery, J. (2021). Socioeconomic inequities in youth participation in physical activity and sports. *International journal of environmental research and public health, 18*(13), 6946.
- 684) Tandon, P. S., Zhou, C., Sallis, J. F., Cain, K. L., Frank, L. D., & Saelens, B. E. (2012). Home environment relationships with children's physical activity, sedentary time, and screen time by socioeconomic status. *International journal of behavioral nutrition and physical activity, 9*, 1-9.
- 685) Tang, J., Xiang, X., Wang, J., & Schänzel, H. (2024). Mechanism Underlying the Influence of Family Travel on Adolescent Self-Differentiation: A Social Learning Theory Perspective. *International Journal of Tourism Research, 26*(5), e2766.
- 686) Tedesco, L. A., & Gaier, E. L. (1988). Friendship bonds in adolescence. *Adolescence, 23*(89), 127.

- 687) Tesmei, W. Survei Perilaku Kesehatan Reproduksi Remaja pada Siswa SMA Negeri Perkotaan dan Pedesaan di Kabupaten Jember (Studi pada Siswa SMA Negeri Kelas XI di Kecamatan Kota dan di Luar Kecamatan Kota Kabupaten Jember).
- 688) Thai, H., Davis, C. G., Mahboob, W., Perry, S., Adams, A., & Goldfield, G. S. (2023). Reducing social media use improves appearance and weight esteem in youth with emotional distress. *Psychology of Popular Media*.
- 8) Thoidis, I., Chaniotakis, N., & Vrantzi, M. (2022). FAMILY AND LEISURE: PARENTS' VIEWS ON THEIR CHILDREN'S LEISURE TIME AND THEIR ROLE IN IT. *European Journal of Education Studies*, 9(9).
- 689) Thompson, E. L., Mahony, H., Noble, C., Wang, W., Ziemba, R., Malmi, M., ... & Daley, E. M. (2018). Rural and urban differences in sexual behaviors among adolescents in Florida. *Journal of Community Health*, 43, 268-272.
- 690) Thompson, R. A. (2006). Cognitive autonomy in adolescence.
- 691) Tibbits, M. K., Smith, E. A., Caldwell, L. L., & Flisher, A. J. (2011). Impact of HealthWise South Africa on polydrug use and high-risk sexual behavior. *Health education research*, 26(4), 653-663.
- 692) Todorović, A. (1984). Sociologija slobodnog vremena. Beograd: Interpregled.
- 693) Tokarski, W, Zarotis, G. (2020a). Definition, concepts and research about leisure time. *Int J Innovative Res Knowledge*, 5 (2), 139-49.
- 694) Törrönen, J., Roumeliotis, F., Samuelsson, E., Kraus, L. and Room, R. (2019), 'Why are young people drinking less than earlier? Identifying and specifying social mechanisms with a pragmatist approach', *International Journal of Drug Policy* 64, pp. 13-20.
- 695) Trainor, S., Delfabbro, P., Anderson, S., & Winefield, A. (2010). Leisure activities and adolescent psychological well-being. *Journal of Adolescence*, 33(1), 173– 186. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.03.013>.
- 696) Tremolada, M., Silingardi, L., & Taverna, L. (2022). Social networking in adolescents: time, type and motives of using, social desirability, and communication choices. *International journal of environmental research and public health*, 19(4), 2418.
- 697) Trujillo, L. (2007). Leisure meanings, experiences and benefits: a cross-cultural analysis of young adults. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.454.1757&rep=rep1&type=pdf>

- 698) Tucker, J.S., Pollard, M.S., Hde la Haye, K., et al. (2013). Neighborhood characteristics and the initiation of marijuana use and binge drinking. *Drug Alcohol Depend.* 128:83–89.
- 699) Tur-Porcar, A. M., Jiménez-Martínez, J., & Mestre-Escrivá, V. (2019). Substance use in early and middle adolescence. The role of academic efficacy and parenting. *Psychosocial intervention*, 28(3), 139-145.
- 700) Turkle, S. (2011). *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. Philadelphia, PA: Basic Books
- 701) Turner, E. A., Chandler, M., & Heffer, R. W. (2009). The influence of parenting styles, achievement motivation, and self-efficacy on academic performance in college students. *Journal of College Student Development*, 50(3), 337–346. doi:10.1353/csd.0.0073
- 702) Twenge, J. M., & Farley, E. (2021). Not all screen time is created equal: associations with mental health vary by activity and gender. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 56, 207-217.
- 703) Twenge, J. M., & Martin, G. N. (2020). Gender differences in associations between digital media use and psychological well-being: Evidence from three large datasets. *Journal of adolescence*, 79, 91-102.
- 704) Ule, M., & Živoder, A. (2012). Studentska omladina u Sloveniji - u potrazi za budućnošću. *Sociologija*, 54(2), 315–332. <https://doi.org/10.2298/SOC1202315U>
- 705) Uzelac, S. (1995). *Socijalna edukologija – osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju*. Zagreb: Sagena.
- 706) Valjan-Vukić, V. (2009). *Obitelj i škola – temeljni čimbenici socijalizacije*. Magistra Iadertina, 4 (1), 171-178. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/50946>
- 707) Van Petegem, S., Beyers, W., Vansteenkiste, M., & Soenens, B. (2012). On the association between adolescent autonomy and psychosocial functioning: Examining decisional independence from a selfdetermination theory perspective. *Developmental Psychology*, 48(1), 76–88.
- 708) Vandeleur, C. L., Perrez, M., & Schoebi, D. (2007). Associations between measures of emotion and familial dynamics in formative families with adolescents. *Swiss Journal of Psychology*, 66(1), 5–16. <https://doi.org/10.1024/1421-0185.66.1.5>
- 709) Vanden Abeele, M., Campbell, S. W., Eggermont, S., & Roe, K. (2014). Sexting, mobile porn use, and peer group dynamics: Boys' and girls' self-perceived popularity, need for popularity, and perceived peer pressure. *Media Psychology*, 17(1), 6-33.

- 710)Varo, J. J., Martínez-González, M. A., de Irala-Estévez, J., Kearney, J., Gibney, M., & Martínez, J. A. (2003). Distribution and determinants of sedentary lifestyles in the European Union. *International journal of epidemiology*, 32(1), 138-146.
- 711)Vasta,R., Haith, M., Miller, A.(1998): Dječja psihologija, Naklada Slap, Jastrebarsko
- 712)Veal, A. J. (2016). *The Serious Leisure Perspective and the Experience of Leisure. Leisure Sciences*, 39(3), 205–223. doi:10.1080/01490400.2016.1189367
- 713)Veal, A. J. (2021). *A critique of serious leisure as theory. Leisure Studies*, 40(4), 575–589. doi:10.1080/02614367.2021.1879909
- 714)Verhoeven, M., Poorthuis, A.M.G. & Volman, M. The Role of School in Adolescents' Identity Development. A Literature Review. *Educ Psychol Rev* 31, 35–63 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10648-018-9457-3>
- 715)Véronneau, M. H., Trempe, S. C., & Paiva, A. O. (2014). Risk and protection factors in the peer context: how do other children contribute to the psychosocial adjustment of the adolescent?. *Ciencia & saude coletiva*, 19(3), 695–705. <https://doi.org/10.1590/1413-81232014193.17972013>
- 716)Vickers, B. (1990). Leisure and idleness in the Renaissance: the ambivalence of otium. *Renaissance Studies*, 4(2), 107–154. <http://www.jstor.org/stable/24412421>
- 717)Vidulin-Orbanić, S. (2008). Fenomen slobodnog vremena u postmodernom društvu. *Metodički obzori*, 3(2008)2 (6), 19-33. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/32748>
- 718)Voeten, Hélène ACM, Omar B. Egesah, and J. Dik F. Habbema. "Sexual behavior is more risky in rural than in urban areas among young women in Nyanza province, Kenya." *Sexually transmitted diseases* 31.8 (2004): 481-487.
- 719)Voight, A., Hanson, T., O'Malley, M., & Adekanye, L. (2015). The racial school climate gap: Within-school disparities in students' experiences of safety, support, and connectedness. *American Journal of Community Psychology*, 56(3-4), 252–267. <https://doi.org/10.1007/s10464-015-9751-x>
- 720)Vrcelj, S. (2000), Školska pedagogija. Rijeka: Filozofski fakultet.
- 721)Vrkić Dimić, J. (2005). Stvarne i željene aktivnosti studenata u slobodnom vremenu. *Pedagojska istraživanja*, 2(2), 313-325.
- 722)Vrselja, I. (2017). Kasna delinkvencija kod adolescenata: uloga želje za autonomijom i druženja s devijantnim vršnjacima. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(4), 477-497.

- 723) Vukasović, A. (1994). Obnova obitelji – temelj hrvatskog napretka. *Revija za socijalnu politiku*, 4: 365–374.
- 724) Vukasović, A. (1999). *Obitelj – vrelo i nositeljica života*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor »Mi«.
- 725) Wang, J., Deng, X.J., Wang, J.J., et al. (2009) Substance use, sexual behaviours, and suicidal ideation and attempts among adolescents: Findings from the 2004 Guangzhou Youth Risk Behaviour Survey. *Public Health*. 123:116–121.
- 726) Wang, W.-C., Wu, C.-Y., Wu, C.-C., & Huan, T.-C. (2012). Exploring the Relationships between Free-Time Management and Boredom in Leisure. *Psychological Reports*, 110(2), 416–426. <https://doi.org/10.2466/13.17.PR0.110.2.416-426>
- 727) Warren, J. C., Smalley, K. B., & Barefoot, K. N. (2017). Recent alcohol, tobacco, and substance use variations between rural and urban middle and high school students. *Journal of child & adolescent substance abuse*, 26(1), 60-65.
- 728) Wasserman, G.A., Keenana, K., Tremblay, R.E., Coie, J.D., Herrenkohl, T.I., Loeber, R., Petechuk, D. (2003): Risk and Protective Factors of Child Delinquency. *Child Delinquency Bulletin Series, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, NCJ 193409*.
- 729) Watson, S., Williams-Duncan, O. M., & Peters, M. L. (2022). School administrators' awareness of parental STEM knowledge, strategies to promote STEM knowledge, and student STEM preparation. *Research in Science & Technological Education*, 40(1), 1-20.
- 730) Weenink, D. (2011). Delinquent behavior of Dutch rural adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(9), 1132–1146.
- 731) Wegner, L., Flisher, A. J., Caldwell, L. L., Vergnani, T., & Smith, E. A. (2008). Healthwise South Africa: cultural adaptation of a school-based risk prevention programme. *Health education research*, 23(6), 1085–1096. <https://doi.org/10.1093/her/cym064>
- 732) Wegner, L., Flisher, A. J., Chikobvu, P., Lombard, C., & King, G., (2008). Leisure boredom and high school dropout in Cape Town, South Africa. *Journal of Adolescence*, 31(3), 421–431. doi:10.1016/j.adolescence.2007.09.004
- 733) Weiner, M. D., Pentz, M. A., Skara, S. N., Li, C., Chou, C. P., & Dwyer, J. H. (2003). Relationship of substance use and associated predictors of violence in early, middle, and late adolescence. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 13(2), 61-81.

- 734) Weiss O. (2001). Identity reinforcement in sport: Revisiting the symbolic interactionist legacy. *Int. Rev. Soc. Sport* 36 393–405. [10.1177/101269001036004002](https://doi.org/10.1177/101269001036004002)
- 735) Wells, L., & Östberg, V. (2018). Parental education differentially predicts young adults' frequency and quantity of alcohol use in a longitudinal Swedish sample. *SSM-population Health*, 6, 91-97.
- 736) Wentzel K. R. (2002). Are effective teachers like good parents? Teaching styles and student adjustment in early adolescence. *Child development*, 73(1), 287–301. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00406>
- 737) Wentzel, K. R. (1993). Does being good make the grade? Social behavior and academic competence in middle school. *Journal of Educational Psychology*, 85(2), 357–364. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.85.2.357>
- 738) West, J. H., Lister, C. E., Hall, P. C., Crookston, B. T., Snow, P. R., Zvietcovich, M. E., & West, R. P. (2014). Sexting among Peruvian adolescents. *BMC public health*, 14, 1-7.
- 739) Weybright, E. H., Caldwell, L. L., Ram, N., Smith, E. A., & Wegner, L., (2015). Boredom prone or nothing to do? Distinguishing between state and trait leisure boredom and its association with substance use in South African adolescents. *Leisure Sciences*, 37(4), 311–331. doi:10.1080/01490400.2015.1014530
- 740) Weybright, E. H., Schulenberg, J., & Caldwell, L. L. (2020). More bored today than yesterday? National trends in adolescent boredom from 2008 to 2017. *Journal of Adolescent Health*, 66(3), 360-365.
- 741) Whiteman, S. D., Jensen, A. C., & Maggs, J. L. (2013). Similarities in adolescent siblings' substance use: Testing competing pathways of influence. *Journal of Studies on Alcohol and Drugs*, 74, 104–113.
- 742) Whiteman, S. D., Jensen, A. C., Mustillo, S. A., & Maggs, J. L. (2016). Understanding sibling influence on adolescents' alcohol use: Social and cognitive pathways. *Addictive Behaviors*, 53, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2015.09.007>
- 743) Williams, J.H., Ayers, D.C., Arthur, W.M.M (1997): Risk and Protective Factors in Development of Delinquency and Conduct Disorders. U: Fraser (UR): Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective. NASW Press, 140-170
- 744) Wilson, W.H. (1994). *The City Beautiful Movement*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- 745) Windle, M. (2000). Parental, sibling, and peer influences on adolescent substance use and alcohol problems. *Applied Developmental Science*, 4, 98–110.

- 746) Worthington, B. (2006). "Getting steamed up about leisure" – aspects of serious leisure within the tourism industry. In S. Elkington, I. Jones, & L. Lawrence (Eds.), *Serious leisure: Extensions and applications* (pp. 19–31). Eastbourne, England: Leisure Studies Association.
- 747) Wu, L., Zhang, D., Cheng, G., Hu, T., & Rost, D. H. (2015). Parental emotional warmth and psychological Suzhi as mediators between socioeconomic status and problem behaviours in Chinese children. *Children and Youth Services Review*, *59*, 132-138.
- 748) Xie, H.J., Caldwell, L. L., Graham, J. W., Weybright, E. H., Wegner, L., & Smith, E. A. (2017). Perceived parental control, restructuring ability, and leisure motivation: A cross-cultural comparison. *Leisure Sciences*, *39*(4), 319–335. <https://doi.org/10.1080/01490400.2016.1194790>.
- 749) Xu, Y., Zhang, H., Lu, L., & Zha, X. (2020). Cultural tourists' satisfaction from a Leisure experience perspective: An empirical study in China. *Journal of China Tourism Research*, *16*(3), 368-390.
- 750) Yamada, M., Sekine, M., & Tatsuse, T. (2018). Parental internet use and lifestyle factors as correlates of prolonged screen time of children in Japan: results from the super Shokuiku school project. *Journal of Epidemiology*, *28*(10), 407-413.
- 751) Yáñez, A. M., Leiva, A., Estela, A., & Čukić, I. (2017). The associations of personality traits and parental education with smoking behaviour among adolescents. *PloS one*, *12*(3), e0174211.
- 752) Yates, S., Kirby, J., & Lockley, E. (2015). Digital media use: Differences and inequalities in relation to class and age. *Sociological research online*, *20*(4), 71-91.
- 753) Yazıcı, A. (2023). A study on the serious leisure time perceptions of street basketball players in terms of different variables. *Journal of Education and Recreation Patterns (JERP)*, *4* (1), 01-13. DOI: <https://doi.org/10.53016/jerp.v4i1.79>.
- 754) Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2014). "Sexting" and its relation to sexual activity and sexual risk behavior in a national survey of adolescents. *Journal of adolescent health*, *55*(6), 757-764.
- 755) Ye, S., Chen, L., Wang, Q., & Li, Q. (2018). Correlates of screen time among 8–19-year-old students in China. *BMC public health*, *18*, 1-7.
- 756) Yépez-Tito, P., M. Ferragut, M. J. Blanca. (2021). Fortalezas psicológicas como factores protectores frente a la participación de adolescentes en comportamientos de sexting. *Anales de Psicología / Annals of Psychology*. *37* (1): 142–148.

- 757)Yeung, W.J., Sandberg, J.F., Davis-Kean, P.E. & Hofferts, S.L. (2001). Children's time with fathers in intact families. *Journal of Marriage and Family*, 63, 136-154. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00136.x>
- 758)Youniss, J., & Smollar, J. (1985). *Adolescent relations with mothers, fathers, and friends*. University of Chicago Press.
- 759)Zarotis, G., & Tokarski, W. (2020b). Theoretical and Sociological Aspects of Leisure Time. *Saudi Journal of Business and Management Studies*, 5(7), 380-387.
- 760)Zenic, N., Ostojic, L., Sisic, N., Pojskic, H., Peric, M., Uljevic, O., & Sekulic, D. (2015). Examination of the community-specific prevalence of and factors associated with substance use and misuse among Rural and Urban adolescents: A cross-sectional analysis in Bosnia and Herzegovina. *BMJ open*, 5(11), e009446.
- 761)Zhang, L. (2018). Effects of Urban and Rural Residents' Behavior Differences in Sports and Leisure Activity: Application of the Theory of Planned Behavior and Structural Equation Modeling. In: Xu, J., Gen, M., Hajiyev, A., Cooke, F. (eds) *Proceedings of the Eleventh International Conference on Management Science and Engineering Management. ICMSEM 2017. Lecture Notes on Multidisciplinary Industrial Engineering*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59280-0_7
- 762)Zick, C. (2010). The Shifting Balance of Adolescent Time Use. *Youth & Society*, 41 (4), 569-596.
- 763)Zimmer-Gembeck, M., & Colins, A. (2003). Autonomy development during adolescence. In G. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 174-204). Malden: Blackwell.
- 764)Zimmermann, F., Schütte, K., Taskinen, P., & Köller, O. (2013). Reciprocal effects between adolescent externalizing problems and measures of achievement. *Journal of educational psychology*, 105(3), 747.
- 765)Zowisło, M.(2010).Leisure as a Category of Culture, Philosophy and Recreation. *Physical Culture and Sport. Studies and Research*,50(1) 66-71. <https://doi.org/10.2478/v10141-010-0024-y>
- 766)Zurcher, J. D., Holmgren, H. G., Coyne, S. M., Barlett, C. P., & Yang, C. (2018). Parenting and cyberbullying across adolescence. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 21(5), 294–303. doi:10.1089/cyber.2017.0586
- 767)Zvonarević, M. (1985) *Socijalna psihologija*. Zagreb: Školska knjiga

- 768) Zygo, M., Potembska, E., Kapka-Skrzypczak, L., Dreher, P., & Kędzierski, Z. (2015). Prevalence of Internet addiction and risk of developing addiction as exemplified by a group of Polish adolescents from urban and rural areas. *Annals of Agricultural and Environmental Medicine*, 22(1).
- 769) Žižak, A., Koller-Trbović, N. & Jeđud, I. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N. i Uzelac, S. (ur.) Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u pojmovna određenja, Zagreb, 119-137.